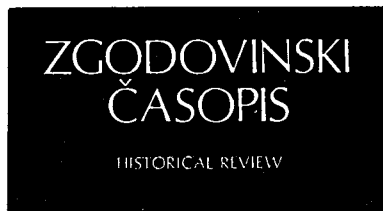

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

leto 1995 2 letnik 49

UDC 949.712(05)
UDK

ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor:

dr. Bogo Grafenauer

dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
Nataša Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
dr. Peter Štih

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 31. 5. 1995.

Izdajateljski svet:

dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, Samo Kristen,
dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, Prvenka Turk

Prevodi:

Niko Hudelja in Sergij Vilfan (nemščina), Lidija Berden in Janez Stanonik (angleščina)

Zunanja oprema:

Neta Zwitter

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I, tel.: (061) 17-69-210

Letna naročnina:

za nečlane in ustanove 3900 SIT, za društvene člane 2700 SIT, za društvene članepokojence 2000 SIT, za društvene člane-štoludente 1350 SIT (vse za leto 1995)
Cena tega zvezka v prosti prodaji je **1080 SIT**

Tekoči račun:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo:

Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk:

Tiskarna Slovenija, Ljubljana, julij 1995

Naklada:

2000 izvodov

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415- 348/92 mb. z dne 24. 4. 1992 šteje Zgodovinski časopis za proizvod, od katerega se plačuje 5-odstotni prometni davek.

KAZALO – CONTENTS

RAZPRAVE – STUDIES

Jadran Ferluga, Bizantinsko podeželje v »Spominih in nasvetih« tesalskega veleposestnika XI. stoletja	159–174
Byzantine countryside in "Memories and Advices" of a Thessalian Big Landowner of the XIth Century	
Sergij Vilfan, Struktura stanov, deželne finance in reformacija	175–181
Estates Structure, Province Finances and Reformation	
Janez Stanonik, Andrej Bernard Smolnikar	183–191
Andreas Bernardus Smolnikar	
Janez Cvirn, Spodnještajerski ustavoverci v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja	193–230
Constitution Followers in Lower Styria in the Sixties and Seventies of the 19th Century	
Marjeta Keršič-Svetel, Češko-slovenski stiki med svetovnima vojnama (1. del)	231–258
Czech-Slovenian Relations Between the World Wars (Part I)	
Zdenko Čepič, Slovenske politične stranke o agrarni reformi med svetovnima vojnama	259–280
Standpoints Referring to Agrarian Reform in the Slovene Politics Between the World Wars	

ZAPISI – NOTES

Rozina Švent, Vladimir Vauhnik – vojak in obveščevalec	281–287
Vladimir Vauhnik – A Soldier and a Spy	

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

Jože Mlinarič – šestdesetletnik (Stane Granda)	289–290
Jože Mlinarič – Sexagenarian	
Miroslav Stiplovšek – šestdesetletnik (Dušan Nečak)	291–294
Miroslav Stiplovšek – Sexagenarian	
Bibliografija prof. dr. Miroslava Stiplovška (Nataša Stergar)	294–301
Bibliography of Prof. Dr. Miroslav Stiplovšek	

IN MEMORIAM

Akademik prof. dr. Branislav Durdev (Ignacij Voje)	302–303
Academician Prof. Branislav Durdev, Ph.D.	
Prof. dr. Josip Lučić (Ignacij Voje)	304–306
Ivan Očak (Avgust Lešnik)	306

POLEMIKA – POLEMIC

Bobneča grandioznost diskvalifikacij in nič odgovorov (za zdaj?) (Dragan Matić)	307–308
Rumbling Grandiosity of Disqualifications and No Answers (for the Time Being?)	
Pojasnilo bralcem Zgodovinskega časopisa (Stane Granda)	308
Explanation to the Readers of Historical Review	

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

Stoletje gospodarskih sprememb v Sloveniji in prelomnice 1918–1945–1991 (Stane Granda)	309–311
Century of Economic Changes in Slovenia and Turning Points 1918–1941–1991	

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Georges Jean, Pisava: Spomin človeštva (Anja Dular)	313–314
Dušan Kos, Pismo, pisava, pisar (France M. Dolinar)	314–315
Jože Mlinarič, Stiška opatija 1136–1784 (France M. Dolinar)	315–317

Ludwig Steindorff, Memoria in Altrußland (France M. Dolinar)	317–318
Matjaž Ambrožič, Zvonarstvo na Slovenskem (Anton Ožinger)	318–320
To in ono o meščanstvu v provinci (Andrej Pančur)	321–323
Bogumil Vošnjak, Dnevnik iz prve svetovne vojne (Vasilij Melik)	323–324
Petra Svoljšak, Soška fronta. Vasja Klavora, Koraki skozi meglo. Soška fronta – Kobarid – Tolmin 1915–1917 (Davorin Vuga)	324–326
Nadja Pahor Verri, Oltre il filo. Storia del campo di internamento di Gonars 1941–1943 (Boris M. Gombač)	326–327
Lojze Ude, Moje mnenje o položaju. Članki in pisma 1941–1944 (Damijan Guštin)	328–330
Bojan Godeša, Kdor ni z nami, je proti nam (Jože Prinčič)	330–332
Aleš Gabrič, Socialistična kulturna revolucija (Jože Prinčič)	332–333
Zbornik soboškega muzeja, 3 (Martin Šteiner)	333–335

OBVESTILA – INFORMATION

Obvestilo o simpoziju »Slovenija v letu 1945«	335
Information About Symposium "Slovenia in the Year 1945"	

IZVLEČKI – ABSTRACTS

Izvillečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 49, 1995, 1 in 2	V–VIII
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 49, 1995, 1 and 2	

Jadran Ferluga

BIZANTINSKO PODEŽELJE V »SPOMINIH IN NASVETIH« TESALSKEGA VELEPOSESTNIKA XI. STOLETJA

Predavanje na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani 22. maja 1992

Uvod

Bizantinsko cesarstvo je v XI. stoletju preživelo globoko krizo tako na družbeni kot na politični, etnični in vojaški ravni. To je bila doba, ki je v sebi nosila tako staro in umirajoče, kot tudi tisto, kar se je porajalo novega in obetajočega, karakterizirano s težkimi boji in ogromnimi naporji za obrambo države.

Ko je leta 1025 umrl cesar Vasilij II., je bilo videti, da je cesarstvo doseglo vrhunec politične in vojaške moči: meje so bile na Vzhodu in Zahodu razširjene in ojačane, vojska je varovala skoraj nepretrgani mir, fevdalne centrifugalne sile so bile premagane in so mirovale. Kriza se je začela pod nasledniki Vasilija II. in na videz tako trdna, močna in solidna stavba je kmalu pokazala, kako slabi in šibki so bili njeni družbeni in gospodarski temelji. Navedel bi klasično mnenje Ostrogorskega: »Propadanje kmečkih in vojaških posestev se nadaljuje s povečano hitrostjo, obrambna moč bizantinske države pojema, davčni dohodki se krčijo, davčna in socialna sestava cesarstva se bistveno spremeni. Zmaga fevdalnega plemstva je popolna in zdaj je bilo samo vprašanje, katera skupina višjega stanu bo prevagala: civilna ali vojaška aristokracija. Zgodovina naslednjih desetletij, ki je na prvi pogled samo skupek dvornih spletk, je rezultat srditih bojov tekmujočih strank – civilnega plemstva in pokrajinske vojaške aristokracije. Spočetka je vojaško plemstvo samo po sebi močnejše, toda oslabiljeno od bojov iz časa Vasilija II. je potisnjeno v ozadje in glavno besedo dobi uradniška aristokracija. Njena premoč da glavno obeležje obdobju, ki se zdaj začenja. Dvorne spletke in intrige so morda najbolj očitne, toda samo zunanja poteza te dobe. Najvažnejše njene manifestacije pa so kulturni razcvet prestolnice na eni ter propadanje vojaške moči cesarstva na drugi strani«. ¹ Množične vstaje nezadovoljnega prebivalstva in podjarmljenih narodov, upori na mejah in v provincah in vstaje generalov so vzporeden pojav te razburkane dobe; to je samo še poglobilo krizo in je za usodo bizantinske države bilo dosti bolj pomembno od dvorskih spletk, na katere je dolgo starejše zgodovinopisje postavljalo poudarek.

Razmere so se poslabšale za časa vlade cesarja Romana III. Argira (1028–1034), ko so vpeljeni novi in daljnosežni gospodarski ukrepi: pod pritiskom veleposestnikov je odpravljen *alilengion* – ἀλλήλεγγιον, davčna doklada za zanemarjeno kmečko zemljo, ki jo je bil Vasilij II. naprtil veleposestnikom, ² eden temeljev srednjebizantinskega davčnega sistema. To je bila zelo velika pridobitev za veleposestnike, ki je pomembno pospešila prehod malih posestnikov, svobodnih kmetov in vojakov v *parike*, to je v podložne kmete na posestvih plemstva in samostanov. Ta ukrep je s svoje strani poglobil krizo in vlada vplivnega evnuha Ivana Orfantrofa, ki je v svojih rokah imel celotno vodstvo cesarstva, je z uvajanjem nenaavadnih in visokih davkov in dajatev nadalje poslabšala obstoječe napete in težke razmere. Ukrepi močno centralizirane vlade evnuha Orfantrofa so zadeli tudi interese plemstva, predvsem vojaškega, imeli pa so katastrofalne posledice za male posestnike in podložne kmete. S časom se je kriza poglobila. K temu je prispevalo mnogo novega: med drugim so povečane imunitetne pravice veleposestnikov, razširjena je navada dajanja davkov v zakup, *nomisma* je postopoma izgubljala na vednosti.

Gospodarsko propadanje je imelo za posledico, da je vojaška moč cesarstva oslabela, da se je število vojaških posestev v znatni meri zmanjšalo; vojaško službo stratiotov, poznano

¹ G. Ostrogorski, Zgodovina Bizanca, Ljubljana 1961 (= Ostrogorski, Zgodovina), 309.

² Ostrogorski, Zgodovina, 310 in op. 4; J. Ferluga, Bizantinska družba in država, Ljubljana 1990 (= Ferluga, Biz. družba), 51, 57, 66.

pod imenom *stratia* – στρατιά, je postopoma nadomestila dajatev v denarju (kar pa je bil starejši pojav), ker so za povečano število najemnikov bila potrebna vedno večja denarna sredstva, medtem ko je tematska provincijska vojska starega tipa slabela in se izgubljala.³ Na mejah so razmere bile vedno težje in nove nevarnosti so grozile od krize oslabei državi. Na Vzhodu so se namesto Arabcev pojavili Turki-Seldžuki, v Italiji so napredovali Normani; Balkanu so grozili Rusi, Pečenegi, Ogrji in Uzi in za njimi so že nastopali Kumani. Tudi tako imenovani »vazali« so se upirali, med njimi na primer Duklja ali Zeta, ki se je znebila bizantinskega jarma v prvi polovici stoletja. V notranjosti države so vstaje generalov še bolj zaostrele razmere ter se je začela doba bojev za oblast v državi, ki je trajala skoraj neprenehoma do osmega desetletja stoletja.⁴

Sredi stoletja so se pojavili novi gospodarski problemi, predvsem finančni: poslabšala se je kakovost zlatnika. Bizantinska *nomizma*, ki je do XI. stoletja bila stabilna denarna enota na tedanjem svetovnem tržišču, je začela vedno bolj izgubljati vrednost in je proti koncu 70-ih let bila močno razvrednotena. Čistost bizantinskega zlatnika se je spustila od 23 karatov iz prvih desetletij stoletja na 9 za vlade cesarja Nikiforja Votanijskega (1078–1081); klasičen bizantinski zlatnik je bil namreč sestavljen iz 38% zlata, 55% srebra in 8% bakra.⁵

Vojaška moč je, kot rečeno, vedno bolj propadala: na začetku druge polovice stoletja ni skoraj več obstajala bizantinska vojska; stara tematska armada je izginila in polke so sestavljali tujci. Zraven Kapadokijcev, Bolgarov in Makedoncev so bili Varjagi, Rusi, Arabci, Franki, Nemci, Alani, Abasgi, Pečenegi, Uzi, Kumani, tudi Turki in drugi. Čete niso bile vedno zanesljive, z lahkoto so prestopale na drugo stran, k sovražniku; za večjo mezdo bi podprle proticesarja ali uporniškega vodjo. Bizantinska vlada je najela cele vojaške kontingente, med katerimi so trije Normani odigrali večjo vlogo: Hervé, Crispin in Roussel de Bailleul.

Ta kratek pregled nekaterih važnejših aspektov notranjega razvoja Bizantinskega cesarstva predstavlja splošen okvir za boljše razumevanje spominov in nasvetov Kekavmena iz Tesalijske.

Kekavmen, njegova biografija in spis

Kekavmen spada med najzanimivejše in prav gotovo najoriginalnejše bizantinske pisce. Njegovo delo je poznano na podlagi samo enega edinega rokopisa, ki ga je ruski bizantolog V.G. Vasilevskij odkril v moskovski Sinodalni biblioteki in objavil v izvlečku leta 1881, skupaj z V. Jernstedtom pa v celoti leta 1896.⁶ Ker je rokopis sestavljen iz dveh delov, sta se takoj postavili dve vprašanji. Prvo: je avtor prvega dela, namreč *Strategikon*, tudi avtor drugega dela, namreč *Svarilnega govora za cesarja*. Drugo vprašanje izvira iz prvega: kdo je avtor odnosno kdo sta avtorja, če gre za dve deli in ne za samo eno. O tem se razpravlja v zgodovinski opisu, če več kot stoletje, namreč od leta 1881, ko je Vasilevskij prvič objavil izvlečke iz rokopisa, opremljene z obširnimi in zanimivimi komentarjem. Danes se zdi, da ni več dvomov, in na podlagi idej, mnenj in misli, iznešenih v obeh delih, mislimo, da je deli napisal en sam avtor.⁷

Izdajatelji so delu dali naslov *Cecaumeni Strategicon et incerti scriptoris De officiis regis libellus*; Vasilevskij ga je, izhajajoč iz vsebine teksta, imenoval *Sovety i rasskazy vizantijskago*

³ P. Lemerle, *Esquisse pour une histoire agraire de Byzance*, *Rev. Histor.* 220 (1958), 43–70.

⁴ J. Ferluga, *Aufstände im byzantinischen Reich zwischen den Jahren 1025 und 1081. Versuch einer Typologie*, *Rivista di studi bizantini e slavi* V (1983), 137–165.

⁵ C. Morrisson, *La dévaluation de la monnaie byzantine au XIe siècle. Essai d'interprétation*, *Travaux et mémoires* 6 (1978), 6.

⁶ *Izvlečki*: V. Vasil'evskij, *Sovety i rasskazy vizantijskago bojarina XI v.*, *Žurnal Ministerstva Narodnogo Prosveščenijskago* 215 (jun 1881), 242–299; 216 (jul 1881), 102–117; (avgust 1881), 316–357. *Prva celotna izdaja*: *Cecaumeni strategicon et incerti scriptoris De officiis regis libellus*, edd. B. Wassiliewsky – v. Jernstedt, St. Petersburg 1896 (ponatis Amsterdam 1965) (= *Strat.*); citati v tekstu so po tej izdaji, ker je lažje dostopna od: *Sovety i rasskazy Kekavmena*. *Sočinenie vizantijskogo polkovodca XI veka*. Podgotovka teksta, vvedenie, perevod i kommentarij G. G. Litavrina, Moskva 1972 (= Litavrin, Kekavmen). *Prevodi*: *Vademecum des byzantinischen Aristokraten*. Das sogenannte Strategikon des Kekaumenos, übersetzt, eingeleitet und erklärt von H.–G. Beck, Graz–Wien–Köln 1956 (= Beck, *Vademecum*); *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, III, Beograd 1966 (= VIINJ; III), s. v. Kekavmen, 189–217 (J. Ferluga).

bojarina XI veka. Kasneje so Gióny,⁸ Beck in Lemerle⁹ opominjali, da naslov *Strategicon* ne odgovarja popolnoma vsebini in da verjetno sam avtor ne bi bil dal takšnega naslova svojemu spisu. Naslov namreč ustreza samo enemu delu vsebine, resda važnemu, v katerem se avtor obrača strategom. Prav tako ni točno, da se avtor obrača samo na sinova, ker spominja tudi stratege, sodnike in druge. Vprašanje naslova ne bi smelo zmanjšati važnosti in pomembnosti vira. Beck imenuje spis *Vademecum des byzantinischen Aristokraten*, Lemerle pa *Conseils et Récits* in tako se je v bistvu vrnil na naslov, ki ga je pred 100 leti dal Vasilevskij.

Prvi in drugi del vsebujeta razen vojaških nasvetov in opisov dogodkov ne malo pre-mišljevanj o vsakdanjem življenju v XI. stoletju na podeželju, ki je drugače nepoznano iz drugih virov. Skoraj vsi bizantinski pisatelji gledajo na dogodke v državi iz prestolnice, iz Carigrada, ter jih iz te perspektive opisujejo in zelo redko obračajo pozornost na provinco. Delo je napisal človek, ki je bil s celotnim svojim bitjem vezan za ožjo domovino; pisal je na temelju izkušenj, ki jih je osebno doživel v notranjosti in na mejah države ali na podlagi družinskih dokumentov in pripovedovanj drugih. Čeprav je napisano v pogosto robatem stilu in jeziku, kakor so ga govorili na podeželju, ali pa prav zaradi tega, je to delo redka izjema v bizantinski literaturi ter posebne vrednosti in pomembnosti. Delo se odlikuje tudi zato, ker avtor opisuje dogodke, ki jih je sam doživel, prizore vsakdanjega življenja, katerega je bil sam deležen. Večkrat uporablja originalno dokumentacijo. Ne zanimajo ga prazni govori. Nasprotno, zapisal je: *opisal sem, kar sem storil in pretrpel, videl in se naučil*.¹⁰ Sestavil sem zate, piše na drugem mestu, stvari, ki niso v drugem »Strategikonu« ali v drugi knjigi, in to sem napisal na osnovi svojih osebnih premišljevanj in resnične izkušnje.¹¹ Primere je vzel delno iz družinskega arhiva, predvsem pa iz dobe, v kateri je živel, namreč od vlade Vasilija II. do konca šestega desetletja XI. stoletja. Pogosto se sklicuje na osebno izkušnjo in začenja odstavke z *jaz sem torej videl* ali pa z besedami še *mnogo bi bilo treba reči o tej stvari* ali pa *spoznal sem mnogo oseb, jaz sovražim te stvari in nikoli nisem hotel*.¹²

O družini Kekavmena je malo poznano: praded našega avtorja je bil patrikij Sembat Kichnatzi, ki ga omenja napis v gruzinskem mestu Ergek, severo-zahodno od današnjega Erzeruma. Zanimivo je, da *sembat* pomeni v gruzinskem jeziku *ogorel*, kar popolnoma ustreza grškemu *kekaumenos*. Patrikij Sembat Kichatzi je bil v stikih z bizantinsko vlado in spada v generacijo, rojeno v začetku X. stoletja. Grigor, Kekavmenov ded, je bil najprej *toparch*, to se pravi oblastni gospodar gruzinske oblasti Taik; od 80-ih let X. stoletja se omenja kot strateg, torej namestnik bizantinske province Helade s sedežem v Larisi; na začetku XI. stoletja je bil zopet v Egreku, morebiti kot poglavar pokrajine, postavljen od Vasilija II. po osvojitvi novih teritorijev na Vzhodu. Kekavmenov oče, drugače popolnoma nepoznan, je živel delno v Carigradu, delno na svojem posestvu in je bil leta 1067 še živ.

O samem avtorju, Kekavmenu, izvemmo samo, kolikor piše o sebi v svojem delu: leta 1040 se je udeležil bojov na Balkanu proti Petru Odeljanu, leta 1042 je bil prisoten v Carigradu, ko je bil odstavljen in oslepljen cesar Mihael V. Kalafat; imel je upravne funkcije v Heladi, morda je bil tam namestnik.¹³ Bil je prav gotovo pripadnik vojaške fevdalne provincijske aristokracije, ki se je tedaj borila za oblast v državi s civilnim plemstvom.¹⁴

Kekavmenova družina je bila v sorodstvu z Nikolici, eno od največjih in najpomembnejših tesalskih družin iz Larise. Kekavmen jih pogosto omenja v svojem spisu, a pri vsem

⁸ M. Gyóni, L'oeuvre de Kekaumenos, source de l'histoire roumaine. Revue d'histoire comparée 23 (1954), 101–102.

⁹ Beck, *Vademecum*, 16–17; P. Lemerle, *Prolegomènes à une édition critique et commentée des «Conseils et Récits» de Kékaumenos*, Bruxelles 1960 (= Lemerle, *Prolegomènes*), 18–19.

¹⁰ *Strat.*, 76/6–7.

¹¹ *Strat.*, 19/23–26.

¹² *Strat.*, 4/12–13; 7/5 in 20–21; 52/7; 53/25; 63/24; 94/18–19; 99/1–2; potem 56/28; 37/29–30; 46/22–23; 60/18–20; 61/23–24. Cfr. J. Ferluga, Kekavmen i njegovi izvori, Zbornik Filozofskog fakulteta. Spomenica Viktora Novaka, knj. VII/1, Beograd 1963, 185–196.

¹³ Lemerle, *Prolegomènes*, 20–24; VIINJ, III, 189–190.

¹⁴ Za moje gledanje na to cfr. VIINJ, III, 190; tako tudi G. G. Litavrin, Byl li Kekavmen, avtor »Strategikona«, feodalom? Vizantijskie očerki, Moskva 1961, 217–240, medtem ko Lemerle, *Prolegomènes*, 80, smatra da opisi ustanov, ki jih je dal Kekavmen, niso karakteristični za fevdalno ureditev, pač pa za sistem, v katerem je vse odvisno od cesarja.

obilju podatkov so odnosi med obema družinama še vedno nejasni. O Nikolicinih vemo sledeče: Nikolica I. je bil za časa cesarja Romana II. (959-963) duks Helade in domestik Ekskubitov Helade, leta 976 je bil postavljen na čelo Vlahov v Heladi. Njegov sin Nikolica II., verjetno od leta 983 namestnik Helade, je, po dolgem obleganju, predal leta 985 Lariso Samuelu. Nikolica III. Delfinas je bil protospatar, stopil je proti svoji volji na čelo vstaje v Tesaliji leta 1066, bil preganjan v Amasijo, mesto v Mali Aziji, in se odtod leta 1068 vrnil v Lariso.¹⁵

Zgodovinski podatki

V poštev so vzeti opisi tistih zgodovinskih dogodkov, kjer pisatelj poroča nekaj novega in nepoznanega iz drugih virov ali pa so pomembni za zgodovino družine Kekavmena in njega samega.¹⁶

1. Praded po očetovi liniji našega avtorja, toparh armenskega mesta Dvin, je uspel zavzeti z zvijačo bizantinsko trdnjavo v Veliki Armeniji, ki ji je načeloval grški strateg. Zgodba, ki je drugače nepoznana, se je zgodila v tretji četrtini X. stoletja.

2. Ded Kekavmena je bil poveljnik Larise v Tesaliji in se je več let uspešno branil napadov *tirana* Samuela. Ko ga je cesar Vasilij II. odpoklical in na njegovo mesto postavil drugega, manj sposobnega komandanta, se je zaradi lakote mesto predalo Samuelu. To se je dogajalo leta 985 ali 986 in Kekavmenov ded je bil torej strateg v Larisi od leta 976 do 985. Podatke je avtor verjetno črpal v družinskem arhivu, kjer je našel dedovo pismo cesarju in morda njegov odgovor.

3. Nikolico, s katerim je bil Kekavmen v sorodstvu, je cesar Roman II. (959–963) imenoval za duksa in poveljnika Ekskubitov Helade. Ko pa je bil na to mesto postavljen neki zapadnjak po imenu Peter, je Nikolica postal komandant Vlahov Helade. Tudi to je vzeto iz družinskih dokumentov, namreč iz pisma cesarja Nikolici. Tu mu cesar naznanja, da je prišel k njemu tujec visokega rodu, Peter, in da ga ni, ker je pač tujec, postavil za stratega, da ne bi ponižal Grkov; imenoval ga je samo za domestika Ekskubitov. Tako je bil previden cesar nasproti tujcem, poudarja avtor, čeprav je bil še zelo mlad.

4. Dimitrije Polemarch, ded avtorja po materi je, ko je bil poglavar nekje v centralni Grčiji, osvojil sosednjo močno trdnjavo Servijo, ki jo je čuval bizantinski strateg Magirin. Postavil mu je zasedo, ujel je njega in njegove pomočnika, ko so prišli v podnožje trdnjave, da bi se kopali, in trdnjava je morala pasti. Do padca Servije je prišlo pred koncem X. stoletja; tedaj je bil ded avtorja na strani Samuela, je po bizantinski zmagi 1018/19 prestopil na zmagovito stran in cesar Vasilij II. mu je dodelil častni naslov *patrikija* in položaj *mistika*.¹⁷

5. V teku vojne Vasilija II. proti Samuelu je bizantinska vojska brezuspešno oblegala Moreio, trdnjavo med Plovdivom in Sofijo. Dogodek, drugače nepoznan, je verjetno iz leta 986.

6. Na ta način je porfirorodni gospod cesar Vasilij II. ujel 14.000 Bolgarov v okraju Zagorje, v času ko je nad njimi vlada izvrsten vojskovodja Samuel. Avtor obravnava bitko pod Belasico, poznano tudi kot bitko v Klidionu (29. julija 1014), kjer je po Skilici padlo 15.000 Samuelovih vojakov.¹⁸ Nepričakovan je atribut *στρατηγικώτατος* (= izvrsten vojskovodja za Samuela), superlativ od *στρατηγικός*.

7. Senaherim, kralj Vaspurkana, države na Kavkazu, je odstopil svojo deželo Vasiliju II., za to pa je dobil samo častni naslov *magistra*.¹⁹ Po Skilici²⁰ naj bi bil leta 1016 postal patrikij in strateg Kapadokije in dobil velika posestva. Armenski viri potrjujejo opis Skilice.

¹⁵ Lemerle, *Prolégomènes*, 41–56; VIINJ III, 192–193.

¹⁶ Lemerle, *Prolégomènes*, 56–75; VIINJ III, 194–217.

¹⁷ *Patrikij* je titula, vpeljana od Konstantina Velikega; od Justinijana I. so jo imeli vsi *illustres*; patrikiji so sestavljali najvišji sloj senatorjev; omenja se zadnjič v XII st. *Mistik* je funkcija iz časa Vasilija I. (867–886); imele so jo osebe, ki so uživale zaupanje cesarja, niso pa bili nikoli osebni tajniki cesarja; mistik je bil na čelu urada – *sekretion* – kjer so izdajali razsodbe; po poklici je bil pravnik in kot tak je tudi napredoval v službi (cfr. N. Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Paris 1972 [= Oikonomidès, *Listes*], 294–295 in 324).

¹⁸ Ioannis Scylitzae *Synopsis historiarum*, rec. Io. Thurn, Berolini et Novi Eboraci 1973 (=Skylitzes), 348/25–349/39.

¹⁹ *Magister*, nekdanji *magister officiorum*, najvišji civilni uradnik poznorimske dobe, ki je izgubil največji

8. Apezalrah, arabski *filarh*, je prišel za vlade cesarja Romana III. Argira (1028–1034) na obisk v Carigradu in je bil lepo sprejet na dvoru ter se vrnil domov; ko je drugič obiskal bizantinsko prestolnico, so ga zadržali in so mu šele po dveh letih dovolili, da se vrne v svojo deželo. Sledi avtorjev komentar: *Kdor hodi po hoduljah, pade kot žrtev svoje umetnosti*. Zaključek je: če hočeš obiskati cesarja in se pokloniti njegovemu veličastvu, razen tega obiskati svete cerkve in občudovati ceremonial v cesarski palači in red v mestu, stori to samo enkrat, ker boš drugače sluga in ne prijatelj.

9. Dobronja, *arhont* in *toparh* v mestih Zadar in Salona v Dalmaciji, je bil trikrat v Carigradu, da se pokloni cesarju: prvič ga je Roman III. Argir (1028–1034) lepo sprejel, mu dal darila in izkazal čast ter ga poslal domov; drugič ga je cesar zopet dobrohotno sprejel, ampak bolj skromno kot prvič ter se je lahko vrnil v svojo deželo; za vlade Mihaela IV. Paflagonca (1034–1041) so Dobronjo ob tretjem obisku dvoru zaprli in njegovo pokrajino zasedli. Ujeli so tudi njegovo ženo in sina in ju oba vrgli v carigrajsko glavno ječo, kjer sta Dobronja in njegova žena umrla za časa cesarja Konstantina IX. Monomaha (1042–1054), medtem ko je sin, od vseh prezrt, komaj uspel zbežati. Zgodba ustreza v bistvu dogodkom v Dalmaciji, poznanim iz drugih virov, čeprav se nekatere podrobnosti ne morejo pojasniti.²¹

10. Harald Hardradi, kasnejši norveški kralj, je za vlade Mihaela IV. Paflagonca (1034–1041) prišel v Bizanc z »družino« 500 vojakov. Cesar ga je poslal najprej na Sicilijo proti Arabcem, potem pa na Balkan, kjer se je skupaj z Kekavmenom boril proti Petru Odeljanu. Za vojne zasluge je dobil tituli *maglavita* in *spatarokandidata*.²² Konstantin IX. Monomah (1042–1054) mu ni dovolil vrnitve v domovino, pa je Harald na skrivaj zbežal in na Norveškem vladal kot kralj. Harald je prišel v Bizanc po letu 1030 in tu ostal do leta 1046; bil je kralj najprej s stricem Magnusom, od leta 1047 je vladal sam do smrti (1066). Kekavmenovi podatki o Haraldu pred prihodom v Bizanc in po vrnitvi na Norveško niso točni, kar je tudi razumljivo; opis njegove dejavnosti v službi bizantinskih cesarjev pa je podan s točnostjo in verodostojnostjo, ki odlikujeta celo Kekavmenovo delo. Kekavmen konča zgodbo o Haraldu z opazko: *On (namreč Harald) se sploh ni jezil, da je postal samo maglavit in spataronadidat, nasprotno, tudi kot kralj je ohranil Grkom zvestobo in ljubezen*, kar je tudi zgodovinsko točno.

11. Mihael IV. Paflagonec (1034–1041) je bil nizkega rodu, a je imel velike vrline. Nekateri butci trdijo, da je bil iz plemenite družine. *jaz pa pravim, da so vsi ljudje otroci enega človeka, namreč Adama, kralji prav tako kot visoka gospoda in berači*. Ivan Orfanotrof, cesarjev brat, ki je bil vsemogoč na dvoru, je dovolil svojim sorodnikom, da se obogatijo na nedovoljen način. Čeprav ni cesar, odličen in ugleden človek, o tem nič vedel, je nezadovoljstvo naroda proti njemu raslo in vsi so želeli zatrti njegov rod. To se je kmalu tudi zgodilo. Cesar je umrl v miru in nasledil ga je njegov nečak, Mihael V. Kalafat (1041–1042). Proti njemu se je dvignilo celo mesto *pod pretvezo*, da je svojo teto, cesarico Zoo, ženo Mihaela IV., poslal v izgnanstvo. Tako sta bila v enem samem dnevu cesar in njegov rod zatrta. Namesto njega je postal cesar Konstantin IX. Monomah (1042–1054), ki je bizantinsko cesarstvo uničil in opustošil. To je zanimivo pričevanje osebe, ki je bila navzoča pri vstaji v Carigradu 20. aprila 1042, ko so Mihaela IV. strmoglavili s prestola in oslepili. Kekavmen je naklonjen Mihaelu IV., ne pa Konstantinu IX. Njegove ocene se razlikujejo od domnev drugih piscev te dobe, pred vsem od onih Psela, slovitega filozofa, zgodovinarja in državnika te dobe. Kekavmen prikazuje izgnanstvo cesarice Zoe kot navadno pretvezo za vstajo proti Mihaelu IV., medtem ko je treba prave vzroke iskati v Orfanotrofovi neizprosni fiskalni politiki in njegovih brezobzirnih metodah upravljanja. Kekavmen izkoristi priliko, da

del pristojnosti v VIII st.; od VIII–IX st. obstojata dva *magistra*, ki sta svetnika cesarja; časten naslov od IX st., obstoja do XII st. (cfr. Oikonomidès, Listes, 294).

²⁰ Skylitzes, 354/94–355/4.

²¹ J. Ferluga, Vizantiska uprava u Dalmaciji, Beograd 1975 (= Ferluga, Dalmacija), 95–115.

²² *Maglaviti* so bili cesarska straža, ki je dobila ime po *μαγλάβιον* namreč debeli palici, oboroženi so bili tudi z meči ali z dvoreznimi sekirami; omenjajo se prvič proti koncu VIII st. in izginjajo na koncu XII; v začetku je to bila služba, proti koncu pa časten naslov, titula. *Spatarokandidat* je bila titula, sestavljena od *spatharhos* (= ki nosi meč) in *kandidat*, oba izraza za cesarsko stražo; omenja se prvič v IX st., izgubi se v XI (cfr. Oikonomidès, Listes, 328 in 297).

cesarju svetuje, naj budno nadzira delovanje svojega *prvega človeka*, torej predsednika vlade, in previdno pretehta nasvete okolice.

12. Vasilij Pediates, *katepan*, bizantinski namestnik Sicilije, si je vzel nekaj dni počitka in se predal igranju tako imenovane *table*, neke vrste dame. Cesarja so o tem obvestili ter mu je pisal: *Kakor je zvedelo moje cesarstvo – ἡ βασιλεία μου – srečno igraš table*. Temu sledi komentar Kekavmena, da se niso več spominjali njegovih številnih zaslug, ampak samo še te brezpomembne malenkosti. Anekdota spada v čas bizantinske ekspedicije proti Arabcem na Siciliji, kmalu po letu 1040, ki je opisana tudi v kroniki Skilice.²³ Po kroniki sta vrhovni komandant, admiral Štefan, in *prepositos*²⁴ Vasilij Pediates izgubila vse, kar je bil vojskovodja Georgij Maniakes osvojil, ter je Vasilij zbežal v Južno Italijo; ni pa zabeleženo, da je bil Vasilij Pediates *katepan* Sicilije.

13. Odeljan, *toparh* Bolgarov, je osvojil primorsko mesto Demetrijado v Heladi in postavil za komandanta garnizona starega in izkušenega vojaka Ljutovoja iz Devola (v *bolgarskem jeziku se strateg imenuje čelnik – τζελνίκος*).²⁵ Ta je bil lahkomišeln in ni skrbel za obrambo mesta, pa so o tem prebivalci obvestili duksa, namestnika Soluna, ki je poslal ladje in vojake. Ko so prišli blizu mesta, so prebivalci zajeli Ljutovoja in njegove vojake in jih predali Bizantincem. Zavzetje Demetrijade ni poznano iz drugih virov, a se je verjetno zgodilo leta 1040 po bitki pri Tebi v Ftiotidi.²⁶

14. Alusijan je prišel z veliko vojsko pred Solun in je začel takoj napadati mesto, ne da bi pred tem uredil svoj tabor in odpočil čete. Ko so prebivalci mesta to opazili, so jih napadli in težko porazili. Mnoge so ubili, druge ujeli, Alusijan pa je odvrget oklep ter pobegnil. Alusijan je bil sin makedonskega cesarja Ivana Vladislava (1015–1018) in je bil po veliki bizantinski zmagi iz leta 1018/19 postavljen za stratega v Teodosiopoliisu na vzhodni meji cesarstva (danes Erzerum v Turčiji). Leta 1040 se je pridružil Petru Odeljanu, ki ga je poslal proti Solunu. Po Skilici²⁷ je Alusijan imel pod seboj 40.000 vojakov. Obleganje je trajalo šest dni, napad Soluncev je na belem konju vodil sveti Dimitrij, patron mesta. Skilica torej potrjuje napad Alusijana na Solun, a je Kekavmenov opis, kot vedno, realen in resničen, ker ne vključuje izmišljenega posredovanje svetnika, tipičnega za zgodovino številnih obleganj Soluna.

15. Ko se je cesar Mihael IV. (1034–1041) vojskoval proti *Bolgarom*, je osvojil *Triadico* (današnja Sofija) in napadel trdnjavo Bojan. Branilci so, prepričani v svojo hrabrost, zapustili trdnjavo in napadli Bizantince, a so premagani zbežali v mesto; skupaj z njimi pa je vstopil v mesto tudi sovražnik in ga osvojil. Dogodek ni poznan iz drugih virov in tako zvemo za še eno podrobnost o pohodu Mihaela IV. proti Petru Odeljanu, tokrat v predelih današnje Bolgarije.

16. Mihael, *katepan* Drača, je napadel Dukljo, kjer je vladal Štefan Vojislav, z vojsko, ki je štela več kot 40.000 vojakov, oplenil notranjost, ko pa se je vračal, so bile soteske, skozi katere je vstopil, zasedene in bil je ujet. *Morda je imel drugo pot, da se varno umakne, ampak iz nepremišljenosti, bolje rečeno iz neizkušenosti, je bil ujet*. Mislim da je tu opisan drugi bizantinski pohod proti Duklji in ga postavljam v leto 1042.

17. Katakalon Klazomenites, strateg Dubrovnika, je poskušal zajeti na zvijačen način toparha Duklje ter se mu je ponudil kot krstni boter za novorojenega sina. Dogovorila sta se, da se najmeta na morski obali v sredini med strategovo temo in toparhovo deželo. Katakalon je pripravil ladje, svojim ljudem ukazal, da ob danem znaku napadejo Vojislava, ga zvežejo in vržejo v ladjo. Isti načrt je imel toparh. Ko sta se našla na dogovorjenem mestu, je Vojislav prehitel bizantinskega stratega, ga ujel in zvezanih rok in nog odpeljal v Ston. *In z istimi zankami in mrežami, s katerimi je hotel ujeti, sporoča Kekavmen, je bil sam ujet, na sramoto*

²³ Skylitzes, 406/96–99 in 407/50.

²⁴ *Preposit*, najprej *preapositus sacri cubiculi* (= predstojnik svete [cesarske] spalnice), ki ima analogen razvojni proces kot *magister*; v IX–X st. obstojata dva s finančnimi, upravnimi in obrednimi funkcijami; časten naslov, ki se izgubi proti koncu XI st. (cfr. Oikonomidēs, Listes, 300).

²⁵ *Čelnik* odgovarja, po Kekavmenu, bizantinskemu strategu kot poveljniku mesta in njegove okolice. Izraz obstoja tudi danes med Vlahi v smislu poglavarja vlaške skupnosti (cfr. VIINJ, III, 206 in op. 40).

²⁶ Skylitzes, 411/54–56).

²⁷ Skylitzes, 412/88–414/26.

Romejev. Bilo je to nekje po letu 1042, ko je Štefan Vojislav končno zavrzel bizantinsko suverenost. Drugi viri ne poznajo te zgodbe.

18. Pet saracenskih ladij je *pred kratkim* pristalo blizu Dimitrijade. Gusarji so nastopili kot trgovci, ki prodajajo svoj plen, ujetnike in blago. Nevednost in lahkomišelnost prebivalcev, a tudi pohlep nekega mogočnika, ki je gusarjem dovolil trgovati takoj pod mestnimi zidovi, so gusarjem omogočili, da z zvijačo in brez boja osvojijo mesto. Opis je poln podrobnosti, ki jih je Kekavmen lahko zvedel samo od osebe, ki je bila prisotna pri dogodku. Bližje datiranje je nemogoče, ker drugi viri tega ne omenjajo, a prislov *pred kratkim* dopušča sklep, da se je to dogajalo okoli srede XI. stoletja.

19. Za vlade Konstantina IX. Monomaha je Serbljas po ukazu cesarja odšel v Iberijo in Mezopotamijo, da pobere davke in uvede nove, kakšnih ljudje še niso doživeli. On je v tem uspel, ker je bil izredno strog, ljudje pa so s celimi družinami prebežali v Perzijo. Nato je perzijski cesar napadel Bizanc s celo svojo vojsko in to je *prineslo veliko zla in nesreče*. Zgodovinar Mihael Atalijat poroča, da je bila v Iberiji armada sestavljena iz domačih vojakov, ki so od države dobili zemljo, za katero niso plačali davkov, da je Konstantin IX. to ukinil ter da so nato vojaki dezertirali.²⁸ Oba pisca se torej dopolnjujeta. Podatki Skilice in Zonare, kronista iz prve polovice XII. stoletja, so krajši in manj precizni kot Kekavmenovi, saj je njegova družina izvirala iz Iberije.

20. O napadih Pečenegov Kekavmen piše na treh mestih.

a) Pečenegi so prišli v Bizanc in vsi vedo, koliko so storili, kar je vredno usmiljenja in solz. Pečenegi, turško pleme, so od XI. stoletja napadali Bizanc. Ker jih ni mogla več zaustaviti, jim je cesarska vlada odkazala zemljo za naselitev. Kmalu pa so zopet začeli ropati in pustošiti bizantinske pokrajine in je vlada morala uporabiti proti njim orožje. Tu je verjetno opisan pečeneški prehod zamrznjene Donave leta 1048.

b) Ko so Pečenegi ponovno napadli Bizanc, je Konstantin IX. poslal proti njim vojsko pod rektorjem²⁹ Konstantinom. Ta jih je napadel, ne da bi pred tem postavil tabor in odpočil čete in cesarska vojska je bila popolnoma poražena. Opisana je bitka pri Diampolicu iz leta 1049, v kateri je bila bizantinska vojska pod poveljstvom Konstantina Arianita, ki je imel naslov *magister*.³⁰

c) Konstantin IX. je poslal meniha Vasilija, *pronoitisa* Bolgarije, skupaj z *akoluthosom* Mihaelom³¹ proti Pečenegom. Ko sta se jim približala, sta iz neizkušenosti odlagala iz dneva v dan, bojni spopad. Ko je zmanjkalo hrane za vojake in živali, so prestrašeni od pogleda na rjovečega sovražnika, vsi brez boja na lastno roko pobegnili in tako je iz nevednosti vojska razpadla. To se je verjetno zgodilo leta 1053 v soteski Zygos, ki je bila meja med Makedonijo in donavskimi predali.³²

21. Tiras, bogat in plemenit, je gospodoval v mestu Bisiniano v Kalabriji. Robert Gviskard je poskusil zavzeti mesto na silo. Ko mu to ni uspelo, je z zvijačo ujel Tirasa. To se je dogajalo leta 1053 ali 1054, ko je Robert Gviskard bil še vodja razbojniške čete v Kalabriji in pohlepen na denar. To mu je tudi uspelo s Tirasom, od katerega je dobil veliko odkupnino. O tem poročajo tudi zahodni viri.³³

22. Mesto Otranto v Južni Italiji, ki so ga čuvali Rusi in Varjagi pod poveljstvom domačina Malapetzesa, so zasedli *Franki*, namreč Normani. Uspeli so mesto osvojiti, ker je njihov grof obljubil nečakinji Malapetzesa, ki je imela hišo tik zidin, ženitev. Premamljena z obljubami je pustila njegove vojake k sebi in ti so napravili veliko luknjo v zidovih, skozi katero so številne normanske čete stopile v mesto. Ko je videla, kaj je storila, je pobegnila;

²⁸ Michaelis Attaliothae historia, rec. I. Bekker, Bonn 1853, (= Atalijat), 44.

²⁹ Rektor, neodrejena služba, bolj nominalna kot stvarna, ki pa je prinašala velik zaslužek; obstojala je od VII–VIII st. večkrat skupno z častnim naslovom *magister*; obstoja do konca XI st. (cfr. Oikonomidès, Listes, 308).

³⁰ Skylitzes, 467/81 sqq.

³¹ Pronoitisa Vasilij je bil verjetno upravnik cesarskih posesti v temi Bolgariji, a je imel tudi vojaški položaj. Akoluthos je bil naslov poveljnika varjaške cesarske garde (cfr. Beck, Vademecum, 157, opp. 39 in 40).

³² Atalijat, 37 sqq.

³³ Gaufredus Malaterra, De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae comitis et Roberti Guiscardii ducis fratris eius, RIS², 5/1, Bologna 1925–28, 17–18.

pobegnil je tudi Malapetzes sam z ladjo in je v sovražnikovih rokah pustil ženo in otroke. Težko je datirati dogodek, ker je v XI. stoletju zgodovina Otranta zelo burna. Verjetno je bil *grof*, ki ga Kekavmen ne imenuje, Gotfrid Tarentski ter bi se padec Otranta zgodil okoli leta 1064.

23. Nikolica iz Larise je večkrat poskusil obvestiti cesarja Konstantina X. Duko (1059–1067), da se v Heladi pripravlja vstaja. Ne vedoč kaj storiti, ali ujeti vodje ali se upreti, se je odločil čakati in na skrivaj opazovati delovanje upornikov. Ti so sklenili, da ne morejo izvesti vstaje brez Nikolice, ker je ta imel svojo vojsko in trdnjavo in so ga v deželi vsi poslušali. Nikolica je končno pristal, da se postavi na čelo vstaje, katere so se udeležili Grki, Vlahi in Bolgari, to se pravi, Sloveni Tesalije. Ko so vodje prišli k Nikolici, jim je rekel: *To ni dobro. Ker, prvič, žalimo Boga in si ga delamo za sovražnika, potem cesarja, ki lahko krene proti nam z veliko vojsko in nas uniči. Razen tega, sedaj je že junij, in kako bomo opravili žetev, ko nastane nered? In ko je rekel Vlahom: Kje so sedaj vaše črede in žene? so odgovorili: V planinah Bolgarije. Ker je pri njih navada, da so črede in družine od meseca aprila do meseca septembra na visokih planinah in hladnih mestih. In jih bodo morda (je rekel) tam oropali oni, ki so očitno na strani cesarja.* Nikolica se je ponovno obrnil na cesarja ter ga zaprosil, da odpravi povečanje davkov če želi, da se vstaja umiri. Cesar je na to pristal, a ko je prišel odgovor, so ga vodje odbili. Nato je Nikolica dal ujeti vodje Vlahov in Larišanov. Drugi so se ustrašili in popustili, on pa je vodje odpeljal in jih predal *katepanu* Bolgarije. Po tem je Nikolica z izbranimi Vlahi in Larišani prebil štiri mesece svobodno v Carigradu. Končno pa so ga poslali v izgnanstvo v Amasijo, v temi Armeniakonu, od koder se je vrnil domov šele, ko je zavladal Roman IV. Diogen (1068–1071). Opis vstaje leta 1066 v Tesaliji je zanimiv iz več razlogov: etničen sestav pokrajine je mešan, vidni so elementi fevdalnega ustroja, specifični za bizantinsko družbo. fiskalizem bizantinske vlade je bil največkrat kriv za vstaje. Prvič je opisana pri Vlahih vsakoletna gonja živine iz ravnice na planine ali nasprotno, odvisno od letnega časa. Vstaja je opisana na osnovi domače dokumentacije in Kekavmen citira celo dobesedno večje dele iz pisem Nikolice.

Toparhi in akriti

Velik del opisov se tiče dogodkov na mejah cesarstva. Tamkajšnje razmere Kekavmen dobro pozna, saj je tam dolgo služboval. vzdolž državnih mej, na zunanji strani, se razprostira pas večjih ali manjših pokrajin pod vladarjem ali knezom, ki mu pravijo *toparh* – *τοπαρχης*.³⁴ Toparh je poglavar pokrajine, ki leži v bližnjem sosedstvu bizantinske države. Ni popolnoma neodvisen, ker mora *spoštovati in ljubiti cesarja in vse njegove prijatelje*.³⁵ Kekavmen uporablja izraz toparh tudi v drugem smislu, namreč za pokrajinskega poglavarja, ki se je oddvojil od cesarstva, a od cesarja dobiva še vedno titule in službe in celo obiskuje Carigrad in dvor (glej *Zgodovinske podatke* št. 9). V enem primeru rabi izraz *filarh* (glej *Zgodovinske podatke* št. 8), verjetno, ker gre za arabskega poglavarja, v bistvu pa je to isto. Gre torej v vseh slučajih za odvisnost toparha od cesarja, ni pa lahko natančno določiti njeno vsebino. Govoriti o fevdalnih odnosih predpostavlja razlago termina, kar nosi v sebi nevarnost, da mislimo samo na oblike, tipične za zahodno Evropo. Tu ne moremo razpravljati o problemu bizantinskega fevdalizma; o tem sem govoril pred dvema letoma.³⁶ Ker pa analiziramo delo Kekavmena, bi podčrtal, da so mesta v njegovem spisu, ki govorijo o osebni podrejenosti, na osnovi katerih kaže, da gre za fevdalno odvisnost.³⁷ Da se vrnemo na odnose toparha do cesarja. Morda bi izraz *vazalni odnosi* ali *vazalna odvisnost*, recimo v širšem ali figurativnem smislu odvisne, podložne osebe ali države dal približno sliko odnosov. Njihov opis bo to potrdil ali negiral.

³⁴ Za pojmovanje meja v Bizancu cfr. J. Ferluga, *I confini dell'Impero romano d'Oriente; nozione e realtà*. Popoli e spazio romano tra diritto e profezia, Napoli 1986, 365–400.

³⁵ Strat., 77/14–15.

³⁶ J. Ferluga, *Bizantinska družba in država*, Ljubljana 1990 (= Ferluga, *Biz. družba*), 58–59.

³⁷ Strat., 3/14: če služiš cesarju ...; ib., 5/9: če služiš arhontu (namreč visokemu gospodu, veleposestniku) ...; ib., 68/7–9: on ima namreč svoje ljudi in »družino« in trdnjava in dežela ga poslušajo ...

Toparh je v diplomatskih odnosih s cesarjem, ker pošilja na dvor v Carigrad odposlance – ἀποκριτάριοι; vezan je nekako na cesarstvo, ker se smatra, da lahko odpade – ἀποστῆναι Ῥωμαίων; smatrajo ga za sovražnika, ker teži k osvajanju bizantinskih ozemelj.³⁸ Zaradi tega Kekavmen svetuje akritu, strategu na meji, kako naj se obnaša in kaj mora ukrepati. Pred vsem mora biti v svoji temi pravičen in zmeren v zahtevah, da ne bi prišlo do vstaje; do sosednjega toparha naj bo previden in naj mu ne zaupa, mora pa z njim obdržati mir in normalne odnose; prav posebno naj skrbi za trdnjave, da ga ne bi toparhovi ljudje presenetili in jih osvojili (glej *Zgodovinske podatke* št. 1, 4 in 13). Na kratko mu svetuje: *Akrit, čuvaj trdnjave in tebi poverjeno deželo in ne zaupaj sosednim toparhom, tudi če vseskozi zagotavljajo, da so tvoji prijatelji.*³⁹ Nasproti tem pripombam akritu odnosno strategu na mejah države stoji, skoraj nepričakovano, cela vrsta nasvetov toparhu, kako naj obdrži neodvisnost svoje dežele.⁴⁰ Morda lahko to pojasnimo z dejstvom, da je bil, kmalu po sredi X. stoletja, avtorjev ded toparh v Armeniji, v mestu Dvin (glej *Zgodovinske podatke* št. 1), kakor tudi, da je proti koncu istega stoletja bil njegov ded po materi poglavar neodvisne pokrajine v centralni Grčiji (glej *Zgodovinske podatke* št. 4). Če ima toparh in gospodar – τοπάρχης καὶ ἑξουσιαστής, v svoji deželi trdnjave in vasi, naj se nikakor ne da zapeljati bogastvom, častem ali največjim obljubam, da bi svojo deželo odstopil cesarju in zato dobil denar in posestva, naj na vsak način obdrži svojo deželo, tudi če je majhna in neznatna, ker je *boljše biti neodvisen prijatelj kot pokoren sluga*; naj cesarju ne laže in naj ne poskuša od njega dobiti koristi ali poklone; kot primere navaja obiska dalmatinskega toparha Dobronje in arabskega filarha Apezalraha v Carigradu (glej *Zgodovinske podatke* št. 8 in 9); če dežela leži ob morju, naj toparh odpre luke in pusti, da tam počivajo ladje, ki so prišle bodisi prostovoljno zaradi trgovine ali prisiljene od nevihte, naj bo ljubezniv s sosedi in tujci in naj vsem dopusti, da se zasidrajo v luki – toda, in sedaj sledi večna opomba Kekavmena, *zaupati jim ne smeš*; če mu akrit pošlje darila, naj jih sprejme in naj mu vrne od svojih, kar ima, naj pa ne pozabi, da je bilo to storjeno s posebnim namenom; če ne bo previden, bo akrit napadel trdnjavo ali njegovo pokrajino, zato se toparh *mora varovati bolj prijateljev kot sovražnikov.*⁴¹

Kekavmenov prispevek zgodovini Bizanca ni velik po količini, po kakovosti pa je zelo pomemben, ne samo ker osvetljuje razvoj cesarstva z novimi podatki, ki jih drugi viri ne omenjajo, ampak tudi, ker daje skoraj vedno boljše verzijo od poročil poznanih od drugod. To velja, deloma, tudi za njegove druge opise: na primer o cesarskem dvoru in centralni vladi, o življenju v provinci, o administraciji, o družini, sploh o notranji situaciji v državi. Podoba, ki jo podaja, ni sistematična, saj ni imel namena prikazati vseh številnih strani notranjega razvoja. Čeprav necelotna in nepopolna, celo tu in tam netočna, je podoba situacije v Bizancu od sredine do osmega desetletja XI. stoletja enkratna in verna.⁴²

Cesar, dvor, centralna uprava

V tako močno centralizirani državi kot je bila bizantinska, so vladar, njegova okolica, dvor in seveda sama prestolnica Carigrad bili, če ne odločilnega, vsekakor pa ogromnega pomena.

Kekavmen, ki obravnava odnos do cesarja v prvih desetih oddelkih, se v bistvu omejuje na nasvete bodisi *prvemu človeku cesarju* – πρῶτος ἄνθρωπος τοῦ βασιλέως *namreč »prvemu ministru«, »premieru«* bodisi neki drugi osebi *na visokem položaju na dvoru odnosno v centralni upravi.*⁴³ Svetujem: *naj se varuje obrekovalcev in nevoščljivcev, sam pa naj uporabi oblast, ki mu je dana, mirno in blagosrčno*; če kdo hujska proti njemu, naj govori z njim na samem in naj na tiho uredi odnose; če posreduje za prijatelja, naj to stori pametno

³⁸ Strat., 78/28; 24/27; 26/29.

³⁹ Strat., 26/10–12.

⁴⁰ Strat., 76/16–80/6.

⁴¹ Strat., 76/21–22; 77/16–18; 79/3–12; 80/5–6.

⁴² Lemerle, *Prolégomènes*, 78.

⁴³ Strat., 3/16 sqq. ampak primerjaj z Strat., 35/3–4, kjer je Tiras zelo bogat in plemenitega rodu in prvi človek dežele; torej Kekavmen rabi isti izraz tudi za poglavarja mesta in manjše pokrajine.

in spretno, redko javno in nikakor ne sme sestaviti carske listine⁴⁴ iz naklonjenosti do prijatelja ali zaradi darov; ko napeljejo v družbi pogovor na cesarja ali cesarico, tedaj umolknj popolnoma in se umakni (glej *Zgodovinske podatke* št. 6); če mu je cesar dal celo oblast naj ne bo prevzet in ne prezira cesarja, ker nekateri so na tem položaju postali brezbrizni in domišljavi in so propadli; naj odklanja povabila na pojedine (συνπόσια); tam je namreč mnogo blebetanja in klepetanja. Posebnega pomena je oddelek, ki govori o nalogah prvega človeka ali prvega ministra in ga tu podajam v celoti: Posebno skrbno zasleduj dogodke v mestu (namreč v Carigradu), da ti ne bi kaj ušlo! Povsod in vedno imej svoje zaupnike pri vseh združenjih in cehih (τὰ συστήματα); kakor hitro se kaj pripeti, moraš biti o dogodku obveščen. Prav tako ti ne sme ostati prikrito nič, kar bi se utegnilo zgoditi v obmejnih predelih ali v provincah v notranjosti dežele. Ne čakaj, da se odposlanec (sel) naspi ali odpočije; sprašuj ga na samem. Med odposlanci so ljudje, ki po naravi niso posebno zgovorni, ki pa bi morali sporočiti zelo pomembne zadeve, pa nimajo poguma, da bi to storili.⁴⁵

Zadnji del Kekavmenove knjižice, pravzaprav poseben del, ki nosi naslov: Svarilen govor za cesarja – Λόγος νουθητικὸς πρὸς βασιλέα, je napisan iz druge perspektive. Kekavmen sam to na začetku poudarja: Od časa do časa, nekateri pravijo, da cesar ni podrejen zakonu, ampak da je sam zakon; to isto trdim tudi jaz. Vse kar naredi in da kot zakon je dobro narejeno in temu se pokorimo. Če pa reče: popij strup ali skoči v morje in ga preplavaj, tega ne boš storil. Iz tega sledi, da je cesar človek, ki je podrejen božjim zakonom. Zato torej pišemo ta-le spis (γραφή) za naše bodoče pobožne in Kristusa ljubeče cesarje. Nemogoče je tu ponoviti Svarilen govor v celoti, omejil se bom na najvažnejše. Bog je postavil cesarja na prestol in ga napravil takorekoč za Boga na zemlji, da dela in stori kar hoče in zato morajo biti njegovi postopki in dela polni modrosti in resnice in pravica naj bo v njegovem srcu. Cesar mora biti vzdržan in previden do onih, ki pridejo z lažnimi pritožbami in mora vsako zadevo dati natančno preiskati; njegova dobrotelost naj bo razumna in naj velja onim, ki jo zaslužijo; prav posebno mora skrbeti za vojake; tujcem naj ne da visokih titul ali važnih komandnih položajev – tu se sklicuje na primere Petra (glej *Zgodovinske podatke* št. 3), Senaherima (glej *Zgodovinske podatke* št. 7) in Haralda Hardradija (glej *Zgodovinske podatke* št. 10). Ne ukrepa naj na škodo Carigrada in dežel, ki so mu podložne, tudi ne proti vojski; ampak naj bo vsem oče in mu bodo iskreno služili; kajti, kakor piše avtor dobesedno, nimaš opravka z neumnimi ampak s pametnimi ljudmi, ki razmišljajo in vedo ali so dobili dobro ali hudo; ljudem, ki so mu podrejeni (οἱ κεῖνοι ἄνθρωποι τοῦ κράτους σου),⁴⁶ naj ukaže, da nikomur ne delajo krivice in da ne ščitijo hudobnih ljudi in sovražnikov resnice, ampak pomagajo onim, ki so pretrpeli krivico in so se nanje obrnili; cesar je namreč vzorec (τύπος) in zgled (ὑπογραμμός) za vse in vsi gledajo vanj in posnemajo njegovo obnašanje (πολιτεία).⁴⁷ Cesar naj ne dovoli nikomur, da se mu prilizuje, marveč naj si izbere prijatelje med tistimi, ki ga karajo. Končno avtor očita cesarju, da sedi v Carigradu kot v zaporu, in mu svetuje, naj obiše svoje dežele na Vzhodu in Zahodu, naj spozna zmogljivost vsake province in stanje njenih trdnjav, naj vzpostavi red in pravice, tako ne bo prišlo do vstaj in neredov in bo vladal mir. Dvorjani, ki so leni, mu to odsvetujejo in pravijo, da bo v njegovi odsotnosti kdo drug zasedel prestol; to je smešno, meni avtor, ker bo cesarjev zastopnik, če je sposoben in energičen, buden in bo ukrenil potrebno. Cesarji in augusti Rimljanov (αὐτοκράτορες καὶ αὐγουστοὶ τῶν Ῥωμαίων), ne samo tisti, ki so vladali v Rimu, tudi tisti v Bizancu (v Carigradu), so vedno tako mislili in postopali, tako na primer Konstantin Veliki in njegov sin Konstans, Julijan, Jovijan in Teodosij; zdaj so se mudili na Zahodu, zdaj na

⁴⁴ Cesarske listine = σιγίλιον βασιλικὸν ἢ πραιτωρικόν. Cesarski sigilion (Hrisobulon sigilion) je listina, s katero so podeljeni manjši privilegiji; cesar ni podpisoval sigilion, postavil je samo tako imenovan menologem, namreč mesec in indikt; pitakion odgovarja prostagmi, namreč upravnemu ukrepu, na katerega je cesar prav tako dajal samo menologem.

⁴⁵ Strat., 5/1–8. Beck, Vademecum, 26 je izraz prevedel z »Gilden und Zünfte« in prav tako tudi Litavrin, 125, z »cehi«. Gre za tehnični termin za cehe v prestolnici; zanje je glavni vir *Knjiga eparha*, v kateri je opisano za prefekta Carigrada veliko število mestnih cehov (cfr. Ostrogorski, *Zgodovina*, 142–143; Litavrin, 337–338; Ferluga, *Biz. družba*, 59–60).

⁴⁶ Strat., 98/21.

⁴⁷ Strat., 99/29–31.

Vzhodu, vsekakor le kratek čas v Bizancu. Tedaj je vladal mir v ogromnem cesarstvu, odkar pa je velika lenoba prišla med ljudi, ali bolje rečeno, se kot epidemija razširila, se romejskemu cesarstvu ni pripetilo nič dobrega,⁴⁸ rezimira na koncu avtor svoje misli, nasvete in svarila kakor tudi sam spis.

Provincialna uprava

Kekavmen pozna dva izraza za deželo, provinco: tema – θέμα in eparhija – ἐπαρχία.⁴⁹ Eparhija je starejši izraz iz poznorimske dobe, ki pa je bil v bizantinski provincialni terminologiji v rabi v splošnem pomenu za deželo, pokrajino, provinco. Tema je ožji, tehnični izraz za vojaško administrativno okrožje, ki je nastalo v VII.–VIII. stoletju, ko so naselili teme, namreč vojaške odrede, po novo ustanovljenih okrožjih, in zato so se tudi ta okrožja sama začela postopoma imenovati teme.⁵⁰ Izraz χώρα, dežela, okraj, pokrajina je uporabljen za bizantinsko provinco, predvsem pa za dežele zunaj cesarstva, kar se jasno vidi iz opisa srečanja stratega Dubrovnika in Stefana Vojislava (glej *Zgodovinske podatke* št. 16). Tu je namreč rečeno, da sta se dogovorila, da se srečata na sredi med temo stratega in deželo toparha – ἐν μέσῳ τοῦ θέματος τοῦ στρατηγοῦ καὶ τῆς χώρας τοῦ τοπάρχου.⁵¹ Prebivalci »tem« so po okrožju dobili ime in tako srečamo izraz θεματικός.⁵²

Dva najvažnejša uradnika v temi sta strateg – στρατηγός in sodnik – κριτής. Postavlja ju cesar in on naj jima da napotila, da pošteno upravljata deželo, ki jima je poverjena. Avtor *Svarilnega govora* pripominja, da je podoba v njegovem času drugačna, ker se uvajajo preveč visoki davki ne samo za potrebne stvari ampak tudi za popolnoma nesmiselne posle.⁵³

Strateg je predvsem vojaški poveljnik – strateg je, pravim, tisti, ki stoji na čelu in je poveljnik vojske – στρατηγὸν δὲ φημὶ τὸν ὑπερέχοντα καὶ ἐξάρχοντα τοῦ φοσσάτου.⁵⁴ Tej ugotovitve sledi vrsta nasvetov strategu kot vojaškemu poveljniku. Razen onih, ki so dani strategu na meji ali akritu, so morda najinteresantnejši sledeči: imeti mora več vrst ogleduhov (χουσάρτοι in συνοδικοί),⁵⁵ da bi bil vedno dobro obveščen o sovražniku; ogleduhe mora dobro poznati in jih vedno nadzorovati; v boj naj stopi šele, ko je dobro obveščen o sovražniku in ko nastopi ugodna prilika; naj postopa vedno razumno, pozorno, a energično, da ga ne bi grajali zaradi poguma niti zaradi dozdevnega varovanja vojakov; naj ne pozabi, da je v zasedi cela zvijača barbarov; naj dobro pazi na dezertarje in prebežnike; naj se utabori in naj postavi svoj šotor, kakor to zahteva zemljišče, tako da pred vsem skrbi za varnost vojske; naj postavi straže na vse strani, tudi tam, kjer ne pričakuje sovražnika; naj ne podcenjuje sovražnikov, ker so barbari (ἔθνη), ker so tudi oni od prirode ostroumni in prekanjeni;⁵⁶ kot poveljnik ne sme nikoli pokazati strahu, ker bi se ta prenesel na vojake; naj vedno zaupa v Boga, v svoji in tuji deželi, noč in dan, in Bog ga bo varoval in mu pomagal proti sovražnikom; temu pa doda pa tudi ti stori svoje, bori se in ne izgublaj poguma;⁵⁷ z odposlanci sovražnika naj ravna previdno, da bi čim manj izvedeli o njegovi vojski in njegovih načrtih; če strateg želi biti spoštovan od vseh, ne bo tega dosegel z udarci in kaznimi, z darili

⁴⁸ Strat., 104/8–19.

⁴⁹ Strat., passim (cfr. sub: Res et verba notabilia).

⁵⁰ Ostrogorski, *Zgodovina*, 111–113.

⁵¹ Strat., 27/23. Cfr. Ferluga, *Dalmacija*, 100–191, 118–119.

⁵² Strat., 7/22.

⁵³ Strat., 98/15–20.

⁵⁴ Strat., 9/4–5.

⁵⁵ Strat., 9/14. Huzarji so bili v bizantinski vojski pomožni organi; obstojata dve vrsti huzarjev: »ogleduhi« – χουσάρτοι, ki jih strateg pošilja posamezno zaradi opazovanja sovražnika in συνοδικοί (v prvotnem smislu besede »sopotniki«), ki imajo iste naloge, kot prvi, a gredo v večjih skupinah, osem, devet, ali deset ter spominjajo na obveščevalne enote. V pogledu etimologije se zdi najprepričljivejše pojasnilo, ki ga je dal H. Gregoire, *Origine et étymologie de la Hanse*, Académie royal de Belgique, Bulletin de la classe des lettres et des sciences morales et politiques, 5–e s., t. 40. 1–3 (1954), 18–28, da namreč izraz »huzar« prihaja iz gotskega *hansa*, v smislu čete ali oborožene »družine«, in da je iz gotskega jezika prešel v slovanske jezike kakor tudi v grški, romunski, madžarski in finski jezik (Cfr. VIINJ, III, 202, op. 22).

⁵⁶ Strat., 12/12–13 tu v smislu barbari, ampak cfr. Strat., 9/7: ἔθνος = rod, narod, pleme, a v NT: pogani, neverniki: tako je tudi Beck, *Vademecum*, 37 prevedel: barbari in na str. 32: Ungläubige.

⁵⁷ Strat., 12/26–29.

in pokloni, ampak mora biti do skrajnosti pravičen, daleč od vsakega darila in koristi, mora videti in soditi prav in ravhati s vsemi prav in enako;⁵⁸ če pa je pretrpel poraz, naj zbere čim prej ali še v istem dnevu vsaj četrtno svojih čet in naj napade sovražnika nepričakovano od zadaj ali z boka; dobro je, če strateg ne rabi tujega nasveta in o vsem odloča sam, če pa se le posvetuje z drugimi, naj bodo ti maloštevilni in zvesti, razen tega hrabri in previdni ljudje, on pa naj primerja nasvete enih in drugih in naj si ustvari od obojih svoje lastno mnenje. Temu sledi zanimiva ugotovitev: *ne boj se smrti, saj jo pretrpiš za domovino in cesarja; boj se prej sramotnega in graje vrednega življenja*. Kekavmen takoj doda, v duhu svojega gledanja na stvari: *ampak ne smeš se neprevidno in nepremišljeno izpostavljati nevarnosti, to bi namreč bilo graje vredno*.⁵⁹

Sledijo še nekateri nasveti strategu: spoznati mora, kateri med njegovimi vojaki so najbolj hrabri in neustrašni, da bi jih v sili imel pri roki; naj pazi, da vojaki lepo skrbijo za konje in orožje, sedla in stremena; če ima vojak v redu konje, opremo in orožje in je razen tega hraber, velja za dva. Če sovražnikovi odposlanci ponudijo mir, jih ne bi smel odbiti in če zahtevajo enkratno plačilo v zlatu, naj ga da, rajši kot da pride do klanja in vojnega pohoda. *Pomisli, nadaljuje naš avtor, na trpljenja svoje dežele, bodisi od sovražnika ali od naše lastne vojske, pomisli na negotovost zmage in poraza in na ponižanje vojske, in odkril boš, da je od vojne velika in neizmerna škoda*.⁶⁰ Če tisti, ki je z one strani strategovega ozemlja, zahteva, da se mu odstopi zemljišče, strateg ne bi smel na to pristati, razen če se obveže, da prizna vrhovno oblast in plača tribut – *ὑποχείριος καὶ διόφθορος σοι εἶναι*, in to samo, če je velika sila;⁶¹ tako so namreč prišli Pečenegi v Bizanc. Zato hvalevredno je, če kjerkoli v deželi, kamor pride, strateg odpravi krivice, ki jih tam ugotovi, pa naj bodo to zadeve, ki jih je zagrešila državna blagajna – *τὸ δημόσιον*, ali pa davčni izterjevalec – *πράκτωρ*, kar velja posebej za obmejne kraje; iz teh razlogov je namreč bilo izgubljenih veliko pokrajin in veliko jih je, ki so prešle k barbarom in so jih nato le-ti vodili proti bizantinski državi (glej *Zgodovinske podatke* št. 19); strateg sploh ne bi smel popuščati pred krivico. Če ima kaj prostega časa, naj čita dela o strategiji in druge knjige, zgodovinske ali cerkvene, ker bo imel od njih velike koristi.⁶² Strateg je imel namestnika – *τοποτηρητής*, kateremu Kekavmen svetuje, da je poslušen in zvest strategu.⁶³ Kekavmen pozna spremembe, ki so nastopile v provincialni upravi, ker pravilno uporablja za namestnike Sicilije, Drača in Bolgarije izraz *katepan*. Od druge polovice X. stoletja so teme postajale vedno manjše in strategji so imeli manj oblasti, medtem ko so bili ustanovljeni večji vojaški okraji pod poveljstvom *katepana*, posebno v predelih, kjer je bila velika nevarnost zunanega sovražnika ali notranjih nemirov.⁶⁴ Samo enkrat srečamo izraz *duks* – *δοῦξ*. V tem času, namreč v drugi polovici X. stoletja, je to načelnik manjše pokrajine ali celo mesta, kjer so nastanjeni najemniki; v XI. stoletju je *duks* namestnik velikega okrožja, podobno kot *katepan*.⁶⁵

Sodnika v pokrajini, v temi – *θεματικὸς κριτής* – je tako kot stratega, postavljajl cesar, običajno na tri leta. O tem zvemo iz zabavne anekdote v poglavju, kako postopati z ženo in hčerkami. V Carigradu je živel odličen in bogat človek, ki je imel zelo lepo in plemenito ženo. Cesar je hotel priti z njo skupaj in ker v tem ni uspel, je poslal moža kot sodnika v oddaljeno temo. *Po treh letih* se je vrnil domov. Tu se je našel mlad in plemenit gospod, ki se je izdajal za sorodnika njegove žene, jo pogosto obiskal in jo končno osvojil. Kekavmen svetuje sodniku, da ne hlepi po poklonih, ampak je zadovoljen s tem kar dobi po predpisih, saj ga niso poslali tja, da bi si kopičil denar. Pravično naj sodi, v strahu božjem in spoštovanju zakona. To je pravzaprav njegova osnovna naloga v temu. Razen tega je bil sodnik odgovoren

⁵⁸ Strat., 14/4–8.

⁵⁹ Strat., 16/11–14.

⁶⁰ Strat., 17/7–9.

⁶¹ Strat., 17/12.

⁶² Strat., 19/13–17.

⁶³ Strat., 13/19 sqq. Lemerle, *Prolégomènes*, 87 misli, da ne gre za namestnika stratega, ampak za poveljnika *tagem*, namreč prestolniških polkov v času, ko so v temi, kjer je namreč vojaški poveljnik strateg.

⁶⁴ Strat., 20/27; 25/25; 72/6.

⁶⁵ Strat., 96/6 in 28/25.

za izvedbo posebnih nalog — *ἐπιπρεῖα*,⁶⁶ ki so se jih posebno bali, kot je bilo na pr. prenočevanje in prehranjevanje cesarskih uradnikov, ki bi prišli v temo. Pod seboj je imel sodnik notarje in druge, ki so mu služili — *λοιποὶ οἱ ἐξουπηρετοῦντές σοι*.⁶⁷

Strateg in sodnik sta dva najvišja uradnika v temi. Kekavmen jih dobro pozna, kar se lepo vidi iz obilja nasvetov, ki jim jih daje. Bralcem prikazuje državno službo — *πράττειν καὶ ἐξουσιάζειν θεμάτων* — kot božjo blagodat, ker prinaša časti in dobiček. Z druge strani svetuje strategom in sodnikom, pa tudi drugim osebam, naj službe *ne kupujejo*; kdor je namreč kupil službo, se bo potrudil, da čim prej dobi nazaj, kar je plačal, in da zraven še kaj zasluži; tudi se bo ukvarjal z umazanimi posli in tako škodoval siromakom, da bi prišel do denarja, ki ga bo uporabil zopet za poklone.⁶⁸

Veleposestnik

Človeku, ki živi zasebno in nima javnega položaja, Kekavmen svetuje, naj skrbi za svojo domačijo, ker *ni dohodka za življenje, ki bi bil boljši od obdelave zemlje* in naj si torej preskrbi obrate kakor so mlini in delavnice, vrtovi in drugo, ker prinaša dohodek vsako leto bodisi kot zakupnina bodisi kot pridelek; naj posadi razne vrste dreves in rastlin, ki dajejo sadove brez vsakoletne obdelave, pa bo tako mirno in udobno živel; naj ima tudi domačo živino kot vole za oranje, prašiče, ovce in druge živali, ki rodijo vsako leto, rastejo in se množijo. Tako bo imel bogato in obilno mizo in bo v tem užival.⁶⁹ Priporoča mu pa dalje, da pazi na služinčad, da mu ne pojedjo zaslužka, ker lahko ostane brez denarja in bo tako prisiljen iskati posojilo. Tega bo zelo težko dobil in če ga bo dobil, bo upnik zahteval varščino, vzel visoke obresti in obresti od obresti, ko pa ne bo mogel vrniti posojila, ga bo vlekel na sodišče. Svetuje mu tudi, naj ne daje poročstva, ker bo tu imel samo zgubo. Kekavmen pravi na koncu, da bi lahko o tem še mnogo povedal, ampak *da to zadostuje, če si pri zdravi pameti*, in nadaljuje, *pametnemu človeku zadostuje, tako pravijo, ena sama beseda, nespametnega ne poučijo niti sama dejstva*.⁷⁰ Zaradi materialnih skrbi naj ne pozabi na duševne potrebe: naj gre na vsa bogoslužja, če je to mogoče, in naj moli nočno molitev in vsaj en psalm; tudi miloščine naj da, ker ne bodo izgubljene. Nikakor naj se ne loti davčne službe, ki prinaša obilnost — *περισσοπρακτορία*,⁷¹ da ne bi izgubil svojega kruha in zapustil naslednikom namesto lepe dediščine skrbi in brezkončne neprilike; tudi če ga hočejo prijatelji in žena prepričati, naj vzame vsaj nižje mesto v davčni ali mestni upravi, naj to odločno odbije — *ἐκπροσωπικὴν ἢ ἀρχοντίαν ἢ τὸ βασιλικὸν τῆς πολιτείας*.⁷²

Družina, žena, otroci in druge osebe

Nemogoče je prikazati vse, kar je Kekavmen obravnaval v svojem spisu. Tu bi se omejil samo še na družinske odnose in delno na one do prijateljev ali ožje družbe. O vsakdanjem življenju v Bizancu vemo relativno malo, tako da so ti oddelki spisa, ker govorijo o odnosih med ljudmi, posebno zanimivi.

Kekavmen svetuje bralcu, naj vselej pazi na ženo in hčeri, da se ne bi pred svetom osramotil. Če mu prijatelj iz drugega mesta pride na obisk, naj ne stanuje pri nem, ker bo ta-le dvoril ženam v njegovi hiši in, če tudi brez uspeha, se bo pred drugimi hvalil,⁷³ spominja bralca na primer, ko je cesar poslal sodnika v temo, da bi pridobil njegovo ženo, in kako je

⁶⁶ Strat., 43/25–26 in 7/1–4.

⁶⁷ Strat., 7/10.

⁶⁸ Strat., 47/1–5 in 59/10–28.

⁶⁹ Strat., 36/10–23; 51/16–20.

⁷⁰ Strat., 37/30–32; 51/15–20.

⁷¹ Strat., 39/9. Izraz sem prevedel kot »obilnost«, ker gre za več —*perissos*— od onega, kar prinaša davčna služba — *praktoria*; Beck, *Vademecum*, 76: ungerechte Steuererhebung; Litavrin, 195: »odkup davkov« in v op. 566, pravi da gre morebiti za veliko vsoto, ki jo je nekdo dal za odkup davčne službe.

⁷² Strat., 40/4–5. Beck, *Vademecum*, 77: Stellvertretung oder Das Archontenamt oder das kaiserliche Kommissariat in unserem Gemeinwesen; Litvarin, 197 in opp. 584, 585, 586 in 587: *ekprosopiki* (*dulia* ?) = služba pomočnika praktorja, pred vsem za finance in davke; *politeia* je fiskalno okrožje.

⁷³ Strat., 42/26–43/11.

po njegovi vrnitvi mlad hišni prijatelj uspel tam, kjer se cesarju ni posrečilo. Hčere in sinovi naj ga spoštujejo, on pa naj jih spoštuje in ne prezira, tudi če so mladi; *kakor se bodo od njega naučili, tako bodo sami postopali!* Naj spoštuje staro in mlado in če pride v cerkev, naj ne gleda radovedno, kaj so lepe žene, ampak ponižno v smer oltarja.⁷⁴ Sinove in hčere naj kaznuje samo on, ne kdo drug, in to ne s šibo, ampak z besedo; v svojem domu naj ne bo neprijazen, ampak naj ga v družini v ponižnem strahu spoštujejo. *Kdor se boji, je razumen; boj se tudi ti oblasti; strah je koristen.* Za dom je treba skrbeti, da imajo najprej vse potrebno, šele potem nepotrebno; od naravnih potreb živimo, nepotrebne so dragocene posode, nove preproge, zlata ležišča in drugo.⁷⁵ Kdor je pokopal ženo, je izgubil polovico in še več svojega življenja, če je bila dobra; če je pameten, bo skrbel za otroke in v domu bo vladal mir; drugi išče novo ženo in mu to prinese same nesreče: lahko najde tako, ki mu vse razbije; z drugo, ki je bila sama vdova, jočeta v prvi poročni noči vsak za svojim pokojnikom; če dobijo otroke, se kregata od jutra do večera. Avtor sklepa: *srečen je tisti, ki se tega izogiblje.*⁷⁶ Avtor pride še večkrat na žensko temo. Zdi se mu, da je nevarno, kregati se z ženami, še bolj nevarno pa se z njimi spoprijateljiti; eno in drugo konča s škodo. Prav tako svetuje bralcu, da se ne krega z bratom, tudi če je nastal vtis, da je od njega oškodovan, a naj ga brani, če ga drugi napadajo. Tudi na sorodnike naj ne pozabi, če ne želi, da Bog pozabi nanj.⁷⁷ S prijatelji naj bo previden in pred vsem naj jim ne zaupa;⁷⁸ to velja posebej za sovražnika, s katerim naj nikakor ne potuje, če pa ga slučajno sreča na poti, naj se takoj loči od njega. Na poti naj bo previden pri prehodu rek, posebno na lesenih mostovih zaradi trohnelega lesa, naj se ne vsede pod visečo steno ali v podnožje gore, ker ga skala lahko ubije.⁷⁹ O zdravnikih ima zelo slabo mnenje, ki ga tu, ker je zelo zanimivo, podam v celoti:

*Moli, da ne padeš v roke zdravniku, čeprav je ta še tako pameten! V vsakem primeru ti bo predpisal napačno. Če je tvoja bolezen nepomembna, jo bo napihnil, in trdil, da rabiš drage zdravilne rastline. »Prav gotovo te bom ozdravil!« Če mu daš denar, bo dejal, da ne zadošča za nakup. Nato prejme denar znova. In ker bi se ob tebi želel pozdraviti prav on, ti bo svetoval jedi, ki ne bodo pomagale pri zdravljenju tvoje bolezni, to bolezen bo samo še izzval. Nato te bo zdravil še naprej in podaljševal tvoje bolečine; in tako bo vedno znova delal in ti jemal tisto, kar sam potrebuješ, zate pa se bo komaj brigal. Če torej nočeš pasti v roke zdravnikom, se opoldan do sitega najej ter bodi vzdržen pri večerji, da ne obremeniš želodca. In če si zares bolan, tedaj si uredi zdravljenje s postom, pa boš ozdravel tudi brez zdravnika. Upoštevaj vzroke bolezni! Če si zbolel zaradi mrazu, se pobrigaj, da ti bo toplo, če si se prenajedel, preidi k postu; če si opešal, na primer zaradi vročinske kapi, se odpočij in tako boš z božjo pomočjo zopet zdrav. Nikoli si ne polagaj obkladkov na telo! Če kljub temu uporabiš obkladke, ti bo morda pomagalo dva ali tri dni, ali pa en teden, nakar bo brez haska. Tako ne pij zdravil ali drugih zvarikov! Poznam mnogo ljudi, ki so zaradi takšnih napitkov umrli; lahko jih imamo za samomorilce. Če pa hočeš piti nekaj, kar pomaga tvojemu želodcu, tedaj pij pelinkovec! Če si bolan na jetrih, pij rabarbaro in nič drugega! Napitki so namreč zelo škodljivi, posebno za mlade ljudi. Enkrat na leto naj ti puščajo kri, v februarju, maju in septembru, odpočij se in to naj bo dovolj! Če pa gre za bolezen, je za puščanje krvi vsako obdobje pravilno.*⁸⁰

Da je nezaupnost tipična črta Kekavmenovega značaja potrjuje cela vrsta njegovih nasvetov in to večkrat ponavlja. Tako pravi na primer: *Želim, da ljubiš vse, a da nikomur ne poveš svoje tajne. Tako boš popolnoma brez nevarnosti. Če pa nekomu zaupaš v skrivnost, postaneš njegov sluga, in on ti bo škodil in bo postal prevzetan in ti se mu ne boš upal ugovarjati.*⁸¹ Na drugem mestu opozarja bralca, naj nikakor ne prisega, bodisi da gre za

⁷⁴ Strat., 47/6–3.

⁷⁵ Strat., 51/8–15.

⁷⁶ Strat., 55/30–56/30.

⁷⁷ Strat., §§ 101, 102, 112, 125, 121, 124, 128, 131, 132, 143, 145, 146.

⁷⁸ Strat., §§ 104–110, 114–116, 118, 143, 145, 160.

⁷⁹ Strat., 46/18–31.

⁸⁰ Strat., 53/7–31.

⁸¹ Strat., 44/9–12.

pravično ali nepravično stvar, ker bo na vsak način pretrpel škodo; in znova piše: *srečen je tisti, ki ni prisegel*.⁸²

Njegova nezaupnost ima, z druge strani, tudi pozitivne aspekte. Po pravici smatra, da je neumen in omejen, kdor zaupa vedeževalcem, tudi če se dela, da premišluje. V zemlji ležijo skriti mnogi zakladi. Če bi vedeževalec vedel, kje so, bi jih sam izkopal. Razlagalci sanj, opazovalci ptičjega leta, tisti, ki molijo za ozdravljenje, in tisti, ki čitajo iz roke, so vredni toliko, kolikor je vredna znanost (ἐπιστήμη), katere privrženci so. *Za njimi ne stoji prav nič*.⁸³ Priporoča tudi, da se ne nosi amulet, ampak samo sveta ikona ali relikvija svetnika; svetuje nikakor ne verjeti sanjam, tudi če gre za sveto stvar; kdor tako postopa, bo varen, mnogi pa so zaradi tega propadli.⁸⁴

Kaj lahko končno rečemo o Kekavmenu in njegovem spisu? Bil je vojak, general, ki je mnogo doživel na deželi, predvsem na mejah cesarstva, daleč od dvora; služba in življenje sta ga naučila, da je postal nezaupljiv – to je prav gotovo glavna črta njegove osebnosti in njegovih nasvetov. Prav tako prevladuje pri njem zdrav človeški razum glede na spoštovanje državne hierarhije, na odnose med ljudmi, bodisi v državni službi ali v zasebnem življenju, na vero in praznovanje. Prednost daje družini in domu in obdelavi zemlje, ki mu omogočajo mirno in samotno življenje. Kot vsi drugi v tem času je tudi on pobožen in hodi redno v cerkev, trudi pa se, da to ne bi bil samo površinski pojav, temveč resničen in iskren občutek. Kekavmen je bil pripadnik višjega sloja in zato je podoba družbe na deželi predvsem takšna, kakršno je videl iz svoje perspektive. O nižjih slojih zvemo relativno malo, vendar več kot iz drugih virov. Mislim, da je bil fevdalni gospod in da slika nove, fevdalne odnose – vendar, kot smo videli, obstoje v tem pogledu v modernemu zgodovinospisju različna mišljenja. Težko je reči, ali so vsi ali večina pripadnikov njegovega sloja gledali na družbo in državo tako kot on; vsekakor moramo upoštevati osebnost in njen značaj, temperament in nagnjenja. Ker nimamo drugih virov, ki bi o tem govorili, ostane vprašanje odprto. Vsi oni pa se ujemajo v spoštovanju družbeno-političnega sistema ali, z drugimi besedami, če kritizirajo družbeni, gospodarski in državni ustroj, nikakor ne mislijo na njegovo ukinitve ali zamenjavo z drugim, boljšim in pravičnejšim. Cesarstvo, tako kot je, je od Boga dano, je odsev nebeškega cesarstva, cesar je vikar in zastopnik Boga na zemlji. Zato tudi Kekavmen odkrito in naravnost trdi, da se *nikoli nihče ni drznil upreti cesarju in poskusil rušiti mir v Romaniji (v Bizancu), ne da bi pri tem sam ne propadel, ker (piše par vrstic pozneje) cesar, ki sedi v mestu Konstantina (namreč v Carigradu), vedno zmaguje*.⁸⁵ To pa ne zmanjšuje pomena in važnosti Kekavmenovega spisa kot edinstvenega vira ne samo za XI. stoletje, temveč tudi v celi bizantinski književnosti. Znatno je namreč dopolnil in obogatil podobo važne dobe v razvoju Bizantinskega cesarstva na politični, gospodarski, kulturni in prav posebno na privatni družinski ravni.

⁸² Strat., 55/11–15.

⁸³ Strat., 60/1–5.

⁸⁴ Strat., 50/11–14.

⁸⁵ Strat., 73/26–28 in 74/2–3.

Zusammenfassung

DAS BYZANTINISCHE LÄNDLICHE GEBIET IN DEN »ERINNERUNGEN UND RATSCHLÄGEN« EINES THESSALISCHEN GROSSGRUNDBESITZERS DES 11. JAHRHUNDERTS

Jadran Ferluga

Beim Tode des Kaisers Basilios II. (1025) schien das Byzantinische Reich den Höhepunkt seiner politischen und militärischen Macht erreicht zu haben. Unter seinen Nachfolgern erlebte die Residenzstadt zwar eine kulturelle Blütezeit, doch die militärische Macht des Kaisertums nahm ab. Massenerhebungen des Volkes sowie Aufstände der Generäle waren Begleiterscheinungen dieser Krisenzeit.

Der Machtkampf im Reich dauerte bis zum 8. Jahrzehnt des 11. Jahrhunderts. In diesem Rahmen werden hier die »*Erinnerungen und Ratschläge*« Kekavmens aus Thessalien vorgestellt. Mit seinem Werk setzten sich G. B. Vasilevskij, V. Jernstedt, M. Giony, H. G. Beck und P. Lemerle auseinander. Die Handschrift, die aus zwei Teilen besteht, ist aller Wahrscheinlichkeit nach in ihrer Gesamtheit ein Werk von Kekavmen. Der erste und zweite Teil enthalten außer militärischen Ratschlägen und Beschreibungen von Ereignissen viele Reflexionen über das Alltagsleben auf dem Lande im 11. Jahrhundert. Die Grundlage dafür bilden Familiendokumente und Erfahrungen, die der Autor in der Umgebung seines Heimatortes, im Innern des Reichs und an dessen Rand sammelte.

Die Familie stammt einerseits aus Grusien, wo der Großvater des Autors ein *toparch* war, später Strateg in Larisa in der Provinz Helada. Sein Vater lebte auch in Konstantinopel. Kekavmen nahm an den Balkankämpfen teil und war in Konstantinopel Zeuge der Absetzung von Michael V. Kalafat. Er war Angehöriger der militärischen feudalen Provinzaristokratie.

Erwähnt oder eingehender dargelegt als in anderen Quellen ist eine Reihe von historischen Ereignissen auf dem Balkan, in Süditalien und im Nahen Osten. Die Analyse der persönlichen Unterwerfung, wie sie Kekavmen schildert, zeigt, daß es sich um eine Art feudalen Vasallitätsverhältnisses handelt. Beschrieben und analysiert sind auch die Beziehungen zwischen Kaiser, Hof und zentraler und provinzieller Verwaltung. Kekavmens Schrift enthält Ratschläge für den Kaiser, hohe Beamte und andere. Neben dem hohen moralischen Standpunkt ist auch die Auffassung charakteristisch, die immer Vorsicht gebietet sowie anrät, sich nicht unnötig zu exponieren.

Kekavmen war zweifelsohne Angehöriger einer höheren Schicht. Bei seiner Beurteilung der Gesellschaft muß man auch seinen Charakter, sein Temperament und seine Neigungen mitberücksichtigen.

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo – »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevne zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I. Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije.

V seriji »**Knjižnica Kronike**« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani.
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani.
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani.
- Sergij Vilfan – Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani.
- Peter Vodopivec, LUKA KNAPELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani.

Sergij Vilfan

STRUKTURA STANOV, DEŽELNE FINANCE IN REFORMACIJA

Predavanje na simpoziju Slovenske matice o reformaciji na Slovenskem (1987), pripravljeno za tretji Trubarjev zbornik, doslej ni izšlo. V naslednji objavi sta dopolnjeni samo zadnji opombi.

Med posebnostmi reformacije v habsburških in s tem tudi v slovenskih deželah sta v primerjavi z drugimi deželami cesarstva posebno vidni in na prvi pogled presenetljivi dve: relativna, delno iz nemoči izvirajoča omahljivost Habsburžanov še nekaj časa po augsburškem verskem miru iz 1555, ki so ga nekateri drugi nemški knezi veliko bolj izrabili v svoj prid, in razmeroma slabotni odpor deželnih stanov proti rekatolizaciji, potem ko so bili ob vrhuncu reformacije okrog 1580 vendar še krepka politična sila.

Vzrokov za ta pojava je več. Tako ne smemo pozabiti na občutljivi položaj deželnega kneza Ferdinanda v cesarstvu, kjer je bil 1531 izvoljen za rimskega kralja, za kar je bilo treba volilnim knezom (saški mu ni dal glasu) izplačati lepe vsote, ki jih je že tako prezadolženemu Habsburžanu posodil Anton Fugger¹. Celotne Ferdinandove volilne stroške cenijo na 1,114.000 goldinarjev. Tri leta potem ko je namesto brata-cesarja vodil državni zbor in podpisal verski mir, je Ferdinand moral za svojo izvolitev za cesarja pridobiti glasove treh protestantskih volilnih knezov.² – Ločitev notranjeavstrijske linije od cesarske krone po Ferdinandovi smrti 1564 je za to linijo zmanjšala vsaj potrebo po paktiranju z volilnimi knezi in je po svoje ustvarila možnosti za ukrepe protireformacije v lastnih deželah.

Tu pa se je bilo treba ozirati na deželne stanovne. Kot kategorija deželnega prava nastopajo v evropskem zgodovinopisju praviloma v zelo abstraktni, da ne rečem megleni obliki. Da tudi pri nas manjka o tem konkretnih predstav, so pokazale nekatere prireditve in publikacije v zadnjih letih.

Predvsem je dežela ob prehodu iz srednjega v novi vek in še do 18. stoletja nekaj drugega kot dežela od tega stoletja naprej. Starejša dežela, torej tudi dežela v 16. stoletju, je kot teritorij obsegala dve vrsti gosposčinskega premoženja:

- deželnoknežje (komorno) pod posebno upravo in sodstvom ter
- deželo (Land) v ožjem pomenu besede: premoženje drugih svetnih in cerkvenih fevdalcev.

Deželna avtonomija kot vrst kolegijskega odločanja je nastala le za drugi kompleks gospodov in se je razvijala iz dveh elementov deželnoknežje oblasti:

Sodna oblast, izvrševana po kolegijskem sistemu, je bila podlaga avtonomnih plemiških sodišč, pristojnih tudi za cerkvena gospodstva.

Na vojaški oblasti in njej ustrezajoči obrambni dolžnosti plemstva je slonela davčna prostost plemstva, iz katere so se razvili deželni zbori.

Ko sem o tem kratko poročal na posvetovanju o družbeni in kulturni podobi slovenske reformacije, sem opozoril na nekaj standardnih, a napačnih predstav, ki se v tej zvezi pojavljajo o deželnih stanovih. Ti v resnici niso predstavljali vse dežele, saj zlasti niso predstavljali komornega premoženja. Deželni zbori niso bili nikak parlament in zakonodajalec v modernem pomenu, deželni davki pa pravno niso bili redni in tudi ne izredno visoki.³

¹ B. Sutter, Einleitung (k reprintu): Franz Bernhard von Bucholtz, Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten I, Graz 1971, 129*, 131*–132*.

² Prav tam, 147*–149*, 153*, 155*.

³ S. Vilfan, Pravni položaj kranjskih deželnih stanov in njegov vpliv na reformacijo, v: Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije, SAZU, Ljubljana 1986, 7–16. – Isti, Pravni značaj deželnih stanov v deželah s slovenskih prebivalstvom, v: Zbornik znanstvenih razprav 48 (1988), 207–219. – Prim. tudi isti, članki deželna avtonomija, deželni ročin, deželni stanovi, deželni zbor (do 1948) v Enciklopediji Slovenije 2, Ljubljana 1988, vsi s.v.

V primerjavi z Württenberžani, gospodarji Tübingena, so bili Habsburžani v svojih deželah v finančnem in vojaškem pogledu dosti bolj odvisni od pristanka stanov. Kljub temu pa si stanovi niso lastili deleža pri izvajanju vladarskih pravic, so svojo oblast izvajali iz vladarjeve in svojih zaslug za njegovo rodbino, prav tako so trdno držali zvestobo dinastiji ne glede na naraščajoča verska nasprotja.⁴ Radikalnejša stališča Jurija Črnomaljskega v Gornji Avstriji niso izražala uradnih zahtev stanov, še posebej ne notranjeavstrijskih.

Končno sem med okoliščinami, ki so vplivale na potek in konec reformacije, omenil dejansko razmerje sil med deželnim knezom in stanovi ter turško nevarnost.⁵ Oboje se povezuje z današnjo temo: sestavo stanov in deželnih zborov ter z njihovimi financami.

Samo deželni knez je imel pravico sklicevati deželne zборе. Deželnemu zboru je predložil propozicijo svojih zahtev, katerih težišče se je vedno bolj prelagalo od meril za osebno udeležbo na davčno privolitve. To je dajalo stanovom priložnost za pogajanja in tudi za izvajanje finančnega in siceršnjega pritiska na deželnega kneza, deloma ob obravnavi propozicije, deloma v obliki gravaminov.

Jedro deželnih stanov so bili deželani, torej tisto plemstvo, ki se je ob nastanku deželnih kneževin znašlo pod deželnim knezom, bodisi da je bilo prej svobodno bodisi da se je šele zdaj osvobodilo svojega dotedanjega položaja kot ministerialov in militov. Tako so bili 1446 kot konjeniška vojaška sila Kranjske popisani trije gospodje iz ene rodbine in 145 vitezov in plemiških hlapcev (Ritter und Knechte), pri čemer morda niso šteli celjskih gospodstev.⁶ Deželne konjenice je bilo seveda nekaj več, ker so premožnejši plemiči morali pripeljati ustrezno višje število konj, vsak oklepni konj pa je imel tudi vsaj nekaj spremstva. Tudi so se deželni vojski vsaj včasih pridružili konjeniki z deželnoknežjih gospodstev.

K deželni obrambi so vsaj od začetka 15. stoletja naprej pritegovali prelate in deželno-knežja mesta, le izjemoma kak trg. Vsi ti so po sprotne dogovoru prispevali denar, vozove ali najemnike. Ker je bilo treba te prispevke koordinirati s siceršnjo deželno obrambo, so prelate in deželnoknežja mesta, čeprav so veljali za neposredne davčne obvezance deželnega kneza, pritegnili k deželnim zborom, kar je veljalo za kneževo preklicno koncesijo.

Na Kranjskem so se v deželnih zbora (podobno kot v Avstriji pod Anizo in morda trdneje kot na Štajerskem in Koroškem)⁷ ustalile štiri »klopi« – analogne modernim »kurijam«: prelati, gospodje, vitezi in hlapci, deželnoknežja mesta. Kakšna je bila ta struktura v praksi, nam kaže popis članov kranjskega deželnega zbora v letu 1543, torej v zgodnejšem obdobju reformacije. Ko so stanovi hoteli dokazati, da zaradi nesklepnosti (bil je 23. januar in slabo vreme) ne morejo pristati na vladarjeve zahteve, so napravili seznam navzočih in odsotnih.⁸ V ta seznam so najprej vnesli tudi vrsto oseb, ki bi jih bili radi videli med seboj, toda ne zato, da bi jih več soodločalo, temveč zato, da bi jih več plačevalo globalno odmerjene davke. Pozneje so seznam za čistopis skrčili na bolj realno članstvo.

Po teh podatkih so bili navzoči samo tile:

Prva klop: ljubljanski škof, predstavnik ljubljanskega stolnega kapitlja in novomeški prošt.

Druga klop: dva gospoda, namreč oba barona Turna.

Tretja klop: 16 vitezov in plemičev (hlapcev), med njimi štirje Lambergarji.

Četrta klop: zastopniki Ljubljane, Kranja, Kamnika in Višnje gore.

Od prelatov so manjkali: pet opatov oz. priorjev, trije komturji in blejski prošt. Na klopi gospodov so manjkali Turjačan, Kraig, Črnomaljski in en Lamberg, pa še dediči Trojana

⁴ S. Vilfan, Les conceptions du pouvoir déclarées par les Etats de Carniole à l'époque de la Réformation, v: Assemblée di Stati e istituzioni rappresentative nella storia del pensiero politico moderno (secoli XV–XX). Atti del Congresso internazionale tenuto a Perugia dal 16 al 18 settembre 1982 I, Rimini 1983, 57–64. – Isti, Pojmovnaje oblasti v izjavah kranjskih deželnih stanov v dobi reformacije, v: Zbornik znanstvenih razprav 43 (1983), 169–176.

⁵ Več o tej zvezi: S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev do zloma stare Jugoslavije, Ljubljana 1961, passim. – Isti, Rechtsgeschichte der Slowenen bis zum Jahre 1941, Graz 1968, 198–199.

⁶ P. Feldbauer, v kolektivnem delu Herrschaftsstruktur und Ständebildung I (Sozial- und wirtschaftshistorische Studien), Wien 1973, zlasti 122 op. 11.

⁷ M. Mitterauer, v prejšnji opombi navedeno delo 3. del, 118, 147, 158.

⁸ Arhiv R Slovenije, Stanovski arhiv, fasc. 216, akt z dne 23. 1. 1543.

Turjaškega, kar je za prezenčno listo pač zelo nedoločna identifikacija. Vitezov je manjkalo kar 46, med njimi tudi skupina globalno omenjenih dedičev. Kot pogostejše priimke plemstva naj omenim: Semenič (pet oseb), Gal (pet), Galenberg (Gamberk, trije) in Verneker (trije). Na koncu seznama sta Matjaž Hoffer in Jorg Edlinger, oba skoraj gotovo koseškega izvora. – Izmed mest so manjkala: Radovljica, Lož, Novo mesto, Metlika, Kostanjevica, Krško, Kočevje in (navedeni kot pobožna želja) Trst, Reka ter Kastav.

Kot bolj ali manj nesporne člane kranjskega deželnega zbora torej lahko štejemo 12 prelatov, 7 gospodov iz petih rodbin (Turn, Turjak, Kraig, Črnomelj, ena veja Lambergov), 62 nižjih plemičev in 11 mest (saj zadnjih treh iz seznama ne bi smeli šteti.). V kranjskem deželnem zboru bi torej sedelo maksimalno 92 ljudi, kar pa je že daleč nad realno dosegljivo številko.

Da bi kar najbolj drastično prikazal nesklepčnost deželnega zbora, je pisar, kot omenjeno, sprva vnesel v seznam še celo vrsto nadaljnjih članov, ki pa so jih potem po boljšem premisleku črtali. Po tem seznamu naj bi bili člani kranjskega deželnega odbora še tile: dvanajst prelatov, med njimi štirje škofje (Krka na Koroškem, Trst, Pičen, Poreč) in štirje oskrbniki ženskih samostanov. Med gospodi naj bi morali biti zastopani še gospostvi Čretež in Klevevž ter Janez Ungnad. Med vitezi je bilo vpisanih in nato črtanih kar blizu 40 postavk. Nekaj so jih naknadno pojasnili in sem jih štel v gornjih 62, kakih 33 ali več pa je ostalo nedoločenih. Od tega je v 20 primerih šlo za dediče, ki še niso bili znani ali ki so bili morda še mladoletni. Takih oseb ne moremo šteti ne med deželne konjenike ne med udeležence deželnih zborov. Ponekod so vedeli za graščino, ne pa, kdo jo ima; zakaj so nekatera druga imena črtana, ni jasno. Če bi bili ugotovljeni vsi obvezanci, bi najbrž našli nekaj čez sto deželanov, toda precejšen del kranjskega plemstva se najbrž na deželne zbore sploh ni prikazal. Tu se potrjuje, kar je na splošno za avstrijske dežele ugotovil Mitterauer: »Kdor izhaja iz predstav o reprezentanci določenih razredov prebivalstva ali poklicnih slojev, se bo nujno znašel pred podobo nerazrešljive nepravilnosti.«⁹

Drug seznam je za leto 1577, torej za čas, ko je reformacija dosegla vrhunec, v 18. stoletju očitno iz stanovskih spisov sestavil deželni tajnik Wolfgang Markovič.¹⁰ V tem seznamu so navedeni člani iz ožje Kranjske posebej in kraško-istrski (torej iz pridruženih gospostev) posebej. Dvomljive prelatske iz prejšnjega seznama srečamo tukaj zopet, npr. štiri oskrbnike ženskih samostanov, krškega škofa za Spodnji Mokronog ipd. Nekaj – najbrž prav tako dvomljivih – prelatov pa se jim je pridružilo: 20 kranjskih, dva kraška (tržaški in reški škof) in štirje istrski prelatski, vsega 26. – Gospodje so bili vsi iz ožje Kranjske: 17 iz devetih rodbin, med njimi štirje Turjačani in pet Turnov. – Vitezov in hlapcev naj bi bilo na ožjem Kranjskem 74 iz približno 55 rodbin, na Krasu in v Istri pa 20 iz 14 rodbin, skupaj torej na Kranjskem s pridruženimi gospostvi 94 iz kakih 60 rodbin. Mest je bilo na seznamu 12, saj so tri pobožne želje iz prejšnjega seznama izpustili, vnesli pa so zadnjič morda pomotoma izpuščeni Črnomelj. Za Škofjo Loko je zdaj izrecno povedano, da nima sedeža v deželnem zboru, temveč ga ima freisinški knez(oškof) ali kanonik, ki pač pride. Vseh možnih sedežev (mandatov) v deželnem zboru naj bi bilo torej l. 1577 kar 149, priznanega članstva precej manj, dejanskih udeležencev pa gotovo še bistveno manj. Razlika od prejšnjega seznama je predvsem v tem, da novejši seznam ne loči negotovih članov od gotovih; če bi to storil, bi število priznanega članstva najbrž padlo na kakih 110 mandatov.

Da se je otepal članstva, kdor je le mogel, je po prej povedanem razumljivo, saj je članstvo pomenilo priznanje davčne obveze. Otepanje pa je bilo uspešno le na zahodnem obrobju, v tim. pridruženih gospostvih. Toda tudi sicer za manjše plemiče članstvo v deželnih stanovih in posebej udeležba na deželnem zboru nista bila v vseh pogledih privlačna: treba je bilo priti za nekaj časa v Ljubljano, seveda na lastne stroške. Na samem deželnem zboru pa preprost plemič na sklepe o davkih ni mogel kaj prida vplivati, pač pa se je lahko zanesel na to, da bodo večji zemljiški gospostje že sami skušali čim bolj zbiti deželnoknežjo zahtevo po deželnem davčnem globalu. Podobno velja še posebej za mesta, med katerimi so si manjša glede na neznatnost svojega davčnega deleža lahko prihranila stroške in sitnosti z udeležbo na

⁹ Mitterauer (kot v op. 7), 144.

¹⁰ Arhiv R Slovenije, Stanovski arhiv, škatla 933, Codex Hitzinger-Markovič, fol. 31 sl.

deželnem zboru, posebno ker so mesta praviloma imela skupaj en sam, kurialni glas, pri tem pa tudi separadni votum, če jim kak sklep drugih klopi ni bil všeč. O tem pa so v prvi vrsti odločali predstavniki večjih mest, zlasti Ljubljane. Pri davkih pa mestom tudi separadni votum ne bi bil pomagal. — Prelati so se v splošnih deželnih zadevah, zlasti obrambnih in finančnih, redoma pridruževali plemstvu. Različna mnenja so prihajala do veljave le v izrazito verskih zadevah, ko so prelati včasih sprejeli svoje posebne sklepe ali vsaj niso podprli sklepov plemstva.

Odločilno jedro stanov se nam tako zožuje na nekaj večjih davkoplačevalcev, katerih imena smo vsaj deloma sproti navedli.

Že več kot sto let ravna slovensko zgodovinarje, posebno poljudno, po domnevi, ki mu jo je sugeriralo nemško-avstrijsko zgodovinarje: kar ni kmečko, ni slovensko, vsaj ne do nasprotnega dokaza. Kot tak dokaz pa bi bila priznana le izrecna izjava o narodni pripadnosti, kar pa bi bil za čas pred približno letom 1800 popoln anahronizem. Projekcijo položaja in pojmovanj 19. stoletja v 16. stoletje je treba zavreči in se sprijazniti z dejstvom, da naknadnih nacionalnih deklaracij ni moč sfabricirati in da je tudi jezikovni kriterij kot najbolj soroden narodnostnemu na eni strani težko splošno preverljiv, na drugi strani pa tudi ni uporaben v 16. stoletju kot opredelitev v slogu ali — ali.

Leta 1527 so se kranjski deželni stanovi pritožili pri deželnem knezu Ferdinandu, ker je ta postavil Wolfganga Maga za deželnega upravitelja (namestnika, ferbežarja). Temu imenovanju so stanovi ugovarjali, prvič, da ni bila spoštovana njihova pravica do terno predloga (predlaganje treh kandidatov za izbiro) in drugič, da je Mag sicer odkrit, pošten in razumen plemič, da pa je tujec in ne Kranjec (= kranjski deželan), prav tako pa ne zna slovenskega jezika, kar je tudi od starih časov v navadi.¹¹ Vse kaže, da je bilo pritožbi ugodeno. Deželni upravitelj je bil kot predsednik plemiškega sodišča namestnik deželnega glavarja. Tudi če je bila zahteva po jezikovnem znanju morda v službi nekega drugega namena, dokazuje vendarle dvoje: da so uglednejši kranjski plemiči znali slovensko in da je bilo treba tudi pred plemiškim sodiščem poslovati po potrebi ustno v slovenščini, ker vse stranke nemščine niso bile večje. Pismeno poslovanje pa je bilo že zaradi višjih instanc in jezikovnega šolanja pisarjev nemško, to pa pači naše današnje predstave o jezikovni resničnosti dobe do 19. stoletja.

Ne da bi zahajali v anahronizem, lahko rečemo: kranjski stanovi so delovali v slovenskem historičnem okolju, člani kranjskih stanov so bili po zavesti v prvi vrsti Kranjci, tedaj pa je pripadnost Kranjski v zavesti vseh pomenila pripadnost deželi, ki ji je dajala pečat slovenščina. Nobenega razloga ni, da bi kranjske stanove odriivali v izključujoče nemške politične sfere. V tej luči njihova jezikovna politika v reformaciji ni le taktika za pridobitev ljudi, temveč tudi stvar lastne zavesti, tudi če ta ali oni deželan ni znal slovenski. Kaj pa prevladovanje nemških imen? Prvič gre v nemško pisanih besedilih pač pogosto za nemško obliko imena gradu, po katerem se imenuje rodbina. Več tako ime v tem času ne pove. Voditelj gornjeavstrijskih protestantov je imel slovensko ime Tschernembl = črnomaljski, pa ga zato Avstrijci nimajo za tujca. Drugič glede na asimilacijo izvor rodbine izgubi kmalu pomen. V Sloveniji posebej pa nikakor ne gre podcenjevati dvo- in večjezičnosti višjih plasti prebivalstva, ki v starejših obdobjih izključuje vsakršno enostransko opredelitev.

Potem ko smo pojmu stanov skušali dati nekaj več mesa, krvi in duha, naj sledi še nekaj o njihovi dejavnosti v luči deželnih financ. Nekaj denarja za skupno uporabo je moralo plemstvo zbirati že kmalu po nastanku dežel v 13./14. stoletju vsaj za sodne in upravne stroške svoje prvotne avtonomije. Ko so okrog leta 1500 začeli postajati deželni davki vse bolj pogosti, je stanovska blagajna zbirala plačila od članov stanov. Odvajala je deželnemu knezu odobreni global za obrambo in plačevala druge prevzete obveze. Od zbranega denarja je zato lahko nekaj ostalo za lastne potrebe, še večkrat pa ga je zmanjkalo in so za plačilo globala najeli kredite. Do nekako leta 1540 so dolgove poravnali bolj ali manj sproti, med leti 1543 in 1548 pa je dolg že narasel od nekaj tisoč goldinarjev na znesek, ki je ustrežal nekako tretjini tedaj običajnega letnega davčnega globala. V času bitke pri Sisku leta 1593 je dolg

¹¹ Vilfan, *Rechtsgeschichte* (kot v op. 5), 114 z navedbo vira: Arhiv R Slovenije, Stanovski arhiv, fasc. 207, akt iz okt. 1527.

znašal le kaki dve tretjini letnega davčnega globala (nominalno pa je bil nekajkrat višji kot pred petdesetimi leti). Nato je v nekaj letih nominalno poskočil na štirikratnik (1605 : 200.000 gld), do leta 1626 pa na 700.000 gld. Začetek velike zadolžitve je torej okrog leta 1600.¹² Ali je pri tem kaka zveza s koncem reformacije v mestih, je za zdaj še težko presoditi. Toda že prej, ko je bil dolg še zmeren, je neskladje med prejemki in izdatki skupaj z najemanjem kreditov vedlo do razvoja organiziranih lastnih deželnih financ, česar stanovi v drugih deželah cesarstva niso povsod dosegli. Lastne finance pa so omogočale nekatere samostojne dejavnosti, kot npr. protestantsko šolstvo.

Daleč glavni del globalno odobrenega deželnega davka in s tem zvezanih deželnih financ pa je bil namenjen obrambi pred Turki. Politično prednost je iz turške nevarnosti najprej potegnili plemstvo: Nevarnost je sicer pretila plemičem in njihovim gospodstvom še bolj neposredno kot vladarju, ker pa je bil ta v večnih denarnih zadregah, je stal kot prosilec za denar že v formalnem pogledu na šibkejših nogah od stanov. Turška nevarnost je bila v slovenski zgodovini prva ogrožitev, ki je zahtevala usklajeno obrambo mnogih dežel v povezavi bolj ogroženih z manj ogroženimi, za ta namen pa je bilo potrebno dogovarjanje. Tako so bili nujni meddeželni zbori, na katerih so se zbrali odbori iz več dežel, to pa je na legalen način omogočalo tudi koordinirano opozicijo. Občasno doseženi meddeželni dogovori v 16. stoletju še dolgo niso ustvarjali dovolj trdne, vnaprej določljive obveze dežel do deželnega kneza. Ker je ta nosil glavno odgovornost za obrambo in je bil vedno znova prisiljen zbirati denar za obrambo s sklepanjem kompromisov, so imeli stanovi v finančno-političnem pogledu v rokah močnejši vzvod, čeprav v pravnem pogledu niso bili na ravni vladarja, čigar oblasti pa niso postavljali v dvom.

Navedeno finančno-politično prednost so notranjeavstrijski deželni stanovi obdržali do leta 1578, ko so na videz dosegli svoj največji politični uspeh proti vladarju.

S štajerskimi deželnimi stanovi na čelu so stanovi štirih dežel (Štajerske, Koroške, Kranjske in Goriške) na bruškem (Bruck an der Mur) meddeželnem odbornem zboru dosegli ustne koncesije deželnega kneza, nadvojvode Karla, tim. versko pacifikacijo. Ta je bila pogoj, da so stanovi štirih dežel prevzeli določene obrambno-finančne obveze, zapisane v burškem defenzijskem libelu. Leto prej je namreč notranjeavstrijski nadvojvoda Karel prevzel skrb za Vojno Krajino na ozemlju Hrvaške in Slavonije, ki ni bilo pod njegovo vlado, temveč pod vlado njegovega brata in nato nečaka – cesarja in hkrati ogrskega kralja. Namembnost deželnih davkov se je že s tem zelo konkretizirala. V Brucku pa so stanovi z defenzijskim redom ali libelom prevzeli še konkretnejša in – kot se je izkazalo – dejansko stalnejša obrambno-finančna bremena. Konkretizacija vojnih in zlasti finančnih obvez stanov je sicer odpirala možnosti za zaslužek deželnega plemstva in drugih prebivalcev dežele (plačana oficirska mesta, preskrba mejnih posadk), toda slabilo je mehanizem pogajanj z deželnim knezom in omogočala opuščanje za kneza neprijetnih meddeželnih zborov, ki so omogočali koordinirano opozicijo protestantskih deželnih stanov štirih dežel. Tako so stanovi izgubili del dotedanjih možnosti za izvajanje pritiska na deželnega kneza.¹³ To se je s časom izkazalo za usodno, tako za moč stanov kot tudi za reformacijo na Slovenskem.

Manj usodna, pa po svoje napeta so bila že stara nesoglasja deželnih stanov glede deleža dežel pri financiranju obrambe, to je glede razmerij med globalnimi davčnimi vsotami posameznih dežel. Od skupne vsote davkov treh dežel je ali naj bi plačevala Kranjska

po letu 1518	21,2%
po letu 1531/32	12 %
po letu 1542/43	17 %
po bruških sklepih 1578	17,2%.

Štajerski delež je vedno znašal nad polovico, pri čemer je v splošnem nekoliko padal (59–56%), toda Štajerci so – zlasti v Brucku – pristajali na največ polovico. S tem sicer niso uspeli, pač pa so v dvajsetletju konec 16. in v začetku 17. stoletja njihovi dejanski stroški za

¹² Več o razvoju deželnega dolga v moji Pravni zgodovini (kot v op. 5), 322–323.

¹³ Več o tem v mojem predavanju na School of Slavonic and East European Studies: Crown, Estates and the Financing of Defence in Inner Austria 1500–1630, v: Crown, Church and Estates, Ed. R.J.W. Evans and T.V. Thomas, Macmillan – London 1991, 70–79.

obveze po bruškem libelu znašali 54,6%. Ker so tudi Korošci zmanjšali svoje stroške, ki so v tem dvajsetletju znašali 23,8%, kar je manj kot prej, so Kranjci spet prišli na svoj delež iz leta 1518 in ga celo zvišali na 21,6%. Mimogrede: kranjski delež je bil manjši od koroškega, ker je bilo na Kranjskem razmeroma največ deželno knežjega komornega premoženja, ki je bilo obdavčeno mimo stanov.

V Brucku so leta 1578 sklenili, naj se Štajerska deželna odobritev uporabi za Slavonsko Krajino, kranjska za Hrvaško Krajino (h kateri je tedaj še spadala tudi Obmorska), o koroški odobritvi pa naj odloča deželni knez glede na potrebe. Kdaj je prišlo do tega, da je Štajerska prevzela neposredno plačevanje stroškov za zidavo, opremo in posadke v Slavonski Krajini, zaenkrat še ni jasno; verjetno se je to zgodilo leta 1604. Za Hrvaško in Obmorsko Krajino je bilo mogoče uveljaviti tako neposredno plačevanje le, če sta si Koroška in Kranjska sporazumno razdelili plačilne postavke. Koroško odobritev je namreč deželni knez že kmalu po bruških sklepih tudi namenil za Hrvaško in Obmorsko Krajino.

Prevzem ustreznih delov Vojne Krajine po Koroški in Kranjski so na pobudo deželnega kneza, cesarja Ferdinanda, začeli pripravljati leta 1619 in so ga po večletnih pogajanjih sklenili na deželnih zborih obeh dežel leta 1625, poskusno za eno leto, vendar v resnici za stalno. Natančneje sta si Koroška in Kranjska razdelili stroške tako, da sta približno razmerje, ki je med njima veljalo od leta 1531 naprej, zaokrožili na natančno tri proti dva. Vsaka dežela je prevzela določene trdnjave in plačilne postavke. Prevzem je obetal deželama – podobno kot že prej Štajerski – možnost, da neke stroške ob primernih priložnostih priškrbnejo in si s tem avtomatično znižajo svoje davčno breme. To možnost so dežele temeljito izrabile. Štajerska je v dobrih 80 letih zmanjšala svoje stroške kar za 32%, Koroška in Kranjska pa za 11%. Možnosti za take prihranke so bile zlasti v tem, da so odlašali z zasedbo izpraznjenih mest, zavračevali kako popravilo ipd. Čim bolj se je na teh sektorjih turške meje zmanjševala nevarnost nenadnih turških vpadov, tem lažje je bilo moč doseči take prihranke.

Možnost za dobičke, ki so jih z neposrednim vzdrževanjem Vojne Krajine pridobili nekateri plemiči in meščani, prav tako pa tudi prihranek pri vzdrževanju, pa so se takoj izkazali za dvorezen meč. Glavnina deželne odobritev je bila s prevzemom plačil od približno leta 1620 naprej – če že na pravno, pa vsaj dejansko – zagotovljena. Pogajanja na deželnih zborih so se omejila na manj pomembne dele deželno knežjih proposicij in so postajala vse bolj formalna. Stanovi so s prevzemom neposrednih izplačil v Vojni Krajini dali iz rok še zadnjo učinkovito možnost za pritisk na deželnega kneza. Svojemu deželnemu knezu, ki je prav tedaj postal cesar, so omogočili, da se je od turške meje še bolj obrnil v Srednjo Evropo, kjer se je začela tridesetletna vojna.

Dekret o konverziji ali izgonu protestantskega plemstva je bil datiran 1. avgusta 1628, končni koroško-kranjski dogovor o delitvi meje pa 3. novembra istega leta. Kako brez moči so že bili kranjski stanovi, se je drastično pokazalo tri leta pozneje: Na ljubljanski grad je leta 1631 prišel vladarjev namestnik Eggenberg in enostavno zahteval, naj Kranjska prevzame 800.000 gld deželno knežjih (kameralnih) dolgov, kar je tudi brez pogajanj dosegel. Tudi Štajerci in Korošci so morali kloniti. Kranjski delež pri tem prevzemu je bil še večji od nekdanjega deleža pri davkih – 23%! Tako je absolutizem skoraj hkrati zmagal na finančnem in verskem področju.¹⁴

Ta časovna skladnost ni bila slučajna. Deželna avtonomija v obliki deželnih zborov je nastala iz srednjeveških obrambnih struktur dežele, njena moč je izvirala iz teh struktur in je po sili razvoja z njimi nazadovala. Reformacija se je v slovenskih razmerah vezala nanje in se z njimi vred umikala absolutizmu. Kot se je zgoraj pokazalo, se je dotedanja pot navzgor za reformacijo prevesila navzdol, ko so leta 1578 stanovi dosegli svoj – navidezno – največji uspeh z bruško versko pacifikacijo, ki so jo postavili za pogoj, če naj prevzamejo trdnje dogovorjene obveznosti finančnega značaja. Kakor hitro so jih prevzeli in še posebej potem, ko so prevzeli celo neposredno izplačevanje postavk predračuna za Vojno Krajino, je njihova odpornost moč proti deželnemu knezu odločilno ohromela.

¹⁴ Izčrpnjeje o financiranju Vojne Krajine in o koroško-kranjskem sporazumu o delitvi stroškov v mojem članku Počeci financiranja Hrvatske i Primorske Vojne Krajine sa strane Koroške i Kranjske, v: Vojne Krajine u jugoslovenskim zemljama u novom veku do Karlovačkog mira 1699, Naučni skupovi Srpske akademije nauka i umetnosti, Knj. XLVIII, Odeljenje istorijskih nauka, knj. 12, Beograd 1989, 237–256.

Zusammenfassung

**STRUKTUR UND FINANZEN DER KRAINER STÄNDE –
IHRE AUSWIRKUNGEN AUF DIE REFORMATION**

Sergij Vilfan

Die Krainer Landstände haben die Reformation entscheidend gefördert. Daher ging mit dem Nachlassen ihrer politischen Schlagkraft auch die Reformation ihrem Ende zu.

Die Struktur des Krainer Landstände geht aus einer Art Präsenzliste des Landtages aus dem Jahr 1543, also aus der Frühzeit der Reformation, hervor. Mit diesem Verzeichnis wollten die Stände beweisen, daß sie infolge eines wetterbedingten geringen Quorums nicht beschlußfähig seien. Aus ihm geht folgende Struktur hervor:

Stand	Anwesend	Abwesend	Mitglieder insgesamt
Prälaten	3	9	12
Herren	2	4+1 (»Erben«)	7
Ritter u. vom Adel	16	45+1 (»Erben«)	62
Städte	4	10	14 (davon 3 dubiös)
Summe	24	70	91

Im Konzept war die Anzahl der Abwesenden offenbar tendenziös noch als viel höher angeführt worden: weitere 12 Prälaten, 3 Herren, etwa 33 Ritter und vom Adel, darunter 20 kaum identifizierte Gruppen von Erben. In der obigen Tabelle sind die glaubhafteren Angaben der Reinschrift berücksichtigt. Somit ist maximal mit 100 Personen zu rechnen, die das Recht und die Pflicht hatten, am Landtag teilzunehmen, gewiß aber war kaum die Hälfte darunter daran interessiert, persönlich zu erscheinen.

Ein weiteres (im 18. Jh. nachträglich rekonstruiertes) Verzeichnis betrifft das Jahr 1577, als die Reformation ihren Höhenpunkt erlangte. Mit einer Reihe von weiteren dubiösen Prälaten erreichte deren Anzahl 26; die Herren (17 Personen aus 9 Familien) stammten alle aus dem engeren Krain; Ritter und Knechte (vom Adel) gab es 94 (u. zw. im engeren Krain und der Mark 74, auf dem Karst und in Istrien 20), Städte 12. Von etwa 150 Mitgliedern sind jedoch viele (besonders aus den sogen. angereichten Herrschaften) dubiös. So ist höchstens mit etwa 110 Personen zu rechnen, die ihre Landtagspflicht zugegeben hätten, worunter jedoch wieder viele kein Interesse daran hatten, am Landtag teilzunehmen.

Die permanente Türkengefahr hatte zur Folge, daß es fast jedes Jahr zu Verhandlungen über die zur Abwehr dienende Landtagsbewilligung kommen mußte, die zum Teil an Landtagen, zum Teil an Generallandtagen zu beschließen war. Solange die Stände über die Bewilligung verhandeln konnten, war es ihnen möglich, den Landesfürsten unter Druck zu setzen, was besonders an Generallandtagen, an denen mehrere Länder gezielt auftreten konnten, recht wirksam war. Einen wesentlichen Umschwung brachten jedoch die Beschlüsse des Generallandtages der innerösterreichischen Länder in Bruck und der Mur (1578). Gegen Konzessionen fraglichen Wertes im konfessionellen Bereich übernahmen die Länder (nicht ohne dabei untereinander in Gegensätze zu geraten) mit der Defensionsordnung feste Quoten und Sätze zur Finanzierung der Militärgrenze, womit sie sich Aussichten auf gute Verdienste des Adels sicherten. Damit wurden Generallandtage überflüssig und die künftigen Steuerverhandlungen der einzelnen Länder entschärft.

Nach langen Vorbereitungen (seit 1619) verteilten sich die Krainer und Kärntner 1625 und endgültig 1628 nach dem Vorbild der Steiermark die einzelnen Zahlungsposten in der Militärgrenze bis zum letzten Soldaten zur unmittelbaren (nicht mehr durch die landesfürstliche Kammer durchzuführenden) Auszahlung. Die endgültige Verteilung der Posten erfolgte drei Monate nach dem Dekret über die Ausweisung des protestantischen Adels und 1631 übernahmen die Länder ohne viele Einwände hohe Kameralsschulden. Die Verbindung ist nicht nur zeitlich, sondern vor allem kausal.

ZGODOVINSKI ČASOPIS (ZČ)

– osrednja slovenska historična revija
– glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 2/1, telefon 061/17-69-210, lahko dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

1/1947 (ponatis 1977) – 480 SIT	36/1982, št. 1-2 – 400 SIT
2-3/1948-49 (1988) – 620 SIT	36/1982, št. 3 – 260 SIT
4/1950 (1987) – 580 SIT	36/1982, št. 4 – 240 SIT
5/1951 (1987) – 740 SIT	37/1983, št. 1-2 – 360 SIT
6-7/1952-53 (1986) – 960 SIT	37/1983, št. 3 – 240 SIT
8/1954 (1990) – 680 SIT	37/1983, št. 4 – 260 SIT
9/1955 (1989) – 620 SIT	38/1984, št. 1-2 – 360 SIT
10-11/1956-57 (1990) – 680 SIT	38/1984, št. 3 – 240 SIT
12-13/1958-59 (1991) – 680 SIT	38/1984, št. 4 – 260 SIT
14/1960 – (1993) – 840 SIT	39/1985, št. 1-2 – 380 SIT
15/1961 (1989) – 500 SIT	39/1985, št. 3 – 340 SIT
16/1962 (1991) – 560 SIT	39/1985, št. 4 – 260 SIT
17/1963 (1978) – 620 SIT	40/1986, št. 1-2 – 460 SIT
18/1964 (1980) – 600 SIT	40/1986, št. 3 – 360 SIT
19-20/1965-66 (1985) – 680 SIT	40/1986, št. 4 – 400 SIT
21/1967 (1992) – 600 SIT	41/1987, št. 1 – 460 SIT
22/1968, št. 1-2 (1983) – 380 SIT	41/1987, št. 2 – 440 SIT
22/1968, št. 3-4 (1994) – 840 SIT	41/1987, št. 3 – 400 SIT
23/1969, št. 1-2 (1989) – 440 SIT	41/1987, št. 4 – 400 SIT
23/1969, št. 3-4 (1989) – 360 SIT	42/1988, št. 1 – 360 SIT
24/1970, št. 1-2 (1981) – 360 SIT	42/1988, št. 2 – 360 SIT
24/1970, št. 3-4 (1988) – 400 SIT	42/1988, št. 3 – 380 SIT
25/1971, št. 1-2 (1985) – 440 SIT	42/1988, št. 4 – 360 SIT
25/1971, št. 3-4 (1986) – 400 SIT	43/1989, št. 1 – 360 SIT
26/1972, št. 1-2 (1980) – 500 SIT	43/1989, št. 2 – 360 SIT
26/1972, št. 3-4 (1984) – 460 SIT	43/1989, št. 3 – 380 SIT
27/1973, št. 1-2 (1989) – 440 SIT	43/1989, št. 4 – 380 SIT
27/1973, št. 3-4 (1988) – 460 SIT	44/1990, št. 1 – 360 SIT
28/1974, št. 1-2 (1988) – 460 SIT	44/1990, št. 2 – 380 SIT
28/1974, št. 3-4 (1993) – 720 SIT	44/1990, št. 3 – 380 SIT
29/1975, št. 1-2 (1994) – 960 SIT	44/1990, št. 4 – 400 SIT
29/1975, št. 3-4 (1995) – 960 SIT	45/1991, št. 1 – 400 SIT
30/1976, št. 1-2 – 560 SIT	45/1991, št. 2 – 400 SIT
30/1976, št. 3-4 – 400 SIT	45/1991, št. 3 – 380 SIT
31/1977, št. 1-2 – 880 SIT (kmalu razprodan)	45/1991, št. 4 – 400 SIT
31/1977, št. 3 (1995) – 1040 SIT	46/1992, št. 1 – 360 SIT
31/1977, št. 4 – 340 SIT	46/1992, št. 2 – 360 SIT
32/1978, št. 1-2 – 460 SIT	46/1992, št. 3 – 360 SIT
32/1978, št. 3 – 360 SIT	46/1992, št. 4 – 440 SIT
32/1978, št. 4 – 360 SIT	47/1993, št. 1 – 600 SIT
33/1979, št. 1 – 440 SIT	47/1993, št. 2 – 600 SIT
33/1979, št. 2 – 380 SIT	47/1993, št. 3 – 600 SIT
33/1979, št. 3 – 360 SIT	47/1993, št. 4 – 600 SIT
33/1979, št. 4 – 320 SIT	48/1994, št. 1 – 680 SIT
34/1980, št. 1-2 – 520 SIT	48/1994, št. 2 – 800 SIT
34/1980, št. 3 – 260 SIT	48/1994, št. 3 – 880 SIT
34/1980, št. 4 – 260 SIT	48/1994, št. 4 – 960 SIT
35/1981, št. 1-2 – 440 SIT	49/1995, št. 1 – 960 SIT
35/1981, št. 3 – 280 SIT	49/1995, št. 2 – 1080 SIT
35/1981, št. 4 – 240 SIT	

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust.

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 3000 SIT, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 3000 SIT dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštnini nad 50 SIT zaračunamo dejanske poštné stroške.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

Janez Stanonik

ANDREJ BERNARD SMOLNIKAR

Leta 1995 se spominjamo dvestoletnice rojstva Andreja Bernarda Smolnikarja, katerega nenavadna, a za slovensko kulturno zgodovino XIX. stoletja pomembna, življenjska usoda je bila še do nedavnega slovenskim zgodovinarjem v glavnem nedosegljiva za znanstveno raziskovanje. Do bistvenega premika je prišlo šele v zadnjih treh desetletjih, ko se je z razvojem znanstvenih stikov med Slovenijo in Združenimi državami odprla tudi možnost proučevanja ameriških virov, ki v Sloveniji niso dostopni. V naslednjem želimo – ob nasložitvi na rezultate dosedanjih raziskav – podati prikaz Smolnikarjevega življenja in dela.¹

Andrej Smolnikar je bil rojen 29. novembra 1795 v Kamniku. Oče je bil mesar; mati, gospodinja, Jera, roj. Bernot, pa je bila doma iz Vranje peči nad Kamnikom. Po prvem pouku pri kamniških frančiškanih je v letih 1809–1814 – torej v letih Napoleonove Ilirije (1809–1813) – obiskoval v Ljubljani srednjo šolo in 1814–1816 licej. Njegov sošolec je bil Matija Čop, najboljši v razredu, takoj za njim je bil Smolnikar. S Čopom je vezalo Smolnikarja iskreno prijateljstvo, ki je trajalo vse do Čopove smrti, kar priča njuna kasnejša korespondenca.² Svojega drugega sošolca, Friderika Barago, Smolnikar, ko govori o svojih ljubljanskih študijskih letih, nikjer ne omenja. Po končanem liceju se je Smolnikar odločil za študij teologije in bil 28. oktobra 1819 posvečen za duhovnika.

Že kot dijak je Smolnikar zahajal na študij v študijsko knjižnico in tako zbudil pozornost bibliotekarja Matije Kalistra, ki ga je zaposlil kot pomočnika pri delu v knjižnici. Leta 1818 sta se Kalister in Valentin Vodnik dogovorila za potovanje v Krško. Kalister je želel videti Krško, rojstni kraj Jurija Dalmatina, prvega slovenskega prevajalca *Biblije*, Vodnik pa si je želel ogledati ostanke rimskega Noviodunuma (Drnovo pri Krškem) na Krškem polju. S seboj sta vzela tudi Smolnikarja, ki je bil tako priča, ko je Vodnik v Čatežu pri Brežicah pozno jeseni 1818 v zaprti družbi recitiral svojo takrat pod Metternichom strogo prepovedano pesem *Ilirija oživljena*. Vodnik je kmalu po povratku s tega potovanja v Ljubljani umrl (8. januarja 1819). Smolnikar, ki je potovanje kasneje v Ameriki popisal, je edina priča, ki dokazuje, da je še pod avstrijsko restavracijo Valentin Vodnik, vse do svoje smrti, v krogu znancev, ki jim je zaupal, ponosno ohranjal živo idejo *Ilirije oživljene*.³ – Kot slušatelj ljubljanskega liceja in bogoslovja se je Smolnikar seznanil tudi z Jakobom Zupanom, nekoliko čudaškim profesorjem Stare Zaveze in hebrejščine, in je ostal z njim v dobrih stikih tudi kasneje (po letu

¹ Glavna znanstvena dela o Smolnikarju – poleg tistih, ki jih citiramo v opombah v zvezi s specifičnimi problemi in Smolnikarjevi biografiji – so:

Josip Mal: *Zgodovina slovenskega naroda*, najnovejša doba, Celje, Mohorjeva družba, 1928, str. 319–321.

France Kidrič: Andrej Bernard Smolnikar, razprava hranjena v rokopisu v Kidričevi zapuščini pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti.

Ivan L. Zaplotnik: Baraga in Smolnikar, *Bogoslovni vestnik* XI (1931), 274–299.

Janez Stanonik: *Andrej Bernard Smolnikar in prvi slovenski poskus izdaje periodičnega glasila v Združenih državah*. Raziskovalno delo za Raziskovalno skupnost Slovenije. Ljubljana 1980. Tipkopis, 108 str. Kopije tipkopisa hrani knjižnica Oddelka za germanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Ljubljani ter knjižnica Instituta za slovensko izseljenstvo pri Znanstveno-raziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Ivan Zika: Nekaj o Kamničanu Andreju Bernardu Smolnikarju, *Kamniški zbornik* VI (1960), 69–86.

Stanley Žele: Poglavitje iz zgodovine ameriških Slovencev v drugi tretjini devetnajstega stoletja: Andrej Bernard Smolnikar (1795–1869), socialni reformator, apostol svetovnega miru in univerzalne republike, *Prosveta* (Chicago), 9. julij – 30 avgust 1962.

Andrej Bernard Smolnikar, članek v *Slovenskem biografskem leksikonu*, deseti zvezek, Ljubljana 1967, str. 392–396 (avtorji: France Koblar, Janez Stanonik, Alfonz Gspan).

Jon Alexander & David Williams: Andreas Bernardus Smolnikar: American Catholic Apostate and Millennial Prophet, *The American Benedictine Review* XXXV (1984), 50–63.

² Avgust Pirjevec: Iz korespondence Matije Čopa, *Arhiv za zgodovino in narodopisje* I (1930–32), 2–21.

³ Janez Stanonik: Smolnikar in Valentin Vodnik, *Slavistična revija* XXV (1977), 205–232.

1829), ko je Zupan zaradi svojih javnih nastopov padel v nemilost. Leta 1830 je Zupan v prvem letniku Kranjske čbelice objavil pesem pod naslovom *Duhovi-tatovi*, naslovljeno na Smolnikarja, v kateri ga Zupan svari pred lahkovernostjo (*Ne bodi, Bernarde / Moj! pameti gluh*).⁴

Po duhovniškem posvečenju je Smolnikar delal kot kaplan 1820–1821 v Stični, 1821–1822 v Zagorju ob Savi, 1822–1824 v Starem trgu na Notranjskem in 1824–1825 v Škofji Loki. Kot kaplan je videl veliko bedo in pomanjkanje, v katerem je živelo slovensko podeželsko prebivalstvo. Leta 1825 je zaprosil škofa Wolfa za odpust iz ljubljanske škofije in za dovoljenje za vstop v benediktinski samostan v Sv. Pavlu v Labotski dolini. Naslednje leto je naredil meniško zaobljubo in prejel meniško ime Bernard. Leta 1832 je položil profesorski izpit za pouk Novega Testamenta in bil imenovan za profesorja biblijskih ved na bogoslovju v Celovcu, kjer je sicer že bil od leta 1827. V Celovcu je bil v stikih z Antonom Martinom Slomškom, ki je na tamkajšnjem bogoslovju poučeval slovenščino, in z Urbanom Jarnikom, župnikom v Možberku (Moosbrug), severozahodno od Celovca. Vsi trije so že leta 1833 prejeli iz Zagreba časopis *Danico ilirsko*. Ker se je Smolnikar še iz Ljubljanskega bogoslovja poznal z Matevžem Ravnikarjem, ki je kupil na dražbi Vodnikovo gradivo za slovenski slovar, je Smolnikar posredoval pri Ravnikarju, sedaj škofu v Trstu, da je odstopil to gradivo Urbanu Jarniku, da bi Jarnik nadaljeval z delom na slovarju.⁵ – V začetku januarja 1832 je prišel v Celovec France Prešeren in tu ostal do srede maja, da bi se pripravil za odvetniški izpit. S seboj je prinesel Čopovo priporočilno pismo naslovljeno na Smolnikarja. Smolnikar je Prešerna lepo sprejel⁶ ter nato ostal s Prešernom v prijateljskih stikih, kar dokazuje izvod *Krsta pri Savici* iz leta 1836 s Prešernovim posvetilom Smolnikarju, ki ga sedaj hrani rokopisna knjižnica Harvardske univerze (Houghton Library).⁷ Žal pa Smolnikar v svojih v Ameriki objavljenih knjigah Prešerna nikjer ne omenja.

V Celovcu je Smolnikar nadaljeval s svojimi študijami. Poleg biblijskih tekstov in patriistične literature je posvečal pozornost cerkveni zgodovini, zlasti dobi pokristjanjenja Slovanov ter pojavu protestantizma v Sloveniji in med drugimi Slovani (Čehi). Ob tem študiju, pri katerem se ni izogibal delom, ki so izražala poglede protestantov, je Smolnikar začel dvomiti v legitimnost papeževega primata. Za takšen Smolnikarjev duhovni razvoj sta bili – poleg raziskav Novega Testamenta – zlasti pomembni dve knjigi: Paolo Sarpi: *Historia del Concilio Tridentino* (1619), ki kritično vrednoti potek in sklepe Tridentinskega koncila (1545–1563), ter delo Bartolomea Alberta Capellarija (kasneje papeža Gregorja XVI, 1831–1846): *Il Trionfo della Santa Sede contro gli assalti dei novatori* (1799).

Istočasno je Smolnikar vedno bolj zapadal v fiksno idejo, da mu Bog pošilja nadnaravna znamenja, da je poklican, da združi vse krščanske sekte v eno cerkev. Ideja združitve krščanskih sekt v eno cerkev – danes znana kot ekumensko gibanje – ima sicer že dolgo zgodovino in sega nazaj vsaj v XVII. stoletje, ko so verske vojne hudo opustošile takratno Evropo. Zlasti protestanti so želeli premostiti medsebojne razlike ter doseči ponovno združitve, v novejšem času pa posvečata svojo pozornost temu gibanju tudi katoliška in pravoslavna cerkev. V XIX. stoletju je bil v Nemčiji pomemben zagovornik te ideje Friedrich Schleiermacher, v ZDA pa zelo vplivni bostonski teolog William Ellery Channing.

Pri Smolnikarju se javlja ta ideja kot znak duševne bolezni, ki jo France Kidrič označuje kot paranojo.⁸ Značilno za paranojo je, da prevladuje v miselnosti bolnika neka deviirana fiksna ideja, da pa je sicer izven njenega okvira bolnik sposoben normalno presojati in ukrepati. Smolnikar je na Koroškem dovolj uspešno obvladoval svojo bolezen, a zavedal se je, da bo prišel s svojimi novimi verskimi pogledi v spor z Metternichovo Avstrijo in da je eksistenčno ogrožen. Zato je izkoristil obisk sošolca Barage v Evropi leta 1836–37 in ga

⁴ Peter Vodopivec: *Socialni in gospodarski nazori v slovenskih in sosednjih pokrajinah v predvojni dobi*, doktorska disertacija, tipkopis, Ljubljana 1978, str. 385–407.

⁵ Janez Stanonik, op. cit., glej str. 228–230. – J. Scheinigg: Jarnikova zapuščina, *Kres* III (1883), prim. str. 625–628.

⁶ Pismo Prešerna Čopu, Celovec, 5. februar 1832. Prim.: Prešeren I, *Pesnitve, pisma*, uredil Franc Kidrič, Ljubljana, Tiskovna zadruga 1936, str. 276 sl.

⁷ Mirko Rupel: Še eno Prešernovo posvetilo, *Slavistična revija* V–VII (1954), str. 302.

⁸ Kidričeva študija o Smolnikarju, ki jo v rokopisu hrani Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

prosil, da mu izposluje na Dunaju dovoljenje za potovanje v Ameriko, kjer bi delal kot misijonar med Indijanci. Baraga je to storil in pozno jeseni je Smolnikar preko Trsta pripotoval v Boston, kjer je sklenil ostati. Svojo pot v Ameriko je popisal v daljšem pismu, ki ga je objavila koroška *Carinthia*.⁹

Prvo zimo v Ameriki je Smolnikar delal kot katoliški duhovnik med tamkajšnjimi nemškimi priseljenci, a že pomladi 1838 je iz katoliške cerkve izstopil in začel govoriti o svojem nadnaravnem poslanstvu. Okoli sebe je zbral nekaj pripadnikov, ki so ga finančno podpirali. Že s prvimi potovanji je krog svojih privrženec razširil še na Philadelphijo, Baltimore ter nekatera manjša mesta vzhodne Pennsylvanije.

Že prvo zimo je Smolnikar v Bostonu vzpostavil stike s Harvardsko univerzo, zlasti s knjižnico in tamkajšnjimi učitelji nemškega jezika. Pisal je knjigo, ki jo je nato na lastne stroške leta 1838 dal natisniti pri harvardski univerzitetni tiskarni na 477 straneh pod naslovom **Denkwürdige Ereignisse im Leben des Andreas Bernardus Smolnikar**.¹⁰ To je prva iz serije treh knjig, ki jih je Smolnikar objavil do leta 1840 pod istim naslovom in z razširjenimi spremljajočimi dolgimi podnaslovi, ki so pri vsaki knjigi drugačni in ožje opredeljujejo vsebino vsakega dela. Prva knjiga je v bistvu avtobiografija, ki na prvih 123 straneh govori o Smolnikarjevem življenju na Kranjskem in Koroškem, v obširnejšem sklepnem delu pa o prvem letu v Bostonu in o sporu z bostonskim katoliškim škofom Fenwickom. Že v prvi knjigi je dan poseben poudarek tistim nenavadnim dogodkom v Smolnikarjevem življenju, ki so ga prepričali, da mu je Bog poveril posebno nalogo, da združi vse krščanske vere v eno cerkev ter tako vzpostavi na svetu tisočletno vladavino miru in blaginje (milenij).

Smolnikar se je že prvo leto seznanil na Harvardu tudi s Henryjem Wadsworthom Longfellowom, ki se ga še danes šteje med najpomembnejše ameriške pesnike XIX. stoletja. Longfellow je bil zelo izobražen, prepotoval je velik del zapadne Evrope, od Skandinavije preko Anglije, Francije in Nemčije do Španije in Italije ter študiral na evropskih univerzah – zlasti v Heidelbergu – germanske in romanske jezike in književnosti. Svoje bivanje v Evropi je popisal v dveh potopisnih romanih: **Outre-Mer** (1833/4), v katerem opiše svoje doživljanje v letih 1826–1829 v Franciji, Španiji in Italiji, v zaključku pa kratko omeni pot skozi Slovenijo, od Trsta preko Ljubljane na Dunaj;¹¹ ter **Hyperion**, (1839), kjer opiše svoje življenje v Nemčiji, Švici in Avstriji v letih 1835–1836. Longfellow je bil na Harvardu predstojnik Oddelka za moderne jezike in kot tak je bil odgovoren tudi za pouk nemškega jezika in književnosti pri tej univerzi.

Smolnikar je vzbudil pozornost Longfellowa s svojo izredno izobraženostjo in nenavadno življenjsko zgodbo. V romanu **Hyperion** je v dveh poglavjih, kjer govori o svojem potovanju po Salzkammergut (jezerski pokrajini vzhodno od Salzburga) Longfellow posvetil dolg odlomek srečanju z »bratom Bernardom« v vasi St. Wolfgang ob jezeru istega imena. To srečanje v Avstriji je fikcija, s katero je Longfellow prestavil v avstrijsko okolje nenavadno Smolnikarjevo osebno pripoved, saj je Longfellow poznal Smolnikarja samo iz Bostona. V romanu **Hyperion** Smolnikar, »ki je ravno na poti v Ameriko«, sam pripoveduje svojo zgodbo; v resnici pa je Longfellow prevzel ta tekst dobesedno iz odlomkov v Smolnikarjevi knjigi **Denkwürdige Ereignisse**, ki jih je prevedel v angleščino. – Smolnikar je tudi kasneje vzdrževal stike z Longfellowom, kar priča kratka beležka v Smolnikarjevem rokopisu iz leta 1858 Longfellowu, ki jo hranijo v Harvardu med zapuščino Longfellowa. Pa tudi lik Smolnikarja je Longfellow vsaj delno ponovno uporabil pri upodobitvi osrednjega junaka v romanu *Kavanagh* (1849) ter v osebi duhovnika v zbirki pesmi *Tales of a Wayside Inn* (1863–1873), najpomembnejšem pesniškem delu Longfellowa v njegovi zadnji življenjski dobi.¹²

⁹ Andreas Bernardus Smolnikar seinen Freunden in Europa, *Carinthia* XXVIII (13. Januar 1838), str. 9–11.

¹⁰ Polni, zelo dolgi naslovi Smolnikarjevih knjig so citirani ob koncu te študije v bibliografiji glavnih Smolnikarjevih del.

¹¹ Janez Stanonik: Potovanje Longfellowa skozi Slovenijo leta 1828, *Slovenski etnograf* XVIII-XIX (1966), 123–128.

¹² Janez Stanonik: Longfellow in Smolnikar, *Sodobnost* XII (1964), 385–403, 524–542. – Isti: Longfellow and Smolnikar, *Acta Neophilologica* I (1968), 1–40.

Leta 1839 je Smolnikar izdal v Philadelphiji drugo knjigo **Denkwürdige Ereignisse** na 625 straneh, ki deloma dopolnjuje, deloma nadaljuje vsebino prve knjige. O Sloveniji piše na prvih 131 straneh, nato govori o recepciji prve knjige v Bostonu ter o svojem prvem potovanju v New York in Philadelphijo. Na straneh 516–587 je obširna razprava o papeževem primatu, ki s svojo analizo *Biblije* in skrbno argumentacijo naredi vtis znanstvenega dela ter se bistveno razlikuje od vseh znanih Smolnikarjevih tekstov. Verjetno je ta odlomek nastal že v Celovcu.

Leta 1839 se je Smolnikar v Philadelphiji seznanil z bogato privatno zbirko eshatološke literature,¹³ med drugim z deli Johanna Albrechta Bengela (1687–1752), ki je napovedal za leto 1836 začetek nove dobe človeštva. Pod vplivom eshatoloških tekstov je Smolnikar napisal leta 1840 tretjo knjigo **Denkwürdige Ereignisse** in jo objavil v New Yorku na 856 straneh. Knjiga se vedno bolj oddaljuje od avtobiografije ter prehaja v polemiko. V začetnem delu želi povezati razne eshatološke prerokbe z dogodki v svojem življenju. Na straneh 333–628 govori obširno o svojem rojstnem kraju Kamniku, kateremu želi, ob sebi, prav tako najti ustrezno mesto v mističnih napovedih nove dobe. Zadnji del govori o dogodkih v Ameriki po izidu druge knjige.

Serijo svojih obširnih nemških knjig je Smolnikar zaključil s četrto knjigo, ki je izšla poleti 1841 v Philadelphiji, to pot pod spremenjenim naslovom: **Eines ist Noth** na 633 straneh.¹⁴ Še isto leto je Smolnikar izdal to knjigo tudi v angleškem prevodu pod naslovom **The one thing needful**. Vsebinsko je knjiga komaj pregledna, saj je Smolnikar zaradi pomanjkanja denarja še med tiskom spreminjal, črtal in dodajal besedilo. Delo prinaša nadaljne podrobnosti k vsebini prvih treh knjig, kot novo pa govori o Smolnikarjevem prvem velikem potovanju poleti 1840 po srednjem zapadu, po Ohiju, Michiganu (kjer je Smolnikar obiskal svojega rojaka Kamničana Franca Pirca, ki je živel kot misijonar med samimi Indijanci, ter ga nagovoril v »ilirskem« jeziku) in Pennsylvaniji. V končnem delu Smolnikar odgovarja na neko grobo anonimno pismo iz Slovenije, ki mu je želelo skorajšnji pogin.

Smolnikarjeve prve štiri knjige so kulturnozgodovinsko pomembne, čeprav so delo v bistvu bolnega človeka. Za slovensko kulturno zgodovino prinašajo podatke, ki sicer niso znani in ki pod Metternichom v Sloveniji niso mogli priti v javnost, tako Vodnikovo razlago v zadnjem letu njegovega življenja, v čem je videl pomen Napoleonove Ilirije za nadaljni razvoj Slovenije. Smolnikar je v tej zvezi kar trikrat (**Denkwürdige Ereignisse** III 534; **One thing needful** 361 ter na odgovorjajoči strani v **Eines ist Noth**) verze iz *Ilirije oživljene*:

She mozhen Ilirjan na morju je bil

Ko Rimlan se ladje je tesat vuzhil.

S tem so postali ti verzi iz *Ilirije oživljene* prvi slovenski verzi objavljeni v tisku v Združenih državah.¹⁵

Smolnikar govori o Čopu kot gimnazijcu, o Kalistrovem načrtnem zanimanju za slovensko protestantsko knjigo, o ozadju Zupanove pridige v šempeterski cerkvi 29. junija 1829, o Slomšku kot sodelavcu na celovškem bogoslovju. Smolnikarjeve knjige so seveda pomembne tudi za proučevanje njegovega lastnega dela in razvoja. Smolnikar je imel v Ameriki že v tem času vrsto pomembnih stikov, tako z voditelji raznih verskih ločin (osebno se je poznal z Williamom Millerjem, ustanoviteljem ločine adventistov; z Josephom Smithom ter Brighamom Youngom, voditeljema Mormonov; z raznimi swedenborgijanci), z Nemci, ki so imeli vodstvene položaje med nemškimi priseljenci, vzbudil pa je tudi pozornost nekaterih vodilnih ameriških kulturnih delavcev. Kratke beležke o Smolnikarju, pa tudi prispevke Smolnikarja samega so začeli objavljati osrednji nemški časopisi v Združenih državah, tako *New-Yorker Staats-Zeitung* ter v Philadelphiji *Die Alte und Neue Welt* ter *Der Demokrat*.

Pomladi 1841 je Smolnikar izdelal načrt za izdajo lastnega glasila in ga objavil na zadnjih straneh knjige **Eines ist Noth**. V resnici je ob koncu tega leta izšel v Philadelphiji Smolni-

¹³ Eshatološka književnost (iz gr. *ἔσχατος*, krajni, končni) govori o prerokbah, ki napovedujejo konec sveta.

¹⁴ Naslov *Eines ist Noth* je vzet iz Biblije, Luka X, 42. S temi besedami je mišljena potreba duhovnega življenja. Iste besede – *Unum est necessarium* – je uporabil tudi Baraga za svoje škofovsko geslo.

¹⁵ Janez Stanonik: Vodnikova Ilirija oživljena: prvi slovenski verz tiskan v ZDA, *Slovenski koledar* 1979, XXVI, Ljubljana: Slovenska izseljenska matica 1978, str. 292–296.

karjev vestnik **Friedensbotschaft an alle Völker**, s katerim pa je Smolnikar svoje prvotne velike načrte s tem glasilom samo v mali meri realiziral. do konca leta 1842 je vsega skupaj izdal 26 števil, a ohranjenih jih je samo 15. Smolnikar, ki je načrtoval za to glasilo širok krog dopisnikov, je v resnici skoro ves tekst sam napisal. V njem govori o dogodkih v Ameriki, o svojih sodelavcih ter o sporih s swedenborgijanci. To je zadnje Smolnikarjevo delo, ki še vsebuje reminiscence na Slovenijo. Smolnikar je istočasno izdal več števil z angleškim prevodom pod naslovom **Message of peace to all nations**, vendar ni znan noben ohranjen izvod angleškega glasila. Vsekakor sta nemška in angleška izdaja prvi poskus kakšnega Slovenca, da si osnuje lastno glasilo v Ameriki in imata pomembno mesto v zgodovini slovenskega izseljenskega časnikarstva v Združenih državah. Avstrijska vlada je, čim je zvedela za to glasilo, najstrožje prepovedala njegovo razširjenje in zahtevala, da se vsi izvodi takoj sežgejo, čim dosežejo tržaško pristanišče.¹⁶

Smolnikar je prišel v teh letih tudi v stik s pomembnimi ameriški predstavniki utopičnega socializma. V Združenih državah so v XIX. stoletju nastajale številne naselbine po principu združništva ali pa skupne lastnine. Mnoge so ustanovili pripadniki najrazličnejših verskih ločin, pri čemer so se često združili pripadniki ene narodnostne skupine, bila pa so tudi prizadevanja, da se v njih realizirajo ideje socialnih reformatorjev, Angleža Roberta Owena ter Francoza Charlesa Fouriera. Večina teh poskusov je že po enem ali dveh letih propadla, nekatera pa so bila ekonomsko izredno uspešna. Proti koncu stoletja je njihovo število zelo upadlo, nekaj pa jih je ohranjenih do danes (zadružništvo mormonov v Salt Lake Cityju).

Smolnikar se je že poleti 1840 seznanil z bogato naselbino Economy na reki Ohio v bližini Pittsburgha, ki jo je postavila verska ločina iz Württemberga pod vodstvom Wilhelma Rappa (rappisti) ter nato z njimi dolgo vrsto let vzdrževal sicer za sebe v bistvu neuspešne stike.¹⁷ – Očitno je imel stike tudi z naselbino Brook Farm v West Roxburyju, danes predmestju Bostona, ki so jo leta 1841 ustanovili ameriški transcendentalisti¹⁸, po letu 1844 pa je postala glavni center fourieristov v ZDA (do 1847, ko je bila ukinjena). V svojem času je bila ta naselbina eden najpomembnejših kulturnih centrov v ZDA: z njo so bili tesno povezani bodisi kot člani ali kot zunanji sodelavci pisatelji Hawthorne, Emerson, Thoreau in še vrsta drugih, in tu je izhajala ena izmed osrednjih ameriških revij tega časa *The Dial*. – V New Yorku se je leta 1840 Smolnikar seznanil z voditeljem ameriških fourieristov Albertom Brisbanom. – Zlasti pa je bilo za Smolnikarja pomembno srečanje z Johnom Etzlerjem, nemškim priseljencem v Pennsylvaniji, ki je s svojimi knjigami *The paradise in the reach of all men, without labour by powers of nature and machinery* (Pittsburgh, 1833) ter *The new world, or meachanical system to perform the labours of men and beast by inanimate powers, that cost nothing, for producing and preparing the substances of life* (Philadelphia, 1841), s katerimi je predlagal vse polno raznih mogočih in nemogočih izumov in vzbudil v Ameriki precejšnjo pozornost. O njih sta pisala celo Henry David Thoreau in John Greenleaf Whittier. Med drugim je predlagal uvedbo vodne energije za poganjanje poljedelskih strojev. Smolnikar je prebral njegove knjige in smatral, da so Etzlerjevi predlogi izvedljivi.

Leta 1843 je Smolnikar ob podpori somišljenikov kupil v severozahodni Pennsylvaniji v kraju Deerfield pri Limestoneu (Warren County) ogromno posestvo preko 4.000 hektarov ter tu ustanovil utopično naselbino Peace Union Settlement, urejeno po principih skupne lastnine.¹⁹ Smolnikar je imel v načrtu, da bi tu postavil lastno tiskarno, izdajal svoj časopis, ter organiziral znanstveni in pedagoški center. Člani naselbine so bili predvsem nemški prise-

¹⁶ Janez Stanonik: Prvi slovenski poskus izdaje periodičnega glasila v Ameriki, *Slovenski koledar* 1982, XXIX. Slov. izseljenska matica 1981, str. 226–231.

¹⁷ Karl J. R. Arndt: Smolnikars Beziehungen zu Georg Rapps Harmonie Gesellschaft, *Acta Neophilologica* XIV (1981), 19–42; – isti: A letter of Andreas Bernardus Smolnikar to Wilhelm Rapp, *Acta Neophilologica* XX (1987), 47–54.

¹⁸ Transcendentalisti: grupa ameriških pisateljev in filozofov iz kroga Ralpha Walda Emersona v Bostonu in bližnjem Concordu. Ime ima po transcendentalni filozofiji Kanta, pod katerega vplivom je ta skupina stala.

¹⁹ John Humphrey Noyes: *History of American Socialisms*, New York, Hillary House publishers, 1961 (fotografski ponatis izdaje iz leta 1870), gl. str. 213, 251–252, 265; – Victor F. Calverton: *Where Angels Dared to Tread*, New York, 1941, str. 363; – Everett Weber: *Escape to Utopia*, New York 1959, str. 196.

ljenci. Posestvo je bilo v glavnem na slabo rodovitnem in hribovitem terenu, poraslem z gozdom. Z njim je bil tudi John Etzler. Že v enem letu pa se je izkazalo, da so Etzlerjevi načrti neizvedljivi. Naselbina je zabredla v ekonomske težave, iz katerih jo je Smolnikar zaman skušal rešiti z iskanjem posojil, ki jih ni dobil (med drugim pri Wilhelmu Rappu na reki Ohio). Poleti 1844 je kolonija razpadla. Kolonija je vzbudila v Ameriki precej pozornosti, o njej so pisali lokalni časopisi, pa tudi bilten *The Phalanx*, ki ga je izdajal v Bostonu center fourieristov Brook Farm, vendar je večina tega materiala danes izgubljenega. — Smolnikar je kasneje še večkrat poskušal postaviti utopične centre, ki pa so propadli že ob ustanavljanju. Bil je znan med fourieristi, ki so ga aprila 1844 na svoji vseameriški konferenci v Clintonu Hallu v New Yorku celo izvolili za podpredsednika zborovanja; za predsednika je bil izvoljen George Ripley, ustanovitelj in voditelj Brook Farm.

Po ekonomskem polomu s Peace Union Settlement Smolnikar za krajšo dobo izgine iz prizorišča. Ko se ponovno pojavi, je v naslednjih dvajsetih letih zopet neumorno na poti po Združenih državah, vse do Indiane na zapadu in do Tennesseeja na jugu. Sklicuje konvencije, se udeležuje zborovanj raznih verskih sekt in socialističnih reformatorjev, srečanj predstavnikov raznih psevdoznanosti (mesmerizem, spiritizem, pneumatologija, itd.). Za ta srečanja je Smolnikar pripravljaval in dal v tisk razne brošure, plakate, pa tudi krajše knjige, katerih podrobni pregled bi presegal okvir sedanje študije. Značilno je, da so vsi teksti iz dobe po 1844 tiskani izključno v angleščini, torej nič več v nemščini, in da v njih popolnoma izginejo reminiscence na Slovenijo. V vsej tej dobi pa je še vedno izpričeval svoje slovenstvo, podpisoval se je kot Illyricus ali Lithopolitanus (Kamničan), včasih je celo začel svoje govore v slovenščini, da bi tako »zbudil pozornost poslušalcev«, ki seveda niso znali slovenski.

Iz poslednjega obdobja Smolnikarjevega življenja sta važnejša dva dogodka. Prvi je Smolnikarjevo zadržanje v času ameriške državljanske vojne (1861–1865). Sredi XIX. stoletja se je vedno bolj poglobljala kriza med severnimi državami ZDA, kjer je bilo suženjstvo prepovedano, in južnimi, kjer je ekonomija temeljila na delu sužnjev na ogromnih plantažah bombaža. Smolnikar je zagovarjal odpravo suženjstva, toda z mirnimi sredstvi. Ko je bil John Brown, borec za osvoboditev sužnjev, v Virginiji ujet in obsojen na smrt, je Smolnikar interveniral, seveda zaman, za njegovo osvoboditev pri guvernerju Virginije. Toda Smolnikar je bil že od svoje mladosti, ki jo je preživel v strahu pred mobilizacijo v Napoleonovo vojsko, nasprotnik vsakršne vojne. Ker je smatral, da bo izvolitev Lincolna privedla Ameriko v vojno, je nastopal proti Lincolnu, ter v tem smislu po Lincolnovi izvolitvi dal tiskati letak, kjer napada Lincolna in abolicioniste.²⁰ Po izbruhu vojne je šel na jug, dosegel, da ga je sprejel vodja južnih držav Jefferson Davis v avdienco, nato pa se je za nekaj časa umaknil v Kanado.²¹

Leta 1859 je Smolnikar še enkrat skušal organizirati utopično kolonijo. Kupil je posestvo Springhill blizu vasi Donnally Mill (kakih šest kilometrov južno od Millerstowna na reki Juniata v jugovzhodni Pennsylvaniji). Obširno posestvo kakih 250 hektarjev se je razprostiralo po pobočjih Tuscarora Mountain in po dolini Racoon Valley. Imelo je sedem poslopij in lastno cerkev, katerih ruševine so še danes vidne. Naselbino je imenoval Peace Union Center. Tu je hotel postaviti svojo tiskarno, da bi izdajal lastno glasilo, to pot pod naslovom **The Peace Union Message**. Izdelal je program dela nove naselbine in ga objavil v knjigi **Secret Enemies of True Republicanism** (Peace Union Center, 1859). Za upravnika posestva je postavil škota Petra Bunneya, ki se je malo pred tem priselil iz Evrope. Vendar pa se Smolnikarju ni posrečilo, da bi v tem centru zbral kakšno večjo skupino somišljenikov. Prišlo je do sporov z upravnikom, ki so se reševali pred sodiščem. Razvoj dogodkov na tem posestvu je Smolnikar popisal v svojem poslednjem obširnejšem delu **The Great Message to All Governments and all Nations** (Philadelphia, 1864) na 96 straneh.

Zadnji konkretni podatek o Smolnikarju izvira iz konca šestdesetih let od L. A. Wollenweberja, lokalnega zgodovinarja Nemcev v Pennsylvaniji, ki poroča, da je videl Smolnikarja

²⁰ Andreas Bernardus Smolnikar: *Proclamation of the True Union not Only of the Thirty-four States of North America, but also of Other States on the Globe in the Promised Universal Republic of Truth and Righteousness, Harmony and Peace*, brez datuma, verjetno februar 1861.

²¹ J. L. Zaplotnik: Kako je Kamničan skušal preprečiti ameriško državljansko vojsko, *Koledar Ave Marija* XIV (1927), 105–116.

dobro oblečenega ter čilega in zdravega (»Er war ganz anständig gekleidet und sah munter aus«).²² Točnih podatkov o njegovi smrti ni. Verjetno je umrl v Philadelphiji okoli leta 1869.

Andrej Bernard Smolnikar ima kljub svoji duševni bolezni pomembno mesto v slovenski kulturni zgodovini. Pred odhodom v Ameriko je imel zaupne stike z Matijem Kalistrom in preko njega z Valentinom Vodnikom, ki ga je tudi sicer poznal, s Čopom, Prešernom, Jakobom Zupanom, Matevžem Ravnikarjem, Urbanom Jarnikom, Slomškom. Imel je vpogled v slovenske kulturne probleme, ki sicer niso mogli priti v javnost pod Metternichovim režimom. Marsikaj tega je ohranil spominu edino on v svojih publikacijah objavljenih v Ameriki. Tudi v Združenih državah je Smolnikar zbudil pozornost s svojo nenavadno usodo. O odnosu ameriških kulturnikov do Smolnikarja priča pismo Isaaca Heckerja Orestesu Brownsonu iz leta 1844, ko je bil Hecker še povezan s transcendentalisti v Harvardu in Concordu: »Andreas Bernardus Smolnikar is a man of remarkable learning and curious genius«.²³ V Sloveniji se je Smolnikarjevo ime že zgodaj često omenjalo, toda pogosto so pisci pod poceni sodbo skrivali lastno nevednost o Smolnikarjevem življenju in delu. Prve resne študije sta mu posvetila Josip Mal v *Zgodovini slovenskega naroda* in France Kidrič v svoji sicer neobjavljeni študiji. Pomembne prispevke za osvetlitev Smolnikarjeve osebnosti pa so prinesle študije o Smolnikarju, ki so bile objavljene v Združenih državah in v Sloveniji po drugi svetovni vojni.

²² C. F. Huch: Andreas Barnardus Smolnikar, *Mitteilungen des Deutschen Pionier-Vereins von Philadelphia* XVI (1910), str. 27–36.

²³ Karl J. R. Arndt: A Letter of Andreas Bernardus Smolnikar to George Rapp. *Acta Neophilologica* XX (1987), 47–51.

Bibliografija glavnih Smolnikarjevih samostojnih publikacij

Denkwürdige Ereignisse im Leben des Andreas Bernardus Smolnikar, zehnjährigen Professors des Bibelstudiums Neuen Bundes am k.k. Lyceum zu Klagenfurt in Kärnthen, dann Seelsorgers der deutschen katholischen Gemeinde in Boston, (Hauptstadt Massachusetts in Nordamerika:) oder: Geschichtlicher Beweis, dass Jesus Christus den genannten Professor und Seelsorger zum ausserordentlichen Gesandten zur Vereinigung der Völker in seine Kirche vorbereitete, und ihm nun als solchem öffentlich aufzutreten befohl. Mit Stereotypen gedruckt in der Buchdruckerei der Herrn Folsom, Wells und Thurston in Cambridge, bei Boston 1938. (XVI + 461 strani).

Denkwürdige Ereignisse im Leben des Andreas Bernardus Smolnikar, zehnjährigen Professors des Bibelstudiums u. oder: Beleuchtung des Beweises, dass der Verfasser als ein durch hinlängliche Zeichen bestätigter, ausserordentlicher Gesante Christi aufgetreten sey, und Erklärung der Geheimnisse, welche er auf Befehl des göttlichen Geistes zur Vereinigung der Christen aller Parteien in die eine apostolische Kirche vollzogen hat. Mit einem Anhang über das Unchristliche des Papstthumes. Zweiter Band. Philadelphia. Mit Stereotypen gedruckt im Jahre 1839. In Commission bei J.G. Wesselhoeft. Gesetzt bei Julius Böttcher, Stereotypiert bei L. Johnson. (XIX + 606 strani).

Denkwürdige Ereignisse im Leben des Andreas Bernardus Smolnikar. Dritter Band, oder Erklärung der Weissagungen, durch welche Christus der ihn bestätigt hat, dass er uns zur Erfüllung seiner Verheissungen, um sein Reich auf der ganzen Erde herzustellen und seinen Frieden allen Völkern zu geben, erschienen sei, und bei seiner Erscheinung den Verfasser zum ausserordentlichen Gesandten oder Apostel bestimmt und durch ihn alle Geheimnisse zur Gründung dieses Friedens vollzogen habe. Mit einer Einleitung zum leichtern Verstehen der darauffolgenden Erklärung der Weissagungen und einem Nachtrage der Zeichen bei der Versammlung an dem Ort, der auf hebräisch heisset Hermageddon. Offenb. 16, 16. New York: Mit Stereotypen gedruckt im Jahre 1840. Alle drei Bände in Commission Pearl Street bei Georg Pfarre; Stereotypiert und gedruckt bei H. Ludwig No 72, Vessey-St. New York. (VIII + 856 strani).

Eines ist Noth, nämlich die glorreiche Erscheinung unsers Herrn Jesu Christi, wie sie sich in unsern Tagen durch vielfältige Zeichen, deren Erklärung in diesem Buche zu finden ist, zum allgemeinen Frieden für alle Völker wunderbar offenbaret, möglichst weit bekannt zu machen. Philadelphia, bei Julius Böttcher, 1841. (633 strani).

The one thing needful, namely, to spread as rapidly as possible the glorious manifestation of Our Lord Jesus Christ, as the same is revealed wonderfully for the establishment of universal peace amongst all the nations of the earth in our days, by many signs, the explanation of which is given in this volume, written by Andreas Bernardus Smolnikar, Professor of the Biblical Study »of the New Testament«, and of Christ. Translated from the German. Philadelphia; Barret and Jones, printers, 33 Caster's Alley, 1841. (631 strani).

Friedensbotschaft an alle Völker. Herausgegeben von Andreas Bernardus Smolnikar und der mit ihm vereinigten Gesellschaft. Jahrgang 1842. (Na dnu naslovne strani: In Andrücken von Stereotyp-Tafeln sammt allen Büchern des Herausgebers zu haben in der Buchdruckerei der Friedensbotschaft in Philadelphia, Ecke der Dock und 3. St., 3. Etage, der Postoffice und Girardbank gegenüber. — Na koncu št. 1: Gesetzt bei Julius Böttcher, stereotypiert bei John Fagan, Philadelphia). Smolnikarjev časopis v nemščini znanih je ohranjenih prvih 15 številki, 120 strani. Vseh številk je izšlo 26.

Message of Peace to all nations (Istočasna angleška izdaja časopisa Friedensbotschaft an alle Völker. Tiskar angleške izdaje: Barret & Jones, Printers, No. 33 Carters Alley, opposite the Girard Bank, Philadelphia. Število izdanih številk ni znano, tudi ni poznan noben ohranjen izvod tega glasila.

Either great destruction of human life and property and final monarchy or glorious resurrection for peace and harmony and universal liberty. An address to the legislature and citizens of Ohio and an epistle to all nations; by Andrew B. Smolnikar formerly eighteen years priest, monk of the Benedictine Order and Imperial Royal Professor of Biblical Literature; afterwards, since A.D. 1838, representative of Messengers for the Introduction of the New Era, commonly called the Millennium. Columbus. Printed by the Ohio State Journal Company 1856 (32 strani).

Secret enemies of true republicanism, most important developments regarding the inner life of man and the spirit world, in order to abolish revolutions and wars and to establish permanent peace on earth, also: the plan for redemption of nations from monarchical and other oppressive speculations and for the introduction of the promised new era of harmony, truth and righteousness on the whole globe. Written by Andrew B. Smolnikar, formerly eighteen years priest, Benedictine monk and Imperial Royal Professor of Biblical Literature, afterwards since A.D. 1838, by signs according to prophecies declared and confirmed representative of Messengers for the Introduction of the Universal Republic, commonly although improperly called the Millennium. Published by Robert D. Eldridge, Springhill, Peace Union Centre, Post office Donally's Mill, Perry Co.: 1859 (204 strani).

The great message to all governments and all nations, for the introduction of Christ's peaceable reign of earth, which will be the promised universal republic of truth and righteousness, also, an extraordinary case providentially prepared for judges, courts and citizens of the states in general, to awaken and move them for cooperation with us to introduce the promised universal republic. The names of the writer and his offices during the preparations to his present mission, are on convenient places of this volume. Read the whole patiently and thoroughly, and then judge soberly and act accordingly. Copies may be obtained by applying to Dr. S.M. Landis, No. 1312 Chestnut Street, Philadelphia, Pa. Further information is on the last page of cover. Philadelphia, King & Baird, printers, 607, Sansom Street 1864. (96 strani).

The great encyclic epistle divided into two parts; the first of which was occasioned by the death of President Abraham Lincoln, and the second by the capture of Jefferson Davis. Both being preparatory to the work, with the title of the manuscript: »The heavenly mission to all governments and all nations for the introduction of Christ's peaceable reign on earth.« Written by Andrew B. Smolnikar, representative of this mission, which had been declared and confirmed by a long chain of signs and wonders according to prophecies, as those will be convinced who study the whole with attention. Baltimore, printed by S.S. Mills & Co. No. 24 S. Calvert Street. 1865 (32 strani).

Grand preparations for the promised peaceable reign of Christ, which will be the republic of truth, righteousness and peace of all nations, commonly, although improperly called Millennium. Baltimore. Peace Union Trustees. 1866 (48 strani).

Summary

ANDREAS BERNARDUS SMOLNIKAR

Janez Stanonik

The study gives a biographical survey of Andreas Bernardus Smolnikar (1795–1869), from Kamnik, Slovenia, since 1819 priest and since 1825 Benedictine monk at St. Paul, Carinthia. He was in his early life closely connected with the leading representatives of Slovene cultural revival of the time: Valenting Vodnik, Miha Kastelic, Matija Čop, France Prešeren, Urban Jarnik, and Anton Martin Slomšek. During the thirties he became obsessed with the idea that God was sending him supernatural signs that he was selected to unite all Christian sects into one church. In 1837 he emigrated to Boston and in the following four years published a series of four large volumes in German (**Denkwürdige Ereignisse I–III, Eines ist Noth**), mainly of autobiographical character. American poet Henry Wadsworth Longfellow depicted Smolnikar's life story in two chapters of his novel **Hyperion**. In 1841/42 Smolnikar published a periodical **Friedensbotschaft an alle Völker** (also English edition: **Message of peace to all nations**) which represents the beginning of Slovene jour-

nalism in USA. In 1843 he established a utopian colony, Peace Union Settlement, at Limestone in northwestern Pennsylvania which, however, continued to exist only till summer 1844. Before the outbreak of American civil war he propagated against Lincoln because he believed that Lincoln was leading America into war. In 1859 he established his last utopian colony at Donnally Mill near Millerstown in southeastern Pennsylvania which, however, never developed into anything more than a large farm poorly administered. Also during the latter part of his life he published many pamphlets, placards and shorter books, propagating his religious views.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko izhaja že od leta 1904 in objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, SI-62001 Maribor, Partizanska 5.

PONATISI ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

V seriji ponatisov starejših številk ZČ sta spomladi 1995 izšla dva zvezka in sicer št. 3–4. letnika 29/1975 in št. 3 letnika 31/1977. To sta že 32. in 33. ponatisnjeni zvezek.

ZČ 3–4 letnika 29/1975 predstavlja razpravo Toneta Ferenca o nemških ozemeljskih zahtevah v Sloveniji 1940. Tone Zorn je raziskal narodno, podobo dela kočevskega območja po italijanskem popisu iz 1941. O problemu slovenske univerze v Trstu piše Jože Pirjevec, Janko Pleterski pa objavlja referat z zborovanja slovenskih zgodovinarjev leta 1974 o jugoslovanski misli pri Slovencih v dobi Taaffejeve vlade. Zadnja razprava je prispevek Antona Svetine o zgodovini Šmihela pri Pliberku. Cena zvezka je **960 SIT**.

ZČ 3 letnika 31/1977 objavlja razprave Mirka Stiplovška o raziskovanju delavskega gibanja in partije med vojnoma na Slovenskem, Ferda Gestrina o verskem življenju in institucijah Slovanov v Markah v času od 15. do 17. stoletja, Darje Mihelič o pogledu zgodovinarjev od konca 15. do 18. stoletja na Karantanijo, Vlada Valenčiča o slovenskem jeziku v uradih in uradni publicistiki od srede 18. do srede 19. stoletja in Toneta Zorna o delovanju Družbe sv. Cirila in Metoda v času pred prvo svetovno vojno na Koroškem. Cena zvezka je **1040 SIT**.

Vse številke ZČ lahko dobite na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo v Ljubljani, Aškerčeva 2, tel. 061/16-97-210. Cenik dostopnih zvezkov iz zaloge je objavljen v vsaki številki ZČ. Člani zgodovinskih in muzejskih društev imajo **25 odstotkov**, študenti pa **50 odstotni popust**.

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi Zgodovinskega časopisa (SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 2, telefon 061/17-69-210) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZČ:

1. **Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje.** Ljubljana 1980, 44 strani. — **180 SIT**
Zbornik ob štiridesetletnici izida knjige »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«.
2. **Franc Šebjanič: Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730–1786).** Ljubljana 1982, 24 strani. — **120 SIT**
O zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja.
3. **Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem.** Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije, Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984. Ljubljana 1987, 134 strani. — **400 SIT**
Denarstvo, bančništvo, zaslužki, cene in življenjski stroški na Slovenskem od antike dalje.
4. **Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku.** Ljubljana 1987, 76 strani. — **280 SIT**
Politične, upravne, cerkvene razmere, plemstvo, gospodstvo, mesta, agrarna kolonizacija.
5. **Janez Cvirn: Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907.** Ljubljana 1988, 88 strani. — **300 SIT**
Postopni prehod od liberalne, v nacionalnem oziru manj napadalne politike, do narodnostnega radikalizma, vsenemštva, antisemitizma in poudarjanja superiornosti arijske rase.
6. **Predrag Belić: Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546–1569).** Ljubljana 1989, 40 strani. — **180 SIT**
Korespondenca škofa Textorja z Ignacijem Lojolskim o cerkvenih razmerah v Sloveniji, prikaz filoprotestantskega razpoloženja slovenskih študentov teologije v Rimu.
7. **Marta Verginella: Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju.** Ljubljana — Trst 1990, 36 strani. — **160 SIT**
Večplasten vpogled v družinsko življenje vaše skupnosti, tipologija družin in poročnih zvez ter spremembe zaradi bližine mesta Trsta.
8. **Rajko Bratož: Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja.** Ljubljana 1990, 72 strani + pril. — **280 SIT**
Zgodovinska sinteza razvoja krščanstva v nekdanjem slovenskem prostoru od nastopa verske svobode do pokristjanjenja Slovencev.
9. **Petra Svoljšak: Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno.** Ljubljana 1991, 56 strani. — **240 SIT**
Leta 1915 so italijanske oblasti po zasedbi področij na desnem bregu Soče izselile civilno prebivalstvo; iz različnih krajev Italije so se vrnili na domove spomladi 1919.
10. **Bogo Grafenauer: Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje.** Ljubljana 1994, 44 strani. — **320 SIT**
Narodnostna meja se je do srede 19. stoletja pomikala na jug zlasti z agrarno kolonizacijo, v naslednjem obdobju pa z nasilno asimilacijo slovenskega prebivalstva.
11. **Peter Štih: Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem.** Ljubljana 1994, 266 strani. — **1400 SIT**
Na arhivskih virih utemeljen podroben pregled dela posesti ene najpomembnejših plemiških rodbin na Slovenskem med začetkom 12. in koncem 15. stoletja.
12. **Rajko Bratož: Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev.** Ljubljana 1994, 48 strani. — **400 SIT**
5. in 6. septembra 394 je v Vipavski dolini v največji antični bitki na naših tleh krščanski cesar Teodozij premagal zadnjega pogankega cesarja Evgenija.
13. **Miha Kosi: Templarji na Slovenskem. Prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele krajine in Ljubljane.** Ljubljana 1995, 48 strani. — **480 SIT**

Cena celotne zbirke je **3600 SIT**. Za člane ZZDS priznavamo 25%, za študente 50% popusta.

Janez Cvirn

SPODNJEŠTAJERSKI USTAVOVERCI V ŠESTDESETIH IN SEDEMDESETIH LETIH 19. STOLETJA

Zmerni liberalizem

Po desetletju absolutističnega sistema, ki je s silo onemogočal vsakršno izražanje liberalnih in nacionalnih idej, se je tudi meščanstvo na Spodnjem Štajerskem iskreno razveselilo obnove ustavnega življenja. Sicer so si prebivalci spodnještajerskih mest in trgov že v petdesetih letih dajali duška in tudi na javnih mestih kritizirali črni absolutizem, nosili sumljive demokratske brade in zahtevali korenitih sprememb (zlasti Maribor si je v tem obdobju pridobil sloves republikanskega mesta), vendar sta šele obnova ustavnega življenja in razpis občinskih ter deželnozborskih volitev prinesla opazen prodor liberalnih nazorov, kajti, kot so marca 1861 ugotavljale Novice, *"vse ... je postalo ... na vrat na nos liberal, tudi najtrdnješi stebri Bachovega in drugih enacih sistemov"*¹.

Iz uradnih poročil o občinskih volitvah na Spodnjem Štajerskem, ki so jih morali štajerskemu namestništvu pošiljati okrajni uradi februarja in marca 1861, lahko sklepamo, da so zlasti po mestih in trgih prišli v ospredje liberalno usmerjeni in za ustavni razvoj zavzemajoči se možje. Tudi na deželnozborskih volitvah konec marca 1861 volilci niso izvolili veliko konservativnih kandidatov. Med izvoljenimi poslanci so prevladovali ljudje zmernih liberalnih nazorov, ki so sicer trdno stali na tleh ustave in ustavnih svoboščin, vendar niso bili radikalni. Radikalnejše kandidate - kot uradnika Wrenigga pri okrajnem uradu v Šmarju pri Jelšah - je vlada namreč že pred volitvami onemogočila². Nacionalno vprašanje pri volitvah ni igralo skoraj nobene vloge³, zato te prve volitve po obnovi ustavnega življenja tudi niso potekale v obliki boja med nemško in slovensko stranko, kot je bilo pravilo že od nadomestnih deželnozborskih volitev leta 1862. Čeprav so v predvolilnem boju vsi kandidati brez izjeme poudarjali, da se bodo v deželnem (in državnem) zboru zavzemali tudi za enakopravnost slovenskega jezika (na kar so mnogi kasneje pozabili)⁴, v predvolilnem obdobju nacionalno ni prišlo v ospredje. Tako je bil edini "ultraslovenski kandidat" na volitvah dr. Razlag, ki pa je v ljutomerskem podeželskem volilnem okraju prejel le 39 glasov, medtem ko je zmagal okrajni predstojnik Anton Globočnik⁵.

Čeprav je mariborski list Correspondent für Untersteiermark že maja 1862 ugotavljal, da je v Mariboru tudi "stranka", ki se navdušuje nad ideali pruskih junckerjev, *"ki živi in umira za pruski Kreuz-Zeitung"* in vidi celo v klerikalnem Vaterlandu liberalno glasilo⁶, je bila večina mariborskega in spodnještajerskega meščanstva v času Schmerlingove vladavine zmerno liberalno usmerjena (seveda v skladu s tedaj prevladujočim razumevanjem pojma "liberalizma")⁷. V novi stvarnosti se večina spodnještajerskega nemškega meščanstva oprime

¹ Novice, 20.3.1861.

² Prim. Janez Cvirn, Deželnozborske volitve 1861 na Štajerskem, v: ZČ 48/1994, str. 329-333.

³ Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem 1861-1918, Ljubljana 1965, str. 206.

⁴ Npr. ptujski poslanec vitez Waser, ki je podpisal slovensko peticijo Schmerlingu in poudarjal svoj slovenski rod, ter celjski poslanec dr. Johann Mörtl, ki je na predvolilnih zborovanjih obljubljal, da se bo potegoval za slovenščino. Prim. Melik, Volitve, str. 206.

⁵ Janez Cvirn, Deželnozborske volitve 1861 na Štajerskem, v: ZČ 48/1994, str. 332.

⁶ Correspondent für Untersteiermark, 4.5.1862.

⁷ Prim. Leopold Kammerhofer, Einleitung, v: Leopold Kammerhofer, Studien zum Deutschliberalismus in Zisleithanien 1873-1879 (Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie 25) Wien 1992, str. 9-22; Karl Vocelka, Verfassung oder Konkordat? Der publicistische und politische Kampf der österreichischen Liberalen um

načela, "da sta ustavnost in liberalizem novi napredni gonilni sili vseh avstrijskih narodov, ki omogočata napredno reševanje vseh vprašanj, in da se jima zaradi njune naprednosti morajo podrediti vse druge težnje, med njimi tudi jezikovno vprašanje oziroma enakopravnost slovenščine in nemščine"⁸. Zato zlasti na začetku jasno podpira Schmerlingovo vlado, čeprav meni, da bi bilo potrebno ustavno življenje v monarhiji še izpopolniti in je nekoliko skeptično do centralistične, iz časa neoabsolutizma podedovane vladne politike. Največ simpatij kaže do usmeritve nemških avtonomistov z Moritzem von Kaiserfeldom na čelu; le-ti se zavzemajo za takšno avtonomijo posameznih kraljestev in dežel, ki ne bo v nasprotju s temeljnim principom enotnosti Avstrije (ter njene vloge kot evropske velesile), rešitev notranjepolitične krize v državi pa vidijo v priznanju čim večje samostojnosti Ogrske⁹. Seveda pa je spodnještajersko nemštvo tudi soglasno z velikonemško politiko krone, ki si prizadeva za prevlado monarhije v Nemški zvezi in na drugi strani za prevlado Nemcev v Avstriji. V tem oziru se drži gesla: "Kein Deutschland ohne Oesterreich, kein Oesterreich ohne Deutschland"¹⁰ in poudarja pripadnost Spodnje Štajerske, a tudi Kranjske ter ostalih slovenskih dežel k Nemčiji¹¹.

Takšna orientacija spodnještajerskega nemštva je vidna že iz adrese, ki jo avgusta 1862 na predlog barona Ferdinanda Rasta (s pesniškim imenom Hilarius) pošlje mariborsko meščanstvo poslancu B. von Carneriju, v zahvalo za njegovo kritiko Tomanovih besed v mariborski Čitalnici 3. avgusta 1862, češ da Slovenci ne bodo nikoli priznali, da je Maribor nemško mesto¹²: "Der aus Ihrer gewandten Feder hervorgegangene, in der Tagespost Nr. 185 enthaltene Aufsatz: "Dr. Toman in Marburg" - hat in den Herzen der hiesigen Bevölkerung allgemein den ungetheiltesten Beifall und die freudigste Anerkennung gefunden. - Ihr offenes deutsches Wort ist der Gesinnungsausdruck jedes biedereren Marburgers, der an seinem Vaterlande und an seinem Kaiser festhält. - Die Stadt Marburg wird ungeachtet der kriegesischen Drohungen des Herrn Dr. Toman - mit Gut und Leben nicht nur für die ungeschmalerten Grenzen der friedlichen Steiermark, sondern insbesondere auch für die Fortdauer und festere Verknüpfung des tausendjährigen Bundes mit Deutschland - mannfest und kräftig eintreten. Jene Partei, aber, welche bemüht ist, statt Friede und Eintracht, den Samen des Haders und der Zwietracht zwischen den friedlich nebeneinanderlebenden Deutschen und Wenden auszustreuen - wird als verdienten Lohn die allgemeine Verachtung ernten"¹³. Še bolj pa velikonemški pogled veje iz številnih političnih brošur viltuškega graščaka

die Religionsgesetze des Jahres 1868 (Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie 17), Wien 1978, str. 43-46. Tipčna je definicija liberalizma, ki jo je 11.1.1864 v gosposki zbornici podal grof Anton Auersperg (Anastasius Grün): "Liberalismus, ein elastisches Wort, unter dem man sich denken kann, was man eben will, ein Wort, mit dem großer Mißbrauch getrieben wird, ein Begriff auch, dem viel aufgelastet wird, was er eigentlich nicht zu vertreten hat. Die Definition desselben ist schwer, sie wird schwieriger durch die ebenso elastische Devise: 'Freiheit und Fortschritt'. Nach meiner Anschauung ist ein Mann liberaler Gesinnung derjenige, welcher redlich und ehrlich das Recht ehrt, wo er es findet, dort, wo er es nicht zu finden glaubt, es ebenso ehrlich sucht, und wo er es gefunden hat, es tatsächlich zu verwirklichen strebt".

⁸ Franjo Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, v: Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije, Maribor 1989, str. 166.

⁹ O programu avtonomistov glej: Franz von Krones, Moritz von Kaiserfeld. Sein Leben und Wirken. Beitrag zur Staatsgeschichte Oesterreich in den Jahren 1848 bis 1884, Leipzig 1888, str. 174-177; prim. tudi: Hans Hartmeyer, Die führenden Abgeordneten des Liberalismus in Österreich, rkp. dis., Dunaj 1949, str. 19-20.

¹⁰ Correspondent für Untersteiermark, 25.5.1862.

¹¹ Correspondent für Untersteiermark, 21.8.1862.

¹² Toman je v napitnici rekel: "Ko vas gledam tako navdušene in vnete, mi prihaja na misel pripovedka o onih grških bratih, ki so se dali na meji svoje domovine pokopati. Tako se mi zdi, da ste tudi vi pripravljeni za blagor svojega naroda, za njegove pravice vsakršne žrtve prinesiti, katere bi terjali..." Nemško časopisje pa je Tomanu pripisalo stavek: "Die Slowenen werden sich eher unter den Mauern Marburgs begraben lassen, bevor sie zugeben, daß diese Stadt eine deutsche sei". Tomana je najostreje napadel B. von Carneri, ki je v Grazer Tagespost 13.8.1862 objavil članek z naslovom: Dr. Toman in Marburg. V njem se je na splošno zavzel za načelo paritete v nacionalnih odnosih, vendar je hkrati poudaril, da vsaka pravica temelji na moči. (Prim. Janko Glazer, Prvi slovenski koncert v Mariboru in njegove posledice. K proslavi sedemdesetletnice, v: Janko Glazer, Razprave, članki, ocene, Maribor 1993, str. 984-986; Franjo Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, v: Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije, Maribor 1989, str. 165; Hugo Suetter, Der nationale Kampf in der Südsteiermark, München 1936, str. 6).

¹³ Correspondent für Untersteiermark, 21.8.1862.

B. von Carnerija, ki vse do končne izločitve Avstrije iz Nemčije dosledno zagovarja rešitev nemškega vprašanja v velikonemškem duhu¹⁴.

Zmerna liberalna orientacija spodnještajerskega nemštva prihaja do izraza pri presojanju vseh političnih in gospodarskih vprašanj. Zahteve v stilu "več luči", kar naj bi bilo geslo v Celju načrtovanega političnega časopisa za južno Štajersko¹⁵, in brezmejno zaupanje v napredek na vseh področjih družbenega življenja¹⁶, sta opazna tako na sejah spodnještajerskih občinskih odborov, kot tudi v delovanju spodnještajerskih deželno- in državnoborskih poslancev, ki se v Gradcu in na Dunaju zavzemajo za uveljavitev in razširitev ustavnih svoboščin, za večjo osebno, društveno in zborovalno svobodo, za zmanjšanje davkov in državnih izdatkov za vojsko, za razvoj šolstva in za zakonodajo, ki naj na vseh področjih družbenega življenja omogoči razvoj in napredek, v glavnem pa poskušajo vestno zastopati predvsem gospodarske interese prebivalstva v okrajih, kjer so izvoljeni. Pri tem so precej kritični do posledic svobodne trgovine, kot jih je uveljavil zakon o obrtni svobodi 1859, in še zlasti do trgovske pogodbe Avstrije s carinsko zvezo in drugimi evropskimi državami¹⁷.

V mariborski kmečki kuriji izvoljeni Alois von Feyrer npr. v deželnem zboru nastopi proti gradnji filijalnih cerkva, se zavzame za ustanovitev višje realne šole v Mariboru in za oprostitev davkov na novogradnje v Mariboru¹⁸. V isti kuriji izvoljeni Mathias Löschnigg se eksponira zlasti v debati okoli novega štajerskega deželnega občinskega reda; v njej se odločno zavzame za povečanje delokroga občin in za večjo javno varnost¹⁹. Za široko avtonomijo občin se v štajerskem deželnem zboru poteguje tudi v celjski kmečki kuriji izvoljeni dr. Johan Mörtl, ki do odločitve mandata 1864 v deželnem zboru največjo pozornost posveča predvsem različnim gospodarskim vprašanjem. V dunajskem državnem zboru pa si pridobi ugled zaradi predloga (12.2.1862) po "osvoboditvi advokatur", ki ga utemelji z mislijo, da je "svoboden odvetniški stan zahteva časa in postulat pravne države"²⁰.

Najbolj pa je zmernost opazna v tem, da nemški ustavoverni tabor v prvih letih po obnovi ustavnega življenja ne načenja svetovnonazorskih vprašanj s takšno ostrino kot v času boja proti konkordatu. Po desetletju, ko je žandar edina oseba, ki lahko na cesti pokaže svojo samozavest, velja prva skrb javnemu obravnavanju javnih problemov po načelu: *"Im Lichte der Oeffentlichkeit muß alles und jedes die Feuerprobe des allgemeinen Urtheils aushalten, und was sie nicht aushalten kann, ist in vorhinein gerichtet"*²¹. Pri vprašanjih, ki se nanašajo na odnos med cerkvijo in državo, pa je ustavoverni tabor več kot previden in ravnodušen. Na splošno se sicer zavzema za dosledno ločitev katoliške cerkve in države ter za odpravo

¹⁴ O Carneriju glej: Marburger Zeitung, 24.10.1886 in 27.10.1886; zlasti pa Johann Zenz, B. v. Carneri als Politiker, rkp. dis., Wien 1949. Že v knjižici Neu-Oesterreich. Ein Wort über ächten und falschen Konstitutionalismus, Wien 1861, Carneri ostro kritizira "malonemce", ker Avstrije ne štejejo med nemške dežele. V pesniški zbirki Pflug und Schwert, Wien 1862, pa v sonetu Kleindeutschen med drugim zapiše:

*"Wollt Ihr's nicht glauben, daß der Weg sich finde,
Ost'reich und Deutschland dauernd zu vereinen,
Dann nennet Ihr mit Recht Euch als die Kleinen,
Ihr in der Liebe Reich unheilbar Blinde..."*

Sicer je prepričan, da lahko pride do nemške združitve le "od zgoraj", s soglasjem vseh nemških knezov (Neu-Oesterreich, str. 34), vendar hkrati meni, da mora nemško ljudstvo kneze prisiliti k združitvi. V brošuri Zum Fürstentag. Ein Aufruf an die deutschen Völker, Graz 1863, zato apelira na nemške kneze, naj se končno odločijo za enotnost.

¹⁵ Correspondent für Untersteiermark, 3.3.1862.

¹⁶ Correspondent für Untersteiermark je 12.2.1863 zapisal: "'Fortschrit' ist das immer gewaltiger hervortretende Motto unserer Zeit".

¹⁷ Npr. Correspondent für Untersteiermark, 4.1.1863. Ein Quadrenium; Correspondent für Untersteiermark, 29.5.1864. Zur Industriegeschichte Oesterreich's.

¹⁸ Marburger Zeitung, 17.1.1866.

¹⁹ Marburger Zeitung, 17.1.1866.

²⁰ Janez Cvirn, Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861-1907. Zbirka Zgodovinskega časopisa 5, Ljubljana 1988, str.10.

²¹ Correspondent für Untersteiermark, 12.3.1863.

privilegiranega položaja katoličanov (to se kaže tudi v zavzemanju za emancipacijo Židov, ki ji nekateri graški trgovsko-obrtni krogi močno nasprotujejo)²², vendar pri tem vprašanju ni preoster in napadalen. Tako Correspondent für Untersteiermark pisanje nekaterih graških listov zoper "klerikalne gimnazije" ter zahtevo, naj na gimnazijah ne bi več poučevali duhovniki, komentira s stališčem, da bi bila reforma šolstva sicer res potrebna, vendar da gre pri njej veliko manj za učitelje (duhovnike), kot za potrebo spremembe učnih načrtov²³. Tudi v odnosu do lavantinske duhovščine ne opazimo presovražnega razpoloženja in Correspondent für Untersteiermark objavi izredno korekten in pozitiven nekrolog ob smrti škofa Antona Martina Slomška²⁴. Šele po izidu ostre Carerijeve kritike papeževe enciklike Quanta cura in znamenitega seznama napak (mednje je uvrščen tudi liberalizem)²⁵ v knjižici z naslovom Oesterreich und die Encyclica, opazimo drugačen odnos do cerkvenih vprašanj²⁶.

Zmernost in previdnost pri presojanju političnih problemov časa sta seveda v veliki meri tudi posledica dejstva, da Schmerlingov sistem nikakor ne omogoča razvitega političnega življenja, zato so zahteve po javnem obravnavanju javnih problemov ("več javnosti") v glavnem omejene na lokalni, občinski nivo. Nikakor ni naključje, da se prvi spodnještajerski (nemški) list po obnovi ustavnega življenja, Correspondent für Untersteiermark, ki ga začne marca 1862 izdajati mariborski tiskar Edvard Janschitz, dolgo časa noče ukvarjati s politiko, temveč se omejuje na poročanje o delovanju spodnještajerskih občinskih odborov in o družabnem (društvenem) življenju: *"Der Correspondent für Untersteiermark ist als ein Blatt, welches Politik aus dem Kreise seiner Mittheilungen ausgeschlossen hält, der Pflicht überhaben, Bekenntnisse über eine politische Tendenz abzulegen. Er will vor allem ein publizistisches Organ für die Gemeinde-Repräsentanten der Steiermark sein"*²⁷. Tudi ko se s 1. aprilom 1863 spremeni v politični časnik z geslom: *"Gleiches Recht für Alle"* (uredništvo pa prevzame Franz Zistler)²⁸, aktualne politične probleme obravnava v glacié rokavicah. Šele ob koncu leta 1864 in spomladi 1865, ko se zaradi notranjepolitične krize (zlasti ogrskega vprašanja) in zapletenega zunanjepolitičnega položaja (stopnjevanje spora s Prusijo) proti Schmerlingu začenja obračati tudi ustavoverna stranka, začenja list obravnavati politične probleme časa z večjo pozornostjo. Vendar se vse do novembra 1865, ko prevzame uredništvo Marburger Korrespondenta (kot se časopis imenuje od 1.1.1865) Franz Wiesthaler²⁹, list v glavnem ne spušča v komentiranje dogajanja, temveč o njem veliko bolj poroča.

Takšna usmeritev Correspondenta je gotovo posledica stroge vladne kontrole tiska (tudi nov zakon o tisku iz 1863 je bil vse prej kot liberalen), a tudi političnega zatišja, ki vlada v spodnještajerskih trgih in mestih. Po desetletju absolutizma se meščanstvo le postopoma privaja na ustavno življenje in ga politika še vedno ne zanima preveč. Vošnjak se spominja

²² Correspondent für Untersteiermark, 8.2.1862.

²³ Correspondent für Untersteiermark, 19.2.1863.

²⁴ Correspondent für Untersteiermark, 28.9.1862. Ob Slomškovem grobu pojejo skupaj slovenski in nemški pevci ter nato skupaj obhajajo sedmino. Prim. Janko Glazer, Prvi slovenski koncert v Mariboru in njegove posledice, str. 985.

²⁵ Papež Pij IX. je 8.12.1864 katoliškim škofom skupaj z encikliko Quanta cura poslal tudi Syllabus, v katerem je v osemdesetih tezah obsodil različne "zmote časa". V zadnji, osemdeseti tezi, je papež ostro obsodil tudi brezbožni liberalizem. Prim. Karl Vocelka, Vorfassung oder Konkordat? str. 45.

²⁶ Februarja 1865 je Carerijevo brošuro podrobno predstavil tudi Marburger Korrespondent: 19.2.1865; 22.2.1865; 24.2.1865.

²⁷ Correspondent für Untersteiermark, 30.3.1862. Prim. Janko Glazer, Iz zgodovine slovenskih tiskarn. Zgodovina mariborskih tiskarn, str. 556; isti, Prvi mariborski časopisi, str. 645-646. Kot tiskar, založnik in odgovorni urednik je podpisan Edvard Janschitz, čeprav je prvih 40 števil uredil gimnazijski profesor Adalbert Swoboda. Swoboda je nato odšel za urednika graške Tagespost, kjer je - kot je znano - odkril Petra Roseggerja.

²⁸ Correspondent für Untersteiermark, 22.3.1863; 29.3.1863. Zistler je bil urednik lista le do konca novembra 1863.

²⁹ Od 1.12.1863 do začetka avgusta 1864 je opravljal funkcijo urednika lista kar založnik in tiskar Eduard Janschitz. Od 7.8.1864 pa se kot urednik navaja Julius Seeliger. Franz Wiesthaler je uredništvo lista prevzel s 1.11.1865 in ob tem napovedal (Marburger Korrespondent, 3.11.1865), da bo časnik urejal v duhu "odločnega ustavnega napredka".

"malomestnega življenja" v Slovenski Bistrici na začetku šestdesetih let takole: "Obrtniki in trgovci so radi veliko zasluževali, ne da bi se preveč napenjali pri delu. Za javne zadeve, najsi bo v političnem ali narodnem oziru, se velika večina (pravi Herdentier) ni brigala. V krčme dopoldne na "Gabelfrühstück", zvečer na večerjo, po kosilu v kavarne na črno kavo in karte so vsi radi hodili. Časnike prebirat ni jim bilo mar. Največja zabava je bila, ako se je prigodil kak škandalček, o katerem se je potem govorilo, dokler ga ni kak nov škandalček izpodrinil"³⁰. Če se že ukvarja s politiko, potem ga v prvi vrsti zanimajo lokalni interesi, šele na drugem mestu visoka politika.

Prevladujoč interes za lokalne probleme se kaže tudi v težnjah mariborske in celjske občine, da bi postali občini z lastnim statutom, s čimer bi se njune pristojnosti precej povečale³¹. Vendar tudi lokalna politika nima vedno prednosti pred vsakdanjimi opravili. Drugače si ne moremo razlagati zadrege mariborskega župana, ki je brezuspešno sklical sejo občinskega odbora, ker je večina odbornikov raje šla obdelovat svoje vinograde v mestni okolici³².

Politično mrtvilo in patriarhalno vzdušje se jasno kaže tudi na nacionalnem področju. Čeprav se kmalu po obnovi ustavnega življenja tudi na Spodnjem Štajerskem izoblikujeta slovenska (narodna) in nemška (ustavoverna) stranka, med njima v času Schmerlingove vladavine ne prihaja do večjih spopadov³³. Ustavovorni tabor je tudi pri nacionalnem vprašanju povsem v okvirih doktrinarnega značaja nemškega liberalizma dobe. Zato nikakor ni "nacionalno nemški" in tudi v sedemdesetih letih, ko se začenja organizirati nemško nacionalno gibanje v Avstriji ni v njegovih prvih vrstah. Voditelji ustavoverne stranke stalno poudarjajo, da njeno socialno-politično zaledje ni nacionalno homogeno in so med njenimi privrženci in volilci tudi Slovenci. S svojimi nazori in stališči se ustavovorni tabor očitno obrača na tisti del štajerskega prebivalstva, ki še vzporedno in hierarhično združuje slovensko in nemško zavest.

Seveda s tem ne mislimo trditi, da je v obravnavanem obdobju nacionalno sožitje povsem brezkonfliktno. Nasprotno. Razmere se v bistvu začenjajo spreminjati že kmalu po obnovi ustavnega življenja. Neznani celjski dopisnik Correspondenta že leta 1863 ugotavlja, da postaja tudi družabno življenje vse bolj v znaku nacionalizma: "*Ueberhaupt sind die sozialen Verhältnisse bei uns etwas stark nach Nationalität gefärbt und getrübt - die Zeiten jener harmlosen Gemütlichkeit und gemütlichen Harmlosigkeit, wo man sich in Weingärten das "Lebe, liebe!" nicht bloß weinselig, sondern herzinniglich zutrank, existieren nur noch in sporadischen Reminiszenzen. Die Zeiten ändern sich und die Menschen mit ihnen*"³⁴. Vendar pa je na drugi strani očitno, da se tako nemška kot tudi slovenska stran iskreno trudita, da se nacionalna koeksistenca ne bi podrla. Že omenjeni celjski dopisnik ocenjuje, da so razmere vseeno ugodne, saj v obeh taborih prevladujejo zmerni ljudje, ki si ne želijo nepotrebnega nacionalnega prepira³⁵.

V času, ko si večina prebivalcev mest in trgov želi, da bi se po desetletju črnega absolutizma v Avstriji uveljavilo predvsem resnično ustavno življenje, je izogibanje ostrejšim nacionalnim spopadom več kot razumljivo. Proti nacionalnemu razdoru nastopata uradna politika in uradništvo, a tudi povsem navadni ljudje. Prve besede, ki jih slovenjebistriški okrajni predstojnik namení dr. Josipu Vošnjaku, ko 1862 nastopi službo okrajnega zdravnika, se glasijo: "*Prihajate iz Tomanije. Tukaj na Štajerskem noče ljudstvo nič vedeti za take prenapetosti*"³⁶.

³⁰ Josip Vošnjak. Spomini. Ljubljana 1982. str. 98.

³¹ Correspondent für Untersteiermark. 15.2.1863. Celjska občina je deželnemu zboru poslala še peticijo z zahtevo, da bi mesto Celje samo volilo enega deželnozborskega poslanca.

³² Franjo Baš. Gospodarske in kulturne slike Maribora iz zadnjih 100 let. v: Mariborske slike. Maribor 1934. str. 18.

³³ Za Maribor prim. Janko Glazer. Maribor pred dvema generacijama, v: Janko Glazer. Razprave. članki. ocene. Maribor 1993. str. 974-979.

³⁴ Correspondent für Untersteiermark. 16.8.1863.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Vošnjak. str. 99.

Tudi slovenjebistriški župan ga opozarja, da vlada v kraju mir, *"katerega naj ne izkušam motiti s kako narodno agitacijo"*. Želja po nacionalnem sožitju pa je prisotna tudi pri politično angažiranih ljudeh. Zato se tudi občasni nacionalni izpadi, ki jih povzročajo nekoliko predirektni in bolj nestrpni posamezniki, hitro zgledajo.

Ko dr. Lovro Toman v govoru na proslavi prve obletnice mariborske Čitalnice (domnevno) izjavi, da se dajo Slovenci raje zakopati pod mariborske zidove, kot da bi priznali, da je Maribor nemško mesto³⁷, je prva nemška reakcija izredno ostra. Najprej okrcja Tomanovo predrznost v graški Tagespost viltuški graščak in poslanec B. von Carneri, ki v članku poudari, da je Maribor "slovensko mesto" le v geografskem oziru (kot upravno središče okrožja, kjer živijo večinoma Slovenci)³⁸, potem pa se nadenj spravi še baron Rast, mariborski lokalni poet s pesniškim imenom Hilarius, ki Carneriju na čast spesni kar dvoje pesmic in sestavi tudi zahvalno adresno, ki jo podpisše precejšnje število nemških Mariborčanov³⁹. Vendar pa se spor hitro zgleda, k čemur prispeva tudi neznani slovenski narodnjak iz Laškega, ki v Correspondentu objavi pomirljiv dopis, v katerem poudari, da Tomanovih besed ne gre jemati dobesedno, temveč le kot izraz njegovega globokega nacionalnega čustvovanja⁴⁰.

Podobno je tudi v Celju. Tu postane tarča napadov redkih nemških prenapetežev slovenska Čitalnica⁴¹, ki ji očitajo, da se peča tudi s politiko. Vendar pa policijska prijava, ki jo konec 1862 pošlje štajerskemu namestništvu dr. Štefan Kočever⁴², omenja med njimi le učitelja na glavni šoli Franza Fassla in gimnazijskega profesorja Antona Fichno, medtem ko so očitana dejanja takšna, da jih ne moremo šteti kot dokaz za večje nacionalne prepire⁴³. Še toliko bolj, ker je iz iste pritožbe razvidno, da so se že na eni izmed prvih sej nemški in slovenski člani dogovorili, da ne bodo dovolili nacionalnega hujskanja in so se konec leta 1862 na seji čitalničnega odbora pogovarjali celo o možni združitvi s Kazino⁴⁴. Tako se je razburjenje kmalu poleglo *"in v vseh prihodnjih letih vlada v Celju naopodno sporazumljenje in sloga. Med člani prvih let najdemo*

³⁷ Correspondent für Untersteiermark, 7.8.1862; Suetie, str. 6.

³⁸ Grazer Tagespost, 13.8.1863. Dr. Toman in Marburg. Na Carnerijevo trditev, da bi lahko Maribor imeli za slovensko mesto le v geografskem oziru, reagira neznani (F. F.) dopisnik iz Ljubljane (Correspondent für Untersteiermark, 21.8.1862), ki pravi: da tako matematična kot tudi fizikalna geografije nimata ničesar opraviti z nacionalnostjo, s stališča politične geografije pa je jasno, da tako Štajerska kot tudi Kranjska spadata k Nemčiji. Tako ostane le še antropogeografija. Po njegovem mnenju bi lahko Maribor označili za slovensko mesto le zaradi večinskega izvora njegovega prebivalstva. Vendar pa ta moment odpade, ker je razmere spremenila kultura. Večina prebivalcev je Nemcev. Tomanove besede pa so zgolj navadna fraza.

³⁹ Correspondent für Untersteiermark, 21.8.1862. Še pred adresno je baron Rast - Hilarius v Correspondentu (17.8.1862) objavil pesem z naslovom Erwiderung auf B. v. Carneri's: Dr. Toman in Marburg, v kateri beremo med drugim naslednje verze:

"Doch sucht die Slava hier nach falschen Lichte,
Nach geist'ger Bildung nicht allein fürwahr.
Sie sucht für sich ein Reich und macht Geschichte,...
Nur Lebt des Ländchen heut' noch im Gedichte,
Was Toman abgegrenzt und seine Schaar, -
Doch dessen Erdreich trägt der Zwietracht Früchte".

Hkrati z adresno pa je Hilarius v Correspondentu (21.8.1862) objavil tudi pesem: Nachruf an den 3. August 1862 zu Marburg, v kateri je pozival k ohranitvi stoletne sloge med Nemci in Slovenci ter bičal vsiljive lažne preroke.

⁴⁰ Correspondent für Untersteiermark, 21.8.1862. Deutsche und Slaven in Marburg zur Verständigung.

⁴¹ O začetnem delovanju celjske čitalnice glej: Bruno Hartman, Prvo leto celjske čitalnice, Celjski zbornik 1958; Prim. tudi Ivan Prekoršek, Prispevki k zgodovini društvenega življenja celjskih Slovencev, Nova doba 7.5.1921.

⁴² ŠDA. Statt. Prä. 5-3710/1862, prijava Čitalnice z dne 17.12.1862.

⁴³ Ibidem. Franz Fassel in Anton Fichna naj bi čez Čitalnico stalno zabavljala in jo prikazovala kot državi in Nemcem nevarno društvo. Franz Fassel naj bi že kmalu po ustanovitvi Čitalnice na javnih mestih kazal karikature njenih članov, kako spijo, nekemu celjskemu meščanu, ki se je sprehajal s psom in zato ni mogel iti v Kazino, pa naj bi svetoval, naj medtem ko gre v Kazino, pošlje svojega psa v Čitalnico. Podobno kot učitelj Franz Fassel pa si želi zaprtja Čitalnice tudi gimnazijski prof. Anton Fichna. Tudi on o društvu razširja razne laži in zlasti napada prof. Antona Hluščika in Gustava Lindnerja, po rodu Čeha. Označuje ju za panslavista in velika sovražnika Nemcev. Ona dva naj bi bila tista, ki sta na seji odbora Čitalnice 8.11.1862 preprečila predlagano združitve Čitalnice s Kazino. Prim. tudi Ivan Prekoršek, Prispevki k zgodovini društvenega življenja celjskih Slovencev. Nova doba. 7.5.1921.

⁴⁴ Ibidem. Čeprav predloga o združitvi niso sprejeli, je iz virov razvidno, da prof. Anton Hluščik seji sploh ni prisostvoval, medtem ko se je prav prof. Gustav Lindner najbolj zavzemal za združitve s Kazino.

*poleg slovenskih rodoljubov iz Celja in okoliša imena kakor Traun, Kreuzberger, Herzman, Regula, Costa, Wambrechtsamer, Stibenegg, Wogg, Mathes, Schmidl, Mörtl, Ferjen, Perisich, Zanger, Zottl, Egersdorfer...*⁴⁵

Politično mrtvilo in patriarhalno vzdušje, ki ga od časa do časa zmoti kakšen ekscesni dogodek - kot že omenjeni Tomanov nastop ob prvi obletnici mariborske čitalnice 3. avgusta 1862 -, se začenjata spreminjati šele sredi šestdesetih let, ko postaja očitno, da je potrebno razrešiti permanentno politično krizo v monarhiji. V tem kontekstu se začenja tudi spodnještajersko nemštvo postopoma obračati proti Schmerlingu in njegovi politiki čakanja, ki poleg tega ni prinesla željenih reform in nadalnje izgradnje ustave⁴⁶. V času tretje sesije parlamenta (od 12.12.1864 do 27.7.1865) se spodnještajersko nemštvo vse bolj strinja s kritičnimi toni tistih ustavovernih poslancev, ki zahtevajo sprejem zakona o odgovornosti ministrov, odpravo člena 13 februarске ustave, po katerem Schmerling posega vedno bolj pogosto, revizijo gospodarske pogodbe med Avstrijo in Nemško carinsko zvezo, ki potiska Avstrijo v podrejen položaj, in zlasti rešitev ogrskega vprašanja⁴⁷. Po mnenju Marburger Korrespondenta je prav rešitev ogrskega vprašanja osnovni pogoj za nadaljnji obstoj monarhije. Vlada bi pač morala priznati, da je Ogrska leta 1848 imela svojo ustavo in bi se morala sporazumeti z ogrsko opozicijo. Avstrijska in ogrska polovica bi morali imeti skupno vojsko in finance, ter, če je mogoče, trgovino in promet, vse ostalo pa si naj urejajo samostojno⁴⁸.

Do padca Schmerlingove in nastopa Belcredijeve "vlade brez programa" je spodnještajersko nemštvo bolj ali manj ravnodušno⁴⁹. Nekateri celo vidijo v pomanjkanju programa dober znak. Postopoma pa "brezprogramskost" nove vlade postaja vedno bolj nevzdržna in ustavovrni tabor je do nje vedno bolj kritičen; še toliko bolj, ker v njej ni ustrezno zastopano meščanstvo in tudi Nemci imajo v njej le šibko predstavništvo⁵⁰. Po mnenju spodnještajerskega nemštva, ki je pod vplivom izjav in nastopov Moritza von Kaiserfelda (zlasti njegovega govora, ki ga je imel konec avgusta na Ptuj⁵¹) je prva in edina naloga novega ministrskega predsednika rešitev državnopravne zmešnjave. Vendar pa mora nova vlada problem rešiti znotraj ustave, ker bi izvenustavna rešitev pomenila pravni prelom⁵².

Po septembrskem patentu, s katerim Belcredi sistira ustavo⁵³, pa se razpoloženje v trenutku obrne proti vladi. Marburger Korrespondent je ostro razpoložen do nove vlade in do sistema, ki je Avstrijo zopet privedel v sfere neustavnosti ter se povsem strinja s politiko štajerskih avtonomistov, ki zahtevajo takojšnjo obnovo ustavnega življenja in sporazum z Madžari⁵⁴. Zaradi okrepljenega upanja slovanskih narodov, da bo Belcredi izvedel federalizacijo države, ki se kaže tudi v nastajanju federalističnih programov⁵⁵, je seveda spodnještajersko nemštvo trdno odločeno braniti februarско ustavo. Zato naleti na negativen sprejem slovenski mariborski program iz septembra 1865⁵⁶, ki ga Marburger Korrespondent predstavi dokaj podrobno,

⁴⁵ Ivan Prekoršek. Prispevki k zgodovini društvenega življenja celjskih Slovencev. Nova doba. 7.5.1921

⁴⁶ Prim. Friedrich Engel-Janosi, Die Krise des Jahres 1864 in Österreich. v: Historische Studien. A. F. Pflibram zum 70. Geburtstag dargebracht. Wien 1929. str. 141-195.

⁴⁷ Marburger Korrespondent je tako 2.4.1865 upravičeno ugotavljal, da ima Schmerlingova vlada vedno več nasprotnikov med ustavoverci.

⁴⁸ Marburger Korrespondent. 8.2.1865. Die ungarische Frage.

⁴⁹ Marburger Korrespondent. 21.7.1865. List povzema program Belcredijeve vlade po dunajski Neue Freie Presse, vendar ga ne komentira. Prim. tudi Krones. str. 227.

⁵⁰ Krones. str. 227-228.

⁵¹ Krones. str. 228.

⁵² Ibidem.

⁵³ Marburger Korrespondent. 22.9.1865.

⁵⁴ Marburger Korrespondent. 6.10.1865. Die Autonomisten. (Moritz von Kaiserfeld je na začetku oktobra 1865 predstavil program avtonomistov tudi v mariborski Kazini).

⁵⁵ Prim. Krones. str. 229.

⁵⁶ Prim. Franjo Baš. Mariborski program. v: Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije, Maribor 1989. str. 212-218.

komentira pa ga zgolj z besedami: *"Solche krankhafte zersetzende Ideen Einzelner können im Kerne des slovenischen Volkes, und zunächst im Herzen unserer slovenischen Brüder nicht wurzeln. Wir sind überzeugt, die patriotische Führer der steirischen Slovenen werden sich von diesem Programme lossagen, das in seinen Konsequenzen die Auflösung Oesterreich bedeutet"*⁵⁷. Še ostreje pa spodnještajersko nemštvo presoja delovanje obeh slovenskih poslancev (Razlaga in Hermann) v štajerskem deželnem zboru, ki odločno nasprotujeta namenu nemške ustavoverne večine, da bi deželni zbor sprejel posebno listino zoper septembrski patent⁵⁸.

V neustavnosti vidi Marburger Zeitung tudi vzrok za to, da Avstrija ni sposobna rešiti nemškega vprašanja. Ko se spomladi 1866 zaostri odnos med Prusijo in Avstrijo, list sicer napada Bismarckovo politiko, ki se želi na silo okoristiti na račun Avstrije in drugih nemških držav, vendar obenem predlaga, naj Avstrija najprej razreši svojo notranjo krizo, obnovi ustavnost in potem po ustavni poti reši nemško vprašanje⁵⁹. Pod ustavno rešitvijo nemškega vprašanja pa list razume sklic nemškega državnega zbora na podlagi volilnega zakona iz leta 1849⁶⁰. Marburger Zeitung neposredno pred izbruhom vojne predlaga, da bi se morala Avstrija sporazumeti z Italijani glede Benečije. Italiji bi jo morala prepustiti, Italija pa naj zato prevzame del avstrijskega državnega dolga. Benečija po mnenju lista namreč ni življenski pogoj Avstrije, medtem ko Nemčija je. Zato bi morala Avstrija svoje sile usmeriti predvsem na ustvaritev nove Nemške zveze, seveda pa bi pred sklicom nemškega državnega zbora na podlagi volilnega zakona iz 1849 morala obnoviti ustavnost in doseči sporazum z Madžari ter se opreti na nemške države in liberalne sile, ki nasprotujejo Bismarckovi politiki⁶¹.

Tudi po začetku vojne se list zavzema za korenito reformo države, po prvih vesteh o umikanju Benedekovih čet pred Prusi na Češkem, pa vidi edino rešitev za Avstrijo v organizaciji ljudske vojske. Le ljudstvo lahko zaustavi Pruse, seveda pa mora biti na avstrijski zastavi napisano: ljudske pravice in svoboda⁶². List je prepričan, da poraz pri Kraljevem gradu ni posledica slabega vodenja vojske, temveč veliko bolj posledica slabega političnega vodenja države. Že zdavnaj bi Avstrija morala Benečijo odstopiti Italiji in doseči sporazum z Madžari. Morala bi tudi priznati nemško ustavo iz leta 1849 in oborožiti ljudstvo. Vendar vlada ni storila nič od navedenega, zato so lahko Prusi zmagali celo na avstrijskem ozemlju⁶³.

Vendar pa Marburger Zeitung v vojaškem porazu ne vidi le slabih strani. Z izgubo Benečije Avstriji namreč ne bo treba biti več militaristična država, kajti Benečijo je Avstrija obvladovala z vojsko in policijo, kar je imelo negativen vpliv tudi na ostale dele države. Najpomembnejša naloga Avstrije po vojni je zato obnovitev ustavnega življenja, ukinitve redne vojske, uvedba splošne vojaške obveznosti in ureditev ljudske brambe (Volkswehr)⁶⁴.

⁵⁷ Marburger Korrespondent, 11.10.1865. Ein Programm der Slovenen.

⁵⁸ Dne 23. novembra 1865 je začel štajerski deželni zbor svojo 4. sesijo (do 16.2.1866). Na zasedanju je poskušala ustavoverna večina zavzeti stališče proti septembrskemu patentu, medtem ko je slovensko-nemška federalistična manjšina v septembrskem patentu videla izhodišče za preureditev monarhije. Kaiserfeld je 23.11.1865 predlagal ustanovitev odbora 9 poslancev, ki naj poda mnenje o septembrskem patentu, v utemeljitvi pa je izjavil, da je s sistriranjem *"der Boden unserer Verfassung aufs tiefste erschüttert"*. (Krones, str. 232). Na 5. seji odbora (2.12.1865) je slovenski poslanec Razlag nastopil proti sprejemu adrese in predlagal prehod na dnevni red. Podobnega mnenja je bil tudi Hermann, zato je Kaiserfeld slovenska poslanca napadel, češ da zastopata federalistične in protiliberalne ideje, ki jih želita uresničiti na stroške Nemcev in svobode. (Krones, str. 234). Seveda je večina spodnještajerskih nemških poslancev glasovala za listino, to pa je sprožilo negodovanje slovenske stranke. Zaradi tega je decembra 1865 240 slovenskih volilcev iz mariborske kmečke kurije podpisalo nezaupnico poslancema Feyrerju in Löschniggu, češ da da sta v deželnem zboru delovala proti cesarskemu manifestu z dne 20.9.1865 in da sta pristaša tistih ljudi in sistema, *"welches durch fünf Jahre wie ein Alp auf uns gelegen und uns bedrückt hat"*. (Marburger Zeitung, 17.1.1866).

⁵⁹ Marburger Zeitung, 28.3.1866.

⁶⁰ Marburger Zeitung, 13.5.1866.

⁶¹ Marburger Zeitung, 23.5.1866. Die venetianische Frage. (Identična stališča zagovarja tudi prvak štajerskih avtonomistov Moritz von Kaiserfeld. Glej: Krones, str. 244, 247).

⁶² Marburger Zeitung, 4.7.1866.

⁶³ Marburger Zeitung, 8.7.1866. Wer ist bei Königgrätz unterlegen?

⁶⁴ Marburger Zeitung, 14.7.1866.

Od septembra 1866 se Marburger Zeitung vse bolj navdušuje za dualizem, za katerega se poleg avtonomistov vedno bolj zavzemajo tudi ostale ustavoverne frakcije. V tem oziru je izredno pomemben sestanek nemških avtonomistov v Ausseju 9. in 10. septembra 1866, katerega rezultat je znameniti "avtonomistični program", ki se jasno zavzame za dualizem in za vodilno vlogo Nemcev v deželah tostran Litve⁶⁵. Marburger Zeitung meni, da lahko le on prinese koristi Nemcem v monarhiji⁶⁶. V začetku oktobra list na dolgo predstavi program Kaiserfeldove avtonomistične stranke, ki izhaja iz ugotovitve, da so bili Nemci v Avstriji stoletja povezani z Nemčijo in da želijo biti z Nemci še naprej v tesni zvezi. Zato pa morajo imeti v državi tisti položaj, ki odgovarja političnemu in kulturnemu pomenu Nemcev v monarhiji. Avstrija mora biti svobodna država, v kateri ne bo nacionalnega zatiranja. Zadovoljitev upravičenih zahtev posameznih dežel in narodov pa se da doseči le preko samouprave občin, okrožij in dežel. Ker ima Ogrska že od nekdanj posebej položaj, ki se razlikuje od drugih dežel, je treba najprej (v obliki dualizma) zadovoljiti interese Madžarov⁶⁷.

Slika 1 – Bartolomeus von Carneri

Istega mnenja je tudi viltuški graščak in poslanec B. von Carneri, ki oktobra 1866 izda knjižico z naslovom *Oesterreich nach der Schlacht bei Königgrätz*⁶⁸. V njej se jasno zavzame za dualistično preobrazbo monarhije. Po njegovem mnenju je bil avstrijski poraz v vojni popoln, saj "policijska država Avstrija" ni znala mobilizirati nemškega prebivalstva. Poraz v vojni pa je za Avstrijo pozitiven, ker bi njena morebitna zmaga državo privedla nazaj v staro mizerijo. Šele po porazu je postalo vsem jasno, da je treba državo preurediti. Po Carnerijevem mnenju jo je treba razdeliti na dve polovici, vzhodna (Ogrska) polovica naj bo čim bolj samostojna. Rešitev ustavnega vprašanja v Avstriji pa se seveda mora začeti s sklicem državnega zbora, ki mu je nasproti le sedanja vlada. Zato potrebuje Avstrija novo vlado, ki bo trdno stala na tleh parlamentarizma in ki bo - v interesu združitve z Nemčijo - avstrijsko ustavo spravila v sklad s frankfurtsko ustavo iz leta 1849. Kajti: "*Oesterreich bedarf einer Vereinigung mit Deutschland dringender als je*"⁶⁹.

Tudi na zborovanju nemških deželnozborskih poslancev v Gradcu 16.11.1866 je prišel v ospredje program nemških avtonomistov⁷⁰. Moritz von Kaiserfeld, ki je zborovanje sklical, je govoril o položaju Nemcev v Avstriji in predložil poslancem v potrditev program, ki so ga na koncu tudi sprejeli. V uvodu je poudaril, da so žalostni dogodki leta 1866 Avstrijo močno prizadeli. Poraz v vojni je zlasti omajal njeno moč in vlogo v Evropi, na notranjepolitičnem področju pa prevladujejo nepremostljiva nasprotja, tako da je obstoj države res v nevarnosti. Naloga vseh narodov Avstrije je, da se ta nevarnost prepreči, pri čemer morajo imeti prav Nemci vodilno vlogo.

⁶⁵ Prim. Krones. str. 254-255.

⁶⁶ Marburger Zeitung, 14.9.1866.

⁶⁷ Marburger Zeitung, 10.10.1866. Der Partei Kaiserfeld.

⁶⁸ Prim. Marburger Zeitung, 28.10.1866.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Marburger Zeitung, 21.11.1866. Die Verfassungsfrage und die Partei Kaiserfeld.

Po Kaiserfeldovem mnenju je za obstoj monarhije v prvi vrsti nujno, da reši svoje državnopravno vprašanje. Avstrija mora biti še naprej povezana z nemškim narodom v Nemčiji. Te odnose je treba negovati, ne da bi nasprotovali upravičenim željam nemškega naroda do združitve in ne da bi bili nezvesti Avstriji. Obstoj monarhije je možen le, če bodo imeli vsi narodi skupen cilj. Ta cilj pa so lahko le osebne, državljanske in politične svoboščine ter takšna ureditev države, ki bo te svoboščine ustvarila in jih varovala. Interese posameznih narodov je možno zadovoljiti že s samoupravo občin, okrožij in dežel. Obnoviti je treba ustavni red in vzpostaviti državni parlament na podlagi direktnih volitev. Prav tako je treba doseči državnopravno ločitev med ogrskimi deželami in deželami na tej strani Litve. Do dualizma pa je seveda treba priti po poti parlamentarnega dogovora z ogrskim deželnim zborom.

Ta Kaiserfeldov program, edini sončni žarek v sicer temačni Avstriji (kot je program označil dunajski Wanderer), je Marburger Zeitung označil za državniški, nemški in avstrijski program⁷¹. Iz državniškega vidika je po mnenju lista Avstrija svojo katoliško misijo že opravila, saj ni več nevarnosti turške invazije, zato je lahko edino vezno tkivo Avstrije svoboda na vseh področjih. Svoboda pa ni le pozitivna osnova za zanašljivi obstoj Avstrije, temveč tudi edino sredstvo, da se v sedanjem kritičnem trenutku obvaruje nevarnosti razpada. Le svoboda lahko prepreči, da nacionalna različenost ne bo pripeljala do razpada države. Le svoboda lahko omogoči resnično enakopravnost narodov.

Kaiserfeldov program, ki ga večinsko podpira tudi nemštvo na Spodnjem Štajerskem, pride do polnega izraza tudi v adresi štajerskega deželnega zbora, ki ostro kritizira septembrsko politiko sistiranja in zavrača udeležbo v izrednem državnem zboru⁷².

Štajerska ustavoverna stranka se sicer odloči za udeležbo na volitvah, vendar nasprotuje sklicu izrednega državnega zbora⁷³. Koordinacijo volilne agitacije prevzame centralni vodilni odbor v Gradcu, ki naj bi preko filijal povezal in poenotil Zgornjo in Spodnjo Štajersko, agitacija pa poteka na podlagi programa štajerskih avtonomistov in adres, ki jih je štajerski deželni zbor naslovil na cesarja. Volilni odbor agitira za izvolitev mož, ki priznavajo februarско ustavo in ki spoznavajo nujnost, da imajo dežele na tej strani Litve svoj lasten državni zbor; može, ki so prepričani, *"da je nagodba z Ogrsko življensko vprašanje za vse dele monarhije"*⁷⁴.

V Mariboru ustanovijo 12.1.1867 poseben volilni odbor za Spodnje Štajersko, na čelu katerega je mariborski župan Andreas Tappeiner. Ta odbor poskuša uskladiti predvolilne aktivnosti v skladu z navedenim programom, vendar pride do zapletov glede kandidatur v kmečki kuriji Maribor-Slovenska Bistrica-Lenart, ko poskušata tam kandidirati F. Brandstetter in A. Tappeiner⁷⁵. Tudi zaradi nemške nesloge v kmečki kuriji zmagata slovenska kandidata dr. Josip Vošnjak in dr. Ferdinand Dominkuš⁷⁶. V mestni kuriji pa dobi večino glasov mariborski župan A. Tappeiner, ki ga kot edinega kandidata potrdijo mariborski volilci na poskusnih volitvah 26. 1. 1867⁷⁷.

Liberalna ofenziva

Šele v zadnjih mesecih boja proti neustavnemu Belcredijevem režimu, zlasti pa v času deželnozborskih in občinskih volitev v začetku 1867. se spodnještajerski ustavovorni tabor

⁷¹ Marburger Zeitung, 23.11.1866.

⁷² Prim. Krones, str. 260-262.

⁷³ Marburger Zeitung, 6.1.1867: 9.1.1867.

⁷⁴ Marburger Zeitung, 11.1.1867.

⁷⁵ Marburger Zeitung, 16.1.1867: 18.1.1867. Zaplet okoli dvojne nemške kandidature v mariborski kmečki kuriji je v dopisu na volilce (An die Herren Wähler) poskušal predstaviti F. Brandstetter.

⁷⁶ Marburger Zeitung, 23.1.1867. Vošnjak je prejel 123 glasov in Dominkuš 95 glasov. Mariborski župan A. Tappeiner je prejel 70 glasov, von Feyrer 48 in F. Brandstetter 35 glasov. Glej tudi: Suetie, str. 7.

⁷⁷ Marburger Zeitung, 30.1.1867. Dne 26.1.1867 so bile v Kartinovi hiši poskusne volitve, na katerih so mariborski volilci odločali o kandidatu za volitve v mariborski mestni kuriji. Med tremi kandidati (A. Tappeiner, F. Wiesthaler in F. Brandstetter) je dobil največ glasov (45) mariborski župan A. Tappeiner. Brandstetter in Wiesthaler pa sta jih prejela vsak po 9.

dokončno profilira, v ospredje njegove politične akcije pa namesto lokalnih problemov stopijo večja in bolj aktualna politična vprašanja časa. Boj za obnovo ustavnega življenja je po Belcredijevem padcu in sklicu rednega državnega zbora sicer končan, vendar pa se - kot ugotavlja Marburger Zeitung - šele sedaj začel boj za spremembo ustave in svobodni razvoj ustavnega življenja. Ustavnost in svobodnjaštvo sta po mnenju lista namreč enako pomembna⁷⁸. Ustavnost sama še zdaleč ni dovolj, treba jo je tudi spremeniti in izpopolniti. Prepored Avstrije je namreč enako odvisen od nagodbe z Ogrsko kot od spremembe ustave v duhu svobode in napredka⁷⁹.

Spodnještajersko nemštvo se tako identificira s parlamentarnim bojem nemške ustavoverne stranke, ki poskuša v zameno za pristanek na dualizem izsiliti čim več liberalnih svoboščin in pravic, kar je še posebej vidno pri vprašanju konkordata⁸⁰. Marburger Zeitung relativno podrobno spremlja polemiko v adresni debati, kjer se med nasprotniki konkordata izoblikuje dvoje stališč. Manjšina podpira predlog Eugena von Mühlfelda, ki predlaga sprejem kompleksnega zakona o verskih skupnostih in popolno ukinitvev konkordata⁸¹, večina pa predlog voditelja ustavovercev dr. Herbst, ki predlaga delno revizijo konkordata v obliki treh zakonov, ki naj v skladu z duhom časa uredijo odnos med cerkvijo in državo na šolskem področju, na področju zakonske zveze in medkonfesionalnih odnosov⁸². Čeprav dobi v parlamentu večinsko podporo Herbstov predlog, se spodnještajersko nemštvo bolj zavzema za popolno ukinitvev konkordata, kar se kaže tako v pisanju Marburger Zeitung⁸³, kot tudi v peticijah številnih spodnještajerskih občinskih odborov, ki jih preko štajerskih poslancev naslavlajo na poslansko in kasneje tudi gosposko zbornico. Protikonkordatne peticije se začenjajo pojavljati po adresi avstrijskih škofov na cesarja v začetku oktobra 1867⁸⁴, prvo peticijo z zahtevo po ukinitvi konkordata pa naslovi na poslansko zbornico 8.10.1867 mariborski občinski odbor⁸⁵. V oktobru in novembru 1867 pošlje podobne peticije v poslansko zbornico tudi večina ostalih spodnještajerskih mestnih in trških občin z ustavoverno večino, v mariborskem okraju pa sprejme protikonkordatne resolucije tudi cela vrsta podeželskih občin, ki poleg tega podpišejo še posebno addresso na državni zbor, ki jo je sestavil poslanec Konrad Seidl⁸⁶.

V boju proti konkordatu in za uveljavitev liberalnih pravic in svoboščin, se nemški ustavovorni tabor na Spodnjem Štajerskem dokončno profilira, kmalu po sprejemu decembrske ustave pa pride tudi do njegovega političnega organiziranja. Če do sprejema novega zakona o društvih izhaja politična aktivnost ustavovernega tabora v prvi vrsti iz občinskih odborov, že 14. februarja 1868 v Mariboru ustanovijo Gospodarsko-politično društvo Napredek, ki igra vse do srede sedemdesetih let izredno pomembno vlogo v političnem življenju Maribora in celotne Spodnje Štajerske⁸⁷. Po njegovem vzoru se avgusta 1868 ustanovi Ustavno društvo tudi v Celju⁸⁸, v letih 1869-1870 pa jima sledijo še ustavoverna društva v Laškem, na Ptuj, v

⁷⁸ Marburger Zeitung, 20.2.1867.

⁷⁹ Marburger Zeitung, 24.2.1867.

⁸⁰ Na splošno o tem: Karl Vogelka, *Verfassung oder Konkordat? Der publicistische und politische Kampf der österreichischen Liberalen um die Religionsgesetze des Jahres 1868* (Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie 17). Wien 1978.

⁸¹ Karl Vogelka, *Verfassung oder Konkordat?* str. 54-56.

⁸² Karl Vogelka, *Verfassung oder Konkordat?* str. 56-58; prim. tudi Vasilij Melik, *Slovenci in "nova šola"*, v: *Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969*. Ljubljana 1970, str. 34.

⁸³ Npr. Marburger Zeitung, 31.5.1867; 2.6.1867.

⁸⁴ Karl Vogelka, *Verfassung oder Konkordat?* str. 113-119. Adreso je podpisal tudi lavantinski škof Maksimilijan Stepišnegg.

⁸⁵ Marburger Zeitung, 11.10.1867.

⁸⁶ Marburger Zeitung, 10.11.1867.

⁸⁷ Marburger Zeitung, 16.2.1868. Na ustanovnem zboru so za načelnika društva izvolili Franza Rödlinga, tajnik je postal prof. Rieck, arhivar pa urednik Marburger Zeitung Franz Wiethaler. Po statutih je bil namen društva, ki je že sredi aprila 1868 štelo 128 članov, naslednji: "Der Zweck des Vereines ist die politische und volkswirtschaftliche Bildung seiner Mitglieder zu fördern und von allen gesetzlichen Mitteln für die freiheitliche, volkswirtschaftliche und verfassungsmässige Entwicklung Gebrauch zu machen". (Glej: Marburger Zeitung, 17.1.1868).

⁸⁸ Ustavno društvo v Celju so ustanovili 23.8.1868 na pobudo usnarja Antona Lassnigga in gimnazijskega

Brežicah, Radljah, Konjicah in Slovenski Bistrici⁸⁹. Vsa ta društva razvijejo relativno živahno dejavnost, prireajo redna mesečna zborovanja, sprejemajo resolucije in v državni zbor pošiljajo peticije, organizirajo predvolilno agitacijo, njihovi člani pa v skladu s stališči društva delujejo tudi v občinskih odborih in drugih predstavniških telesih.

Peticije spodnještajerskih občinskih odborov in ustavovernih društev kažejo, da poskuša spodnještajersko nemštvo zavzemati stališča do vseh aktualnih problemov časa, pri čemer sledi splošnim tendencam v ustavovorni stranki.

Centralistična decembrska ustava je spodnještajerskemu ustavovernemu taboru edina osnova za razvoj ustavnega življenja v monarhiji, zato ostro zavrača vse poskuse spremembe obstoječe državnopravne ureditve v smislu federalizma. Odločno nasprotovanje federalizmu pride do polnega izraza med adresno debato v štajerskem deželnem zboru septembra 1868, v kateri slovenska poslanca Hermann in Vošnjak nasprotujeta želji deželnozborske večine, da bi deželni zbor poslal cesarju zahvalo za novo decembrsko ustavo, ker se jima zdi preveč centralistična⁹⁰. Še bolj pa je razvidno iz reakcije na knjigo Adolfa Fischhofa *Oesterreich und die Bürgschaften seines Bestandes*⁹¹, ki jo Marburger Zeitung odločno zavrne⁹². Po mnenju lista je Fischhofova želja, da bi spravil narode med seboj in na podlagi nacionalne enakopravnosti Avstrijo naredil spet močno in enotno, sicer lepa, vendar njegov načrt nikakor ne more pripeljati do cilja. Dvodomni sistem, ki naj bi bil v vseh predstavniških telesih, ne more prinesiti ugodnih rezultatov, lahko pa privede še do nadaljnjih cepitev in na Štajerskem celo do razdelitve dežele. Napačno je namreč, če želi Fischhof Avstrijo preurediti po švicarskem vzoru, kjer različni narodi živijo v bratovski slogi in miru. Tam je vezivo, *"der alle zusammenhält, die Freiheit und das Bewußtsein, nur in derselben stark und kräftig zu sein"*, v Avstriji pa nacionalci paktirajo s tistimi silami, ki so v popolnem nasprotju s svobodo⁹³.

Zavzemanje za centralistično urejeno, močno in enotno Avstrijo, se kaže v zavračanju zahtev Čehov po priznanju češkega zgodovinskega prava⁹⁴, še zlasti pa v ostrih reakcijah na program zedinjene Slovenije, ki ga v letih 1868-71 ponovno reafirmirajo slovenski tabori. V boju proti tej slovenski zahtevi se ustavovorni tabor sklicuje na štajersko regionalno zavest, opozarja na gospodarske posledice združitve Spodnje Štajerske s siromašno Kranjsko in poudarja, da je zedinjena Slovenija le krinka za resnični namen, namreč za ustanovitev velike (jugo)slovenske države pod ruskim jarmom. Kmalu zatem, ko pride z nastopoma Mihaela Hermanna in dr. Josipa Vošnjaka v adresni debati septembra 1868 zahteva po zedinjeni Sloveniji tudi v štajerski deželni zbor⁹⁵, začenja spodnještajerski ustavovorni tabor z načrtno agitacijo proti programu zedinjene Slovenije in njegovim tvorcem, proti "kasti", ki ovira napredek in svobodo v Avstriji. Celjski občinski odbor pošlje že 25.9.1868 (neposredno po drugem slovenskem taboru v Žalcu) deželnemu zboru odločen protest zoper poskuse slovenske stranke, da bi razbila Štajersko⁹⁶, oktobra 1868 pa začenja ustavovorni tabor organizirati pošiljanje peticij občinskih odborov na deželni zbor zoper zedinjeno Slovenijo ter zoper

profesorja Antona Fichne. Štajersko namestništvo pa mu je statute potrdilo 28.9.1868. Prvi člen pravil je namen društva opredelil takole: "Der Zweck des Vereines ist, die politische Bildung im Allgemeinen zu fördern und von allen gesetzlichen Mitteln für die Wahrung und Weiterbildung der Verfassung Gebrauch zu machen". Prim. ŠDA, Vereine und Gennossenschaften. B67b, Verfassungsverein in Cilli. 53-12192/1868.

⁸⁹ Prim. Suette, str. 19.

⁹⁰ Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895. Tretja knjiga, Ljubljana 1958, str. 88-89. Prim. tudi Suette, str. 16-17.

⁹¹ Adolf Fischhof, *Oesterreich und die Bürgschaften seines Bestandes*. Politische Studie. Wien 1869.

⁹² Marburger Zeitung, 10.12.1869; 12.12.1869. Dr. Fischhofs Broschüre.

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ Peticije zoper "sporazum s Čehi" so zlasti številne v času po sprejemu fundamentalnih členov leta 1871. Celjska občina je npr. sprejela protest zoper zahteve po priznanju češkega državnega prava že na seji 2.10.1871. Prim. Thomas Fürstbauer, Cilli 1867-1892. Fünfundzwanzig Jahre selbständigen Gemeindegewesens. Celje 1892, str. 12.

⁹⁵ Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895, Tretja knjiga, Ljubljana 1958, str. 88-89. Prim. tudi Suette, str. 16-17.

⁹⁶ Thomas Fürstbauer, n.d. str.10.

Vošnjakovo interpelacijo glede uresničitve enakopravnosti slovenskega jezika v šolah in uradih⁹⁷. Agitacija za in proti zedinjeni Sloveniji je jeseni 1868 tako močna, da novembra v dogajanje poseže tudi štajerski deželni odbor, ki na spodnještajerske Slovence naslovi oklic s pozivom, naj se izjasnijo o namerah "ločitvene" stranke⁹⁸. Boj proti nameram ločitvene stranke je v ospredju tudi na nadomestnih deželnozborskih volitvah v celjski in mariborski kmečki kuriji februarja 1869. Ko v Mariboru proti slovenskemu kandidatu dr. Dominkušu zmagata stotnik Konrad Seidl, je ustavoverni tabor prepričan, da je zadan zedinjeni Sloveniji od Špilja do Trsta odločilen udarec, saj je volilna zmaga za večno prestavila severno mejo Slovenije od Špilja do Konjic⁹⁹. Boj proti zedinjeni Sloveniji je tudi glavna točka nemških ustavnih dni v Slovenski Bistrici, Celju in Radvanju leta 1869, ki jih ustavoverni tabor organizira proti slovenskim taborom¹⁰⁰, svoj vrhunec pa doživi z listom Slobodni Slovenec, ki od septembra do konca novembra 1870 izhaja kot priloga Tagesbote für Untersteiermark, potem pa do januarja 1871 samostojno¹⁰¹. V bistvu gre za prvi štajercijanski časopis, ki v vsaki številki biča lažne preroke in "v domačem jeziku" opozarja, da obljubljene dežele Slovenije ni in je tudi nikoli ne bo¹⁰².

Zaradi nevtralizacije obstrukcije federalistov (zlasti Čehov) se spodnještajersko nemštvo zavzema tudi za direktne volitve v državni zbor. Že na seji štajerskega deželnega zbora 12.10.1869 spodnještajerski poslanci brez izjeme podprejo zahtevo dr. Karla Rechbauerja po takojšnji uvedbi direktnih volitev v dunajski parlament¹⁰³. Zahteva postane še posebej aktualna marca 1870, ko Dunaj zapuste tudi slovenski poslanci. Gospodarsko-politično društvo Napredek na svojem zborovanju 11.3.1870 (pred odhodom slovenskih poslancev z Dunaja) sprejme peticijo z zahtevo po volilni reformi in jo preko poslanca dr. Karla Rechbauerja naslovi na državni zbor¹⁰⁴. V njej v interesu razrešitve politične krize v Avstriji zahteva uvedbo direktnih in tajnih volitev v državni zbor, s tem, da pride po 1 poslanec na vsakih 50.000 prebivalcev in da poslanski mandat ne traja več kot 4 leta. Zanimivo pa je, da mariborsko Gospodarsko politično društvo Napredek v peticiji predlaga neposredne volitve le v mestni kuriji, medtem ko naj bi bile v kmečki kuriji še vedno posredne volitve (preko volilnih moč) ¹⁰⁵. Že iz tega je razvidno, da so zahteve spodnještajerskih ustavovercev glede volilne reforme povsem v skladu s težnjami doktrinarnega avstrijskega liberalizma po popolni prevladi nemškega meščanstva v Cislitvaniji. Še bolj pa pride omejenost zahtev po "demokratizaciji" volilnega sistema do izraza pri

⁹⁷ Na seji mariborskega okrajnega zastopa 10.10.1868 so se na predlog stotnika Konrada Seidla odločili za organiziran boj proti programu zedinjene Slovenije, ki pomeni začetek peticijskega gibanja proti programu zedinjene Slovenije. Na omenjeni seji je Seidl poudaril, da je edini cilj slovenske stranke razpad Avstrije, na ruševinah katere bi se naj zgradila velika slovanska država pod vodstvom Rusije. Glej: Marburger Zeitung, 11.10.1868; 14.10.1868.

⁹⁸ Marburger Zeitung, 25.11.1868; 27.11.1868.

⁹⁹ Marburger Zeitung, 5.3.1869. Na seji Gopodarsko-političnega društva Napredek v Mariboru neposredno po volitvah so pomen volilne zmage, za katero so se angažirali številni ustavoverni močje, ocenili takole: "Durch das Zusammenwirken dieser Männer sei es möglich geworden, die Nordgrenze Sloveniens einstweilen von Spielfeld bis nach Gonobitz zu verlegen. Daß unsere Gesinnungsgenossen in Cilli diesmal unterlegen, müsse denselben zur Warnung dienen: sobald die Verfassungspartei in Cilli ähnlich vorgehe wie wir, darf sie auf einen ähnlichen Erfolg rechnen". Prim. tudi Suetie, 18.

¹⁰⁰ Prim. Janez Cvirn, Nemški tabori na Slovenskem (1869), v: ZČ, 46/1992, str. 175-185; Suetie, str. 12-14.

¹⁰¹ Na sestanku spodnještajerskih ustavovercev v Mariboru 6. avgusta 1870 so sklenili, da se Marburger Zeitung s 1. septembrom 1870 spremeni v dnevnik Tagesbote für Untersteiermark (Organ der liberalen Partei). Vendar je novi list izhajal le do konca novembra 1870, s 1. decembrom pa je spet spremenil ime v Marburger Zeitung in izhajal trikrat tedensko. Kot sobotna priloga Tagesbote für Untersteiermark pa je od 10.9.1870 izhajal tudi Slobodni Slovenec ("Po domače pisana priloga k Tagesbote für Untersteiermark"), ki ga je urejal E. Janžič. Po preimenovanju Tagesbote für Untersteiermark v Marburger Zeitung je list postal samostojen in izhajal do januarja 1871. Vsega skupaj je izšlo 13 števk. Glej: Franjo Baš, K zgodovini narodnega življenja na Spodnjem Štajerskem (Slomšekov spomenik v Mariboru), v: Franjo Baš, Prispevki za zgodovino severovzhodne Slovenije, Maribor 1989, str. 60, op. 157.

¹⁰² V prvi številki Slobodnega Slovenca (Tagesbote für Untersteiermark, 10.9.1870) je namen lista definiran takole: "Naš namen ni drugi kakor ta, da Avstrija mogočna in neokrnjena ostane, da naša rodna domovina štajarska cela nerazdeljena ostane in vedno cvete, da se poljedelstvo, kupčija in obrtnjarija povzdigne, da se šole pomnožijo, z eno besedo, da se sreča in zadovoljnost v naši deželi dolgoročno ustanovi...."

¹⁰³ Marburger Zeitung, 15.10.1869.

¹⁰⁴ Marburger Zeitung, 16.3.1870.

¹⁰⁵ Ibidem.

zavračanju zahtev delavskega gibanja po uvedbi splošne in enake volilne pravice. Kajti največ, kar je ustavovorni tabor pripravljen ponuditi delavstvu v zameno za sodelovanje proti "skupnemu sovražniku", so delavske zbornice. A tudi ta ponudba, ki jo izreče mariborski poslanec Brandstetter na delavskem zborovanju avgusta 1871 v Mariboru¹⁰⁶, verjetno ni mišljena iskreno, saj so reakcije spodnještajerskega nemštva na volilno reformo 1873 preveč evforične. Zahvalni adresi celjskega in mariborskega občinskega odbora cesarju in vladi ob razglasitvi nove volilne zakonodaje aprila 1873 namreč kažeta¹⁰⁷, da je uvedba direktnih volitev v državni zbor na podlagi starega kurijalnega sistema spodnještajerskemu nemštvu pisana na kožo.

Seveda pa se spodnještajerski ustavovorni tabor zavzema tudi za nekatere druge politične zahteve časa, zlasti za svobodo tiska. V tem oziru je zlasti pomembno stališče, ki ga v več peticijah zavzame do izгона urednika graškega lista Freiheit Zimmermana. Na sejah Gospodarsko-političnega društva Napredek (8.2.1871) in Društva nemških nacionalcev v Mariboru (13.2.1871) sprejmejo resoluciji zoper Zimmermannov izgon iz Avstrije¹⁰⁸. V isti zadevi 4.3.1871 mariborski poslanec Konrad Seidl na notranjega ministra naslovi interpelacijo z zahtevo, da se odlok štajerskega namestnika z dne 24.1.1871 o izgonu Zimmermanna iz države sistira¹⁰⁹. Celjsko Ustavovorno društvo pa aprila 1871 izreče nezaupnico svojemu deželnozborskemu poslancu Tomschitschu, ki si v zadevi Zimmermann ni upal podpisati Seidlove interpelacije¹¹⁰.

Vse do leta 1873 je glavna točka njegovega zanimanja problem uveljavitve decembrske ustave, ki ga seveda - kot nemški ustavovorni tabor nasploh - postavlja zlasti v obliki vprašanja: ustava ali konkordat. Osnovni pogoj za dokončno uveljavitev ustave, ki je v nekaterih členih zakona o temeljnih državljskih pravicah že anulirala določila konkordata, je po mnenju spodnještajerskih ustavovercev zakonska ureditev odnosov med državo in cerkvijo. Konkordat, ki privilegira katoliško cerkev in katoličane, je v mnogokonfesionalni državi, kakršna je Avstrija, v nasprotju z ustavnim načelom enakosti državljanov ne glede na nacionalno in versko pripadnost. Zaradi tega se spodnještajersko nemštvo tudi po prvem protikonkordatnem valu (oktobra in novembra 1867) več kot aktivno vključuje v kulturni boj. Kako budno spremlja protikonkordatni boj nam priča že podatek, da celjski občinski odbor že nekaj ur po glasovanju v gosposki zbornici 21.3.1868, s katerim propade poskus konservativne manjšine, da bi onemogočila revizijo konkordatne pogodbe, pošlje zgornjemu domu vzhiceno zahvalno adreso¹¹¹, po sprejemu vseh treh konfesionalnih zakonov pa se gosposki zbornici zahvali tudi mariborski občinski odbor¹¹². Ko se maja 1868 postavi vprašanje, ali bo cesar zakone sankcioniral, pošlje 12. maja 1868 mariborsko Gospodarsko-politično društvo Napredek državnemu zboru (preko poslanca Rechbauerja) peticijo, v kateri od ustavovernih poslancev zahteva, naj ne gredo v razpravo o finančnem predlogu, dokler ne bodo sprejeti konfesionalni zakoni¹¹³. Klerikalna gonja proti majskim zakonom, na čelu katere je linški škof Rudiger in zlasti papeževa alokucija, s katero je Pij IX. 22. junija označil nove konfesionalne zakone za "ostudne", pa ponovno sprožita celo vrsto peticij za popolno ukinitve konkordata. Celjski občinski odbor že 8.7.1868 pošlje vladi zahtevo, da ostreje nastopi proti klerikalni agitaciji proti majskim zakonom¹¹⁴. Mariborski občinski odbor ostro zavrne papežovo alokucijo na seji

¹⁰⁶ Marburger Zeitung, 23.8.1871; prim. tudi Franc Rozman, n. d., str. 52-54.

¹⁰⁷ Marburger Zeitung, 13.4.1873; 16.4.1873.

¹⁰⁸ Marburger Zeitung, 10.2.1871; 17.2.1871.

¹⁰⁹ Marburger Zeitung, 10.3.1871.

¹¹⁰ Slovenski narod, 8.4.1871.

¹¹¹ Thomas Fürstbauer, n. d., str. 9.

¹¹² Marburger Zeitung, 5.4.1868.

¹¹³ Marburger Zeitung, 17.5.1868.

¹¹⁴ Thomas Fürstbauer, n. d., str. 9.

16.7.1868¹¹⁵, mariborsko Gospodarsko-politično društvo Napredek pa jo napade na seji 19.7.1868; v resoluciji zahteva popolno ukinitve konkordata, uvedbo obvezne civilne poroke in vodenja matičnih knjig s strani državnih oblasti¹¹⁶. Na papežovo alokucijo ostro reagira tudi mariborski poslanec B. von Carneri, ki na seji mariborskega okrajnega zastopa napade klerikalno "Vaterlandspartei" (po listu Vaterland), češ da imajo njeni pristaši domovino v Rimu in opozarja, da je religija le plašč za dosego svobodi nasprotnih namenov¹¹⁷.

Ko pride do odpor proti majskim zakonom do organiziranja katoliškega tabora v Avstriji in se začneja organizirati tudi katoliški tabor na Štajerskem¹¹⁸, spodnještajersko nemštvo stopnjuje napade na konkordat in klerikalce. V znaku ostrega "liberalno-klerikalnega boja" so že deželnozborske volitve februarja 1869, na katerih doseže nemška ustavoverna stranka zmago v mariborski kmečki kuriji, volilni rezultat pa komentira kot zmago združene slovensko-nemške stranke napredka proti nazadnjaški klerikalni stranki¹¹⁹. Klerikalno-liberalni spopad se iz meseca v mesec krepi, saj začneja že decembra 1868 slovenjebistriški kaplan Šuc ustanavljati katoliška društva. Zlasti od aprila 1869, ko izide brošura dr. Ferdinanda Domikuša *Die nationalen Bestrebungen der Slovenen*¹²⁰, v kateri na volitvah poraženi kandidat slovenske stranke odločno zavrača oznako, da je narodna stranka klerikalna, zaostri spodnještajersko nemštvo svojo gonjo proti slovenski "papeški stranki" do skrajnosti¹²¹. Ostrino napadov najbolje izraža reakcija mariborskega meščanstva na prvi necerkveni pogreb ključavničarja Emanuela Bürgermeistra 16.4.1869, ko *Marburger Zeitung* zapiše: "*Der 14. April 1869 war für Marburg ein Siegstag des freien, reinen Menschenthums über die Kirche*"¹²².

Do ponovnega protikonkordatnega vala pride po sprejemu osnovnošolskega zakona, ki v skladu z zakonom iz maja 1868 podreja osnovno šolstvo državnemu nadzoru. Zaradi klerikalnega odpora ustavovorni tabor znova radikalno postavi zahtevo po popolni ukinitvi konkordata. Brezpogojno ukinitve konkordata zahteva od vlade na začetku julija mariborski občinski odbor¹²³, 16. avgusta 1869 se za ukinitve samostanov in meniških redov izrečejo na ljudskem zborovanju pod vodstvom Franza Wiesthalerja v Mariboru¹²⁴, Gospodarsko-politično društvo Napredek na Ptuju že na svojem prvem zborovanju septembra 1869 zahteva ukinitve vseh romanj zaradi brezkoristnega zapravljanja časa¹²⁵, o vprašanju, ali je konkordat združljiv s pravno državo pa razpravljajo tudi trije ustavni dnevi spodnještajerskih ustavovercev v Slovenski Bistrici (30.5.1869), Celju (8.8.1869) in Radvanju (5.10.1869), ki v resolucijah zahtevajo popolno ukinitve konkordata in še zlasti ukinitve samostanov¹²⁶.

Jeseni 1869 za nekaj časa preneha protikonkordatni boj, saj vedno bolj prihajajo v ospredje drugi in bolj pomembni politični problemi. Od objave resolucije ljubljanskega Konstitucionalnega društva z dne 14. septembra 1869, ki zahteva ukinitve konkordata, podreditev vseh religioznih združenj društvenemu zakonu, ukinitve jezuitskega reda in obnovitev dvornega

¹¹⁵ Marburger Zeitung, 17.7.1868.

¹¹⁶ Marburger Zeitung, 22.7.1868.

¹¹⁷ Marburger Zeitung, 24.7.1868.

¹¹⁸ Po podatkih Marburger Zeitung (3.3.1871) naj bi bilo na začetku marca 1871 na Štajerskem registriranih kar 79 katoliško-konservativnih in le 25 svobodomiselnih društev.

¹¹⁹ Marburger Zeitung, 10.3.1869.

¹²⁰ Ferdinand Domikuš, *Die nationalen Bestrebungen der Slovenen. Ein Rückblick auf die Marburger Landtagswahl vom 27. Februar 1869*. Graz 1869: prevod knjižice je objavljen v Slovenskem narodu 20., 22. in 24. aprila 1869.

¹²¹ Marburger Zeitung že 23.4.1869 ostro napade Dominkuševo brošuro. V članku *Die Bestrebungen der pfäffisch-slovenischen Partei* (Marburger Zeitung, 25.4.1869; 28.4.1869) pa urednik Franz Wiesthaler preko Dominkuševe brošure grobo napade "slovenske klerikalce". Prim. Suette, str. 23.

¹²² Marburger Zeitung, 18.4.1869.

¹²³ Marburger Zeitung, 14.7.1869.

¹²⁴ Marburger Zeitung, 18.8.1869.

¹²⁵ Suette, 21.

¹²⁶ Janez Cvirn, *Nemški tabori na Slovenskem (1869)*, v: ZČ, 46/1992, str. 175–185; Suette, str. 12–14.

dekreta iz leta 1781, ki je prepovedoval direktno občejanje samostanov z Rimom¹²⁷, se Marburger Zeitung le redko ukvarja s problemi dokončne ureditve odnosa med katoliško cerkvijo in državo. Seveda stalno napada klerikalce in njihovo organizacijo na Štajerskem (julija 1870 se ustanovi tudi katoliško Konservativno društvo v Mariboru, na čelu katerega je grof Brandis)¹²⁸, vendar pa se vedno bolj ukvarja z nacionalnim vprašanjem, ki ga potencira tudi nemško-francoska vojna. Ko prvi vatikanski koncil sprejme dogmo o papeževi nezmotljivosti, kar avstrijska vlada izkoristi za odpoved konkordatne pogodbe, Marburger Zeitung sicer pozdravi vladin sklep, vendar dodaja, da bi konkordat morala ukiniti že veliko, veliko prej¹²⁹. List pozdravlja pojav starokatoliškega gibanja, ki je reakcija na dogmo o papeški nezmotljivosti (prva sta iz katoliške cerkve izstopila baron Max Rast in njegov sin)¹³⁰, brežiško Konstitucionalno društvo pa pošlje celo zahvalo Strossmayerju v Rim, ker je odločno nastopil zoper jezuite¹³¹. Vendar pa so oči javnosti prvenstveno uprte v nemško-francoski spopad, ki privede do ustanovitve nemškega rajha.

Ob podrobnem spremljanju vojnih dogodkov, ki zaradi nemških zmag in ustanovitve nemškega rajha privedejo tudi do delne revizije politične orientacije spodnještajerskega nemštva v smeri nacionalizma (le nekaj dni pred izbruhom vojne v Mariboru ustanovijo Društvo nemških nacionalcev)¹³², vse do jeseni 1871 vprašanje odnosa med cerkvijo in državo ni aktualno. Pod vplivom kulturnega boja v nemškem rajhu pa seveda oživi tudi proticerkveni topos v monarhiji in na Spodnjem Štajerskem. Uvod v nov val napadov na katoliško cerkev pomenijo resoluciji ustavovernih društev v Mariboru in Konjicah iz aprila in maja 1871¹³³ ter adresa mariborskega Društva nemških nacionalcev iz maja 1871 Döllingerju, ki v celoti podprejo upornega borca proti papeštvu (ter z njim identičnim romanizmom) in zagovornika svobode raziskovanja na znanstvenem, socialnem in religioznem področju¹³⁴. Od konca leta 1871 pa sledi agitacija za sprejem podobnih zakonov, kot so jih sprejeli v nemškem rajhu.

V začetku novembra 1871 ustanovljeno Nemško društvo v Celju¹³⁵ že na svoji tretji seji predlaga uvedbo kazenskih sankcij zoper zlorabo duhovniškega poklica v politične namene¹³⁶. Peticijo podobne vsebine sprejme (na predlog barona Rasta) 10. januarja 1872 tudi mariborski okrajni zastop in jo pošlje na oba doma parlamenta¹³⁷. Decembra 1871 in januarja 1872 pa se o zlorabi prižnic razpiše tudi Marburger Zeitung, ki v članku Gegen den Mißbrauch des Priesteramtes¹³⁸ izraža upanje, da bo sprejem tozadevnih zakonov v nemškem rajhu vplival tudi na Avstrijo (še toliko bolj, ker so jih sprejeli celo na Bavarskem, ki je bila prej trdnjava ultramontanizma). V tem oziru se list popolnoma strinja z izvajanjem dr. Schafferja, ki je na proslavi obletnice decembrske v Ljubljani poudaril, da je načelo "svobodna cerkev v svobodni državi", ki so si ga izmislili Cavourjevi svetovalci, protislovno. Svobodna država namreč ne more trpeti svobodne cerkve, saj dve svobodi z istimi pravicami ne moreta živeti druga poleg druge. Svobodna cerkev pomeni nazadovanje svobodne države, zato bi morala vlada nastopiti proti cerkvi tako, kot so začeli nastopati v Nemčiji¹³⁹.

¹²⁷ Marburger Zeitung, 19.9.1869.

¹²⁸ Marburger Zeitung, 20.7.1870.

¹²⁹ Marburger Zeitung, 2.8.1870.

¹³⁰ Marburger Zeitung, 3.8.1870.

¹³¹ Suetie, 21.

¹³² Marburger Zeitung, 17.7.1870. Ustanovnega občnega zbora Društva nemških nacionalcev v Mariboru se je udeležilo le 10 ljudi.

¹³³ Suetie, str. 23.

¹³⁴ Marburger Zeitung, 21.5.1871.

¹³⁵ Marburger Zeitung, 8.11.1871; glej tudi: Marburger Zeitung, 15.11.1871; Suetie, 26.

¹³⁶ Marburger Zeitung, 13.12.1871; Suetie, str. 27.

¹³⁷ Marburger Zeitung, 12.1.1872.

¹³⁸ Marburger Zeitung, 31.12.1871.

¹³⁹ Marburger Zeitung, 29.12.1871.

V boju proti katoliški cerkvi ustavoverni tabor poudarja, da podpira starokatoliško gibanje, saj v njem vidi korak k polnemu, pravemu človeštvu, za katerega se zavzema tudi svobodomiselna stranka¹⁴⁰. Pod vplivom dogajanja v Nemčiji pa kmalu postane najbolj aktualno jezuitsko vprašanje. Jezuiti, v katerih moči in organizaciji liberalni tisk že v času boja proti konkordatu vidi nekakšno hrbtenico klerikalne organizacije, imajo v protiklerikalni propagandi ustavovernega tabora podobno funkcijo kot prostozidarji v očeh klerikalnega¹⁴¹. Oni so tisti, ki naj bi imeli odločilen vpliv na škofo in samega papeža, s tem pa tudi odločilen vpliv na posvetno politiko. Zaradi tega se marca in aprila 1872, ko postane aktualno vprašanje, ali bodo iz Nemčije izgnani jezuiti prišli v Avstrijo, spodnještajersko nemštvo odločno zavzame za prepoved prihoda jezuitov v Avstrijo, za popolno prepoved jezuitskega reda in za izgon vseh jezuitov, ki nimajo domovinske pravice v Avstriji¹⁴². Celjsko Nemško društvo sprejme protijezijsko resolucijo že konec aprila 1872 (na zborovanju društva ostro nastopijo tudi proti lazaristom na celjskem Jožefovem hribu)¹⁴³, mariborsko Gospodarsko-politično društvo Napredek pa v začetku junija¹⁴⁴. Nekaj dni zatem se proti prihodu tujih jezuitov v Avstrijo in za ukinitve jezuitskega reda izreče še mariborski občinski odbor¹⁴⁵. S tem pa je za spodnještajersko nemštvo kulturni boj več ali manj končan, saj zlasti po krachu 1873 stopijo v ospredje predvsem gospodarska in socialna vprašanja, ki jih je dotedaj več ali manj zanemarjalo. Zato tudi ne preseneča, če zadnji konfesionalni zakoni iz maja 1874 v javnosti ne vzbudijo večjih odmevov.

Nemško-slovenski odnosi

V času liberalne ofenzive se začenjajo spreminjati tudi odnosi med nemško (ustavoverno) in slovensko stranko. Prve večje razpoke v "tisočletnem sožitju" Nemcev in Slovencev, o katerem še leta 1864 navdušeno piše Franz Wiesthaler¹⁴⁶, se začenjajo kazati šele po letu 1867, ko se politično življenje v monarhiji na sploh razživi. Radikalizacija slovenske politike, ki se zaradi oportunizma slovenskih poslancev v državnem zboru ponovno oprime programa zedinjene Slovenije, je najbolj opazna prav na Štajerskem. Taborsko gibanje, odločnejše zahteve slovenskih poslancev v štajerskem deželnem zboru in organizirani nastopi slovenske stranke na volitvah, pa seveda sprožijo reakcijo nemškega ustavovernega tabora, ki se ob vedno močnejši podpori programu zedinjene Slovenije in vedno glasnejših zahtevah po popolni enakopravnosti slovenskega jezika v šolah, uradih in v javnem življenju počuti vedno bolj ogroženega.

Do konca leta 1871, ko se položaj spet začenja postopoma umirjati in se kmalu približa stanju, kakršno je vladalo do leta 1867, nacionalni problemi povsem zasenčijo druga politična vprašanja, čeprav jim nemški ustavoverni tabor ne priznava prvenstva. Da bi zameglil občutljivost nemško-slovenskih odnosov, nastopa kot stranka svobodnih in naprednih Nemcev in Slovencev, ki se prvenstveno bore proti klerikalnim mračnjakom in na jasno postavljene slovenske nacionalne zahteve odgovarja s poudarjanjem (nekdanje) nacionalne sloge in sklicevanjem na regionalno štajersko zavest, ki je v tem času gotovo še vedno precej močna. Gre za staro taktično nastopanje, ki pride prvič jasno do izraza že v reakciji na omenjene Tomanove besede v mariborski Čitalnici, ko Hilarius v svojih pesniških stvaritvah svari pred vsiljivimi tujci, ki vnašajo nacionalni razdor med "*v miru drug zraven drugega živče Nemce in Slovence*"¹⁴⁷.

¹⁴⁰ Marburger Zeitung, 18.2.1872.

¹⁴¹ Karl Vocelka, *Verfassung oder Konkordat?* str. 132.

¹⁴² Npr. Marburger Zeitung, 21.4.1872.

¹⁴³ Marburger Zeitung, 1.5.1872.

¹⁴⁴ Marburger Zeitung, 7.6.1872.

¹⁴⁵ Marburger Zeitung, 21.6.1872; 26.6.1872 (s tekstom peticije).

¹⁴⁶ Marburger Zeitung, 5.10.1864. In den Strassen Marburg's.

¹⁴⁷ Correspondent für Untersteiermark, 21.8.1862.

Povsem v ospredje ustavovernega političnega besednjaka pa pride v letih 1868-1871, ko se politični boji med nemško in slovensko stranko bijejo v celotnem obravnavanem obdobju z največjo ostrino. V peticijah občinskih odborov in okrajnih zastopov ter na nemških ustavnih dnevih, ki jih leta 1869 organizira proti slovenskim taborom, nemška ustavoverna stranka poudarja, da bi s priključitvijo Spodnje Štajerske h Kranjski naredila dober posel predvsem obubožana Kranjska, saj bi moralo spodnještajersko prebivalstvo predvsem plačevati veliko višje davke kot doslej. Na slovensko prebivalstvo se obrača z retoričnim vprašanjem: "*Ali želite postati Kranjci*"?, kar ima ob močni regionalni zavesti precej podoben učinek kot strah pred visokimi davki. Namesto nacionalnega prepira predlaga skupen nemško-slovenski boj za svobodo in napredek. Na slovenske zahteve po enakopravnosti slovenskega jezika odgovarja, da jim nikakor ne nasprotuje, vendar obenem poudarja koristnost znanja nemškega jezika za slovensko prebivalstvo, še toliko bolj, ker slovenski knjižni jezik zaenkrat ne obstaja. Posebej pa opozarja tudi na (južno)slovansko komponento v slovenski politiki in na prikrito željo slovenskih voditeljev po izločitvi iz Avstrije in ustanovitvi velikega južnoslovanskega kraljestva¹⁴⁸.

Vsi omenjeni argumenti so lepo razvidni iz govora stotnika Konrada Seidla na seji mariborskega okrajnega zastopa 10. oktobra 1868, na kateri sprejmejo peticijo zoper delitev Štajerske. Načelnik okrajnega zastopa in kasnejši deželni in državnozborski poslanec Seidl že v uvodu direktno obtoži voditelje slovenske stranke, da je njihov glavni namen razbitje Avstrije in ustvaritev velike (jugo)slovanske države pod ruskim jarmom. "*To mi je jasno povedal eden izmed voditeljev te stranke, s katerim sem pred iznajdbo nacionalnih goljufij (mit dem ich vor Erfindung des Nationalitätenschwindels) živel v prijateljskih odnosih*"¹⁴⁹. Po njegovem mnenju so že od nekdaj živeli Slovenci in Nemci na Štajerskem v prijateljskih odnosih, vse dokler z zahoda niso uvozili besede narodnost. Proti razvoju slovenskega jezika nima nihče pomislekov (v šolah in uradih je slovenščina tako in tako dovolj upoštevana), vendar pa nemščine ne morejo kar takoj izstisniti. (Slovenski knjižni jezik še ni izdelan, novoslovanskega jezika pa skoraj nihče ne razume)¹⁵⁰. Nacionalni prepir, ki ga vzpodbujajo slovenski politiki, pa je seveda voda na mlin reakciji. Zato se je treba zavedati, da "*svoboda ni nemška, ne slovenska, ne ogrska in ne češka; svoboda nima nacionalnosti, obstaja samo ena sama svoboda*"¹⁵¹.

V istem duhu poteka tudi agitacija ustavovernega tabora na deželnozborskih volitvah 1869, 1870 in 1871 v mariborski kmečki kuriji, kjer redoma zmagujejo kandidati nemške stranke. Čeprav poskuša Gospodarsko-politično društvo Napredek, ki vodi volilni boj ustavovernega tabora, na vseh volitvah dokazovati, da gre v prvi vrsti za boj principov, v katerem se bo združena slovensko-nemška stranka napredka in svobode spopadla z nazadnjaki in klerikalci¹⁵², pa v enaki meri poudarja tudi potrebo sloge med narodom in skrb za obstoj Avstrije in nerazdeljene Štajerske. Pred nadomestnimi deželnozborskimi volitvami februarja 1869 v mariborski kmečki kuriji kandidat "*slovensko-nemške napredne in deželi zveste stranke*" Konrad Seidl v dvojezičnem volilnem proglasu nasprotni nacional-klerikalni stranki še posebej očita protidržavne namene in sejanje nacionalnega prepira: "*Trganje in razpor je seme, ki ga sejejo med ljudstvo, ki je do nekaj leti brez ozira, alj nemci, alj slovinci, v nemočeni prijaznosti živelo... S podpihovanjem nenaturnega sovraštva hočejo naši sovražniki, kakor njihovi družniki v drugih pokrajinah naše lepe Avstrije, dodelovanje naše deželne uredbe nemogoče storiti, razpad Avstrije namreč, vtemeljenje velikega južnoslovanskega kraljestva je njihov zadnji*"

¹⁴⁸ Prim. Janez Cvirn, Nemški tabori na Slovenskem (1869), v: ZČ, 46/1992, str. 175–185; Suetter, str. 12-14.

¹⁴⁹ Marburger Zeitung, 14.10.1868.

¹⁵⁰ Ibidem. ("Ich frage Sie, meine Herren, die Sie doch zum grössten Theil geborene Slowenen sind, verstehen Sie die neue Sprache?").

¹⁵¹ Ibidem.

¹⁵² Se pa nemški ustavoverni tabor dobro zaveda tudi nacionalnega pomena volitev, saj že na sestanku Gospodarsko-političnega društva Napredek 3.2.1869 prisotni menijo, da mora društvo aktivno poseči v volilni boj zoper namene "ločitvene stranke" (Losreißungspartei). Glej: Marburger Zeitung, 5.2.1869.

namen, akoravno naj poprej le o "slovenskem kraljestvu" govore"¹⁵³. Po zmagi nemškega kandidata Seidla pa lokalni poet Hilarius spet evforično zapoje štajerski enotnosti¹⁵⁴:

O, Styria, wie schön bist Du!
Du Königstochter aus dem Norden,
Du südwärts Zwillinge gebär,
Die Frau, die Mutter da geworden
Von einem edlen Kinderpaar,
Indem Du Deutsche nährst Slovenen,
Für beide Lächeln hast und Thränen,
O, Styria, wie schön bist Du!

Tudi na deželnozborskih volitvah 1870 in 1871 kandidati ustavovernega tabora v predvolilnem boju nastopajo z geslom: "*Wir wollen Steierer bleiben und nicht Krainer werden!*"¹⁵⁵ in v dvojezičnih volilnih proglaših opozarjajo na nevarnosti, ki jih v sebi nosi nacionalni prepir. Seidl in Brandstetter pred volitvami 1870 in 1871 poudarjata, da je najvišji cilj ustavoverne stranke "*ohranitev združenja ljubega miru, ki že sto in sto let med Slovenci in Nemci biva*" in da "*naša lepa štajerska dežela kot biser avstrijske krone vladarske nerazdeljena ostane!*"¹⁵⁶. S podobnim programom nastopa na volitvah v celjski kmečki kuriji dr. Wretschko, v ptujsko-rogaškem volilnem okraju pa notar dr. Franc Rodošek, ki v volilnem proglasu grmi: "*Odcepiti hočejo Nemce od Slovencev, če ravno živita oba naroda že dolga stoletja v miru in spravi med seboj, eden poleg drugega. Poskuša se, zadrževati vas, da ne bi se učili nemščine, ne vi, ne vaši otroci... Ali bi vaši sinovi zamogli postati duhovni, doktorji, advokati, sodniki itd., ko bi ne bili se naučili nemškega jezika? Brez znanja nemščine marsikdo izmed nas ne bi zamogel svoje vino i žito v nemška mesta drago prodati... Še več! Namerava se, ločiti nas od dežele Štajerske, razsekati našo lepo deželo ter nje južni del prilimati sosednji Krajski! Ali je res to naša volja! Gotovo ne! Tudi mi tega nočemo. Mi hočemo si svojo domovino, prelepo našo deželo Štajersko nerazdeljeno ohraniti in obdržati!*"¹⁵⁷

V ostrih političnih bojih, ki se bijejo v nemirnem obdobju 1868-1871, ustavoverni tabor veliko bolj od svarila "*ne hodite pod jarem mešnikov in žlahtnikov*" volilcem in potencialnim pristašem kliče: "*Za večno nerazdeljena Štajerska*" in poudarja pomen nacionalnega sožitja med obema narodoma, ki da ga motijo zaradi lastnih koristi le redki, od duhovščine naščuvani posamezniki. Volilni proglasi in resolucije na deželni zbor, ki opozarjajo, "*daß die ungetrübte Eintracht zwischen Deutschen und Slovenen im Unterlande das einzige Mittel ist, die geistige und materielle Wohlfahrt des einzeln, sowie der Gesammtheit zu fördern*", vsebujejo vse elemente ideologije štajercijanstva, ki ostaja pomembno orožje nemške stranke v boju proti slovenskim zahtevam vse do razpada monarhije. V tem prvem obdobju pomeni višek štajercijanstva že omenjeni "*po domače pisani*" list Slobodni Slovenec, ki - kot rečeno - izhaja od septembra do decembra 1870 kot priloga dnevnika Tagesbote für Untersteiermark, "organa liberalne stranke" na Spodnjem Štajerskem, potem pa do januarja 1871 samostojno.

List, ki si prizadeva, "*da Avstrija mogočna in neokrnjena ostane, da naša rodna domovina Štajerska cela nerazdeljena ostane in vedno cvete, da se poljedelstvo, kupčija in obrtnija povzdigne, da se šole pomnožijo, da se davki polajšajo, z eno besedo, da se sreča in zadovoljnost v naši deželi dolgovečno ustanovi!*"¹⁵⁸, poskuša predvsem parirati "nacional-

¹⁵³ Marburger Zeitung, 24.2.1869.

¹⁵⁴ Marburger Zeitung, 10.3.1869. Hilariusova pesem je bila natisnjena na posebnem lističu, ki je bil dodan Marburger Zeitung kot priloga.

¹⁵⁵ Npr. Marburger Zeitung, 17. 6.1870.

¹⁵⁶ Npr. Marburger Zeitung, 25.8.1871.

¹⁵⁷ Marburger Zeitung, 28.8.1871.

¹⁵⁸ Slobodni Slovenec, 10.9.1870.

klerikalni" stranki, ki s sanjami o slovenskem kraljestvu seje prepir med narodoma. Slobodni Slovenec zlasti opozarja, da ne gre verjeti obljubam narodnjakov, češ da v zedinjeni Sloveniji *"med in mleko teče in vinska terta tako veliko grozdje rodi, da samo en grozd komaj dva velikana neseta"*¹⁵⁹ in stalno svari pred južnoslovansko komponento v slovenski politiki. Zato tudi ostro reagira na jugoslovansko konferenco v Ljubljani, na kateri sodelujejo tudi nekateri štajerski politiki: *"Kdo pa jim je dovoljenje dal? Ljudstvo spodnje Štajerske ne, kajti ono še ima tako zdravo pamet, da se ne bo za ruski korobač poganjalo"*¹⁶⁰. Program pa list predstavi takole: *"Prvega decembra se je bilo v Ljubljani nekoliko 'zvutih' južnoslovanskih politikov zbralo, ki so strašno vetren program na dan spravili. Tri cele dni so si ti modri možje nad tem programom glavo belili, ali pri vsem temu se je bati, da se zna tako razkaditi kakor votla miljna pena. Ja, cele tri dni so ti možje nad tem programom tuhtali, tako da bi lahko mislili, Bog ve kaj da bojo na svitlo spravili, ali glej, temu ni tako; to početje je bilo tako zvito in program tako umetno sestavljen, da se ves pameten svet smeji.... Ti manifest (razglas) južnoslovanski je zato posebne pazljivosti vreden, ker okoli nekterih reči tako hodi kakor mačka okrog vrelega mleka. Zakaj pa ti preroki, ki ljudem prihod "nebeške Slovenije" pridigajo, samo od habsburške monarhije govorijo, imena Avstrije pa se ogibljejo... Takih programov že imamo mnogo; eden izmed teh programov je ono tužno dete "Slovenija", ki bo šla najbrž v tisti kot, kamor vse druge nerabljive ropotije pridejo; namesto tega deteta pa pride drugo na svet z imenom 'Južna Slavija'. Kakor vidite, so si ti otročiči po imenu jako podobni in razloček je ti, da se je eno na talarju rodilo, drugo pa v Ljubljani... V njihovem manifestu nekaj o edinosti jugoslovanske zgodovine in jezika kvantajo, o ti žareči preroki! Al niso to različni narodi, ki jih hočete v edinost zgodovine in jezika uverstiti?"*¹⁶¹

Čeprav ostaja štajercijanstvo tudi po prenehanju izhajanja Slobodnega Slovenca ena izmed najpomembnejših političnih komponent nemškega tabora vse do razpada monarhije, pa postaja že v šestdesetih in sedemdesetih letih, ko se končuje proces nacionalne diferenciacije, takšno prikazovanje slovensko nemških razmerij vse bolj neprepričljivo. Nemški ustavoverni tabor, ki poskuša s pozivanjem k slogi med obema narodoma in sklicevanjem na deželno zavest razširiti svojo socialno bazo tudi na slovensko podeželje, mora namreč kmalu spoznati, da samo pozivanje k bratovski slogi brez priznavanja elementarnih nacionalnih (jezikovnih) pravic Slovencev ne more več zadovoljiti. Čeprav tudi v tem času nenehno poudarja, da je pripravljen na sodelovanje s slovensko svobodomisleno stranko (nikakor pa ne s klerikalci), njegovi pozivi niso iskreni, saj v zameno ne ponuja niti drobnih koncesij na jezikovnem področju. Nasprotno. Novo osnovnošolsko zakonodajo večina občinskih odborov z nemško večino izkoristi za vpeljavo nemščine kot izključnega učnega jezika (glavne šole so bile večinoma utrakvistične), slovenske zahteve po izpolnitvi jezikovne enakopravnosti v šolah, uradih in javnem življenju (kakršna je bila npr. Vošnjakova interpelacija v štajerskem deželnem zboru 19. septembra 1868)¹⁶², pa odločno zavrača¹⁶³. Ko na sestanku spodnještajerskih ustavovercev 31. julija 1869 v Mariboru, ki se ga udeleži tudi večje število mariborskih (mlado)slovencev z Jurčičem na čelu, razpravljajo o ustanovitvi demokratične stranke za Spodnje Štajersko, se večina prisotnih zavzame, da bi se stranka imenovala Nemška demokratična stranka¹⁶⁴. Predlog notarja Högelsbergerja na nemškem ustavnem dnevu v Celju 8. avgusta 1869, da bi ustavoverci priznali upravičenost slovenskih zahtev po vpeljavi slovenskih vzporednic na gimnazijah in se povezali z slovensko nacional-liberalno stranko v skupnem boju proti reakciji, zborovalci odločno

¹⁵⁹ Slobodni Slovenec, 10.12.1870.

¹⁶⁰ Slobodni Slovenec, 17.12.1870.

¹⁶¹ Ibidem.

¹⁶² Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895, Tretja knjiga. Ljubljana 1958, str. 89-90.

¹⁶³ Gospodarsko-politično društvo Napredek na Ptuj je npr. že na svoji prvi seji septembra 1869 zahtevalo "uvvedbo nemškega jezika v slovenske šole". Prim. Suette, str. 21.

¹⁶⁴ Janez Cvirn, Slovenska politika na Štajerskem ob koncu šestdesetih let 19. stoletja, v: zč, 47/1993, str. 528.

zavrnejo¹⁶⁵. Zoper Vošnjakovo interpelacijo po ustanovitvi slovenske nižje gimnazije v Mariboru, ki jo v posebni spomenici podprejo tudi slovenski gimnazijski profesorji J. Majciger, J. Pajk, J. Šuman in F. Žagar, pa spodnještajersko nemštvo nadvse odločno reagira¹⁶⁶.

S krepitvijo nemško nacionalnega gibanja po nemško-francoski vojni in ustanovitvi nemškega rajha, se v spodnještajerskem ustavovernem taboru nacionalna nota za kratko še okrepi, po letu 1873 pa tudi na nacionalnem področju ni opaziti večjih premikov.

Seveda je treba poudariti, da tudi v času najhujših nacionalnih spopadov med nemško ustavoverno in slovensko stranko v letih 1868-1873, na nivoju vsakdanjega življenja nacionalna koeksistenca ni porušena. Vse do občinskih volitev 1867 najdemo v večini spodnještajerskih mestnih in trških občinskih odborov tudi slovenske odbornike, ki so - kot dr. Štefan Kočevar v Celju in dr. Ferdinand Dominkuš v Mariboru - pri obravnavi lokalnih problemov izredno aktivni. V večini nepolitičnih društev je članstvo vse do konca sedemdesetih let dvonacionalno, družabno in vsakdanje življenje sploh še zdaleč ni ostro ločeno po nacionalnem ključu, ali v takšni meri, kot na prelomu stoletja. Dr. Karl Slanc se spominja svojih celjskih gimnazijskih let takole: "*V času taborov smo bili gimnazijci, bili smo za svojo narodnost navdušeni fanti, ali živeli smo vendar z Nemci, ki so prišli iz nemških krajev, ali z rojaki, ki so se šteli Nemce, v najlepši kolegialnosti in solidarnosti*"¹⁶⁷. Podoben vtis dobimo tudi iz spominov dr. Josipa Serneca. V času, ko je bil odvetniški koncipient v Brežicah (1870-1873), so "*vsi prebivalci, slovenski in nemški, prijazno občevali med seboj*", izmenično prirejali slovenske in nemške gledališke predstave, ob odhodu pa so mu skupaj pripravili prisrčno odhodnico¹⁶⁸. Po prihodu v Maribor (s 1. oktobrom 1873 je nastopil službo v odvetniški pisarni svojega brata dr. Janka Serneca) se je takoj vključil v tedanjo višjo meščansko srenjo, "*občeval... v najboljših slovenskih in nemških krogih*" in kot mnogi drugi Slovenci redno zahajal v Kazino¹⁶⁹. Tudi v Celju, kjer je s 1. novembrom 1876 odprl odvetniško pisarno, se je takoj včlanil v Čitalnico in Kazino, "*ker so bili tudi drugi Slovenci člani obeh društev*"¹⁷⁰.

Nemško-nacionalne ideje

Na vojaški poraz pri Kraljevem gradu reagira spodnještajersko nemštvo (kot nemštvo v monarhiji sploh) z mešanimi občutki¹⁷¹. Sprva prevlada stališče, ki vidi v ukinitvi Nemške zveze in izločitvi Avstrije iz Nemčije nekaj začasnega (predpogoj za povrnitev avstrijskega položaja v Nemčiji mnogi vidijo v demokratizaciji države in v sporazumu z Madžari), kmalu pa postane večini jasno, da je Avstrija dokončno izrinjena iz Nemčije.

V času, ko je nemško vprašanje sicer še vedno odprto, se v monarhiji postopoma krepijo nemško-nacionalne ideje, ki najdejo odmev tudi na Spodnjem Štajerskem. Pri krepitvi nemško nacionalnih tendenc med spodnještajerskimi Nemci igra izredno pomembno vlogo Gradec, kjer že 17. marca 1869 ustanovijo Društvo nemških nacionalcev, ki nasproti liberalnemu Demokratičnemu društvu poudarja nemško nacionalno stališče in poskuša svoje ideje razširiti tudi na Spodnje Štajersko¹⁷².

¹⁶⁵ Janez Cvirn, Nemški tabori na Slovenskem (1869), v: ZČ, 46/1992, str. 180.

¹⁶⁶ Prim. Franjo Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, v: Franjo Baš, Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije, Maribor 1989, str. 178; Suetta 24-25. Mariborski občinski šolski svet je to zahtevo zavrnil z argumentacijo, da slovensčina ni dovolj izoblikovana. Ker pa je na omenjeni seji poročevalec Walter menil, da Maribor leži v "slovenskem delu dežele", je bil deležen ostrih napadov Društva nemških nacionalcev.

¹⁶⁷ Narodni dnevnik, 1.12.1910.

¹⁶⁸ Sernec, Spomini, str. 22.

¹⁶⁹ Ibidem.

¹⁷⁰ Ibidem.

¹⁷¹ Prim. Ingeborg Winkler, Die deutschnationalen Bestrebungen und der Gedanke des Anschlusses der Deutschösterreicher an das Deutsche Reich von 1870/71 bis 1907, rkp. dis., Dunaj 1974, str. 28 sl.

¹⁷² Berchtold, Österreichische Parteiprogramme, str. 71.

Društvo nemških-nacionalcev v Gradcu, katerega vodilna osebnost je jurist Emil Strohal, "utemeljitelj državi zvestega nemškega nacionalizma"¹⁷³, se zavzema za odločno varovanje nemških interesov v nekdanjih nemških zveznih deželah Avstrije¹⁷⁴, edino možno pot za doseg svojega cilja pa vidi v posebnem položaju Galicije in v priključitvi Dalmacije k Hrvaški¹⁷⁵. Vendar pa ima društvo za razliko od Kricklovega kroga na Dunaju¹⁷⁶ pozitiven odnos do Avstrije. Že pred ustanovnim občnim zborom društva (17. marca 1869) izdani proglas na someščane je izrazito avstrijsko usmerjen. V njem je rečeno, da si bo društvo prizadevalo samo za krepitev nemško nacionalnega duha med avstrijskimi Nemci nasproti aspiracijam drugih narodov monarhije. Po mnenju programa je bila izključitev Avstrije iz Nemčije nujna, saj je bilo rivalstvo med Avstrijo in Prusijo preveliko, Avstrija pa zaradi svoje mnogonacionalne strukture ni mogla prevzeti vodstva v Nemški zvezi. V tem kontekstu program društva ocenjuje vojno leta 1866 kot pomemben korak k nemški združitvi, čeprav obžaluje, da se je to moralo zgoditi na stroške avstrijskih Nemcev. Vendar pa v njem vseeno vidi nujno žrtve, ki so jo avstrijski Nemci prispevali v korist obstoja monarhije in Nemčije, s čimer so indirektno pripomogli k uresničitvi nemške enotnosti.

Pod vplivom graškega društva nemških nacionalcev se ob koncu šestdesetih let postopoma krepi nemško nacionalni duh tudi na Spodnjem Štajerskem. Graško društvo se namreč zaveda, da bi moral Gradec kot obmejno mesto proti južnim slovanskim plemenom, še posebej krepiti nemštvo v mestih in trgih na Spodnjem Štajerskem: "*Graz ist eine deutsche Grenzstadt gegenüber den südlichen Slavenstämmen. Als solche hat sie in unserer Zeit die unverkennbare Verpflichtung, das Deutschtum kräftig und würdig zu vertreten und die in dem Slovenengebiete gelegenen deutschfreundlichen Städte und Märkte zu stützen. Diese Zwecke werden von allem durch die Tagespresse und die Vereine zu verfolgen und zu erreichen sein*"¹⁷⁷. V boju proti spodnještajerskim Slovencem, ki želijo slovenizirati Nemce in njihove otroke, bi se morali angažirati vsi avstrijski Nemci. Glavno vlogo v boju proti fanatiki med Slovenci, ki grozijo z Rusijo, pa mora imeti Gradec s svojim tiskom¹⁷⁸.

Nemški nacionalni tabor, ki vidi celo v zagovarjanju miru in sprave v nacionalno mešanih področjih - kar je pomemben del politične taktike ustavovernega tabora - nekakšen "kriptoslavizem", ni pripravljen v ničemer popuščati Slovencem. Zanj so Slovenci pač "*ein Volkssplitter*" in "*solche gelten das, was Diamantensplitter gelten. Bei gleich edlem stoff entscheidet die Masse über den Werth. Die Ursache liegt auf der Hand. Es braucht viele Millionen Menschen, um stets die für den Fortschritt des menschlichen Denkens und Thuns nöthige Menge von Talenten und nebenbei noch ein paar Genies am Lager zu haben. Ein Volk von nur einer Million ist nicht einmal im Stande, mit dem eigenen Geistesmitteln eine tüchtige Hochschule zu begründen*"¹⁷⁹.

Že spomladi 1870 so ideje, ki jih zagovarja graško društvo nemških nacionalcev, vedno bolj prisotne tudi na Spodnjem Štajerskem, še zlasti v Mariboru. Marburger Zeitung že konec marca 1870 zapiše, da je končno napočil trenutek, ko se morajo nemški Avstrijci spremeniti v nemške nacionalce. Avstrijski Nemci, ki so se po obnovi ustavnega življenja najdlje oprijemali specifične avstrijske zavesti in žrtvovali lastno nacionalno zavest avstrijski državni identiteti, bi se morali končno razglasiti za Nemce in začeti boj za nemške interese proti Slovanom. Po mnenju lista nudi najboljšo osnovo za krepitev nemških pozicij v monarhiji prav program

¹⁷³ Albert Fuchs. Geistige Strömungen in Österreich 1867-1918. Wien 1984. (Nachdruck der Ausgabe 1949), str. 186.

¹⁷⁴ Paul Molisch. Geschichte der deutschnationalen Bewegung in Österreich von ihren Anfängen bis zum Zerfall der Monarchie. Jena 1926. str. 75.

¹⁷⁵ Berchtold. Österreichische Parteiprogramme, str. 71.

¹⁷⁶ Berchtold. Österreichische Parteiprogramme, str. 179-180; Winkler, n. d., str. 119-120.

¹⁷⁷ Marburger Zeitung, 9.2.1870. Graz und seine nationale Haltung.

¹⁷⁸ Ibidem.

¹⁷⁹ Marburger Zeitung, 18.2.1870.

nemških nacionalcev iz Gradca, ki ga list v podrobnostih predstavi v članku Die Deutschen in Oesterreich 27. marca 1870, torej več kot mesec in pol pred njegovo prvo objavo v graški Tagespost¹⁸⁰. Program nemških nacionalcev iz Gradca zahteva v skladu z nemškimi interesi revizijo decembrske ustave (poseben položaj Galicije in priključitev Dalmacije k Hrvaški). Zlasti z izločitvijo Galicije bi se iz ožje zveze nemško-slovanskih dežel izključil heterogen element, nevtralizirala bi se poljska opozicija in preprečila možna aliansa med Čehi, Poljaki in Slovenci. V deželah nekdanje Nemške zveze pa bi bilo potrebno dosledno zavarovati nemške interese proti aspiracijam Slovanov. Pri tem se je treba zavedati, da širjenje deželnih avtonomij ali dajanje jezikovnih koncesij nikoli ne bo pomirilo Čehov in Slovencev. Čehi bi namreč bili zadovoljni šele s skupnim deželnim zborom za Češko, Moravsko in Šlezijo, Slovenci pa z zedinjeno Slovenijo. Interese avstrijskih Nemcev bi bilo treba zavarovati tudi s politiko sodelovanja med Avstrijo in Nemčijo, kajti vsaka aliansa Avstrije z Nemčijo sovražnimi državami bi pomenila izdajo nemškega naroda.

Čeprav je program društva nemških nacionalcev v Gradcu na Spodnjem Štajerskem znan že poldrugi mesec pred objavo njegove končne verzije v graški Tagespost, pa seveda ne naleti na takojšnjo in nedeljeno podporo spodnještajerskega nemštva. Še več. Mnogim se zdi preveč nemško-nacionalističen tudi program, ki ga 22. maja 1870 sprejmejo na prvem nemško-avstrijskem strankinem dnevu ustavovercev na Dunaju¹⁸¹. Friedrich Brandstetter, ki se udeleži dunajskega zborovanja, neposredno po vrnitvi z Dunaja na seji Gospodarsko-političnega društva Napredek odločno nasprotuje, da bi društvo v celoti sprejelo program, ker je po njegovem mnenju preveč nacionalističen. Brandstetter sicer zavrne program prvega nemško-avstrijskega strankinega dne iz povsem pragmatičnih razlogov - kot je poudaril, bo na bližajočih se volitvah kandidiral v mariborski kmečki kuriji, kjer tak program ne bi bil uspešen - vendar njegovo stališče sprejme večina članov društva¹⁸².

Nezaupljivost do poudarjenega nacionalnega stališča se kaže tudi na junijskih volitvah 1870 v mariborski mestni kuriji, ko dr. Ferdinanda Duchatscha, ki v predvolilnem boju zagovarja program prvega nemško-avstrijskega strankinega dne, do nog potolče "*liberalni kandidat meščanske stranke*" (Gospodarsko-političnega društva Napredek) Karl Reuter¹⁸³. In tudi ustanovnega občnega zbora Društva nemških nacionalcev v Mariboru, ki je prevzelo pravila in program istoimenskega društva v Gradcu, se udeleži le 10 ljudi¹⁸⁴.

Kmalu po junijskih volitvah 1870 pa se začenjajo zadeve hitro spreminjati. Izbruh vojne med Nemčijo in Francijo namreč na Spodnjem Štajerskem v hipu okrepi nemško nacionalne ideje. Že 27. julija 1870 Marburger Zeitung objavi poziv mariborskim meščanom, da bi začeli z zbiralno akcijo za ranjene nemške vojake. Poziv podpišejo vsi najuglednejši mariborski politiki

¹⁸⁰ Program je objavljen v: Berchtold, Österreichische Parteiprogramme, str. 180-183.

¹⁸¹ Program, ki so ga nemški ustavoverci sprejeli na prvem nemško-avstrijskem strankinem dnevu na Dunaju 22. maja 1870, je v prvi točki zahteval popolno solidarnost vseh Nemcev v monarhiji, v drugi pa poudaril, da je decembrska ustava 1867 edina pravna podlaga za nadaljnji ustavni razvoj države v duhu svobodomiselnega napredka. V tretji točki je program odločno zavrnil možnost kakršnekoli federalistične preobrazbe monarhije in še posebej poudaril, da Nemci ne bodo nikoli priznali "češkega državnega prava", ker bi z ustanovitvijo skupnega deželnega zbora za Češko, Moravsko in Šlezijo tamkajšnje Nemce ločili od Nemcev v ostalih deželah monarhije in jih s tem prepustili na milost in nemilost slovanske večine. Iz enakih razlogov je program odločno zavrnil slovensko zahtevo po zedinjeni Sloveniji ("Aus den gleichen Gründen werden wir jederzeit den Ansprüchen slovenischer Wortführer auf Zerreißung der verfassungsmäßig gewährleisteten Integrität einzelner Länder auf das entschiedenste entgegnetreten"), bil je pa pripravljen privoliti v poseben položaj Galicije. V četrti točki se je program izrekel zoper spremembo zakona z dne 11. decembra 1867 o skupnih zadevah države, v peti točki pa se je zavzel za direktne volitve v državni zbor. V šesti točki je zahteval popolno ukinitvev konkordata, v zadnji, sedmi točki, pa zmanjšanje vojaškega proračuna in reformo davčne zakonodaje v smislu enakomernejše porazdelitve davkov. (Program je objavljen v: Leopold Kammerhofer (Hrsg.), Studien zum Deutschliberalismus in Zisleithanien 1873-1879, str. 245-247; Diethild Harrington-Müller, Der Fortschrittclub im Abgeordnetenhaus des österreichischen Reichsrats 1873-1910 (Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie 11) Wien-Köln-Graz 1972, str. 157-159.)

¹⁸² Marburger Zeitung, 3.6.1870.

¹⁸³ Marburger Zeitung, 29.6.1870. Na volitvah je Karl Reuter prejel 248, dr. Ferdinand Duchatsch pa le 114 glasov.

¹⁸⁴ Marburger Zeitung, 17.7.1870.

Slika 2 – Friedrich Brandstetter (Pavliha, 29. 6. 1870)

(Brandstetter, Reuter, prof. Rudolf Reichel)¹⁸⁵. Okrepljen nemško nacionalni duh se kaže tudi iz poročil Marburger Zeitung o dogajanjih na bojiščih, v katerih je opazno očitno "navijanje" za Pruse. Do polnega izraza pa pride na zborovanjih spodnještajerskih ustavovercev in nemških nacionalcev, ki sta bili ločeno v Mariboru 6. avgusta 1870.

Na zborovanju spodnještajerskih ustavovercev, ki se ga udeležijo tudi vsi spodnještajerski ustavoverni deželni poslanci¹⁸⁶, se končno odločijo pristopiti k dunajskemu programu prvega nemško-avstrijskega strankinega dne z 22. maja 1870, hkrati pa sprejmejo resolucijo, v kateri od Avstrije zahtevajo, da je v nemško-francoski vojni nevtralna, če pa že stopi v vojno, potem se mora pridružiti Nemčiji¹⁸⁷. Skoraj identično resolucijo sprejme tudi zborovanje Društva nemških nacionalcev: *"Der deutsch-nationale Verein in Marburg sieht in dem gegenwärtigen Kriege einen Akt gerechter Nothwehr des deutschen Volkes gegen die frechen Eingriffe der französischen Regierung und verlangt mit Rücksicht auf die gegenwärtigen Verhältnisse Oesterreichs von der Regierung vorderhand nur die strengste Beobachtung der unbewaffneten Neutralität, im Falle eines Sieges Frankreichs gegenüber jedoch, durch welche die Integrität des deutschen Gebietes*

¹⁸⁵ Marburger Zeitung, 27.7.1870.

¹⁸⁶ Povabljen je bil tudi dr. Dragotin Dežman, ki pa se zborovanja ni mogel udeležiti. Marburger Zeitung, 8.8.1870; Suede, str. 26.

¹⁸⁷ Marburger Zeitung, 8.8.1870; 9.8.1870; Suede, 26.

und der gegenwärtigen politischen Gestaltung in Deutschland in Frage gestellt werden könnte, als einen Akt der selbsterhaltung Oesterreichs für Deutschland in Schranken zu treten"¹⁸⁸.

Okrepljeni nemško nacionalni duh se kaže tudi v uspešnem zbiranju denarja in materialnih prispevkov (zlasti vina) za ranjene nemške vojake ter v bučnem proslavljanju prvih nemških vojaških zmag¹⁸⁹. Marburger Zeitung redno objavlja izkaze o zbranih prispevkih za nemške ranjence in že v petem poročilu se pohvali, da so zbrali 178 gld in 20 kr¹⁹⁰. Odbor za pomoč nemškim ranjencem pa 1. septembra 1870 v časopisu pozove Mariborčane, naj vsak prispeva vsaj 10 kr¹⁹¹.

Nemško zmago pri Sedanu spodnještajersko nemštvo navdušeno pozdravi¹⁹². Celjsko moško pevsko društvo priredi koncert, katerega čisti izkupiček gre za ranjene nemške vojake¹⁹³. Podoben "dobrodelni" koncert priredita v Mariboru Turnarsko in Moško pevsko društvo; na njem pevci navdušijo občinstvo zlasti z Wacht am Rhein¹⁹⁴, izkupiček s prireditve (570 gld in 74 kr) pa organizatorji pošljejo na uredništvo lista Gartenglaube v Leipzig¹⁹⁵.

Komentarji francoskega vojaškega poraza so bolj ali manj enozvočni. Prof. Wenzel Mareck na redni mesečni seji celjskega Ustavnega društva 8. oktobra 1870 evforično vzklika, da je na začetku 19. stoletja Francija podlegla združeni Evropi, sedaj pa le združeni Nemčiji¹⁹⁶. Tagesbote für Untersteiermark pa v francoskem porazu vidi začetek vzpona germanstva v Evropi: *"Frankreichs Hegemonie ist gebrochen, die romanische Völker sind im Niedergange begriffen, an ihre Stelle treten die germanischen Stämme"*¹⁹⁷.

Pri presojanju novonastalega političnega položaja pa je seveda najbolj aktivno Društvo nemških nacionalcev v Mariboru, ki 15. septembra na predlog svojega načelnika prof. Rudolfa Reichla sprejme posebno resolucijo o nemško-francoski vojni. V njej je rečeno, da je vojna končni rezultat več kot dvestoletne roparske politike Francije nasproti svojemu nemškemu sosеду. Zmagoviti nemški narod mora Francijo spraviti v položaj, da ne bo več motila evropskega miru. K temu spada ponovna vzpostavitev nacionalnih, zgodovinskih in naravnih meja, t. j. priključitev Alzacije in Lotaringije. Društvo nemških nacionalcev v resoluciji izraža pričakovanje, da bo v interesu evropskega miru in pravice do samoodločbe nemškega naroda to željo tudi Avstrija podprla. Samo z javno politiko sprave lahko Avstrija popravi politične napake, ki jih je zagrešila v Nemški zvezi (v času po dunajskem kongresu), in ki so končno privedle do avstrijsko-pruske vojne. Po mnenju mariborskega društva pa lahko le povezava Avstrije z novo, združeno Nemčijo, omogoči in zagotovi evropski mir¹⁹⁸.

19. oktobra 1870 sprejme Društvo nemških nacionalcev v Mariboru novo resolucijo, ki (enako kot resolucija Društva nemških nacionalcev iz Gradca) poudarja, da se mora nemška združitev izvršiti z brezpogojnim vstopom južnonemških držav v Severnonemško zvezo¹⁹⁹. Mesec dni kasneje pa isto društvo na predlog barona Rasta sprejme še eno resolucijo o nemški združitvi: *"Die Möglichkeit ohne Einmischung des Auslandes den staatlichen Neubau Deutschlands zu begründen, ist die wichtigste Folge des gegenwärtigen opfervollen Krieges."*

¹⁸⁸ Marburger Zeitung, 8.8.1870. Na zborovanju so sklenili pristopiti k akcijskemu programu Društva nemških nacionalcev v Gradcu.

¹⁸⁹ Marburger Zeitung, 22.8.1870: Suetie. str. 26.

¹⁹⁰ Marburger Zeitung, 24.8.1870.

¹⁹¹ Tagesbote für Untersteiermark, 1.9.1870.

¹⁹² Prim. Tagesbote für Untersteiermark, 5.9.1870. "Der deutsche Sieg erregte in allen Schichten der hiesigen Bevölkerung das lebhafteste Interesse".

¹⁹³ Tagesbote für Untersteiermark, 9.9.1870.

¹⁹⁴ Tagesbote für Untersteiermark, 12.9.1870: Suetie. str. 26.

¹⁹⁵ Tagesbote für Untersteiermark, 24.9.1870: Suetie. str. 26.

¹⁹⁶ Tagesbote für Untersteiermark, 12.10.1870: Suetie. str. 26.

¹⁹⁷ Tagesbote für Untersteiermark, 26.9.1870.

¹⁹⁸ Tagesbote für Untersteiermark, 17.9.1870.

¹⁹⁹ Tagesbote für Untersteiermark, 21.10.1870.

Deutschland hat für seine Opfer an Gut und Blut das Recht zu verlangen, daß alle deutschen Stämme und Fürsten zum Heile des Ganzen jene Zugeständnisse machen, welche ohne die berechtigten Eigenthümlichkeiten der Stämme zu vernichten unumgänglich gemacht werden müssen, wenn an die Stelle des bisherigen losen Staatenbundes ein Bundesstaat mit starker Zentralgewalt treten soll". Resolucija tudi zahteva, da se Avstrija kar najtesneje poveže z Nemčijo, vlado pa svari pred morebitno vojno z Rusijo, ne glede na to, da je Rusija prekršila člen 15. pariške mirovne pogodbe iz leta 1856²⁰⁰. Proti avstrijsko-ruski vojni pa s posebno resolucijo nastopi tudi Gospodarsko-politično društvo Napredek²⁰¹.

V dneh 14. in 15. januarja 1871 mariborsko Društvo nemških nacionalcev organizira tudi strankin dan nemških nacionalcev Avstrije, ki razpravlja o enotni organizaciji stranke, o vprašanju posebnega položaja Galicije in o odnosu Avstrije do Nemčije. Udeležijo se ga vodilni nemškonacionalni politiki z Dunaja, Prage, Linza, Gradca, Celovca in drugih, zlasti (spodnje)štajerskih mest, ki po živahnih debatah o vseh navedenih vprašanih sprejmejo posebne resolucije, znane pod imenom "mariborski program"²⁰².

V resoluciji o galicijskem vprašanju - formuliral jo je dr. Emil Strohal - so prisotni odločno zahtevali, da se Galicija s separatno pogodbo izloči iz Cislajtanijske. Po mnenju zborovalcev bo šele s posebnim položajem Galicije izločen heterogen element iz ožje zveze, ki jo tvorijo zahodnoavstrijske dežele. Šele takrat se bodo lahko le-te tesneje povezale med seboj. "Kompromis s Poljaki" je torej sredstvo za doseg cilja. Interesom Nemcev v Avstriji bi še bolj odgovarjalo, če bi Galicijo izločili iz zahodne polovice in jo priključili k Ogrski polovici države. Takšna rešitev je bila možna leta 1867, ko bi lahko ustavoverna stranka Madžarom za dualizem postavila pogoj, da sprejmejo v svojo polovico tudi Galicijo. Sedanji položaj popolne izključitve Galicije iz Cislitvanije ne omogoča, vendar vseeno dopušča delno izločitev Galicije iz cislitvanskega državnega organizma, kot jo zahtevajo Poljaki. Seveda pa je pri vprašanju Galicije potrebno upoštevati naslednje:

1. nemško področje pred Bialo je treba od Galicije odcepiti in ga pridružiti k nemški Avstriji;
2. predstavniki Galicije ne smejo sodelovati v državnem zboru pri vseh tistih zadevah, ki se ne dotikajo Galicije;
3. tudi spremembe ustave, ki se ne tičejo Galicije, so v pristojnosti ožjega državnega zbora;
4. stroške samostojne galicijske deželne uprave si naj krijejo Poljaki sami.

Resolucija o odnosu Avstrije do Nemčije - predložil jo je dr. Moosdorfer iz Celovca - je zahtevala čim tesnejšo zvezo Avstrije z združeno Nemčijo in pozdravila državno združitev Nemčije pod vodstvom Prusije kot največji politični uspeh nemškega naroda. Vendar je hkrati izrazila prepričanje, da v sedanji politični situaciji državnopravna povezava Avstrije z Nemčijo ni možna, *"weil Oesterreich einen kompakten deutschen Stamm umfaßt, aber in seinem Wesen kein Deutscher Staat ist"*.

Baron Max Rast je na zborovanju predlagal tudi resolucijo o Dalmaciji. Ta resolucija je poudarila, da z izločitvijo Dalmacije iz Cislitvanije in njeno priključitvijo k Hrvaški, ne bi bili oškodovani nemški interesi v Avstriji, z njo bi se nasprotno dosegla večja homogenost zahodne državne polovice²⁰³.

Mariborski program nemških nacionalcev je v javnosti naletel na glasen, čeprav deljen odmev. Po poročilih v Marburger Zeitung naj bi zlasti Grazer Volksblatt pisal kar o nemškonacionalni izdaji Avstrije, medtem ko naj bi Laibacher Tagblatt program ocenjeval veliko bolj

²⁰⁰ Prim. Tagesbote für Untersteiermark. 21.11.1870. Die Wehrzeitung und die Pontusfrage; Tagesbote für Untersteiermark, 22.11.1870. Die Entneutralisierung des schwarzen Meeres.

²⁰¹ Tagesbote für Untersteiermark, 21.11.1870.

²⁰² Berchtold, Österreichische Parteiprogramme. str.72-73; Suetter, str. 26.

²⁰³ Marburger Zeitung, 18.1.1871. Der Deutschnationale Parteitag.

zmerno in trezno²⁰⁴. Nad njim ni bilo preveč navdušeno niti mariborsko Gospodarsko-politično društvo Napredek. Na seji društva konec januarja 1871 je namreč Friederich Brandstetter poudaril, da se mariborski program v bistvu ne razlikuje od programa prvega nemško-avstrijskega strankinega dne z dne 22. maja 1870, ki so ga podprli tudi spodnještajerski ustavoverci. Hkrati je menil, da mariborski program ni uresničljiv, in da zlasti izločitev Dalmacije iz Cislitvanije ni potrebna. Tudi drugi člani društva se niso strinjali z resolucijami in so zlasti nasprotovali federalističnim načelom, ki da so vsebovani v njih²⁰⁵. Na takšno stališče društva Napredek pa je seveda takoj reagiralo Društvo nemških nacionalcev, ki je na seji 28. januarja 1871 zavrnilo podtikanja, da gre pri mariborskih resolucijah za zagovarjanje federalizma. Baron Max Rast je še posebej poudaril, da glede vprašanja Dalmacije mnogi pozabljajo, da je tudi dalmatinski deželni zbor 3. septembra 1870 sprejel adresso, v kateri je izrazil željo, da bi svoje poslance pošiljal v Zagreb in ne na Dunaj²⁰⁶.

Nasprotja med Gospodarsko-političnim društvom Napredek in Društvom nemških nacionalcev pa so se že kmalu pomirila, saj se je - kot je na seji društva Gospodarsko-političnega društva Napredek poudaril dr. Julius Pfrimer - v novi politični situaciji, ko je na čelo vlade prišel ultramontanski Hohenwart, proti konservativni vladi mogoče boriti le na podlagi popolne enotnosti vseh Nemcev. Pfrimer je zaradi tega predlagal zbližanje Gospodarsko-političnega društva Napredek z Društvom nemških nacionalcev v Mariboru in njegov predlog so na seji tudi sprejeli: člani društva Napredek naj bodisi privatno bodisi na javnih zborovanjih sodelujejo z nemškimi nacionalci²⁰⁷.

Nemško nacionalne ideje na Spodnjem Štajerskem so bile v letu 1871 še vedno izredno močne. Najbolj aktivno je bilo Društvo nemških nacionalcev v Mariboru, ki je 24. marca 1871 organiziralo veliko proslavo ob nemški zmagi - Siegesfeier²⁰⁸, maja 1871 pa je poslalo Döllingerju posebno zahvalno adresso²⁰⁹. Tudi celjski nemški meščani so konec marca 1871 pozdravili ustanovitev nemškega rajha in zmage nemškega orožja s kresovanjem²¹⁰, celjsko Turnarsko društvo pa je poslalo navdušen pozdrav slavnostnemu odboru splošnega nemškega turnarskega slavlja v Bonnu: *"Aus dem Süden Deutschösterreich, aus der grünen Steiermark, begrüßen wir deutsche Turner von Cilli Euch in Bonn versammelte Stammesbrüder und Gesinnungsgenossen zu Eurem schönen nationalen Feste auf das herzlichste. Geniesset und vervollkommet die kostbaren Güter, die Eures Geistes Kraft und Eure Waffen Euch errungen und seid versichert, das auch wir, obwohl durch ein politisches Machtgebot staatlich von Euch geschieden, in der Hochhaltung und Verbreitung deutscher Gesinnung eines der edelsten Ziele sehen und es unverrückt im Auge behalten werden. Ein freudiges herzliches Gut Heil Euch deutschen Turnern, ein begeistertes Hoch dem Deutschen Reich!"*²¹¹

Čeprav so 4. novembra 1871 ustanovili Nemško društvo tudi v Celju²¹², se je ob koncu leta 1871 nemška nacionalna plima že začela spreminjati v oseko. Že leta 1872 v časopisju zasledimo le malo poročil o delovanju obeh spodnještajerskih nemških nacionalnih društev, poskus barona Maxa Rasta, da bi v Mariboru ustanovil novo Nemško društvo, ki naj bi skrbelo za nemškega duha v Mariboru in krepilo občutek duhovne in materialne povezanosti z

²⁰⁴ Prim. Marburger Zeitung, 25.1.1871.

²⁰⁵ Marburger Zeitung, 27.1.1871.

²⁰⁶ Marburger Zeitung, 1.2.1871.

²⁰⁷ Marburger Zeitung, 15.2.1871.

²⁰⁸ Marburger Zeitung, 26.3.1871.

²⁰⁹ Marburger Zeitung, 21.5.1871.

²¹⁰ Winkler, n. d., str. 64.

²¹¹ F. Porsche, Geschichte des Turnvereines Cilli, v: Deutsche Wacht, 22.3.1906.

²¹² Marburger Zeitung, 8.11.1871; 15.11.1871. Na ustanovnem občnem zboru so za predsednika celjskega Nemškega društva izvolili gimnazijskega prof. Wenzla Marecka, v društveni odbor pa celjskega župana dr. Josefa Neckermanna, odvetnika dr. Johanna Hiegerspergerja, Josefa Rakuscha, barona Brucka in odvetnika dr. Eduarda Glantschnigga. Društvo, ki je ob ustanovitvi štelo 39 članov, je na ustanovnem občnem zboru sprejelo resolucijo, s katero so priznali velike zasluge grofa Beusta za Avstrijo.

nemškimi brati v rajhu, pa je zaradi nezainteresiranosti Mariborčanov propadel²¹³. Seveda pa je dramatična nemška združitev okrepila nemško nacionalnega duha v okviru starega ustavovernega tabora. Razlike med nemškimi nacionalci in liberalnimi ustavoverci vse bolj izginjajo, v spodnještajerskem ustavovernem taboru prihajajo v ospredje "mladi", ki jim doktrinami liberalizem ne zadošča več. Na volilnem zborovanju poslanca Karla Reuterja aprila 1872, tako volilci sprejmejo resolucijo o potrebi posebnega položaja Galicije in uvedbi direktnih volitev v državni zbor²¹⁴, kar je v skladu s programom drugega nemško-avstrijskega strankinega dne iz 26. februarja 1871²¹⁵. Resolucija je sprejeta enoglasno, čeprav nekdanji predsednik društva nemških nacionalcev v Mariboru prof. Rudolf Reichel meni, da bi morali Bialo izločiti iz Galicije in jo priključiti k Šleziji. Vendar je Reichel s svojim stališčem osamljen²¹⁶. Tudi poslanca Seidl in Brandstetter na zborovanju poudarita, da enako kot Reuter stojita na programu "mladih" s Pickertom na čelu²¹⁷.

V znaku programa "mladih", ki ga sprejme tretji nemško-avstrijski strankin dan na Dunaju 27. aprila 1873²¹⁸, pa potekajo tudi državnozbornske volitve 1873. Mariborsko društvo Napredek nemudoma potrdi omenjeni program²¹⁹, Marburger Zeitung pa volilce opozarja, naj ne volijo nobenega "*upravnega svetnika*", kar je naperjeno proti "starim"²²⁰. V skladu s sklepi tretjega nemško-avstrijskega strankinega dne se poskuša nemški ustavoverni tabor držati stroge strankarske discipline²²¹, vendar na volitvah vseeno pride do "bratskega" boja. V celjski mestni kuriji se za mandat potegujeta deželni šolski inšpektor Wretschko in odvetnik dr. Richard Foregger. Čeprav oba v predvolilnih nastopih prisegata na program tretjega nemško-avstrijskega strankinega dne, celjski volilci na poskusnih volitvah 28. septembra 1873 kot kandidata potrđijo dr. Foreggerja²²² (čeprav mu nekateri očitajo, da je eden izmed tistih, ki so krivi za borzni polom)²²³, ki v svojih nastopih bolj poudarja nemško nacionalno stališče²²⁴.

Tudi v Mariboru, kjer ob Karlu Reuterju kandidira še Friederich Brandstetter (kandidat Gospodarsko-političnega društva Napredek), oba kandidata poudarjata, da stojita na programu tretjega nemškega strankinega dne, vendar na volitvah zmaga Brandstetter, ki ga podpira tudi Društvo nemških nacionalcev²²⁵.

²¹³ Marburger Zeitung, 21.4.1872. V posebnem oklicu so baron Max Rast, dr. Roman Sonns, Ludwig pl. Bitterl, dr. Alexander Miklautz in Joseph Demmel bralce seznanili, da je štajersko namestništvo 22.2.1872 potrdilo statute Nemškega društva v ustanavljanju in da bo namen društva naslednji: "Zweck des Vereines ist die Pflege des deutschen Geistes innerhalb unserer Stadt, des Sinnes für die Zusammengehörigkeit auf geistigem und materiellem Gebiete mit unseren Stammbrüdern im deutschen Reiche, mit denen wir einst enger geeinigt durch Jahrhunderte Freude und Leid geteilt haben". Vendar do ustanovnega občnega zbora društva verjetno ni prišlo.

²¹⁴ Marburger Zeitung, 3.5.1872.

²¹⁵ Program je objavljen v: Leopold Kammerhofer (Hrsg.), Studien zum Deutschliberalismus in Zisleithanien 1873-1879, str. 249-251; Diethild Harrington-Müller, Der Fortschrittsklub im Abgeordnetenhaus des österreichischen Reichsrats 1873-1910, str. 159-161.

²¹⁶ Marburger Zeitung, 3.5.1872. Reichla je najprej zavrnil Karl Reuter, ki je poudaril, da minister Unger ne bo dovolil poseganja v zgodovinski obseg posameznih dežel in opozoril na nevarnost, ki jo vsebuje takšna zahteva. Če bi namreč Bialo izločili iz Galicije, potem bodo podobne zahteve začeli postavljati tudi klerikalci in narodnjaki na Štajerskem. Zaradi tega bi po Reuterjevem mnenju sporazum s Poljaki o posebnem položaju Galicije moral vsebovati le garancije o zaščiti nemškega prebivalstva.

²¹⁷ Marburger Zeitung, 3.5.1872.

²¹⁸ Program je objavljen v: Leopold Kammerhofer (Hrsg.), Studien zum Deutschliberalismus in Zisleithanien 1873-1879, str. 257-259; Diethild Harrington-Müller, Der Fortschrittsklub im Abgeordnetenhaus des österreichischen Reichsrats 1873-1910, str. 161-163.

²¹⁹ Marburger Zeitung, 30.5.1873.

²²⁰ Marburger Zeitung, 18.5.1873.

²²¹ Prim. Marburger Zeitung, 11.6.1873. Parteidisziplin.

²²² Marburger Zeitung, 3.10.1873.

²²³ Suetle, str. 29.

²²⁴ Marburger Zeitung, 17.9.1873. Ein politisches Glaubensbekenntniss.

²²⁵ V predvolilnem obdobju sta se Friederich Brandstetter in Karl Reuter spopadla z vso silo. Reuterjevo kandidaturo so mariborski volilci potrdili na javnem zborovanju 25.5.1873 (Marburger Zeitung, 5.7.1873), kljub temu pa se junija kot kandidat pojavil še Friederich Brandstetter, ki je pred sprejemom volilne reforme izjavil, da ne misli več kandidirati. Dne 14. junija 1873 je Brandstetter sklical volilno zborovanje, na katerem je predstavil svoj program

Ne le v Mariboru in Celju, kjer je dr. Foregger volilce šarmiral z besedami: *"Ich bin ein Deutscher mit Leib und Seele und bin der Ansicht, daß die Politik Oesterreichs eine deutsche sein muß, weil die Deutschen das Reich gegründet, weil sie es erhalten. Deutschtum und Freiheit ist in Oesterreich ein und daselbe. Wer deutsch gesinnt, ist auch ein Freund der Freiheit und des Fortschrittes auf allen Gebieten"*, tudi drugod po monarhiji pridejo v ospredje "mladi". Foregger, Brandstetter (in po njegovem izstopu iz parlamenta 1875 Duchatsch) ter v mariborski kmečki kuriji izvoljeni Konrad Seidl²²⁶, so vse do leta 1879 člani Naprednega kluba in v njegovem okviru tudi dokaj aktivni. Na splošno pa v tem času nemško nacionalne ideje izgubijo na moči. Okrepijo se šele ob koncu sedemdesetih let, ko pride po dolgoletni vladavini liberalizma do spremembe razmerja med političnimi silami.

Slika 3 – dr. Richard Foregger

Krizno obdobje

Če je v obdobju 1867-1873 spodnještajerski ustavovorni tabor izredno aktiven in poskuša zavzemati stališča do vseh aktualnih problemov časa, pa po letu 1874 zapade v precejšnjo letargijo. Večina spodnještajerskih ustavovornih in drugih društev popolnoma zaspi, nekdanj cvetočega političnega življenja ne prebudijo iz zimskega spanja niti pomembni in aktualni politični problemi. Po mnenju neznane dopisnika Marburger Zeitung je položaj še posebej kritičen v Celju, kjer je društveno življenje popolnoma ohromljeno. Prof. Wenzel Mareck se kot načelnik odbora splošnega uradniškega društva zaman trudi, da bi na sklepni seji ustanovili hranilnični in posojilnični konzorcij, v Kazini se ničesar ne dogaja *"und selbst der Bürgermeister soll kaum eine beschlußfähige Sitzung zusammenbringen - jedesmall habe er nöthig, die Gemeinderäthe von den Gemeindediener aus den Gasthäusern zusammenzutrommeln"*²²⁷. Tudi Cillier Zeitung, ki ga začenja 1876 izdajati tiskar Johann Rakusch, v prvih letnikih stalno opozarja na pomanjkanje politične zavesti med celjskim meščanstvom. Vendar politična apatija ni le celjska posebnost. Marburger Zeitung maja 1875 v članku Ein ernstens Wort in ernster Zeit²²⁸ resignirano ugotavlja, da tudi v Mariboru ni več političnega življenja,

(program prvega, drugega in tretjega nemško-avstrijskega strankinega dne) in na katerem so volilci izvolili dvanajstčlanski volilni odbor (Marburger Zeitung, 18.6.1873). Že naslednji dan se je Društvo nemških nacionalcev v Mariboru, ki je podpiralo Brandstetterjevo kandidaturo, s posebnim dopisom "zahvalilo" dotedanjemu poslancu Karlu Reuterju za njegovo politično delovanje in mu na ta način dalo na znanje, da ne popira njegove kandidature (Marburger Zeitung, 22.6.1873). Brandstetter pa je 5. julija 1873 sklical novo volilno zborovanje, na katerem je prišlo do tako ostrih spopadov med pristaši Reuterja in Brandstetterja, da je vladni komisar razpustil zborovanje (Marburger Zeitung, 9.7.1873). Brandstetterjevi pristaši so na Reuterja naslovili več kot protislovne očitke, glavna zamera pa je verjetno izhajala iz njegove pripravljenosti sodelovati s slovenskimi liberalci. (Med tistimi, ki so ga podpirali proti Brandstetterju, je bil tudi dr. Janko Serbec). Čeprav je Reuter vse očitke zavrnil, je na volitvah zmagal Friedrich Brandstetter. Na volitvah je prejel 531, Reuter pa le 266 glasov (Marburger Zeitung, 24.10.1873).

²²⁶ Zanimivo je, da je Seidl na svojem predvolilnem zborovanju 24.9.1873 napadal le klerikalce in Pravno stranko, medtem ko je mladoslovence označil za enako liberalne kot so nemški ustavoverci. Glej: Marburger Zeitung, 26.9.1873.

²²⁷ Marburger Zeitung, 2.5.1875. Vereinsleben in Cilli.

²²⁸ Marburger Zeitung, 5.5.1875; 7.5.1875.

kakršno se je razvilo po sprejemu decembrske ustave. Mariborsko Gospodarsko-politično društvo Napredek obstaja le na papirju (o njegovem delovanju ni ne duha ne sluha že več kot leto dni) in tudi vsa druga društva v Mariboru spijo spanje pravičnega. Po mnenju lista manjka ljudem politične izobrazbe in pravega razumevanja skupnih interesov, kajti politično izobraženi državljani bi morali vedeti, da nasproti državi nimajo samo dolžnosti (plačevanje davkov), temveč tudi pravice. Dolžnost vsakega državljanca pa je, da svoje pravice tudi izrablja in da zastopa lastne interese: *"Es ist somit die Aufgabe, ja die Pflicht eines jeden wahren Patrioten, die Thätigkeit des Vereinslebens nach Kräften zu fördern, wenn er anders des Namens eines Konstitutionellen Staatsbürgers würdig erscheinen will"*²²⁹.

Organiziranega političnega življenja se s takšnimi in podobnimi pozivi nikakor ne da oživit, čeprav je leta 1874 na Spodnjem Štajerskem registriranih kar 41 političnih društev²³⁰. Glavni razlog leži v strogi cenzuri tiska, nadzoru političnih zborovanj in pritisku na uradništvo, ki ga prakticira meščanska Auersperg-Lasserjeva vlada. Politični indiferentizem je med spodnještajerskim nemškim meščanstvom vse do nastopa Taaffejeve vlade tako močan, da propadejo tudi vsi poskusi oživljanja delovanja političnih društev²³¹. Seveda od časa do časa to ali ono društvo priredi kakšno zborovanje ali se zbere vsaj na občnem zboru, da si izvoli novo vodstvo (že leta 1874 je edino aktivno ptujsko Gospodarsko-politično društvo Napredek, ki priredi nekaj zborovanj v ptujski okolici)²³², na splošno pa je v drugi polovici sedemdesetih let politično mrtvilo temeljna značilnost spodnještajerskega vsakdana, kar se pokaže tudi na deželnozborskih volitvah 1878.

Še najbolj odločno stališče zavzame spodnještajerski nemški ustavoverni tabor do zunanjepolitične usmeritve vlade. Tako vsi spodnještajerski nemški poslanci podpišejo t.i. interpelacijo "stodvanajsterice"²³³, ptujsko Gospodarsko-politično društvo Napredek pa se izreče zoper aneksijo Bosne in Hercegovine že konec julija 1876²³⁴. V obeh spodnještajerskih nemških listih (Marburger Zeitung, Cillier Zeitung) se pojavljajo članki, ki odločno nasprotujejo okupaciji Bosne in Hercegovine²³⁵, nemški poslanci pa v državnem zboru in v delegaciji svarijo pred "ekstenzivnim širjenjem" države in velikanskimi stroški za vojsko²³⁶.

Če k temu dodamo še tradicionalno zavzemanje za večjo tiskovno svobodo²³⁷ in za demokratizacijo političnega življenja ter dosego pravičnejše razdelitve izdatkov za skupne zadeve med Avstrijo in Ogrsko²³⁸, lahko rečemo, da so po krachu dunajske borze 1873 v ospredju zanimanja spodnještajerskega nemškega meščanstva predvsem gospodarski problemi.

Seveda s tem ne želimo trditi, da se nemški ustavoverni tabor z gospodarskimi vprašanji ni pečal že prej. Tudi v šestdesetih in na začetku sedemdesetih let so zanj vprašanja gospodarskega razvoja izredno pomembna. In čeprav med nemškimi ustavoverci na Spodnjem Štajerskem prevladuje stališče, ki vidi predpogoj za gospodarski razcvet v nevmešavanju države v gospodarstvo, se nekateri ob "prosti trgovini" zavzemajo tudi za zaščito obrti pred industrijsko

²²⁹ Marburger Zeitung, 7.5.1875.

²³⁰ Marburger Zeitung, 28.5.1875. V okrajnem glavarstvu Maribor je bilo leta 1874 registriranih kar 13 političnih društev (od tega 4 v Mariboru). V okrajnem glavarstvu Celje sta bili 2 društvi (obe v mestu Celju), v okrajnem glavarstvu Lipnica 14, v okrajnem glavarstvu Ljutomer 1, v okrajnem glavarstvu Ptuj 3, v okrajnem glavarstvu Radgona 3, v okrajnem glavarstvu Brežice 2 in v okrajnem glavarstvu Slovenj Gradec 3. Poleg tega je bilo leta 1874 registriranih še 105 nepolitičnih društev, od tega kar 40 v Mariboru in 15 v Celju.

²³¹ Za poskus oživitve Ustavnega društva v Celju prim. Janez Cvirn, Boj za Celje, str. 16-20.

²³² Npr. Marburger Zeitung, 17.7.1874; 16.8.1874; 27.9.1874.

²³³ Prim. D. Harrington-Müller, n. d., str. 84.

²³⁴ Suetie, str. 29.

²³⁵ Npr. Marburger Zeitung, 13.1.1878; 16.1.1878; 14.6.1878; 17.7.1878.

²³⁶ Cillier Zeitung, 19.2.1878. Celjski poslanec dr. Richard Foregger je na zasedanju avstrijske delegacije odločno poudaril: "Avstro-ogrska monarhija je dovolj velika, da ne potrebuje nobenega ozemeljskega širjenja".

²³⁷ Celjski poslanec dr. Richard Foregger je na seji državnega zbora 10.3.1877 predlagal izdajo novele k zakonu o tisku; v predlogu se je zavzel za zmanjšanje konfiskacij, za ukinitve kavcije in za svobodnejše ustanavljanje časopisov. Prim. Cillier Zeitung, 11.3.1877. Die "Pressfreiheit" im Reichsrathe.

²³⁸ Prim. Suetie, str. 29.

konkurenco in varovanje kmetijstva pred cenejšimi kmetijskimi pridelki iz Ogrske in tujine. Obrt in trgovina z domačimi kmetijskimi pridelki sta namreč tradicionalno torišče gospodarskega udejstvovanja spodnještajerskega meščanstva, ki mu proces industrializacije in svobodna trgovina ne prinašata zgolj koristi. Seveda pa je svobodna trgovina, kljub težavam, ki jo prinaša zlasti obrti, vrednota, ki je pomemben sestavni del nazorov spodnještajerskega nemškega meščanstva.

S krahom dunajske borze, ki so ga po mnenju Marburger Zeitung s špekulacijami povzročili tudi skorumpirani poslanci ustavoverne stranke (v državnem zboru namreč sedi 46 upravnih svetnikov, ki zasedajo kar 128 upravnih mest)²³⁹, pa pridejo gospodarska vprašanja povsem v ospredje, kar se izrazi že na prvih direktnih državnozborskih volitvah 1873. Kandidat v celjski mestni kuriji dr. Richard Foregger na zborovanju v Celju svoj gospodarski program predstavi z besedami: *"Ich betrachte es als die Hauptaufgabe eines Volksvertreters, für die größte Sparsamkeit im Staatshaushalte einzustehen, darauf zu dringen, daß die Auswüchse des Aktienwesens beseitigt werden, daß die Wiederkehr des Gründungsschwindels durch gesetzliche Vorkehrungen hintangehalten werde, daß Eisenbahnen und Straßen entsprechend den Bedürfnissen des Verkehrs, der Industrie und des Handels gebaut werden, daß die fiskalischen Plackereien einer gesunden Finanzpolitik Platz machen und daß die Steuern nicht nur gerecht und ohne Benachteiligung irgend einer Klasse der Bevölkerung vertheilt, sondern auch vernünftig und zum Nutzen des Staates verwendet werden. Gewiß, es sind große Aufgaben, wichtige Reformen, welche daß direkt gewählte Parlament erwarten"*²⁴⁰.

Z zaostrovanjem krize pa gospodarska vprašanja popolnoma prevladajo. V nemškem časopisju od sprejema majskih zakonov 1874 ne najdemo več člankov s protickerkveno vsebino, zato pa se vrstijo razmišljanja o potrebnih ukrepih za omilitev gospodarske krize. Pri presojanju poti za reševanje katastrofalnega gospodarskega stanja v državi in z njim povezanih socialnih problemov, pa se vse bolj krepijo nasprotniki manchesterskega liberalizma. Že septembra 1874 Marburger Zeitung zahteva carinsko zaščito pred žitom iz Romunije in Rusije²⁴¹ in odločno nasprotuje namenu vlade, da bi za 45 milijonov gld naročila topove v tujini. Po mnenju lista tudi avstrijska težka industrija izdeluje dovolj kvalitetno jeklo za topove. V času, ko se avstrijska industrija bori za preživetje, je z gospodarskega vidika takšno naročilo več kot nepremišljeno. Po mnenju lista bi moral parlament sprejeti poseben zakon, ki bi določal, da lahko vlada v tujini naroča le tisto blago (do določene višine sredstev), ki ga ni mogoče dobiti na avstrijskem tržišču²⁴².

Podobno stališče zagovarja na volilnem zborovanju 14. avgusta 1875 v Mariboru tudi poslanec Konrad Seidl, ki se v državnem zboru ukvarja skoraj izključno z gospodarskimi vprašanji²⁴³. Po njegovem mnenju Avstrija predvsem ne sme popustiti pred madžarskimi zahtevami po spremembi kvote pri obnovitvi pogodbe (1877), saj že sedaj plačuje 70% za skupne stroške. Če Ogrska ne bo popustila, potem je po Seidlovem mnenju bolje uvesti čisto personalno unijo, kot pa sprejeti še večje obremenitve že tako obubožane Avstrije: *"Für uns speziell in Untersteiermark, welches Weinbau treibt, wäre die Personale union von Nutzen; wir müssen gestehen: diese Union bringt uns eine Besserung unserer wirtschaftlichen Zustände"*²⁴⁴. Posledica personalne unije bodo po Seidlovem mnenju tudi carinske omejitve, tako da na avstrijskem tržišču ne bo več toliko slabega hrvaškega vina in tudi ne toliko ogrskega²⁴⁵.

Glede carin je Seidl mnenja, da je bila avstrijska gospodarska politika že od Metternichovega časa povsem napačna. Metternich se ni hotel priključiti nemški carinski zvezi,

²³⁹ Marburger Zeitung, 18.5.1873.

²⁴⁰ Marburger Zeitung, 17.9.1873.

²⁴¹ Marburger Zeitung, 4.9.1874.

²⁴² Marburger Zeitung, 6.9.1874.

²⁴³ Marburger Zeitung, 20.8.1875; 22.8.1875; Suetie, str. 29.

²⁴⁴ Marburger Zeitung, 22.8.1875.

²⁴⁵ Ibidem.

s čimer je bila Avstrija izgnana iz Nemčije. Leta 1853, ko se je želela Avstrija priključiti carinski zvezi, pa je le-ta ni hotela sprejeti vanjo. Vlada je potem s carinsko zvezo sklenila pogodbo v smislu svobodne trgovine, s tem pa je žrtvovala pomembne interese države (obljubili so ji, da bo čez 12 let sprejeta v carinsko zvezo). Ta pogodba s carinsko zvezo je bila posledica političnih in ne gospodarskih interesov. Leta 1865 je vlada ponovno sklenila trgovinsko pogodbo s carinsko zvezo v smislu svobodne trgovine in ta pogodba je bila še bolj neugodna za Avstrijo. Tudi pri njej so bili v ospredju politični motivi, saj je Avstrija menila, da se bo povečal njen vpliv v Nemčiji. To se seveda ni zgodilo, je pa škodovalo avstrijski industriji. To je tudi eden izmed vzrokov, da avstrijska industrija še vedno ni življensko sposobna in da Avstrije še vedno ne moremo imenovati industrijska država. Avstrija je namreč tudi za blago, ki ga je na avstrijskem tržišču dovolj, uvedla izredno nizke uvozne carine. Denar se je tako stekal v tujino, domača industrija pa je propadala. To je še posebej očitno pri uvozu surogatov kave, še bolj pa je nerazumljiv uvoz železa in vina, ki sta izrednega pomena za Štajersko. Avstrija je postala glavno tržišče za nemško železarstvo, medtem ko domača težka industrija propada. Avstrija pa je izgubila svoja tržišča tudi v Rusiji in v poljskih področjih, kjer sedaj kupujejo le še nemško železo. Tudi pri vinu je podobno. Avstrija ima svojega kvalitetnega vina več kot dovolj, pa ga vseeno uvaža. Uvozna carina na vino je izredno nizka, medtem ko je izvozna carina visoka. Po Seidlovem mnenju bi morala Avstrija prekiniti vse carinske pogodbe z drugimi državami. To Avstrije ne bi nikakor izoliralo, kot menijo nekateri. Namesto carinskih pogodb naj država sklene trgovinske pogodbe, carine pa si naj uredi v skladu s svojimi potrebami. Tam, kjer je možna svobodna trgovina, naj ne uvaja carin, za ostalo blago pa naj uvede zaščitne carine. Zagovorniki svobodne trgovine želijo, da bi država carine povsem ukinila ali pa da bi bile carine kar se da nizke. Zagovorniki zaščitnih carin pa bi želeli uvesti carine na vse blago iz tujine, tudi na takšnega, ki ga država potrebuje. Po Seidlovem mnenju pa je treba ubrati srednjo pot in carine uvajati le tam, kjer so potrebne²⁴⁶.

Zahteve po reviziji carinskih pogodb in uvedbi zaščitnih carin za domačo industrijo, kakršno je novembra 1875 poslalo državnemu zboru ptujsko Gospodarsko-politično društvo Napredek²⁴⁷, se od srede sedemdesetih let vse bolj krepijo. V polemiki med zagovorniki svobodne trgovine in zaščitnih carin se spodnještajersko nemštvo vse bolj nagiba na stran slednjih, čeprav so zagovorniki svobodne trgovine še vedno močni. Med spodnještajerskimi poslanci se za svobodno trgovino najbolj zavzema celjski poslanec dr. Richard Foregger, ki se prav okoli gospodarskih vprašanj konec leta 1875 na volilnem zborovanju v Laškem zaplete v ostro polemiko z znanim avstrijskim nacionalnim ekonomom Lorenzom von Steinom, lastnikom zdravilišča Laško²⁴⁸. Vendar pa z zaostrovanjem gospodarske krize svobodna trgovina nima več tiste privlačne moči, kot v desetletju pred krizo. *"Der Gesichtspunkt des reinen Individualismus, der Freihandel, steht dennoch in zahlreichen Fällen in Widerspruch mit der allgemeinen wirtschaftlichen Wohlfahrt und er kann für den Staat, dem die Sorge für die letztere anvertraut ist, nicht allein maßgebend sein."*²⁴⁹ Vprašanje: ali svobodna trgovina ali zaščitne carine, po mnenju lista ni principielno vprašanje, temveč je treba iskati odgovore nanj v vsaki državi na različne načine²⁵⁰. Obe teoriji sta namreč stari, vsaka pa ima svoje dobre in slabe strani²⁵¹. Vendar pa sistem zaščitnih carin v današnjem trenutku spada v sfero "praktične politike"²⁵².

To stališče pride tudi do izraza pri pogajanjih o obnovi trgovinske pogodbe z nemškim rajhom, ko Marburger Zeitung obžaluje, da v avstrijski politiki še vedno prevladujejo

²⁴⁶ Ibidem.

²⁴⁷ Marburger Zeitung, 19.11.1875.

²⁴⁸ Marburger Zeitung, 1.9.1875; 8.9.1875; Suede, str. 29.

²⁴⁹ Marburger Zeitung, 15.8.1875.

²⁵⁰ Ibidem.

²⁵¹ Marburger Zeitung, 1.10.1875; 3.10.1875. Zollfrage, Politik und Wirtschaftsleben.

²⁵² Marburger Zeitung, 6.10.1875. Zum Kämpfe der Schutzzöllner und Freihändler.

zagovorniki svobodne trgovine: *"Unsere Handelspolitik, die bisher immer den Anderen Nutzen und uns fast ausschliesslich schaden gebracht hat, soll und muß endlich einen mehr "egoistischen" Beigeschmack erhalten"*²⁵³. Seveda pa je proti uvajanju uvoznih carin na blago, ki ga Avstrija ne proizvaja, kar se pokaže v reakciji na poskus vlade, da poviša carino na kavo: *"Der Kaffee ist kein bloßes Genußmittel, auf welches wir beliebig verzichten können; die Gewohnheit ist uns zur zweiten Natur geworden und haben die Preise der übrigen Lebensmitteln den Kaffee unentbehrlich gemacht"*²⁵⁴.

Ob gospodarskih vprašanjih pa nemški ustavoverni tabor po letu 1873 nekoliko več pozornosti namenja tudi socialnim problemom²⁵⁵, čeprav za njihovo reševanje nima pravega posluha. Tako kot je v času velike gospodarske konjunktуре (1867-1873) prepričan, da bo samoregulatorna prostega trga, za katerega se zavzema, slej ali prej privedla do socialne harmonije, se tudi v času velike depresije po krahu 1873 pretirano ne ukvarja z iskanjem potrebnih ukrepov za omilitve socialne bede nižjih slojev²⁵⁶. Predpogoj za rešitev socialnih problemov namreč vidi v izboljšanju gospodarskih razmer v državi, zato se zadovoljuje z opozarjanjem na socialne razsežnosti krize. Zlasti po letu 1873 se tisk nekoliko bolj razpiše o dramatičnih socialnih razmerah med delavstvom v Avstriji, vendar je v komentarjih pglavitnih teženj socialističnega delavskega gibanja več kot zadržan. Rešitev problemov vidi v zakonski omejitvi izkoriščanja delavcev, v skrbi za delavsko izobrazbo in v takšni politiki države, ki bo preprečevala brezposelnost: *"Die Sorge des Staates muß vor allem darauf gerichtet sein, das Volk bei der Arbeit zu erhalten, dem Volke seine ehrliche Arbeit nicht verkümmern zu lassen"*²⁵⁷.

Podoben je odnos ustavovernega tabora do delavskega gibanja. Franz Wiesthaler, ki poskuša po svojem povratku iz Švice svoje demokratične ideje promovirati v mariborskem Gospodarsko-političnem društvu Napredek, mora kmalu spoznati, da med spodnještajerskim meščanstvom niso dovzetni za (social)demokratske nazore. Kot urednik Marburger Zeitung nenehno opozarja, da je rešitev delavskega vprašanja *"stvar kulture in humanosti"*²⁵⁸ in se v številnih člankih ter na javnih zborovanjih zavzema za uvedbo splošne in enake volilne pravice, za ukinitev redne vojske, za pomoč države pri reševanju nakopičenih socialnih vprašanj, za popolno demokratizacijo ustavnega življenja itd., vendar s svojimi pogledi med spodnještajerskim meščanstvom nikakor ne more prodreti²⁵⁹. Čeprav sodeluje pri ustanovitvi Gospodarsko-političnega društva Napredek in si v njegovem okviru zlasti prizadeva za organizacijsko in idejno povezavo štajerskega svobodomiselnega tabora v enotno štajersko demokratično Ljudsko stranko²⁶⁰, njegova stališča ne najdejo dovolj velike podpore. Na deželnozborskih volitvah 1867, 1870 in 1871 neuspešno kandidira v mariborski mestni kuriji, saj ne dobi podpore mariborskega meščanstva. Zaradi svojega delovanja v mariborskem Delavsko izobraževalnem društvu, ki ga ustanovi že poleti 1868²⁶¹, pa prihaja v vedno ostrejšo

²⁵³ Marburger Zeitung, 24.6.1877.

²⁵⁴ Marburger Zeitung, 18.11.1877.

²⁵⁵ Na splošno o tem: Wilhelm Wadl, Liberalismus und soziale Frage in Österreich. Deutschliberale Reaktionen und Einflüsse auf die frühe österreichische Arbeiterbewegung (1867-1879), Wien 1987 (Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie 23).

²⁵⁶ Prim. D. Harrington-Müller, str. 144.

²⁵⁷ Marburger Zeitung, 21.1.1877.

²⁵⁸ Marburger Zeitung, 3.6.1868.

²⁵⁹ O Wiesthalerjevem delovanju v Mariboru glej: Franc Rozman, Socialistično delavsko gibanje na Štajerskem, Ljubljana 1979, str. 85 sl.

²⁶⁰ Že 20.1.1867 se Wiesthaler v Marburger Zeitung v članku Was die Volkspartei will! zavzame za ustanovitev Ljudske stranke in natančno predstavi njen program. V članku Die Ziele der Volkspartei (Marburger Zeitung, 3.6.1868) se zavzame za tesno sodelovanje med Ljudsko stranko in delavskim gibanjem, ki da ju združuje isti cilj: poplmenjenje človeka. V obsežnem članku Zur Bildung einer steiermärkischen Volkspartei (Marburger Zeitung, 18.9.1868 in 20.9.1868) pa idejo konkretizira in predlaga, da bi se morala vsa štajerska svobodnemiselna in napredna društva politično povezati v enotno štajersko Ljudsko stranko (po vzoru na Jakobyjevo Nemško ljudsko stranko), ki si bo z vsemi silami prizadevala za izgradnjo ustave na podlagi potreb ljudstva. To idejo pa propagira tudi na nemških ustavnih dnevih 1869.

²⁶¹ Marburger Zeitung, 27.8.1868; Rozman, n. d., str. 30.

konfrontacijo z vodstvom mariborskega društva Napredek, ki ne zavrača le njegovih socialdemokratskih idej, temveč tudi koncept federalistične preobrazbe Avstrije po švicarskem zgledu²⁶². Zaradi tega aprila 1871 izstopi iz društva Napredek in se posveča le še organizaciji delavstva.

Čeprav so Wiesthalerjevi nazori (nekakšna mešanica demokratičnih idej iz leta 1848 in zgodnjih socialdemokratskih idej) za spodnještajersko meščanstvo preradikalni - zlasti zahteva po splošni in enaki volilni pravici -, pa obstaja nekaj skupnih področij, kjer se interesi delavskega in liberalnega tabora prekrivajo. Najprej na področju boja proti cerkvi²⁶³. V zmagi nad katoliško cerkvijo, ki je tradicionalen nosilec absolutne oblasti, vidi tudi delavsko gibanje prvi korak k demokratizaciji družbe, zato je mariborsko delavsko izobraževalno društvo v boju proti cerkvi enako aktivno in radikalno kot ustavoverci²⁶⁴. Drugo skupno področje pa je boj proti militarizmu in vojaškemu kompleksu, ki požira ogromna sredstva in pomeni oviro za demokratizacijo in gospodarski razvoj države²⁶⁵. V tem boju se zlasti angažira Franz Wiesthaler, ki vse od avstrijsko-pruske vojne 1866 v časopisu objavi celo vrsto člankov zoper redno vojsko (namesto nje predlaga uvedbo splošne ljudske oborožitve)²⁶⁶, seveda pa so njegove ideje preradikalne za štajerske ustavoverce²⁶⁷.

Pred volitvami 1871, ko je na čelu Avstrije konservativna Hohenwartova vlada, pride celo do taktične povezave med ustavoverci in delavci. Na zborovanju Delavskega društva v Mariboru 20. avgusta 1871 se Wiesthaler in Brandstetter zavzameta za skupen boj liberalcev in delavcev proti fevdalno-klerikalni stranki, pri čemer govorci jasno poudarjajo, da gre za taktično povezavo, kajti ko bo skupen sovražnik poražen, bosta liberalna in delavska stranka spet šli vsaka svojo pot: prva na desno, druga na levo²⁶⁸. Liberalci sprejmejo delavsko zahtevo po uvedbi delavskih zbornic, kot prvemu koraku k uvedbi splošne in enake volilne pravice, delavci pa se strinjajo z zahtevami ustavovercev, ki se zavzemajo za odpravo posrednih davkov in uvedbo novega enotnega davka na dohodke, obrtni zakon, ki bo urejal odnose med delavci in delodajalci, uvedbo delavskih zbornic in ustanovitev posebne sekcije za delavska vprašanja pri trgovinskem ministrstvu²⁶⁹. Seveda ta povezava koristi predvsem ustavovercem in že na državnoborskih volitvah leta 1873 mariborsko delavstvo ni več pripravljeno na sodelovanje z liberalci²⁷⁰. Glavni razlog je seveda bistveno različno presojanje volilne reforme, ki razen uvedbe direktnih volitev ohranja star sistem "zastopstva interesov" in širokim delavskim množicam ne daje volilne pravice²⁷¹. Od tega časa dalje ne prihaja več do taktičnih povezav med nemškimi liberalnim meščanstvom in delavskim gibanjem.

²⁶² Marburger Zeitung, 19.5.1871.

²⁶³ Rozman, n. d., str. 35; Wadl, n. d., str. 122.

²⁶⁴ Npr. že na velikem ljudskem zborovanju pod vodstvom F. Wiesthalerja (16.8.1869) so navzoči sprejeli resolucijo o ukinitvi samostanov in duhovniških redov, ki da so v nasprotju z naravnimi zakoni in pravno državo. (Marburger Zeitung, 18.8.1869). Na shodu 6.6.1870 pa je mariborsko Delavsko izobraževalno društvo sprejelo resolucijo, ki je zahtevala prekinitev diplomatskih odnosov med Rimom in Dunajem, nepriznanje dogme o papeški nezmotljivosti, meščanski zakon, odpravo celibata, sekularizacijo cerkvenih posestev ter nekonfesionalne šole. (Rozman, n. d., str. 39).

²⁶⁵ Wadl, n. d., str. 122.

²⁶⁶ Npr. Marburger Zeitung, 4.1.1867; 10.5.1867; 29.1.1868; 31.1.1868; 2.2.1868; 1.3.1868 itd. Oktobra 1870 pa je Wiesthaler v samozaložbi izdal še drobno knjižico z naslovom Stehendes Heer oder Volkswehr.

²⁶⁷ Je pa na splošnem delavskem zborovanju 20. avgusta 1871 v Mariboru F. Brandstetter poudaril, da je skrajna levica, ki ji tudi sam pripada, v državnem zboru delovala za največje možno znižanje "krvnega davka". (Marburger Zeitung, 23.8.1871).

²⁶⁸ Marburger Zeitung, 23.8.1871; Rozman, n. d., str. 52-54.

²⁶⁹ Ibidem.

²⁷⁰ Rozman, n. d., str. 55.

²⁷¹ Marburger Zeitung, 10.9.1873. Na delavskem zborovanju v Götzovi pivnici 31.8.1873 so prisotni sprejeli resolucijo z zahtevo po uvedbi splošne in enake volilne pravice.

Zusammenfassung

**DIE MITGLIEDER DER VERFASSUNGSTREUEN PARTEI
IN DER UNTERSTEIERMARK IN DEN SECHZIGER
UND SIEBZIGER JAHREN DES 19. JAHRHUNDERTS**

Janez Cvirn

Obwohl die Einwohner der untersteirischen Städte und Märkte bereits in den fünfziger Jahren öffentlich den schwarzen Absolutismus kritisieren, verdächtige demokratische Bärte tragen und tiefgreifende Reformen fordern (vor allem Maribor/Marburg erlangt in diesem Zeitabschnitt den Ruhm einer »republikanischen« Stadt), verhelfen erst die Wiederaufnahme des Verfassungslebens und die Ausschreibung der Gemeinde- und Landtagswahlen den liberalen Ansichten zu einem merklichen Durchbruch. Das deutsche Bürgertum in der Untersteiermark ist davon überzeugt, daß der Konstitutionalismus eine Voraussetzung für die Lösung aller Fragen im fortschrittlichen Sinne sei. Aus diesem Grund unterstützt es wenigstens am Anfang ganz offen die Regierung Schmerling. Vor allem in Übereinstimmung mit der großdeutschen Politik der Krone (in dieser Hinsicht hält es an der Devise fest: *Kein Deutschland ohne Österreich, kein Österreich ohne Deutschland*), bekundet es bei der Beurteilung verschiedener Möglichkeiten der weiteren Verfassungsentwicklung und der Lösung der innenpolitischen Krise die meisten Sympathien gegenüber der Ausrichtung der steirischen Autonomisten mit Kaiserfeld an der Spitze, die sich für die Anerkennung einer möglichst umfangreichen Autonomie für Ungarn einsetzen.

Die liberale Orientierung des untersteirischen Deutschtums kommt bei der Beurteilung aller politischen und wirtschaftlichen Fragen zum Ausdruck. Forderungen im Stile »mehr Licht« und ein uneingeschränktes Vertrauen in den Fortschritt auf allen Gebieten des gesellschaftlichen Lebens kommen auf allen Sitzungen der untersteirischen Gemeindeausschüsse zum Vorschein sowie in der Tätigkeit der untersteirischen Landtags- und Reichsratsabgeordneten. Bei der Formulierung der politischen Forderungen ist das untersteirische verfassungstreue Lager mehr als mäßig. Sein Interesse gilt vor allem lokalen Problemen, auch bei den Fragen, die das Verhältnis zwischen Kirche und Staat sowie die nationalen Fragen berühren, ist es nicht radikal. Ganz im Gegenteil. Bis zur Enzyklika *Quanta cura* setzt es sich mit kirchlichen Problemen relativ wenig auseinander, und auch die nationale Frage steht ganz im Hintergrund.

Das Verhältnis des verfassungstreuen Lagers zur Regierung Schmerling beginnt sich erst im Jahre 1864 zu ändern, als klar wird, daß die permanente politische Krise in der Monarchie einer Lösung bedarf. Während der dritten Session des Abgeordnetenhauses unterstützen die Mitglieder der Verfassungstreuen Partei in der Untersteiermark immer deutlicher die kritischen Töne jener Abgeordneten, welche die Verabschiedung eines Gesetzes über die Verantwortung der Minister fordern, ferner die Abschaffung von Paragraph 13 der Februarverfassung, die Revision des wirtschaftlichen Vertrags zwischen Österreich und der Deutschen Zollunion sowie die Lösung der ungarischen Frage.

Nach der Sistierung der Verfassung (1865) verlangen die Mitglieder der Verfassungstreuen Partei in der Untersteiermark die sofortige Wiederaufnahme des Verfassungslebens und setzen sich verschiedenen föderalistischen Plänen der Monarchieumgestaltung entschieden entgegen. (Auch das slowenische *Mariborer Programm* vom September 1865 wird abgelehnt). Unter dem Einfluß Kaiserfelds setzen sie sich immer mehr für den Dualismus ein. Die Überzeugung, daß die Wiederaufnahme des Verfassungslebens und ein Ausgleich mit den Ungarn die einzige Lösung für die Monarchie darstelle, erstarkt vor allem nach dem Krieg im Jahre 1866.

Erst in den letzten Monaten des Kampfes gegen das verfassungswidrige Regime Belcredis, vor allem aber während der Landtags- und Gemeindewahlen Anfang 1867, bildet sich das untersteirische Verfassungslager endgültig heraus, in den Vordergrund seiner politischen Aktion treten anstelle der lokalen Probleme größere und aktuellere politische Fragen der Zeit. Der Kampf um die Wiederaufnahme des Verfassungslebens ist nach dem Fall Belcredis und nach der Einberufung der regelmäßigen Reichsratssitzung zwar beendet, dennoch beginne, so die Marburger Zeitung, erst jetzt der Kampf um eine Verfassungsänderung und um die weitere Entwicklung des Verfassungslebens. Konstitutionalismus und Gedankenfreiheit seien nach der Meinung des Blattes von gleicher Bedeutung. Der Konstitutionalismus allein genüge bei weitem nicht, er sei änderungs- und ergänzungsbedürftig. Doch die Reorganisation Österreichs hänge nicht nur von der Verfassungsänderung im Geiste der Freiheit und des Fortschritts ab, sondern auch von einem baldigsten Ausgleich mit Ungarn.

Im Jahre 1867 identifizieren sich die Mitglieder der Verfassungstreuen Partei in der Untersteiermark mit dem parlamentarischen Kampf der Verfassungstreuen Partei, die darum bemüht ist, als Gegenleistung für ihre Einwilligung zum Dualismus, möglichst viele liberale Freiheiten und Rechte zu erlangen. In diesem Kampf ist das Engagement des deutschen verfassungstreuen Lagers in der Untersteiermark sehr groß, bald nach der Annahme der Dezemberverfassung beginnt es sich auch politisch zu organisieren. Bereits im Februar 1868 wird in Maribor der Wirtschaftlich-politische Verein »Fortschritt« (*Gospodarsko-politično društvo Napredek*) gegründet, der bis zur Mitte der siebziger Jahre eine äußerst bedeutende Rolle im politischen Leben Maribors und der gesamten Untersteiermark spielt. Nach seinem Vorbild wird im August 1868 ein *Verfassungsverein* in Celje (Cilli) gegründet, es folgen in den Jahren 1869–1870 Verfassungsvereine in Laško (Tüffer), Ptuj (Pettau), Brežice (Rann), Radlje (Mahrenberg), Konjice (Gonobitz) und Slovenska Bistrica (Windisch Feistritz). Alle diese Vereine entwickeln eine relativ rege Tätigkeit, veranstalten regelmäßige monatliche Versammlungen, verabschieden Resolutionen, von ihnen gehen Petitionen für den Reichsrat aus, sie betreiben Wahl agitation, ihre Mitglieder wirken den Vereinsbestimmungen gemäß in Gemeindeausschüssen und anderen Repräsentationsgremien.

Die Petitionen der untersteirischen Gemeindeausschüsse und verfassungstreuen Vereine zeigen, daß das untersteirische Deutschum zu allen aktuellen Zeitproblemen Stellung zu nehmen versucht, wobei es den allgemeinen Tendenzen in der Verfassungstreuen Partei folgt. Die zentralistische Dezemberverfassung stellt für das untersteirische verfassungstreue Lager die einzige Grundlage für die Entwicklung des Verfassungslebens in der Monarchie dar, darum weist es alle Versuche zur Änderung der bestehenden Verfassungsordnung im Sinne des Föderalismus zurück.

Das Einsetzen für ein zentralistisches, starkes und einheitliches Österreich kommt in der Ablehnung von Vorschlägen zu einer föderalistischen Umgestaltung der Monarchie zum Ausdruck (Die *Marburger Zeitung* weist Fischhofs Buch »Österreich und die Bürgschaften seines Bestandes« entschieden zurück), ferner in der Ablehnung der Forderungen der Tschechen nach Anerkennung des tschechischen historischen Rechtes, vor allem aber in scharfen Reaktionen auf das Programm des *Vereinigten Slowenien*, das in den Jahren 1868–1871 von der slowenischen *Tabor-Bewegung* wieder affirmiert wird. Im Kampf gegen diese Forderung der Slowenen beruft sich das verfassungstreue Lager auf das steirische Regionalbewußtsein, warnt vor den wirtschaftlichen Folgen einer Vereinigung der Untersteiermark mit dem armen Krain und hebt hervor, das *Vereinigte Slowenien* sei nur ein Täuschungsmanöver, die eigentliche Absicht sei die Gründung eines großen (süd-)slawischen Staates unter russischem Joch.

Bis zum Ausbruch der Krise im Jahre 1873 liegt im Mittelpunkt des Interesses der Mitglieder der untersteirischen *Verfassungstreuen Partei* das Problem der Durchsetzung der Dezemberverfassung, wobei sie sich, so wie das deutsche verfassungstreue Lager überhaupt, die Frage stellen: die Verfassung oder das Konkordat. Die Grundbedingung für eine endgültige Durchsetzung der Verfassung sei nach der Ansicht der Mitglieder der *Verfassungstreuen Partei* in der Untersteiermark die gesetzliche Regelung der Beziehungen zwischen Staat und Kirche. Das Konkordat, das die katholische Kirche und die Katholiken privilegieren, stehe in einem multikonfessionellen Staat wie Österreich im Gegensatz zum Verfassungsprinzip der Gleichheit der Staatsbürger, ungeachtet ihrer nationalen und konfessionellen Zugehörigkeit. Aus diesem Grunde greift das untersteirische Deutschum in den Jahren 1867–1873 energisch in den Kulturkampf ein.

Die Zeit der »liberalen Offensive« bringt auch eine Änderung in den Beziehungen zwischen der deutschen (Verfassungstreuen) und der slowenischen Partei mit sich. Während die nationale Problematik zur Zeit der Regierung Schmerling ganz im Hintergrund steht, kommt es nach 1867 auch in diesem Bereich zu wesentlichen Veränderungen. Die Radikalisierung der slowenischen Politik, die wegen des Opportunismus der slowenischen Abgeordneten im Reichsrat das Programm des *Vereinigten Slowenien* erneut aufgreift, ist gerade in der Steiermark am stärksten zu spüren. Die *Tabor-Bewegung*, entschiedenere Forderungen der slowenischen Abgeordneten im steirischen Landtag und organisiertes Auftreten der slowenischen Partei bei den Wahlen, lösen natürlich eine Reaktion des deutschen verfassungstreuen Lagers aus, das sich in immer stärkerem Maße bedroht fühlt.

Bis Ende 1871, wenn sich die Lage allmählich wieder zu beruhigen beginnt und bald beinahe jene vor 1867 wiederhergestellt wird, werden andere politische Fragen zur Gänze von nationalen Problemen beschattet, obwohl ihnen das deutsche verfassungstreue Lager das Primat aberkennt. Um die Empfindlichkeit der deutsch-slowenischen Beziehungen zu verdecken, tritt es als die Partei der freien und fortschrittlichen Deutschen und Slowenen auf, das in erster Linie gegen die klerikalen Dunkelmänner kämpft, auf die klar definierten slowenischen nationalen Forderungen aber mit der Hervorhebung der (ehemaligen) nationalen Eintracht und mit der Berufung auf das

regionale steirische Bewußtsein antwortet, das in dieser Zeit noch immer ziemlich stark ausgeprägt ist.

In den Petitionen der Gemeindeausschüsse und Bezirksvertretungen sowie bei den Verfassungstagen, die die deutsche *Verfassungstreue Partei* im Jahre 1869 gegen die slowenischen *Tabori* veranstaltet, hebt sie hervor, daß durch den Anschluß der Untersteiermark an Krain vor allem das verarmte Krain profitieren würde, die untersteirische Bevölkerung müßte doch wesentlich höhere Steuern als bisher entrichten. An die slowenische Bevölkerung wendet sie sich mit der rhetorischen Frage: *Wollt ihr Krainer werden?*«, was bei einem stark regionalen Bewußtsein eine ziemlich ähnliche Wirkung hat wie die Angst vor hohen Steuern. Statt eines nationalen Streites schlägt sie einen gemeinsamen deutsch-slowenischen Kampf um Freiheit und Fortschritt vor. Auf die slowenischen Forderungen nach Gleichberechtigung der slowenischen Sprache antwortet sie, sie widerstrebe ihr keineswegs, hebt jedoch die Nützlichkeit der Beherrschung der deutschen Sprache für die slowenische Bevölkerung hervor, und zwar umso mehr, weil eine slowenische Schriftsprache vorerst noch nicht existiere. Insbesondere weist sie auch auf die (süd)slawische Komponente in der slowenischen Politik hin und auf den verdeckten Wunsch der slowenischen Führer nach einer Aussonderung aus dem Rahmen der Habsburgermonarchie und Gründung eines großen (süd)slawischen Königreiches.

In einer Zeit, in der die deutsche Frage zwar noch immer offen ist, erstarken in der Monarchie allmählich deutschnationale Ideen, die ihren Widerhall auch in der Untersteiermark finden. Eine außerordentlich bedeutende Rolle bei der Stärkung der deutschnationalen Tendenzen unter den untersteirischen Deutschen spielt Graz, wo bereits im Jahre 1869 der *Verein der Deutschnationalen* gegründet wird, der entschieden für die Wahrung der deutschen Interessen in dem dem ehemaligen Deutschen Bund angehörigen Teil Österreichs eintritt. Unter seinem Einfluß wird Mitte Juli 1870 der *Verein der Deutschnationalen* in Maribor gegründet, nach Ausbruch des französischen Krieges erstarkt der nationale Geist auch im alten verfassungstreuen Lager.

Am 14. und 15. Januar 1871 veranstaltet der Mariborer *Verein der Deutschnationalen* den Parteitag der Deutschnationalen Österreichs, auf dem über die einheitliche Parteiorganisation, über die Frage des Sonderstatus Galiziens und über das Verhältnis Österreichs zu Deutschland diskutiert wird. Es nehmen daran die führenden deutschnationalen Politiker aus Wien, Prag, Linz, Graz, Celovec (Klagenfurt) und anderen, vor allem (unter)steirischen Städten teil, die nach lebhaften Debatten zu allen erwähnten Fragen besondere Resolutionen verabschieden, die unter dem Namen das »*Mariborer Programm*« bekannt sind. Darin fordert man den besonderen Status Galiziens und den Ausschluß Dalmatiens aus Zisleithanien. Ebenso begrüßt man die Vereinigung Deutschlands, obwohl sie auf Kosten der Deutschen in Österreich zustande kam. Der erstarkte deutsche Nationalismus, der durch den deutsch-französischen Krieg und die Gründung des Deutschen Reichs hervorgerufen wurde, geht bereits am Ende des Jahres 1871 wieder zurück.

Während das untersteirische verfassungstreue Lager im Zeitabschnitt 1867–1873 eine große Aktivität entfaltet und darum bemüht ist, zu allen aktuellen Zeitproblemen Stellung zu nehmen, wird es nach dem Jahre 1874 von einer spürbaren Lethargie befallen. Die Mehrzahl der untersteirischen verfassungstreuen und anderen Vereine stellt ihre Aktivitäten ein, nicht einmal bedeutende und aktuelle Probleme erwecken das einst rege politische Leben aus seinem Winterschlaf.

Einen festeren Standpunkt bezieht das untersteirische deutsche Verfassungslager nur zur außenpolitischen Ausrichtung der Regierung. So unterzeichnen alle untersteirischen deutschen Abgeordneten die sog. Interpellation der »Hundertzwölf«, in der deutschen Presse (*Marburger Zeitung*, *Cillier Zeitung*) erscheinen Artikel, deren Autoren sich der Besetzung Bosniens und der Herzegowina entschieden entgegenstellen, die verfassungstreuen Abgeordneten warnen im Reichsrat und in der Delegation vor einer »extensiven Ausdehnung« des Staates und vor gewaltigen Ausgaben für das Militär. Wenn man dazu noch die traditionellen Bemühungen um größere Pressefreiheit und Demokratisierung des politischen Lebens und eine gerechtere Verteilung der Ausgaben für gemeinsame Angelegenheiten zwischen Österreich und Ungarn hinzuzählt, dann kann man sagen, daß das Interesse des untersteirischen deutschen Bürgertums nach dem Zusammenbruch der Wiener Börse im Jahre 1873 vor allem den wirtschaftlichen Problemen gilt.

Durch die Verschärfung der Krise gewinnen die wirtschaftlichen Fragen die Oberhand. In der deutschen Presse findet man seit der Annahme der Mai-Gesetze des Jahres 1874 keine Artikel mit antiklerikalem Inhalt mehr, dagegen aber zahlreiche Überlegungen über die zur Milderung der wirtschaftlichen Krise erforderlichen Maßnahmen. Bezüglich der Lösungsvorschläge zur Sanierung der katastrophalen Wirtschaftslage im Staat und der damit verbundenen sozialen Probleme, nimmt die Zahl der Gegner des Manchester-Liberalismus zu.

In der Polemik zwischen den Befürwortern des freien Handels und den Vertretern von Schutzzöllen, neigt das untersteirische Deutschtum immer stärker zu den letzteren. In einer Zeit der sich

verschärfenden Wirtschaftskrise besitzt der freie Handel nicht mehr die Anziehungskraft aus dem Jahrzehnt vor der Krise, aber auch diejenigen, die sich für die Nichteinmischung des Staates in den Wirtschaftsbereich einsetzen, sind davon überzeugt, daß das System der Schutzzölle in die Sphäre der »praktischen Politik« gehöre.

Neben den wirtschaftlichen Fragen widmet das deutsche verfassungstreue Lager nach 1873 auch den sozialen Problemen mehr Aufmerksamkeit, obwohl es kein echtes Verständnis für ihre Lösung besitzt. So ist es während der großen Wirtschaftskonjunktur (1867–1873) davon überzeugt, daß der freie Markt, für den es eintritt, früher oder später durch seine eigenen Mechanismen eine soziale Harmonie herstellen würde. Auch während der großen Depression nach dem Zusammenbruch im Jahre 1873 unternimmt das verfassungstreue Lager keine besonderen Anstrengungen, um die erforderlichen Maßnahmen zur Milderung der sozialen Not der unteren Schichten zu finden. Als Voraussetzung für die Lösung der sozialen Probleme betrachtet es die Verbesserung der wirtschaftlichen Verhältnisse im Staat, deswegen begnügt es sich nur damit, auf die sozialen Dimensionen der Krise hinzuweisen.

Ein ähnliches Verhältnis hat das verfassungstreue Lager auch zur Arbeiterbewegung. Franz Wiesthaler, der nach seiner Rückkehr aus der Schweiz seine demokratischen Ideen im Mariborer *Wirtschaftlich-politischen Verein »Fortschritt«* zu promovieren versucht, muß bald erkennen, daß das untersteirische Bürgertum für die (sozial)demokratischen Ansichten nicht empfänglich ist. Nur auf zwei Gebieten decken sich die Interessen des Arbeiter- und verfassungstreuen Lagers: der Kampf gegen die katholische Kirche sowie der Kampf gegen Militarismus und Militär, weil letztere große Geldmittel erforderten und ein Hindernis für die Demokratisierung und wirtschaftliche Entwicklung des Landes darstellten.

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 1, tel. 061/12-56-152

Inštitut od leta 1960 izdaja revijo **Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (PZDG)**, ki se je leta 1986 preimenovala v **Prispevke za novejšo zgodovino (PNZ)**. Revija objavlja razprave, članke, historično dokumentacijo, poročila o simpozijih, knjižna poročila in recenzije, različne bibliografije in tekočo bibliografijo sodelavcev inštituta. V prvih letih izhajanja je bila revija izrazito usmerjena v zgodovino naprednega delavskega gibanja in NOB, vedno bolj pa je širila krog svojega objavljanja tudi na širša področja slovenske zgodovine. Zdaj lahko rečemo, da je to revija za novejšo slovensko zgodovino. Uredništvo se trudi, da bi bila revija pestra, kvalitetna in sodobna.

Prilagamo seznam še dostopnih letnikov, pri čemer opozarjamo, da sta letnika 1962 in 1973 že razprodana, nekaj letnikov pa je že skoraj razprodanih. Revijo lahko naročite pri založbi Mladika, SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 1, kupite pa pri vseh slovenskih knjigarnah.

PZDG 1960/1	PZDG 1981	PNZ 1989/2
PZDG 1960/2	PZDG 1982	PNZ 1990
PZDG 1961/1-2	PZDG 1983	PNZ 1991
PZDG 1963/1-2	PZDG 1984	PNZ 1992
PZDG 1965/1-2	PZDG 1985	PNZ 1993
PZDG 1966/1-2	PZDG 1986	
PZDG 1967/1-2	PNZ 1987	
PZDG 1968/69, 1-2	PNZ 1988	
PZDG 1970/1-2	PNZ 1989/1 –	
PZDG 1971/72	Trideset let	
PZDG 1975/76	Inštituta	
PZDG 1977	za zgodovino	
PZDG 1978/79	delavskega gibanja. –	
PZDG 1980	Biobibliografije.	

Marjeta Keršič-Svetel

ČEŠKO-SLOVENSKI STIKI MED SVETOVNIMA VOJNAMA (1. DEL)

Uvod

Konec prejšnjega stoletja sta se v Třebiču na Moravskem poročila hčerka gimnazijskega ravnatelja Tekla Marešova in mlinarjev sin, geometer Ferdinand Čermak. Poroka je bila proti volji staršev in ker jima je sorodstvo grenilo življenje, sta vzela pot pod noge in se preselila čisto na drug konec Avstrije – v Ljubljano. Tam sta ostala vse življenje, si ustvarila družino in dom, njuni otroci so se vsi rodili v Ljubljani.

Omenjeni Ferdinand Čermak je bil moj praded. Ker je bil nekaj časa predsednik *České obce v Ljubljani*, torej češkega društva, ki je delovalo v Ljubljani, je med njegovo zapuščino ostalo tudi precej dokumentov tega društva in drugih dokumentov, ki pričajo o življenju Čehov v Sloveniji in stikih Slovenije s Češkoslovaško med obema vojnama. Ob pregledovanju tega gradiva se je rodila želja, da bi o tej temi izvedela kaj več. Tako je počasi prišlo do zamisli za to delo.

Ko sem se naloge lotila, se je pokazalo, da je vprašanje češkoslovaško-slovenskih odnosov precej širše, kot je sprva kazalo. Najprej sem se omejila na časovno obdobje med obema svetovnima vojnama. Stiki in medsebojni vplivi so bili v tem obdobju zelo intenzivni, v Sloveniji je živelo precej Čehoslovakov, obstajale so organizacije, ki so te stike načrtno gojile, na voljo je bilo veliko gradiva, virov in literature, obstajajo še žive priče takratnega dogajanja, informatorji, ki so mi lahko marsikaj pojasnili. Hkrati pa je druga vojna pomenila velik mejnik, saj so se stvari na področju češkoslovaško-slovenskih stikov po njej, predvsem pa po letih 1948/49, močno spremenile.

»Češko-slovenski odnosi« so sumarno predstavljeni v istoimenskem geslu v *Enciklopediji Slovenije*. Nekateri segmenti češkoslovaško-slovenskih odnosov so že podrobno raziskani in teh vprašanj naloga ne načenja (na primer gledališke in operne zgodovine, muzikoloških, likovnih in arhitekturnih vplivov, nekaterih političnih vprašanj, sokolstva, planinske organizacije, literarne zgodovine in gospodarstva, zlasti tekstilne industrije) oziroma jih obravnava le okvirno. Podrobneje sem se lotila življenja češkoslovaških manjšinskih organizacij, predvsem *Československé obce v Ljubljani*, *Jugoslovansko-češkoslovaških in Češkoslovaško-jugoslovanskih lig*, slovenskih študentov v ČSR in nekaterih političnih vprašanj. Želela sem predvsem osvetliti tisti del predvojnega vsakdanjega življenja v Sloveniji, h kateremu so pomembno prispevali tudi češkoslovaško-slovenski stiki.

V delu je navadno govora o Čehoslovakih. Seveda ne more biti govora o Čehoslovakih kot o etnični kategoriji – gre pač za Čehe in Slovake. V obravnavanem obdobju zajema pojem »Čehoslovaki« tudi sudetske Nemce in Moravce. Večinoma je iz virov, opisov, člankov, uradnih statistik in podobnega nemogoče razbrati, za katero od navedenih narodnosti je pravzaprav šlo. Uporaba izraza »Čehoslovaki« je v nalogi torej nekakšen izhod v sili. V pretežni meri je šlo pravzaprav za češko-slovenske odnose, vendar pa bi bila le prehuda poenostavitev, če bi Čehoslovake zreducirali na zgolj in samo Čehe.

Poseben problem predstavljajo izredno razdrobljeni viri in tudi literatura. Še najmanj težav je z gradivom o ligah – ohranjen je namreč celoten arhiv *Jugoslovansko-češkoslovaške lige v Ljubljani* in Izvršilnega odbora lig Dravske banovine.

Uporabila sem arhivske vire (iz arhivskih in zasebnih zbirk), statistične vire, publicistične vire (zlasti sodobne zapise v časopisu), spominsko gradivo in izjave informatorjev. Delo je bilo napisano kot diplomatska naloga na oddelku za zgodovino ljubljanske filozofske fakultete leta 1989; za objavo v *Zgodovinskem časopisu* je bilo le uredniško redigirano.

Politični stiki in medsebojni vplivi

»Slovenci in Čehi smo imeli istega sovražnika in to nas je zbližalo intimneje, kot s katerim koli drugim slovanskim narodom. Ramo ob rami smo se borili v dunajskem parlamentu in v skupnih delegacijah. Vojne persekucije so nas še bolj zbližale in slovenski in češki politiki so brzo spoznali, da se morajo združiti v odporu proti Avstro-ogrski in Habsburžanom ... V borbi smo zmagali. Toda marsikaj je še ostalo, kar nam povzroča bolelost ... Tako kakor med svetovno vojno, tako si moramo zvesto stati bok ob boku tudi sedaj in vedno. Duh Locarna ni duh Evrope in težki oblaki groze še z raznih strani ...« Tako je med drugim zapisal Václav Klobač v svojem pismu, ki ga je 3. aprila 1926 objavilo *Jutro*.¹ (Celotno besedilo pisma glej v **prilogi 1!**) Misli v njem so v mnogočem značilne za odnose med Čehoslovaki in Slovenci v obravnavanem obdobju, zlasti politične. Šlo je za mešanico konkretnih skupnih interesov, idealiziranega slovanofilstva, jasnih programov in precej neoprijemljivega poudarjanja »bratskih čustev«. Politični stiki so bili ves čas večplastni: od povsem zasebnih zvez, ki so jih imeli politično pomembni posamezniki, do uradnih stikov na meddržavni ravni. Posebno za zadnje obdobje pred drugo svetovno vojno je značilno, da so bili uradni meddržavni odnosi le okvir, znotraj katerega se je odvijalo mednarodno delovanje raznih organizacij, strank, gibanj in posameznikov. Glede na različne nosilce bi te stike lahko razdelili na več tematskih sklopov: – stiki slovenskih in čeških politikov pred prvo svetovno vojno in med njo v avstrijskem parlamentu in izven njega, – stiki politikov in skupin politikov ob snovanju nacionalnih držav (sem sodijo na primer stiki, ki jih je gojil *Narodni svet* v Ljubljani, t.i. *Slovanski dnevi* v Ljubljani 1918, ideje koridorja, stiki češke »maffie« s tajnim odborom itd.), – skupne akcije na fronti, – stiki in odnosi v času pariške mirovne konference, – stiki med SHS in ČSR med obema vojnoma na meddržavni ravni (Mala antanta, konzulati, bilateralni sporazumi), – stiki posameznih strank, organizacij in gibanj, – delovanje slovenskih študentov v ČSR, – odmevi na razmere na Slovenskem v češkoslovaški javnosti (predvsem glede vprašanja Primorske in Koroške), – odmevi na češkoslovaško krizo v Sloveniji, – vpliv »masarykovstva« na slovensko politiko, – politično delovanje češkoslovaške manjšine v Sloveniji.

O posameznih sklopih vprašanj je bilo že precej napisanega, zlasti to velja za stike med češkimi in slovenskimi politiki do razpada Avstroogrske, za dogajanja na mirovni konferenci in za vprašanja v zvezi z Malo antanto. Nekatera vprašanja pa bi bilo šele treba raziskati, recimo odnos češkoslovaških uslužbencev v Sloveniji do delavskega gibanja, podrobnosti stikov posameznih političnih strank s Češkoslovaško, delovanje beguncev iz ČSR po nemški zasedbi Sudetov in tako dalje. Na tem mestu bi rada podala le splošen oris dogajanja na političnem področju, ki je sooblikovalo češkoslovaško-slovenske odnose.

Spričo ogroženosti v okviru habsburške monarhije se je med slovanskimi narodi v njenem okviru izoblikovala zavest »slovanske vzajemnosti«, ki je imela deloma realne temelje, deloma pa je bila utopična. Ta vzajemnost je postajala vse aktualnejša predvsem med Slovenci in Čehi, na kulturnem in deloma tudi gospodarskem področju pa je dajala tudi nekaj konkretnih rezultatov. To sodelovanje s Čehi je imelo ves čas močan pečat »narodnoobrambnosti«. To občutje je v javnosti najjasneje odražalo delovanje *Južnega sokola*, ustanovljenega 1863 v prostorih ljubljanske čitalnice. Prva pravila tega društva so se sicer skoraj v celoti zgledevala po pravilih nemškega *Turnvereina*, dejansko pa je šlo za sestrsko organizacijo češkega *Sokola* (na to kaže že ime *Južni Sokol*). Kasneje je ta povezanost prihajala vse močnejše do izraza – to se je kazalo že navzven v sokolskem kroju, ki se je povsem zgledeval po češkem, sčasoma pa se je namesto »gimnastiranja« (Gymnastik, Turnen) uveljavila telovadba (télcvik). Jasno je, da pri *Sokolu* ni šlo zgolj za športno organizacijo, kot bi to lahko sklepali po pravilih društva, saj je imela izrazito narodnoobrambno, politično in celo svetovnonazorsko funkcijo. Vse delovanje in tako imenovana »ideja sokolstva« je temeljila na čisto filozofsko doktrinarnih izhodiščih. Ta pa v mednarodni organizaciji *Sokola* niso bila povsem enotna. Tako 1908 ustanovljena *Slovanska sokolska zveza* ni vključevala ruskih *Sokolov* zaradi njihovih sporov s Poljaki in ne bolgarskih *Junakov*, ker so bili v sporu s Srbi. Ko je bila 1920 ustanovljena *Češkoslovaško-jugoslovanska sokolska zveza*, je prišlo do precej hudega spora s srbskimi *Sokoli*, ki niso hoteli sprejeti Tyrševih pravil. Ta so bila že dalj časa

¹ Klobač Václav: Mi Čehi in Slovenci. *Jutro*, 3. aprila 1926, str. 3.

temelj češkega in slovenskega sokolstva. Tyrševa pravila so se na Češkem uveljavila že v začetku 70. let 19. stoletja. Tehnično so bila pod močnim vplivom nemških telovadnih pravil, idejno pa povsem prilagojena težnjam češkega liberalnega meščanstva. Združitev narodno-obrambnega dela (z močnim slovanskim poudarkom) s telovadbo je bila zelo posrečena zlasti v propagandnem smislu: kjerkoli so se pojavili dobro organizirani, enotno oblečeni in fizično stremenirani Sokoli, so poželi navdušenje publike. Tako je dobil sokolski »Na zdar!« svoje mesto v vsakdanjem življenju ob boku poslovenjenega »Na zdravje«. Prav sokolstvo je odigralo zelo pomembno vlogo pri razvijanju zavesti o bratstvu s Čehi pri širši slovenski javnosti. Med obema vojnama je bila sokolska organizacija tudi ena od poglobitvinih stičnih točk med Slovenci in priseljenimi Čehi. Omeniti je treba, da je Masarykov realizem vtisnil svoj pečat tudi sokolstvu. Tako je bilo 1925 na kongresu *Zveze slovanskega sokolstva* sklenjeno, da se bodo vsi nacionalni Sokoli zavzemali za narodnostno in socialno pravičnost, pri čemer pa so odklonili revolucionarne metode.

Sodelovanje med češkimi in slovenskimi Sokoli se ni kazalo le v skupnih zletih, ampak je imelo tudi nekaj drugih rezultatov. Tako so na primer Čehi pomagali zgraditi sokolski dom na Taboru, za kar so zbrali pol milijona čeških kron in jih izročili slovenskim Sokolom kot posojilo. Udeležba čeških Sokolov na zletih v Ljubljani 1888, 1904 in 1922 ter udeležba slovenskih Sokolov na prireditvah na Češkoslovaškem (zadnjič 1948 v Pragi) je imela velik odmev v najširših množicah.

O sokolstvu in njegovi vlogi je bilo že dosti napisanega, zato naj poudarim le, da je na Slovenskem ves čas nosilo močan pečat tesne povezave s Čehi. Sokolstvo je dajalo pečat tudi vrsti vidnih politikov s Tavčarjem in Hribarjem na čelu.²

Sodelovanje med češkimi in slovenskimi politiki v avstrijskem parlamentu sega v šestdeseta leta 19. stoletja. Sčasoma so svoj odmev ti stiki dobili tudi v širši javnosti. Politično sodelovanje čeških in slovenskih politikov v dunajskem parlamentu je bilo močno odvisno od trenutnega razmerja sil, pa seveda od čisto konkretnih gospodarskih, kulturnih in političnih interesov. Toda zavest o slovensko-češkem političnem zavezištvu je pred prvo svetovno vojno že močno prevzemala slovensko javnost. Kako tesno je postalo to sodelovanje v parlamentu med prvo svetovno vojno je znano, prav tako tudi sodelovanje med slovenskimi in češkimi politiki v emigraciji. (Glej zlasti obširno delo Milade Paulove in dr. Pleterskega *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*.³) Naj opozorim torej le na nekatera dejstva, ki so močno vplivala na razvoj češkoslovaško-slovenskih odnosov v obravnavanem obdobju.

Skupne akcije v parlamentu so imele velik odmev v javnosti, med rezultati v širšem smislu je bilo tudi deklaracijsko gibanje. Po češkem zgledu so tudi nekateri slovenski politiki ustanovili svoj »tajni odbor«. Sestavljali so ga uradniki, rezervni oficirji in študenti. Vodilna osebnost te slovenske »mafije« dr. Gregor Žerjav je imel na Dunaju ves čas stike s Čehi. Pri tem pa češko-slovenskih stikov nikakor ni mogoče ločevati od stikov čeških politikov s predstavniki drugih jugoslovanskih narodov v avstroogrski državi in s Srbi. Med češkimi in slovenskimi politiki je prihajalo tudi do zelo resnih razhajanj. Razlika je bila predvsem v tem, da so se Čehi zavzemali za svojo državo na podlagi zgodovinskega prava, Slovenci pa na nacionalni podlagi in pravici do samoodločbe. Te razlike so povzročale precej težav, prav tako omahljivost slovenskih politikov, ki so tako rekoč do zadnjega trenutka še – vsaj navzven – ohranjali lojalnost do Habsburžanov. Vse skupaj je botrovalo tudi neuspehu Korošca in Kreka v Pragi 1917.⁴ Najhujše težave pa je povzročilo razhajanje ob problemih, ki jih je sprožil londonski sporazum.

² Stepnišek Drago: *Telovadba na Slovenskem*. Ljubljana, 1974 Štěpanek V.: *Sokolska práce pro sblížení československo-jihoslovanské*. JČ revue, leto 1, št. 1, 1930

Pivko Ljudevit: *Sokolstvo I. Češkoslovaško sokolstvo v letih 1862 do 1922*. Sokolska župa Maribor, 1923.

³ Pleterski Janko: *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*. Ljubljana, 1971

Paulova Milada: *Dějiny maffie. Odboj Čechů a Jihoslovanů za světové války 1914–1918*. Praha, 1918

ista: *Jugoslovenski odbor*. Zagreb, 1925

ista: *Jihoslovanský odboj a česká maffie*. Praha, 1928

ista: *Tajný výbor a spolupráce s jihoslovany v letech 1916–1918*. Praha, 1968

ista: *Tajná diplomatická hra o Jihoslovany za světové války*. Praha, 1923

Prepeluh Albin: *Pripombe k naši prevratni dobi*. Ljubljana, 1938.

⁴ Slovenec, 27. julija 1917 (Poročilo o pisanju čeških listov proti politiki jugoslovanskega kluba)

Masaryk, Beneš in *Češki narodni odbor* so bili prepričani, da je italijanska udeležba v vojni nepogrešljiva in da je za to Italiji pač treba priznati ustrezno plačilo. Masaryk je bil z Italijani v stiku že 1915, 1917 pa je bil v Rimu prvič Beneš, ki svojo dilemo v zvezi z Jugoslovani v spominih opisuje takole: »Nikoli nisem skrival svoje naklonjenosti do Jugoslovancev, toda v vseh okoliščinah sem bil do Italije prijateljski in lojalen.⁵ Beneš je pripadla naloga, da je Jugoslovane pridobil za sodelovanje na kongresu zatiranih narodov Avstroogrske v Rimu od 9. do 12. aprila 1918. Tam so italijansko-jugoslovanski spor začasno zakrpali. Vsaj na zunaj. Temeljni problem je seveda ostal. Masaryk v svojih spominih o tem pravi tole: »Odnos do Italije – londonski pakt – je bil večno boleči predmet razgovorov za Jugoslovane in tudi zame. Jugoslovanski prijatelji so izvzemši neznatne izjeme zavzeli zelo ostro stališče proti Italiji. ... V taktičnem pogledu je bilo koristno, da je bil del njih umirjenejši in je bil v stiku z Italijani. Oficijelna Srbija se je vedla mirno, ali to je bil za Hrvate in Slovence razlog za nezaupanje ... Med Hrvati in Slovenci so me imeli nekateri za prevelikega italofila in srbofila; radi tega ugotavljam s tem večjim priznanjem, da so v teku časa vodilni Hrvati, zlasti Trumbić, priznali, kako važna je Italija za zavezniško in posebno za jugoslovansko stvar.«⁶

Slovenci so seveda na to pomembno vlogo Italije gledali z grozo. Dejstvo je, da Masaryk slovenskim zahtevam ni bil naklonjen. Motila so ga nesoglasja med slovenskimi politiki in nejasnost političnega programa. Posamezni odlomki v njegovih spominih kažejo, da mu problematika slovenskega naroda ni bila blizu. O razpadu jugoslovanske legije v Rusiji recimo piše takole: »Ko sem se pripeljal v Rusijo, je bil spor med Srbi, Hrvati in Slovenci zelo aktualen. Vladalo je tudi znatno nesoglasje glede programa. Slovenci so izdajali list »Jugoslavija in so zahtevali Veliko Slovenijo, ki bi se federalizirala s Srbijo in Hrvatsko. Ustne razlage tega programa, ki sem jih slišal od Slovencev, niso zmanjšale njegove nejasnosti in prenapetosti.«⁷ Menil je, da so bili prav Slovenci krivi za razpad *Jugoslovanske legije*.

Italija je imela za Čeha še eno pomembno vlogo: tam se je oblikovala češkoslovaška vojaška sila. Povsem razumljivo je torej, da je bila prav Italija izjemno pomemben element pri oblikovanju razmerja sil ob nastajanju Češkoslovaške republike. Odnosov z njo prav gotovo Čehi niso nameravali kakorkoli skaliti zaradi Slovencev.

Sodelovanje med češkimi in slovenskimi politiki se je med tem nadaljevalo. 13. aprila 1918 je bilo v Smetanovi dvorani *Obecního doma* v Pragi zborovanje v protest proti izjavam Czernina na Dunaju. Zborovanja so se udeležili tudi jugoslovanski politiki, govorila sta dr. Ante Pavelić in dr. Anton Korošec. Med govorniki je bil tudi dr. Karel Kramař, ki je takrat dejal: ... »Bijemo skupen boj. Skupno je naše trpljenje, skupna naša zmaga ... slavnostno vam obljubimo, ves naš narod, da vas nikdar ne zapustimo, da je vaš boj tudi naš. Z vami bomo skupno v trpljenju in boju, žalosti in radosti ... Naše srce je polno vere v skupno zmago. Ves češki narod svojim bratom na jugu obljublja: Zvestoba za zvestobo na veke!«⁸ Take izjave niso ostale brez odmeva v Sloveniji in geslo »Zvestoba za zvestobo!« je bilo poslej pravi zaščitni znak češko-slovenskih odnosov. Citirali so ga zelo pogosto v vsem obdobju med svetovnimi vojnami – v zelo različnih okoliščinah.

Velik odmev v javnosti je imela tudi manifestativna prireditev ob petdesetletnici graditve praškega *Narodnega gledališča* maja 1918. Udeležila se je velika delegacija Jugoslovancev (okoli 100 delegatov), med njimi Hribar, ki je tudi govoril, in Fran Smodej iz Celovca. Posebnega socialnodemokratskega sestanka ob tej priložnosti se je udeležil Kristan.⁹

17. julija 1918 je bil na Dunaju skupni sestanek čeških, poljskih in jugoslovanskih poslancev, na katerem so govorili o možnostih za vzpostavitev narodnih držav in o njihovem medsebojnem sodelovanju. Še bolj podrobno so se o tem posvetovali na tako imenovanih

Slovenski narod, 10. septembra 1917, str. 3 (Čehi in Jugoslovani)

Edinost, 29. julija 1917 (Neugoden preobrat v jugoslovansko-čeških odnosajih).

⁵ Beneš Edvard: Světová válka a naše revoluce. Praha, 1927, str. 266.

⁶ Masaryk T.G.: Světovna revolucija. Ljubljana, 1936, str. 115 in 231.

⁷ Prav tam, str. 235.

⁸ Sborník dra. Karla Kramaře. K jeho 70. narozením. Praha, 1930, str. 201 in 225.

⁹ Tejchman M.: Na společné cestě k svobodě v době I. světové války. Češi a Jihoslovane v minulosti. Od najstarších dob do roku 1918. ČS Akademie věd, Praha, 1975, str. 661

Pleterski Janko: Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Ljubljana, 1971, str. 242–243.

Slovanskih dnevih v Ljubljani 16. in 17. avgusta 1918. Potekali so sočasno s konstituiranjem slovenskega *Narodnega sveta*.¹⁰ Velike javne manifestacije ob tej priložnosti so presegale celo majske v Pragi. Posvetovanja 17. avgusta 1917 so se poleg poljskih, hrvaških in srbskih politikov udeležili Čehi Klofač, Soukup, Kalina, Tusar, Vaňek in član *Tajnega odbora* Šimek, od slovenskih politikov pa Izidor Cankar, Remec, Smodej, Pogačnik, Korošec, Wilfan, Hribar, Kukovec in Mohorič.¹¹ O posvetovanju so izdali uradni komunike, ki pa seveda ne zajema dejanske vsebine posveta, saj je šlo za stvari, ki bi jih zlahka šteli za veleizdajo. (Glej besedilo komunikeja v **prilogi 2!**)

Ohranjeno je delovno gradivo s tega posvetovanja, ki je zelo zanimivo. V njem med drugim beremo: »Samostojne države Poljakov, Čehoslovakov in Jugoslovancev morajo svetu dokazati, da hočejo postati element mira in reda. Zato naj med sabo sklenejo federacijo s takšnimi pogodbami, ki bodo na prvi pogled pričale, da se te naloge dobro zavedajo in da se hočejo za njih izpolnitev poslužiti vseh sredstev, ki so neodvisnim državam na razpolago. ... Češkoslovaške, Poljske in Jugoslovanske državi bode torej nastala svetovno važna naloga, da so trdna in jaka ovira nemške ekspanzivnosti na jug in iztok in da na ta način zabranjajo nove otesce, kateri bi v bodočnosti utegnili izzivati nemško osvetoželjnost in nemškemu narodu prirojeni imperijalizem. ... Predvsem je neobhodno potrebno, da so vse tri države v teritorialni sovislosti. Na prvi pogled se to zdi težavno, če ne celo nemogoče. Natančnejše uvaževanje razmer pa pokaže, da so zapreke le navidezne. Češkoslovaška in poljska država imeli bosta itak dokaj dolgo skupno mejo. Šlo bode torej le še za teritorialno zvezo z Jugoslavijo. Celotna madžarska uradna statistika, ki je, kar se ljudskega štetja tiče, Slovanom skrajno krivična, prča da je od Donave do Mure ozemlje na več kilometrov širokem pasu poseljeno s slovanskimi prebivalci. ... To ozemlje torej bodi naraven koridor, ki naj spaja Jugoslavijo s Češkoslovaško in po njej s Poljsko. Za bodočo našo trodržavno zvezo postavimo si naslednje točke: obrambno zvezo, enotno carino, enotno železniško politiko, skupen sistem vodnih poti, enoten denarni kov, enotne mere, poštno konvencijo, enotno zakonodajo (zlasti glede varstva delavcev, trgovskega in patentnega prava, bank, zadružništva, prometa, skupno razsodišče za sporna vprašanja).¹²

Poleg teh izrazito političnih načrtov so govorili tudi o skupnem reševanju problemov aprovizacije, surovin, kapitala in strokovnjakov, o koncentraciji slovanskega združništva, sodelovanju glede tiska, tujskega prometa in valutnih vprašanj.¹³ Govora je bilo tudi o zelo širokem sodelovanju na kulturnem področju, pa tudi na področju izobraževanja. »Vojska je pokazala, kako odbijajoča je nemška kultura in svetovno naziranje. Ker smo vsled vzgoje vsi v znatni meri inficirani od teh vplivov, treba je, da začnejo naši kulturni činitelji misliti na velik proces emancipacije in očiščenja, ki nas ima oprostiti nemške kvazikulture ...« Predvideno je bilo sodelovanje na področju vseh vej umetnosti, predvsem pa pri učenju jezikov in spoznavanju ostalih narodov iz te meddržavne zveze. Načrtovali so izmenjavo študentov in kulturnih delavcev ter celo obrtnikov. Zanimivo je, da so poudarili nujnost ustanovitve posebne organizacije, ki bi te stike pospeševala: ... »Za gojitev vseh teh raznih stikov naj se v vseh centrih pokličejo v življenje društva, kakor je v Ljubljani *Društvo prijateljev Poljskega naroda*.« Do ustanovitve take organizacije je kasneje res prišlo, namreč do nastanka *Češko-slovaško-jugoslovanskih in jugoslovansko-češkoslovaških lig*.¹⁴ Kakšni so bili sklepi *Slovenskih dni* v Ljubljani, je težko z gotovostjo reči, saj so vse izhode pakta, ki je bil sprejet in podpisan ob tej priložnosti, iz varnostnih razlogov uničili. Gotovo pa je, da so o zgoraj

¹⁰ Tejchman M.: na splošne cestě svobodě v době I. světové války. Češi a Jihoslovane v minulosti. Od nejstarších dob do roku 1918. ČS Akademie věd, Praha, 1975.

¹¹ Ta imena najdemo zapisana na hrbtni strani v nemščini sestavljenih pripomb za posvetovanje. ARS, fond Narodnega sveta v Ljubljani, Predsedstvo; fasc. 2, Poročila. Jugoslovanske priprave za posvetovanje dne 17. 8. 1918.

¹² ARS. Narodni svet. Predsedstvo. fasc. 2, Poročila. Državnopravna zveza med češko – slovaško – poljsko in jugoslovansko državo (tipkopis z rokopisnimi opombami).

¹³ ARS. Narodni svet. Predsedstvo. fasc. 2, Poročila. Poročilo o gospodarskih in kulturnih stikih, ki bi se dali gojiti med Čehi, Poljaki in Jugoslovani.

¹⁴ ARS. Narodni svet. Predsedstvo. zgoraj omenjeni dokument, poleg tega pa še osnutki sklepov v nemščini.

opisanih temah razpravljali. Nekatere od programskih točk so ostale aktualne še vse obdobje do druge svetovne vojne, predvsem ravno v češkoslovaško-jugoslovanskih odnosih. Najbolj radikalna zahteva, to je zahteva po ozemeljski povezavi (koridorju), pa je ostala živa še vse do konca pariške mirovne konference.

Poleg vseh teh oblik sodelovanja v času prve svetovne vojne znotraj Avstroogrske in v emigraciji je treba omeniti še skupne akcije Čehov in Slovencev na fronti, predvsem pa tako imenovano *Carzansko zaroto*, na čelu katere je bil Ljudevit Pivko, Mariborčan, vnet Sokol in po vojni eden od najaktivnejših članov *Jugoslovansko-češkoslovaške lige*. Junija 1917 je prišlo v enotah na vzhodnem Tirolskem do zamisli, da bi Italijanom namenoma omogočili preboj fronte. Večina zarotnikov je bila Čehov. Med italijansko ofenzivo se je 18. septembra posrečil prebeg 30 vojakov in petih oficirjev na italijansko stran. Konec oktobra je bila ta češko-jugoslovanska enota pod italijanskim poveljstvom poslana na Monte Zebio. Prvotni načrt – razbitje tirolske fronte – se ni posrečil. Poglavitni vzrok za ta neuspeh je bilo nerazumevanje in nezaupanje italijanskih oficirjev. Skupina carzanskih upornikov je postala del vse večje organizacije češkoslovaških legij v Italiji. *Jugoslovanski dobrovoljski bataljon v Italiji*, čigar temelj so bili carzanski prebežniki jugoslovanskega rodu s Pivkom na čelu, pa je ostal do konca vojne osamljen. To skupno jugoslovansko-češko carzansko dejanje je imelo v javnosti takrat velik odmev. Preiskava je trajala vse do konca vojne in je močno odmevala tudi v tisku.¹⁵

Dejstvo je torej, da je politično porajanje slovenske državnosti proti koncu prve svetovne vojne bilo tako rekoč prežeto s stiki s Čehi. Posledica vsega tega so bili velikanski upi, ki jih je slovenska javnost gojila glede tega zavezništva. Toda Čehi so bili politično in strateško v neprimerno ugodnejšem položaju kot Slovenci. Še več: interesi enih in drugih so si v mednarodnem merilu deloma celo nasprotovali.

Prve dni po prevratu in razpustu avstroogrske armade so v Ljubljani posamezni češki oficirji oblikovali neke vrste *češko legijo*. Nastanjena je bila v Šempetrski vojašnici. Prve dni po razpadu Avstroogrske je bil v njej tudi Jan Masaryk kot nadporočnik. Komandni sedež te enote je bil v kavarni Evropa, kjer se je tako oblikovalo nekakšno provizorično predstavništvo češkoslovaške vojske in vlade, ki je vzdrževalo stike z narodno vlado v Ljubljani.¹⁶ Narodna vlada je celo uporabila nekaj čeških enot, da bi preprečila nemire. Tako je na primer poslala češko enoto v Pragersko.¹⁷ Narodna vlada je v svojih prizadevanjih za mednarodno priznanje 30. novembra sklenila, da s Prago izmenja trgovinska atašeja. Kot pooblaščenca slovenske Narodne vlade so v Prago nameravali poslati dr. Dragotina Lončarja, ki je iz tega naslova dobil že izplačan predujem 1000 kron. Na Rybařev predlog naj bi ČSR poslala svojega posebnega predstavnika tudi v Trst. (Za Trst so Čehi kazali posebno zanimanje kot za mednarodno pristanišče z dobrimi železniškimi zvezami.)¹⁸ Dogodki pa so se kar prehitevali in spričo skrajno neugodnih mednarodnih in tudi notranjih razmer je z vso nujnostjo stopilo v ospredje vprašanje jugoslovanske združitve.

Z nastankom Kraljevine SHS se je položaj seveda spremenil. Slovenska politika zdaj v odnosu do Čehov ni več nastopala samostojno, ampak le še kot del nove jugoslovanske države, v kateri pa glede stikov s Češkoslovaško niso vsi imeli povsem enakega mnenja. Kraljevina Srbija in Črna gora nista imeli v stikih s Čehi nobene posebne tradicije. Nič nenavadnega torej, da je kot prvi diplomatski predstavnik Kraljevine SHS v prvi polovici januarja 1919 v Prago odpotoval Ivan Hribar, ki je bil tam akreditiran kot minister poslanik. Hribar

¹⁵ Pivko Ljudevit: *Carzano*. Prva knjiga. Seme. Maribor, 1924

Tajchman M.: Na společne ceste k svobodi v dobe I. svetove valky. Čehi a Jihoslovani v minulosti. Od najstaršich dob do roku 1918. Praha, ČS Akademia vied, 1975

Šima František: Carzansky hrdina a českoslovenký legionář. ČJ revue, leto VII, 1937, št. 1–2, str. 5–7
Poročila v Slovencu v začátku leta 1918.

¹⁶ Vavpotič Ivan: 15 let Jugoslovansko-češkoslovaške lige v Ljubljani. Zgodovina petnajstletnega obstoja Jugoslovansko-češkoslovaške lige v Ljubljani in letno poročilo za poslovno leto 1936/37. Ljubljana, 1937, str. 11–12.

¹⁷ Reisman Avgust: Kako so češki vojaki čuvali Pragersko. Delavska politika, I. oktober 1938, str. 3. Reisman je dogodke opisal po lastnem spominu. Takrat je bil podpredsednik Narodnega sveta v Slovenski Bistrici. Ko se je stanje umirilo, so šli češki oddelki z drugimi transporti naprej proti domu.

¹⁸ Perovšek Jurij: Oblikovanje slovenske nacionalne države 1918. PZDG, XXV, 1985, str. 62.

je bil v tesnih prijateljskih stikih z večino merodajnih čeških politikov, tudi s Kramařem, s katerim se je že 1907 seznanil na Dunaju. V spominih na Kramařa Hribar piše, da ga je ta vedno pozdravljaval s prijaznim: »Servus, Hribarku!«¹⁹ To je Hribarju zelo olajšalo diplomatsko delo, ki se ga je lotil z mešanimi občutki. O tem priča njegovo odprto pismo slovenskemu časopisu: »Poslavljam se. Vsled volje presvetlega vladarja poklican, da pri Češko-slovaški republiki prevzamem diplomatsko zastopstvo kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev, selim se v Prago. V zlati materi Pragi preživel sem leta, leta mladostnega navdušenja, v njej pripravljaval sem se na čakajočo me nalogo v službi naroda. Vanjo vodi me pod večer življenja zopet pot in srečen bodem, ako mi bode mogoče posvetiti jej svoje poslednje moči, koristiti svoje velikej, danes zjedinjenej in svobodni domovini. Kakor mi je svoje dni hrepenelo srce po domačih gorah, tako mi bodo misli tudi sedaj često potovale v mili moj slovenski raj in nadvse drago mi belo Ljubljano, torišče mojega bivšega političnega delovanja. Na njenem polju upam tudi kdaj najti večnega počitka. Vsem, ki so me ohranili v blagem spominu, zlasti tistim, ki so se me še poslednji dan spomnili, iskreno: Z Bogom!«²⁰

Hribar se je takoj lotil dela in začel razreševati tekoče probleme jugoslovansko-češko-slovaških odnosov. Tako se je takoj zavzel za približno 1400 jugoslovanskih študentov in dijakov, ki jim je v gmotnem oziru trda predla. Med njimi je bilo mnogo Slovencev. S pomočjo svojih vplivnih znancev je pri praških denarnih zavodih uspel zbrati nad 800 000 Kč denarnih prispevkov za *Dijaško zadrugo*.²¹ Poleg tega se je moral ukvarjati tudi z zelo perečim problemom kakih 700 primorskih beguncev, ki so ob prevratu ostali na Češkem. Raztepeni so bili po raznih krajih, največ pa jih je bilo v okrajih Vysoké Mýto in Kralupy ob Vltavi. V kralupskem okrajnem glavarstvu so ustanovili poseben odbor za podporo vojnim beguncem pod vodstvom dr. Krejčija. Ta se je po nujno pomoč obrnil na poslaništvo SHS in na društvo Jugoslavija v Pragi. Mnogi begunci s Primorskega so se znašli v pravi bedi: podpor tako rekoč ni bilo, zaslužka tudi ne. Treba je bilo organizirati njihovo vrnitev v Slovenijo, kajti na Primorsko se večina ni hotela vrniti.²²

V ospredju češkoslovaško – jugoslovanskih odnosov pa je bilo v tem obdobju gotovo vprašanje londonskega pakta in ravnanja na mirovni konferenci, oziroma slovenskih meja in stališč, ki naj bi jih eni in drugi zavzeli ob tem vprašanju. Čehi so seveda dajali prednost svoji podpori italijanskih interesov, ki je tudi prej niso nikoli skrivali. Ko je kot predstavnik slovenskega *Narodnega sveta* z Masarykom govoril dr. Josip Frfolja, mu je Masaryk svetoval, naj se Jugoslovani raje borijo za Dalmacijo, ne pa za Trst. Poleg vseh drugih dogodkov v nemirnem letu 1919 so tudi odnosi s Češkoslovaško in ravnanje njene delegacije na mirovni konferenci slovensko javnost močno vznemirjali. Sprva je vladalo še zelo močno prepričanje (pač pod vplivom evforije, ki je vladala po prevratu, in stalnega ponavljanja gesla »Zvestoba za zvestobo!«), da bodo Čehi »brate Slovence« podprli. Toda neugodna poročila o neugodnem razvoju dogodkov in proitalijanskih stališčih češkoslovaške delegacije na mirovni konferenci so se v slovenskem časopisu vse bolj množila. »Javno mnenje v Ljubljani je, da so češke simpatije do Italije neugodno vplivale na prijateljsko razmerje Čehov do Jugoslovancev. Ponavlja se geslo Zvestoba za zvestobo!« beremo v *Slovenskem narodu* konec januarja.²³

Mesec dni zatem je bilo v istem časopisu na prvi strani objavljeno mnenje. I. M. Čoka, tržaškega politika in člana delegacije v Parizu: »Čehi vodijo danes predvsem državno in ne narodne politike. Generalissimus njihove armade je Italijan ... V svojih zahtevah so navedli tudi zahtevo po internacionalizaciji naših železnic. Razmerje med nami in Čehi zahteva

¹⁹ Hribar Ivan: Slovutnemu jubilantu pozdrav! Sbornik dra Karla Kramaře. K jeho 70 narozen. Praha, 1930.

²⁰ Slovenec, 21. januarja 1919. Pismo je bilo napisano v Pragi 16. 1. 1919.

²¹ Hribar Ivan: Moji spomini. Zveza s Slovani Avstroogrške. ČJ reveue, leto 1, 1930, št. 1, str. 29–30. Hribar med drugim omenja, da so si skušali študentje pomagati s tem, da so tihotapili tobak. V takih primerih je neusmiljeno ukrepal.

²² Skrbinišek Josip: Slovenski begunci na Češkem. Jugoslavija. Mesečnik napredne akademične omladine u Pragu, leto 1, št. 2. 1919. Dr. Krejči je svoj poziv za pomoč slovenskim beguncem objavil tudi v Slovenskem narodu.

²³ Slovenski narod, 28. januarja 1919, str. 1.

pojasnjevanja!²⁴ *Slovenec* je šel konec marca še dalje: »Globoka in sveta bolest nas je objela, ko smo slišali glasove o zadržanju Čehov v našem sporu z Italijo. Besede, ki jih je govoril dr. Kramář v Parizu o naši državi, so težke ... Do razpada monarhije smo bili češko desno krilo. Kaj bi bilo storili brez nas, kaj bi njih klub na Dunaju brez jugoslovanskega? Že izza časa Riegerja in Palackega imajo Čehi največjo oporo v Jugoslovanih ... Mi smo v teh dneh pripravljeni na vse ... a da bo predsednik češke vlade gnoj laškega egoizma posipal s slovanskim cvetjem, tega se nismo nadejali!²⁵ Podobni članki so se v bolj ali manj ostri obliki pojavljali tudi v prihodnjih tednih,²⁶ pri čemer je *Slovenec* prednjačil. Obrambnemu ministru ČSR Vaclavu Klofaču je slovenski tisk strahovito zameril govor 19. marca, ko je v prisotnosti italijanske delegacije afektirano vzkliknil »Eviva Italia!« Ob vsem tem javno mnenje ni ostalo ravnodušno, srd javnosti pa so na svoji koži občutili tudi v Sloveniji živeči Čehi, ki so postali tarče pogostih javnih napadov in žalitev. Vodstvo ljubljanske *Češkoslovenske obce* je začutilo potrebo, da nekaj stori v obrambo rojakov in tako so 6. aprila prav s *Slovincu* objavili odprto pismo slovenski javnosti, v katerem so skušali po svojih močeh opravičiti češkoslovaško zunanjo politiko in zlasti Masaryka, pa tudi Čehe na sploh. Še malo prej prekipevajoče navdušenje nad Čehi je v slovenski javnosti v tem času padlo do ledišča – prav gotovo na najnižjo točko v vsem času češko – slovenskih stikov.²⁷ (Besedilo odprtega pisma v **prilogi 3** navajam v celoti).

Na Češkoslovaškem pa je mimo uradne zunanje politike potekalo tudi nekaj akcij v prid slovenskim zahtevam po Primorski. Tako so v začetku aprila češke izobraženke izdale v Pragi proglas, v katerem so protestirale proti neupravičeni rešitvi jugoslovanskega vprašanja.²⁸ Podoben proglas so malce kasneje sprejeli tudi češki pisatelji in profesorji z Jiraskom na čelu.²⁹ V aprilski številki praške *Jugoslavije* je državni tajnik dr. Jan Semerád objavil članek, v katerem je med drugim zapisal: »Jugoslaviji pripada vse, kar je na njeni zahodni meji hrvatskega in slovenskega. Pripadajo ji tudi Slovenci v Italiji, med drugim tudi 40 000 Režijanov. ... Jugoslaviji pripadata tudi Trst in Reka – tega ne govorim kot diplomat, ker to nisem, ampak po svojem prepričanju!« Semerád se je zavzemal tudi za vzpostavitev ozemelskega koridorja med Češkoslovaško in Jugoslavijo, kajti opozarjal je, da bo prav gotovo brez njega Češkoslovaška že čez nekaj let padla v nemško interesno sfero.³⁰ Nekaj podpore Slovincem glede Primorja je torej tudi na Češkoslovaškem bilo, le da ne v krogih uradne politike. Ta slovenskim zahtevam sicer ni naravnost nasprotovala, ocenjevala pa jih je kot nerealne (ali, kot pravi v svojih spominih Masaryk, prenapete).

Maja 1919 sta bili tudi dve akciji, namenjeni koroškemu vprašanju. 12. maja je v narodni skupščini v Pragi skupina poslancev pod vodstvom dr. Frante vložila predlog, naj vlada ČSR pri antantnih silah posreduje proti nemškim nasiltvom na Koroškem in v prid temu, da se Koroška prisodi Kraljevini SHS.³¹ 17. maja pa se je v Narodnem domu na Kraljevih Vinohradih vršilo manifestativno zborovanje ob obletnici znamenitega gesla »Zvestoba za

²⁴ Slovenski narod, 24. februar 1919, uvodnik na 1. strani.

²⁵ Slovenec, 23. marca 1919, str. 4 (Bratom Čehom). V članku so si privoščili tudi Kramářa osebno: »Morda je prav Kramář bil tisti, za katerega so se Jugoslovani navduševali najmanj? Večni lovec na sedež avstrijskega ministrskega predsednika z neoslavizmom, ki je delal za zbližanje Avstroogrške in Rusije!«

²⁶ Tak primer je članek v Slovincu 30. marca 1919: »Italijani in Čehi so vendar veliki prijatelji, kakor je videti! Najsi bo že pozabljeno, kaj so govorili gospodje dr. Kramář, Klofač, Masaryk in drugi, najsi že prezremo, da je vrhovni poveljnik češke vojske general Piccone, se mora vendarle vsakomur čudno zdeti, da dajo Čehi zasesti Bratislavo po italijanskih vojaki. Kdo se ne spominja – saj stvar še ni tako dolgo za nami – kako je dr. Kramář vneto govoril za koridor med Čecho in Jugoslavijo ... Res je, da posamezne češke stranke in češki narod simpatizirajo z nami, toda oficijelna češka politika, kaj naj rečemo o njej? Ne bomo rabili zoper češki narod ostrih izrazov, kakor jih recimo Čehi rabijo proti Poljakom, toda rečemo lahko, da je češka oficijelna politika prav res češka in nič več!«

²⁷ Slovenec, 6. aprila 1919, str. 2 (Slovenski javnosti).

²⁸ Slovenec, 10. aprila 1919 (Čehinje za Jugoslovane).

²⁹ Slovenski narod, 19. aprila 1919, str. 5 (Češki profesorji).

³⁰ Semerád dr. Jan: Slovanstvo v hodiče devatenacte. Jugoslavija. Mesečnik napredne akademske omladine u Pragu, leto 1, št. 1, april 1919, str. 28–29.

³¹ Slovenec, 15. maja 1919, str. 1 (Čehi za Koroške Slovence), Slovenski narod, 15. maja 1919, str. 4 (Čehi za Slovence).

zvestobo!«, na katerem so govorniki poudarjali solidarnost z Jugoslovani glede njihovih narodnostnih in ozemeljskih zahtev.³²

Zamisel o ozemeljskem koridorju med ČSR in SHS je bila leta 1919 pri nekaterih še zelo živa. Masaryk v svojih spominih o tem pravi takole: »Načrt ni bil moj, a mnogi med nami in Jugoslovani so se za to stvar ogreli. Ozki, 200 kilometrov dolgi koridor med Madžari in Avstrijci, ki bi Madžare popolnoma izoliral, se mi ni zdel mogoč. Če se ne motim, je poslanec Lorković, ki je na moje povabilo prišel v Prago, prenesel to zadevo v Zagreb ...³³ Jaz sem bil mnenja, da je ta načrt mogoče spraviti v javnost samo iz taktičnih razlogov. Mnogi Jugoslovani so ga akceptirali ...«³⁴

Misel o koridorju se je prvič pojavila že 1914, potem pa še večkrat v raznih oblikah. Najbolj obširno in izčrpno je zamisel razdelal Odon Pára v svoji knjižici *Naše spojení s Jugoslavíí* (Naša združitev z Jugoslavijo), ki je 1919 izšla v Pragi. V njej navaja tudi celoten historiat te zamisli, za katero se je z vsemi silami zavzemal, ker je v njej videl edinstveno možnost Čehoslovaške za izhod na morje, za pridobitev zelo aktualnega tržišča in za ločitev Nemcev in Madžarov. Vse tri cilje je označil za izjemno pomembne. Da so o koridorju resno razpravljali na *Slovenskih dnevih* v Ljubljani, je bilo že povedano. Zanimivo je, da je teritorialno zvezo Jugoslavije s Čehoslovaško zajemal tudi program, ki ga je v svojem listu *Jugoslavija* v Rusiji objavil Ferdinand Lev Tuma ob programu *Zedinjene Slovenije* in združitve v zvezno državo Jugoslavijo.³⁵ Za koridor so se zavzemali člani jugoslovanske komisije v Pragi, vneto sta to idejo s svojimi članki v praški *Jugoslaviji* podpirala Semerád in dr. Vlaho Novaković.³⁶

O vprašanih koridorja je 4. januarja 1919 obsežen članek objavil *Slovenec*, v njem pa tudi čisto konkretne predloge: »Kje bo tekla meja proti Madžarom, kje se združimo s svojimi severnimi brati, o tem še ni bilo čitati. Ali tudi tam moramo imeti svojo mejo! ... Treba je ločiti naše stare in vsemu omikanemu svetu znane »prijatelje« Nemce in Madžare, da bi nas ne začeli spet enkrat objemati, kot pred stoletji. Potrebna nam je zveza s Čehoslovaki, o tem je prepričan vsak Slovan ... Od Sv. Gotharda, do koder bivajo naši prekmurski trpini, so po avstrijski meji naseljeni v 63 župnijah (okoli 8000) Hrvati, ki pa žal ne živijo strnjeno, ampak v velikih otokih ... Vsi trgi in vasi ob Moravi so bili Hrvatski, a alovanstvo tam umira ... Kako naj bi šla torej meja Jugoslavije, da bi naši bratje, doslej popolnoma pozabljeni, ne bili povsem izgubljeni tudi v prihodnosti? ... Na Štajerskem od potoka Dobre po potoku do izliva v Rabo; po Rabi do izliva Labnice, nato po avstrijski meji do Brucka; do Požuna nato stara meja, le da bi Avstriji pripojili povsem nemško vas Edelstahl. Meja z Madžarsko naj bi potekala tako, da bi Jugoslavija dobila vse do Javrina (Győr), da bi bila meja vse do izliva v Donavo Raba, do Požuna pa bi šla meja po Donavi.³⁷ 13. marca so obsežen članek z načrti koridorja objavili tudi *Narodny listy* v Pragi. Še 20. marca je na seji ljubljanskega mestnega sveta župan dr. Tavčar v svojem svečanem nagovoru ob Masarykovi 70-letnici omenil koridor in ob tem izrazil željo, da bi se čimprej uresničil in bi skupna meja povezala Jugoslavijo in ČSR.³⁸ Marca 1919 so posebno izjavo o nujnosti koridorja sprejeli tudi v Narodni skupščini v Pragi.³⁹ Toda v zaključnih fazah pariške mirovne konference o koridorju ni bilo niti govora.

Spričo razvoja dogodkov na pariški mirovni konferenci se je v javnosti največje navdušenje glede sodelovanja s Čehi poleglo. Po končani konferenci so zamrle tudi ideje o ozemeljski zvezi s Čehoslovaško. Najbolj vneti zagovorniki češko-slovenske vzajemnosti so se preusmerili na drugačne oblike delovanja, iz česar je malce pozneje vzniknila organizacija *Jugoslovansko-češkoslovaških lig*. Poleg tega so bile razmere v Sloveniji take, da so že same po sebi politikom dajale dovolj dela. Konec septembra je dopisnik *Slovenskega naroda* iz

³² Slovenec, 18. maja 1919, str. 4 (Čehi in Jugoslovani).

³³ Masaryk T.G.: Svetovna revolucija. Ljubljana, 1936, str. 32–33.

³⁴ Prav tam, str. 46.

³⁵ Lončar dr. Dragotin: Politično življenje Slovencev, Ljubljana 1921, str. 97.

³⁶ Jugoslavija. Mesečnik napredne akademične mladine u Pragu, leto 1, 1919, št. 3 in št. 4.

³⁷ Slovenec, 4. januarja 1919, str. 2–3 (Zveza Jugoslavije s Čehoslovaki).

³⁸ Kronika slovenskih mest, leto 1, št. 3, avg. 1934, str. 244.

³⁹ Slovenec, 30. marca 1919, str. 3.

Plzna položaj označil takole: »Tu na Češkem je še precejšnje število Jugoslovancev, posebno Slovencev, ki vsi zasledujejo z veliko pažnjo vesti o dogodkih v domovini ... Od oktobra lani so se politične razmere znatno izpremenile in izpremenilo se je – ne na boljše – mnenje naših čeških bratov o nas! ... Primorje je ... izgubljeno. Pri rešitvi tega vprašanja nam Čehi niso mogli pomagati. Krivični pa so očitki, da so nas pustili na cedilu ... Češka javnost ima pač dokaze, da se naša moč izgublja v strankarskih bojih in peša ... Ljudje božji v Jugoslaviji, spametujte se vendar enkrat, mirujte enkrat vsaj za nekaj časa z vašo strankarsko borbo!«⁴⁰

Jeseni 1919 je v Ljubljani začelo delovati *provizorično predstavništvo ČSR*, ki je imelo svoj uradni prostor na glavnem kolodvoru. To predstavništvo je začelo popisovati vse Čeha v Sloveniji, tako državljane ČSR kot SHS.⁴¹

Provizorično predstavništvo je nato zamenjala *vojno-prometna pisarna češkoslovaškega obrambnega ministrstva*, ki ji je načeloval major in je imela svoj urad v Stritarjevi ulici. Skrbela je predvsem za češkoslovaške enote, ki so se preko Trsta in nato Ljubljane vračale iz Sibirije. Prvi transport teh sibirskih legionarjev je prispel v Ljubljano 30. januarja 1920, zadnji pa v začetku junija istega leta. *Vojno-prometna pisarna* je bila direktna predhodnica *konzulata ČSR* v Ljubljani. Prvi konzul dr. Otokar Beneš je v Ljubljani uradno nastopil svojo diplomatsko službo 20. maja 1920. Nato so si konzuli ČSR v Ljubljani sledili takole: 1920–1926 dr. Otokar Beneš, 1926–1929 dr. František Resl, 1929–1935 ing. Josip Ševčík, 1935–1939 ing. Stanislav Miňovsky.

Zaradi prostorskih težav *češkoslovaški konzulat* maja 1920 še ni mogel takoj delovati. Potem pa mu je dr. Tavčar dal na razpolago stanovanje v lastni hiši na Bregu 2 in konzulat je začel z uradnim delom. Bil je eden izmed enajstih tujih konzularnih predstavništev v Ljubljani (poleg ČSR so imele predstavništva še Avstrija, Belgija, Danska, Francija, Italija, Nemčija, Portugalska, Poljska, Romunija in Španija). Češkoslovaški konzulat je bil zelo daleč od tega, da bi bil le formalno predstavništvo. Za slovensko-češkoslovaške stike in sodelovanje je bil ključnega pomena, pa naj je šlo za gospodarske zadeve ali delovanje *Jugoslovansko-češkoslovaških lig*, za življenje češke manjšine v Sloveniji ali za vse mogoče oblike kulturnega sodelovanja.

Zadnji češkoslovaški konzul ing. Miňovsky je Ljubljano zapustil aprila 1939. Odpotoval je v Sremsko Mitrovico, od koder je bila doma njegova žena.⁴² Češkomoravski protektorat je imel svoje zastopstvo na Erjavčevi cesti in je opravljal zlasti posle, povezane z gospodarskimi vprašanji (češkoslovaški kapital v slovenski industriji!).

Hribarja je v Pragi kot poslanec Kraljevine SHS zamenjal dr. Bogomil Vošnjak, ki je na tem položaju ostal do 1923. Kasneje je bil v Prago poslan še en Slovenec, Albert Kramer.

Večina vseh, ki so v tem razburkanem obdobju pred, med in takoj po prvi svetovni vojni delovali pri stikih s Čehi, je svoje želje po zbliževanju s Češkoslovaško uveljavljala skozi delo novonastalih *Jugoslovansko-češkoslovaških lig*. V okviru programov je ostala večina programskih tez s *Slovanskimi dnevi* v Ljubljani, le da so se omejili le na stike s Češkoslovaško, ne pa tudi Poljsko. *Društvo prijateljev poljskega naroda* je pri tem ostalo osamljeno. V tem smislu so bile lige nekakšno nadaljevanje slovenske politike naslanjanja na Čeha. Precej sorodno je bilo delovanje lig na Hrvaškem, medtem ko v drugih delih Jugoslavije take tradicije ni bilo, to pa je povzročalo nerazumevanje. Več o tem v poglavju o ligah na Slovenskem.

Okvir političnih odnosov Jugoslavije in ČSR med obema vojnoma so dajali meddržavni sporazumi, ki so naposled pripeljali do *Male antante*. Pakt *Male antante* je imel svoje korenine že v obrambni zvezi Jugoslavije in ČSR ter nato še Romunije iz leta 1920. Tako so imele želje po »slovanskem zbližanju z bratskim češkoslovaškim narodom« in geslo »Zvestoba

⁴⁰ Slovenski narod, 3. oktobra 1919, str. 1 (Čehi, mi in Reka).

⁴¹ Slovenski narod, 4. septembra 1919, str. 5. V rubriki dnevne vesti je bil objavljen tale poziv: »Vsi Čehi, bivajoči v Sloveniji, pripadniki Čeho-slovaške republike in kraljestva SHS, prijavijo naj se takoj v lastnem interesu pismeno Zastopništvu Češko-slovaške republike v Ljubljani, Glavni kolodvor!«

⁴² Delavska politika, 6. aprila 1939, str. 3 (Odhod zadnjega češkoslovaškega konzula)
Zamenjava konzula je bila vsakokrat velik dogodek, spremljali so jo razni uradni sprejemi, poslovilni večeri pri Jugoslovansko-češkoslovaških ligah, pri Češkoslovenski obce, Češkem klubu, Češki Besedi, Sokolu in tako naprej, kar je seveda odmevalo tudi v časopisju).

Konzulat Čehoslovaške Republike v Ljubljani.

Proslava 28. OKTOBRA

na dan osvobojenja čehoslovaškega naroda in ustanovitve
Čehoslovaške Republike

prirejena pod protektoratom generalnega konzula Čehoslovaške Republike

DR. OTOKARA BENEŠA

dne 28. oktobra 1920 v opernem gledališču v Ljubljani.

Ves dohodek proslave brez odbitka je namenjen v prid
Jugoslovanske Matice.

Sodelujejo: Gdč. HANA RICHTER-jeva, primadona; gosp. JOSIP
DRVOTA, tenorist Narodne opere; godalni kvartet ZIKA in or-
kester NAR. OPERE pod vodstvom kapelnika gosp. A. Balatke.

SPORED:

1. Bedřich Smetana: **Slavnostna predigra**. Izvaja orkester
Narodne opere pod vodstvom kapelnika g. A. Balatke.
2. a) **Nagovor** generalnega konzula Čehoslovaške Republike
v Ljubljani gosp. dr. Otokara Beneša.
b) **Narodne himne**.
3. a) Bedřich Smetana: **Ne kamenjajte prerokov!** ...
b) Vítězslav Novák: **Prebujenje**. Poje gdč. Hana Richterjeva,
primadona Narodne opere; na glasovirju spremlja kapelnik
g. Ant. Balatka. — ODMOR. —
4. Antonín Dvořák: **Godalni kvartet F-dur** (ameriški). Svira
kvartet Zika. (Allegro ma non troppo. — Lento. — Scherzo.
Molto vivace. — Finale. Vivace ma non troppo.)
5. I. B. Foerster: **Moja mladost**. Izvaja orkester Nar. opere
pod vodstvom kapelnika gosp. Ant. Balatke.
6. a) Zdeněk Fibich: **Pesmi.** } Poje gosp. Josip Drvota, tenorist
b) Anton Balatka: **Pesmi.** } Nar. opere; spremlja na glasovirju
kapelnik gosp. Ant. Balatka.
7. Antonín Dvořák: **Husitská**. Izvaja orkester Narodne opere
pod vodstvom kapelnika gosp. Ant. Balatke.

Začetek točno ob 20. uri v opernem gledališču.

CENA SPOREDUI 2 K.

Ves dohodek za sporede pripade v prid Jugoslovanske Matice.

za zvestobo!« ter program *Jugoslovansko-češkoslovaških lig* podporo in osnovo tudi v uradni jugoslovanski in češkoslovaški zunanji politiki. Res pa je, da je bila ta podpora predvsem besedna. Stvari so se zapletle šele s preusmeritvijo Jugoslavije od zavezništva s Francijo in deželami *Male antante* k zbližanju z Nemčijo.⁴³

V zvezi z mednarodnim dogajanjem je do širšega političnega delovanja, ki je izstopalo iz strogo uradnega koncepta *Male antante*, prišlo še dvakrat: v času tržaškega procesa proti

⁴³ O problematiki *Male antante* glej:

Borovička Jakob: *Zehn Jahre Tschechoslovakischer Politik*. Praha, 1929

Československo a Jihoslovania. Z dejin československo-jihoslovanskyh vztáhov. Vydavatelstvo Slovenskej akademie vied, 1968 Krizman Bogdan: *Vanjska politika jugoslovanske države 1918–1941*. Diplomatsko-historijski pregled. Zagreb, 1975.

JUGOSLOVENSKO-ČEŠKOSLOVAŠKA LIGA V LJUBLJANI

VLJUDNO VABI NA

SLAVNOSTNO AKADEMIJO

KI SE BO VRŠILA

**V PROSLAVO ROJSTNEGA DNE
PREZIDENTA ČEŠKOSLOVAŠKE
REPUBLIKE DR. T. G. MASARYKA**

**V SOBOTO, DNE 5. MARCA 1932, V DVORANI DELAVSKE
ZBORNICE V LJUBLJANI, MIKLOŠIČEVA CESTA**

PRICETEK TOČNO OB 20. ZVEČER

VSTOP PROST

PRI TEM VEČERU SODELUJEJO IZ PRIJAZNOSTI: OPERNA PEVKA GOSPA ZLATA GJUNGJENAC-GAVELLA, OPERNA PEVKA GOSPA VILMA THIERRY-KAVČNIKOVA, OPERNI DIRIGENT GOSPOD NIKO ŠTRITOF, PEVSKI ZBOR GRAFIKA, SLOVENSKI VOKALNI KVINTET IN LJUBLJANSKI KOMORNI TRIO, SESTOJEČ IZ GG.: PROF. KAROL JERAJ, GOSLI, GUSTAV MÜLLER, ČELO, HERBERT SVETEL, KLAVIR, S SODELOVANJEM G. VINKO ŠUŠTERŠIČA, GOSLI

Bidovcu, Marušiču in Valenčiču in neposredno po njem ter nato še enkrat v času češko-slovaške krize tik pred začetkom druge svetovne vojne.

V prvem primeru je šlo za organizirane akcije podpore primorskim Slovincem in Jugoslovanom pod Italijo, ki so jih organizirale češkoslovaško-jugoslovanske lige, posamezniki in jugoslovanski študentje v CSR. Društvo *Jugoslavija* v Brnu je imelo posebno sekcijo za Primorsko, ki je bila v stalni zvezi s *Klubom primorskih študentov v Ljubljani*. Njihovo dejavnost je podprla tudi liga v Brnu, ki je 1929 in 1930 pozvala vse zavedne Čehoslovake, naj bojkotirajo italijanska letovišča. Jugoslovanski študentje v Brnu so se po smrti Vlada Gortana povezali tudi z *Akademskim klubom Istra* v Zagrebu. O italijanskem nasilju nad Slovani v Istri so iz prve roke v Brnu poročali nekateri moravski duhovniki, ki so v Istri služ-

bovali. Njihova pričevanja so imela velik odmev. Češkoslovaški časopisi so obširno pisali o tržaškem procesu v zelo ogorčenem tonu in izrazito podprli Slovence, zaradi česar se je italijanski poslanik v Pragi Pedrazzi pritožil vladi ČSR. Vrstile so se javne protestne prireditve raznih organizacij. Nadstrankarski *Češkoslovaški narodni svet* (nevladna organizacija za narodnoobrambno delo) je izdal oster javen protest in proglas v podporo Slovencem. Protestni shod je sklical celo dokaj fašistična *Narodna obec*. 11. septembra 1930 zvečer je v Pragi prišlo do spontanih protitalijanskih demonstracij. Demonstranti, ki jih je bilo več sto, so peli po praških ulicah češke in slovenske pesmi, nato pa so se napotili do italijanskega veleposlaništva na Mali strani in kljub okrepljeni policijski zaščiti razbili večino oken veleposlaništva. Posamezne skupine so hodile po ulicah še pozno v noč. Kričali so: »Živela Jugoslavija, dol Italija!« Socialistični list *České slovo* je na prvi strani z velikimi črkami objavil napis: »Slovani, mislite na to, da ste za italijanski fašizem samo psi!« Vse te akcije so naletele na velik odmev pri primorskih Slovencih in Istranih v Jugoslaviji, o njih je obširno poročalo glasilo *Istra*.⁴⁴ Posebne protestne shode so organizirale *Češkoslovaške-jugoslovanske lige* po vseh krajih, kjer so delovale, najbolj intenzivne pa so bile njihove akcije v Pragi, Brnu, Bratislavi, Plznu, Příbramu in Pardubicah.⁴⁵ Toda manifestativne akcije so se kmalu umirile. Praški odbor lig je 1935 izdal brošuro o usodi Slovencev in Hrvatov v Italiji, Avstriji in na Madžarskem, v kateri so podrobno obdelali položaj manjšin izven meja Jugoslavije. Posebno pozornost so namenili Slovencem v Italiji. Opozorili so na vse vrste terorja, ki so ga nad njimi izvajali fašisti.⁴⁶ Take in podobne akcije so ohranjale pri življenju zavest o prijateljstvu in solidarnosti, čeprav kakih konkretnih rezultatov na žalost ni bilo.

Mala antanta je bila pakt, na katerega je močno računala ČSR, posebno Beneš. Verjel je, da Mala antanta lahko postane nova evropska velesila. Toda to njegovo upanje je bilo zgrajeno na majavih temeljih, najšibkejša točka pa je bila prav Jugoslavija. V 30. letih je bila namreč Madžarska vse manj nevarna, zato pa sta začeli glavo dvigati fašistična Italija in nacistična Nemčija. Praga je glavno nevarnost videla v Nemcih, ki pa so bili za Jugoslavijo in tudi Romunijo pomembni gospodarski partnerji. Poleg tega je v nasprotju s ČSR Jugoslavija vztrajala na ostro protisovjetski politiki. Vse to je v Mali antanti povzročalo resne razpoke. Do precej velikega razhajanja med ČSR in Jugoslavijo je prišlo že v začetku tridesetih let, ko je postalo jasno, da diktatura v Jugoslaviji, ki so jo Čehi sprva podprli, nikakor nima namena biti le začasna. Posebno pa se je stanje odnosov med Jugoslavijo in *Malo antanto* poslabšalo z nastopom vlade Milana Stojadinovića, sredi leta 1935. Blejska konferenca *Male antante* je razhajanja pokazala že čisto jasno ob odklonilnem stališču Jugoslavije do SZ, pa tudi glede zbliževanja z Nemčijo in izboljšanja odnosov z Madžarsko. Jeseni 1936 se je jugoslovanskim stališčem približala še Romunija in ČSR je počasi drsela v nevarno izolacijo.⁴⁷

V začetku aprila 1937 je prišel v Jugoslavijo Beneš, da bi rešil, kar se je rešiti dalo. Namen se ni posrečil. Benešev obisk pa je imel v Jugoslaviji velik odmev. Vedno bolj jasno se je namreč začelo kazati, da množice odklanjajo Stojadinovićevo politiko. Izrazi podpore ČSR in Benešu so se vse bolj povezali z izražanjem nezadovoljstva nad jugoslovansko notranjo politiko. Hkrati je postalo jasno, da je »slovanska vzajemnost«, o kateri se je leta in leta toliko govorilo, velika utopija, ki se je povsem razblinila pod vplivom interesov dnevne politike. Ljudje so množično izražali podporo Benešu in ČSR, s tem pa tudi protifašistični usmeritvi in demokraciji. Benešev obisk je imel velik odmev tudi v tisku, ob čemer se je bolj ali manj odkrito odražalo tudi nasprotovanje vladni politiki.⁴⁸

V Sloveniji je šla v tem pogledu najdalj *Delavska politika*, ki je »tirade o slovenskem bratstvu« razglasila za navadno farso, pri tem pa opozorila na dvoličnost Stojadinovićeve politike in na razpoloženje ljudstva: »Veseli nas, da je Jugoslavija vezana na ČSR z ozko

⁴⁴ Istra. Glasilo Istrana u Jugoslaviji. Leto I, II, 1929 in 1930, zlasti št. 9 iz leta 1930.

⁴⁵ ČJ revue, leto I, 1930, št. 2, str. 95–96.

⁴⁶ Jihoslovane, jimž se do narodnostnih práv ne dostalo. Osud 3/4 milionu Slovinců a Chrovtů u itálii, Rakousku a Maďarsku. Praha, 1935.

⁴⁷ Več prispevkov v zborniku Československo a Juhoslavia. Z dejin československo-jihoslovanských vztáhov. Vydavatelstvo Slovenskej akademie vied, 1968.

⁴⁸ Deák Ladislav: Cesta prezidenta Beneša do Jugoslavie v roku 1937. Slovanský přehled, 1965, št. 4, str. 220–223.

Taksa plačena v gotovu.

Pojedini broj Din 2.—

SLOVO

Mjesečnik za kulturna, ekonomska i socijalna pitanja Jugoslavije i Čehoslovačke

God. I.

ZAGREB, MART 1937

Broj 3

KANCELARIJA
Njegovog Veličanstva Kralja

Beograd, 10 februara 1937 g.

Br. 1446

Savezu Jugoslovensko-Čehoslovačkih Liga

BEOGRAD

Kancelarija Njegovog Veličanstva Kralja ima čast obavestiti, da je Njegovo Kraljevsko Visočanstvo Knez Namesnik blagovoleo odobriti da Savez Jugoslovensko-čehoslovačkih liga u Kraljevini Jugoslaviji bude pod pokroviteljstvom Njegovog Kraljevskog Visočanstva Kneza Namesnika.

MINISTAR DVORA,
Milan Antić, s. r.

zavezniško pogodbo. Vladi g. Stojadinovića se je posrečilo, da je sklenila pogodbo o večnem prijateljstvu z Bolgarijo. So pa zavezništva, ki so sklenjena, parafirana in ratificirana v srcu ljudstva!⁴⁹

Jugoslovansko-čehoslovaška liga je poskušala dati manifestacijam za ČSR nek zunanji okvir, čeprav niso nastale le kot posledica njenih pobud. Zaledje je bilo mnogo širše. Liga sama še zdaleč ni bila dovolj močna, da bi strnila vse demokratične sile ob podpori ČSR. V ožjem smislu pa se je to posrečilo liginemu *akademskemu odseku*. Spomladi 1937 je začel akademski odsek lige na ljubljanski univerzi pripravljati veliko manifestacijo v podporo ČSR in demokraciji, ki naj bi izrazila tudi zgražanje nad sovražno propagando do ČSR v nemškem tisku. Pri tej manifestaciji naj bi sodelovale vse študentske skupine ne glede na strankarsko pripadnost in svetovni nazor. Toda do te manifestacije prav zaradi različnih strankarskih interesov na univerzi spomladi 1937 ni prišlo. Nobena skupina proti njej sicer ni odkrito nastopila, toda vsaka je hotela ob taki akciji iztržiti predvsem točke v lastno korist.⁵⁰

⁴⁹ Delavska politika, 3. aprila 1937, str. 1 (Pozdravljen, Beneš!).

⁵⁰ Janč Drago: Pregled akademskega političnega in kulturnega življenja. Naši pogledi. 1937 izdal Slovenski klub na univerzi v Ljubljani, str. 24–25.

Akademski odsek Jugoslovansko-češkoslovaške lige pa – v tem je dosledno sledil zgledu drugih lig v Sloveniji – se ni hotel spuščati v paktiranje z nobeno politično grupacijo, čeprav je bilo seveda jasno, za kakšne ideje se večina članov akademskega odseka zavzema. Množičnega zborovanja na univerzi torej ni bilo, pač pa so na pobudo akademskega odseka lige izoblikovali posebno spomenico, naslovljeno na Beneša (podpisovanje se je začelo neposredno pred njegovim obiskom v Jugoslaviji) in Masaryka. Spomenico so podpisali: *akademski odsek Jugoslovansko-češkoslovaške lige, Akademski zveza, Akademski odsek Jugoslovansko-bolgarske lige, Akademski CMD, JNAK Jedinstvo, JKAD Danica, JNAD Jadran, Slovenski klub, AKD Kladivo, AAK Njiva, Slovanski svet, JDA Savica, JKAD Zarja, akademska YMCA, Klub jugoslovanskih akademikov iz T.G.I. in Starešinstvo Preporoda*.⁵¹

Spomenica je obsegala tole besedilo:

»Slovenska akademska mladina Aleksandrove univerze v Ljubljani izraža svoje tople simpatije do Češkoslovaške republike ter svoje ogorčenje nad prozornimi napadi, s katerimi skuša določen del evropskega tiska izpodkopavati ugled, ki ga uživa resnična demokracija Vaške bratske države. Odklanjamo te napade, ker smo si zvesti, da je njih glavni namen omajati prijateljstvo in zvestobo, ki nas veže s Čehi in Slovaki.

S hvaležnostjo se spominjamo, kako ste odločno nastopili proti krivicam, ki so se nam godile, kako je podpiral Vaš bratski narod v času borbe za naše pravice v dunajskem parlamentu zahteve Jugoslovanov in je na naših manifestacijah branil tudi naše zahteve po slovenski univerzi. Zavedamo se, kakšno silo predstavlja Jugoslavija v trdni zvezi Male antante in njej prijaznih balkanskih držav in sedanjem mednarodnem položaju.

Zato izjavljamo vsi akademiki Aleksandrove univerze v Ljubljani, da nas ne bo nihče omajal v zaupanju v češkoslovaško demokracijo in v zvestobi do Vašega naroda, s katerim nas vežejo skupne borbe za svobodo in uveljavljanje naših narodov in držav.

V Ljubljani, marca 1937»⁵²

20. marca 1937 so spomenico predstavniki študentov izročili konzulu Miňovskemu. Predal mu jo je predsednik *Akademske sekcije Jugoslovansko-češkoslovaške lige* Alojz Klemenčič. Za *Njivo* je govoril Boris Misja, Anton Žun pa za *Jadran* in *Edinstvo*. Za *Akademsko zvezo* je imel nagovor Ivan Senica, nato pa je Leo Stare govoril še v češčini. Spomenico so s spremnim pismom poslali tudi vsem rektoratom univerz in visokih šol na Češkoslovaškem, *Slovanskemu ústavu* in češkoslovaškim študentskim organizacijam.⁵³

Naša misel je nekatere manifestacije za Češkoslovaško obsodila kot hudo zlorabo demokracije, češ da so se sprevrgle v manifestiranje za marksizem. To je bilo delno res, kajti med pobudniki so vse večjo vlogo dobivali levičarji in komunisti in ob teh manifestacijah je bilo vse pogostejše slišati izraze nezadovoljstva nad domačimi razmerami. Manifestacije za Češkoslovaško so bile izrazit element povezovanja med različnimi političnimi grupacijami (študentska spomenica je bila le en primer), vendar je bilo to povezovanje sila krhko, izrazito desne skupine pa so takim manifestacijam ostro nasprotovale (prednjačila je *Straža v viharju*).

V podporo Benešu so javno manifestirali tudi drugod po Jugoslaviji, vendar na uradno politiko to ni imelo nobenega vpliva. Njegov obisk je bil neuspešen in Mali antanti so bili dnevi štetí. Mednarodni položaj se je vztrajno zaostroval. Hitlerjeva zasedba Avstrije marca 1938 je povzročila v Sloveniji val protinemških manifestacij, ki so se jim pridružili tudi katoliški krogi (13. marca je mariborski škof nameraval organizirati javno molitev za koroške Slovence, vendar so oblasti namero preprečile, *Slovenec* pa je zaradi nenavadno ostre kritike vladne politike doživel celo zaplenbo). Jugoslovanska vlada je vse bolj sovražno nastopala proti Češkoslovaški, maja 1938 pa je na zasedanju stalnega sveta Male antante prišlo do odkritih sovražnosti. Stojadinović je namreč podprl Hitlerjevo zahtevo po Sudetih, obtožil je Prago, da je centrala za podporo komunizma v Jugoslaviji in da ČSR načrtno financira jugo-

⁵¹ Zgodovina petnajstletnega obstoja Jugoslovansko-češkoslovaške lige v Ljubljani in letno poročilo za poslovno leto 1936/37. Delovanje akademskega odseka. Ljubljana, 1937.

⁵² Prav tam, str. 95. Spomenico hrani ARS, dislocirana enota 1 (nekdanj arhiv CK ZKS) v zbirki Letaki akademične mladine ljubljanske univerze.

⁵³ Prav tam, str. 96

Zvočni kino R. K. v Kamniku

Vabilo
na predvajanje filmov

Češkoslovaška

*njene prirodne lepote, njena prezidenta,
armada in narod*

ki ga priredi

Zvočni kino R. K. v Kamniku
v zvezi z Jugoslovensko-češkoslovaško ligo
v Ljubljani

v sredo, dne 4. maja 1938 ob pol 9. uri zvečer
v kino dvorani v Kamniku

(Dva nema in pet zvočnih filmov)

Filme bo pojasnjeval

gosp. Dr. Egon Staré
predsednik jugoslovensko-češkoslovaške lige v Ljubljani

Ustop prost

Program 2 Din zvečer v kinu

Posetite večer v obilnem številu!

Blagajna bo odprta od 8. ure dalje

slovanske protivladne časopise *Politiko*, *Pravdo* in *Javnost*. Hkrati s to zaostritvijo odnosa do ČSR pa se je znotraj Jugoslavije nenehno stopnjeval pritisk oblasti na vse oblike delovanja v podporo ČSR. *Jugoslovansko-češkoslovaške lige* so se na lepem znašle v zelo čudnem položaju: formalno jih je vlada podpirala, dejansko pa jim je do skrajnosti omejevala delo. Njihova dejavnost je postala nadvse moteča, še prav posebno pa je to veljalo za *lige v Sloveniji*, ki so tako ali tako že nekaj časa svojo dejavnost oblikovale neodvisno od Beograda. Sprva je bil ta pritisk prikrit, postajal pa je vse očitnejši, dokler ni naposled prišlo tudi do uradnih prepovedi raznih akcij.

V prvi polovici leta 1938, neposredno po nemški priključitvi Avstrije, so *Jugoslovansko-češkoslovaške lige* v Sloveniji pod vodstvom *ljubljsanske lige* in ob podpori češkoslovaškega konzulata v Ljubljani izvedle najbolj množično akcijo v vsem času svojega obstoja, ki je zajela daleč več ljudi, kot je bilo liginih članov. Šlo je za cel niz predavanj s filmi o ČSR, ki so imela izrazito propagandni značaj. Ta dejavnost je podrobneje opisana v poglavju o delovanju lige, na tem mestu pa je treba poudariti, da je šlo za množično izražanje podpore

demokraciji, ČSR in javno manifestiranje proti fašizmu, ki ga oblasti niso mogle preprečiti.⁵⁴ Toda posledica je bila, da je prišlo do odkritega nasprotja med uradno politiko in vodstvom lig v Dravski banovini.

21. maja je bila na Češkoslovaškem izvedena delna mobilizacija, kar je imelo v Sloveniji velik odmev. Na konzulatu ČSR se je priglasilo veliko prostovoljcev, ki so bili pripravljeni z orožjem braniti Češkoslovaško. Zlasti je šlo za študente in delavce, pa tudi nekaj starejših je bilo med njimi. Priglašale so se celo skupine iz vrst *Sokolov* in članov *Jugoslovansko-češkoslovaških lig*. (Do priglašanja prostovoljcev je prišlo tudi drugod po Jugoslaviji, kjer pa je bila pobudnica predvsem KP). Ladislav Deák, ki je v *Slovanskem prehledu* 1964 objavil kratek članek o tem množičnem odzivu prostovoljcev v Sloveniji na podlagi poročil konzulata ČSR v Ljubljani, ugotavlja, da je šlo res za množičen odziv pri Slovencih. Vsekakor bi bilo treba to gradivo podrobneje raziskati, predvsem poročila konzulata, ki so ohranjena v Arhivu ministrstva za zunanje zadeve v Pragi, saj gre za dogajanja, ki so po mojem mnenju prispevala svoj delež pri oblikovanju ljudske fronte in v končni fazi tudi *Osvobodilne fronte* leta 1941, vsaj v tem smislu, da je šlo za aktiviranje tudi tistih ljudi, ki so sicer odklanjali revolucionarne metode, so pa bili demokratično in protifašistično usmerjeni.⁵⁵

Kljub pritisku vlade in zlasti notranjega ministrstva je poleti 1938 prihajalo do manifestacij za ČSR tako rekoč ob vsaki priložnosti. V strahu pred množičnimi demonstracijami je vlada v zadnjem hipu odpovedala veliko zborovanje v Mariboru, na katerem naj bi proslavili dvajseto obletnico nastanka jugoslovanske države. Toda tega dne se je vseeno zbrala množica ljudi, vzklikali so protivladna gesla, pa tudi v podporo paktu s Francijo in SZ ter za ČSR. Manjše podobne manifestacije so se vrstile po raznih krajih Slovenije, čeprav jih je oblast skušala z vsemi silami zatreti. Mnogo ljudi je bilo aretiranih, med njimi so bili tudi staroste ljubljanskega *Sokola*. Naposled so bila z odredbo ministrstva za notranje zadeve prepovedana vsa javna zborovanja.⁵⁶

Ko se je vlada začela odkrito represivno vesti ob vsakem izražanju naklonjenosti ČSR, je prihajalo do mnogih neprijetnih situacij – v trenutku je namreč postala nezaželena in tako rekoč protizakonita dejavnost, ki jo je vlada še nedolgo tega na vsa usta podpirala; navsezadnje je bil pokrovitelj *Jugoslovansko-češkoslovaških lig* v Jugoslaviji knez Pavle osebno! Mnogi se v novih razmerah kar niso mogli prav znajti. Tako so šole recimo dobile tajni odlok bana o tem, da se dijaških akademij pod okriljem lige ne sme udeležiti prav nihče razen dijakov, niti starši ne – kompromis, ki je povzročil precej zmede.⁵⁷

23. septembra 1938 je bila v ČSR razglašena splošna mobilizacija. Do tega, da bi slovenski prostovoljci odšli na Češkoslovaško, ni nikoli prišlo, pač pa je ta splošna mobilizacija zajela tudi državljane ČSR, ki so živeli v Sloveniji. Moški, stari do 40 let, so dobili brzojavke z vpoklicom v vojaško službo. Ta vpoklic je resno prizadel tekstilne tovarne, saj so tako rekoč v trenutku ostale brez mojstrov in vodilnih delavcev. Posebno v Mariboru je bil položaj zaradi tega prav pereč. O tem je obširno poročala *Delavska politika*: »26. septembra ob deveti uri zvečer so se z vlakom proti Zagrebu in Beogradu iz Maribora odpeljali češkoslovaški državljani, vojni obvezniki, stari do 40 let, ki so bili vpoklicani. Potujejo preko Romunije. Med vpoklicanimi je vladalo navdušeno razpoloženje, dasi ni manjkalo solza ob slovesu. Po tovarnah so bili vpoklicani mojstri in številni nameščenci. Njih odhod se po mariborskih tekstilnih tovarnah precej pozna. Pri tvrdki Thoma se je število mojstrov tako skrčilo, da od preostalih zdaj zahtevajo delo v dveh izmenah ... Po gostilnah in javnih lokalih se pojavljajo ovacije za Češkoslovaško, katerim se pridružuje publika skoraj brez izjeme.«⁵⁸

Toda izjeme so ob vsem navdušenju bile. Kakih 70 vpoklicanih državljanov ČSR, po narodnosti Sudetskih Nemcev, se je v Mariboru priglasilo na policiji in uradno izjavilo, da se

⁵⁴ ARS. Društva. Jugoslovansko-češkoslovaška liga. fasc. 2. Izvršni odbor lige Dravske banovine – prejeti dopisi. Protokol Osrednjega odbora v Pragi z dne 29. aprila 1938 (Praški odbor je takrat zelo široko razpravljal o akcijah v Sloveniji).

⁵⁵ Deák Ladislav: Oglas Mnichova v Slovinsku. Slovansky přehled, št. 1, 1964, str. 5–7.

⁵⁶ Prav tam.

⁵⁷ ARS. Društva. Jugoslovansko-češkoslovaška liga. fasc. 1. Prispeli dopisi. Dopis prof. Stanka Raića dr. Staretu z dne 14. 8. 1938.

⁵⁸ Delavska politika, 29. septembra 1938, str. 3.

Velespoštovani gospod predsednik !

Pod utisom sedanjih dogodkov v naši domovini in ob priliki Liginega občnega zbora čuti odbor Češkega kluba v Mariboru globoko dolžnost izraziti Vam in vsem članom Lige iskreno čutečo zahvalo za vso, skozi celo vrsto let izvršeno delo posebno pa, za izredno učinkovito javno delovanje potom predavanj v zadnjih mesecih.

Vso to sočustvovanje nas privaja do prepričanja, da ono staro bratsko prijateljstvo žije vedno naprej. Nikdar ne pozabimo teh, katerim ni so zapustili češkoslovaški narod v najtežji dobi.

Prosimo, sprejmite naše iskrene bratske pozdrave.

Maribor, 7.6.38.

Dopis dr. Egonu Staretu (ARS. Društva. JČ liga, fasc. 2, Izvršilni odbor lig Dravske banovine, Prejeti dopisi)

mobilizaciji ne nameravajo odzvati. Delavska politika se je ob tem spraševala, kakšen bo poslej pravni položaj teh dezerterjev in kako bo morebitna podpora takim ljudem vplivala na odnose med jugoslovansko in češkoslovaško vlado.⁵⁹ Proti njim oblast ni ukrepala, pač pa je skušala omejiti viharne manifestacije ob odhodu češkoslovaških vojnih obveznikov, ki niso bile le v Mariboru, ampak tudi v Ljubljani, Ptuj, Kranju in na Jesenicah. Na železniških postajah so se ob njihovem odhodu zbrale množice ljudi, ki so vzklikali gesla proti vladni politiki, proti Nemčiji, za demokracijo, posebno aktualno pa je bilo spet geslo »Zvestoba za zvestobo!«. Na Jesenicah so na pobudo *Jugoslovansko-češkoslovaške lige* ljudje dva dni v javnosti množično v gumbnicah nosili češkoslovaško trobojnico. Teh akcij so se udeležili množično ljudje vseh slojev in strankarske pripadnosti.⁶⁰ Banska uprava je takoj ukrepala in izdala posebno navodilo proti takim »izgredom«. Izvedene so bile številne aretacije, prepovedano je bilo vsakršno zbiranje na ulicah, šolske oblasti pa so učencem in dijakom prepovedale, da bi se zadrževali na ulicah po sedmi uri zvečer.⁶¹ Ljudje so se zbirali po kavarnah in nestrpno čakali na češkoslovaške časopise, ki pa so prihajali z vse večjo zamudo.

⁵⁹ Delavska politika, 1. oktobra 1938, str. 3 (Pravni položaj dezerterjev).

⁶⁰ Delavska politika, 1. oktobra 1938, str. 3 in 6. oktobra 1938, str. 3.

⁶¹ Nedog Alenka: Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji. Ljubljana, 1978, str. 110.

1. oktobra 1938 so nemške čete zasedle mejna področja Češkoslovaške. Jugoslavija na to razkosavanje ni reagirala – po paktu *Male antante* ji niti ni bilo treba, ker ni šlo za madžarski napad. Po Münchenskem sporazumu je postala represija oblasti tako huda, da množične javne manifestacije za Češkoslovaško niso bile več mogoče. Zato pa se je v Sloveniji silovito povečalo zanimanje za vse, kar je bilo češkega. Od jeseni 1938 do marca 1939 se je zvrstila cela vrsta kulturnih prireditev s češkoslovaškim obeležjem, ki so imele izrazito političen naboj. Tečaji češkega jezika so postali množični in udeležba na njih je bila neke vrste demonstracija. Stekla je tudi akcija za ustanovitev številnih novih podružnic *Jugoslovansko-češkoslovaške lige* po Sloveniji, ki pa je bila ustavljena s posebno prepovedjo notranjega ministra. Vodilnim članom lige je bilo dano na znanje, da poslej smatrajo njihovo dejavnost za politično in državi nevarno. Mnogi so imeli zaradi ligine dejavnosti težave s policijo. Vsa pisma, namenjena na Češkoslovaško, je bilo treba na pošto oddajati odprta, pošta iz ČSR je prihajala odprta in cenzurirana, časopisi so prihajali z veliko zamudo ali pa celo sploh ne.⁶² V Slovenijo se je zateklo tudi nekaj beguncev iz predelov ČSR, ki so jih že zasedli Nemci. Zanje so *Jugoslovansko-češkoslovaške lige*, češka društva in *Sokol* izvedli posebne nabiralne akcije.⁶³ Vrstila so se razna predavanja o češki kulturi, zgodovini, turistik in podobnih temah, ki so bila vsa zelo množično obiskana, organizirala pa so jih razna društva, *Jugoslovansko-češkoslovaške lige*, *Sokol*, pa tudi drugi, od akademskih društev do *Vzajemnosti*.

28. oktober 1938 (dvajseto obletnico češkoslovaške države) je Ljubljana proslavila nadvse slovesno: v Operi so uprizorili premiero češke opere *Hubička*, v filharmonični dvorani pa je *Jugoslovansko-češkoslovaška liga* organizirala svečano akademijo. Ker je šlo za kulturno prireditev, je oblast ni mogla prepovedati. Kinematografi po Ljubljani so ta dan vrteli samo češke filme. Podobno je bilo tudi v drugih mestih po Sloveniji. Številne akcije so nastajale tako rekoč spontano, izražale so neko splošno javno mnenje. Toda vse te dejavnosti, ki so v sebi nedvomno nosile precejšen naboj, se niso razvile v večji izbruh, kajti represija je bila prevelika. Ob vseh dejanjih podpore ČSR je bilo tudi nekaj nasprotnih akcij, ki pa v javnosti – razen zgražanja – niso vzbudile večje pozornosti. Taka je bila recimo trosilna akcija fašističnega Zbora na Gorenjskem v začetku oktobra 1938. Trosili so letake, v katerih so blatili zahodne sile in ČSR.⁶⁴

Nemška zasedba Češkoslovaške marca 1939 je bila velik pretres za vso slovensko javnost, čeprav je seveda ves čas od jeseni 1938 že visela v zraku. Bila je neposredni povod, da so se študentje na ljubljanski univerzi strnili v *Narodni akademski blok*, v katerem je bilo osem društev različne politične usmeritve. Toda tudi zdaj sloga ni trajala dolgo: že 5. maja so izstopila katoliška društva. 18. marca 1939 so na univerzi sklicali veliko narodnoobrambno manifestacijo pod geslom »Branili bomo Jugoslavijo!« V duhu te manifestacije, ki se je navezovala tudi na usodo Češkoslovaške, je takrat izšla cela številka *Naše misli*. Toda to je bil tudi že začetek razpada takšne frontne organizacije študentske mladine. Na omenjeno številko *Naše misli* in na manifestacijo samo je takoj ostro reagirala *Straža v viharju*. Masaryku in Čehom so očitali predvsem dvojne: egoizem in sodelovanje s SZ. Spor se je nato še poglobljal in naposled je to pripeljalo do razpada *Narodnega akademskega bloka*.⁶⁵

S padcem ČSR se je končalo obdobje, v katerem so bile še žive politične ideje s *Slovenskih dni* v Ljubljani 1918.

Poleg meddržavnih odnosov in političnih stikov na nadstrankarski ravni je treba na kratko označiti še odnose posameznih političnih organizacij na Slovenskem do ČSR. To področje bi bilo podrobneje šele treba raziskati, kar bo zahtevna naloga, kajti gradivo je

⁶² Delavska politika, 8. oktobra 1938 str. 3.

⁶³ Vročni zprava Československé obce v Ljubljani za rok 1938 v »Jubilejni fond za obrambo države« so ljubljanski Čehi zbrali skoraj 45.000 din, ki so jih v kronah nakazali v Prago. Poleg tega so zbirali še denar za begunce.

Gorenjec, 12. novembra 1938 (Na pomoč češkoslovaškim beguncem).

⁶⁴ Delavska politika, 6. oktobra 1938, str. 3.

⁶⁵ Naša misel, 23. marca 1938

Kremenšek Slavko: Slovensko študentsko gibanje 1919–1941. Ljubljana, 1972

Zanimivo je, da v publikaciji Narodni front i komunisti. Jugoslavija, Čehoslovaška, Poljska. 1938–41, Beograd, Praga, Varšava 1968 ni zaslediti niti omenbe medsebojnih vplivov med temi deželami, čeprav je jasno, da so češko-slovaška kriza in odmevi nanjo prispevali k nastajanju klime, v kateri je nastajala široka ljudska fronta.

močno raztreseno. Dejstvo pa je, da so bile tako ali drugače vse politične organizacije na Slovenskem v obravnavanem obdobju povezane s Češkoslovaško.

O *Sokolih* je bilo že povedano, da so bili pod neposrednim vplivom češkega *Sokola* in tudi »realizma«. Po 1929, ko je *Sokol* v Jugoslaviji postal »državen«, je del slovenskih *Sokolov* s to tradicijo nadaljeval, kar je privedlo do notranjega razcepa v tej organizaciji.⁶⁶

Klerikalni odgovor na nastanek sokolstva je bila ustanovitev *Orla* na Slovenskem. Tudi *Orli* so imeli kar tesne stike s Čehi in Slovaki, le da so v tem primeru češkoslovaški katoličani posnemali zamisli slovenskih. Prvič so se slovenski *Orli* s češkimi povezali že 1910, torej pet let po svojem nastanku.

Odnos slovenskih klerikalcev do Češkoslovaške je bil precej drugačen kot odnos liberalnega meščanstva in socialdemokratov. Predvsem so odločno zavračali masarykovstvo, še zlasti seveda Masarykov odnos do katoličanstva in cerkve. Prav klerikalci so bili prvi, ki so opazili, kako velik vpliv ima na slovenske študente na čeških univerzah Masaryk in so ta vpliv ocenili kot skrajno škodljiv. Specifičen je bil tudi odnos klerikalcev do nacionalne problematike. Kot jim je bil v prvih letih po prvi svetovni vojni neprijeten jugoslovanski unitarizem, so zavračali tudi pojem »čehoslovaštvo« in so dosledno govorili o Čehih in Slovaki, tudi po letu 1926, ko je v ČSR izšel zakon o čehoslovaščini kot uradnem jeziku. V katoliških krogih je bilo tudi več pobud za stike s Slovaki, ki so bili sicer v senci stikov s Čehi. V *Jugoslovansko-češkoslovaških ligah* niso klerikalci nikoli igrali vidnejše vloge, čeprav do zaostritve 1937 niso nastopali proti njenemu delovanju.

Liberalni vodja Albert Kramer je konec 1938 obiskal nemškega veleposlanika Heerena in mu zagotovil, da v primeru zmage opozicije na volitvah ne bo nato prišlo do nobene spremembe vladne politike do Češkoslovaške.

Pravica in *Delavska pravica* sta kot lista krščanskih socialistov posvečala nekaj pozornosti Češkoslovaški in Masaryku – hvalila sta recimo Masarykovo demokratičnost, doslednost in češkoslovaško socialno politiko, vendar še zdaleč ne s tako brezpogojno naklonjenostjo kot socialnodemokratska *Delavska politika*. V *Delavski politiki* je izrazito prihajala do izraza masarykovska dediščina, ki je v veliki meri odločilno vplivala na del slovenskih socialistov med obema vojnama, zlasti izobražencev, in ki se je že pred prvo vojno izoblikovala v krogih revije *Naši zapiski*. Ta revija se je 1921 sicer ločila od slovenske socialne demokracije, ki pa ji je še vedno ostal pečat idej »realizma«. Momčilo Zečevič je ta vpliv ocenil kot zelo močan v vsem obdobju med svetovnima vojnama: »ta struja je imela pomemben politično vpliv ... Mnoge druge skupine niso imele takega vpliva na družbenopolitično življenje slovenskega naroda!«⁶⁷ Šlo je za nekaj političnih izhodišč, ki so bila skupna ljudem, ki so se šli med socialiste, pa tudi k drugim skupinam (recimo krščanskim socialistom) ali pa so bili politično neopredeljeni (»frajgajsti«): odklanjanje marksističnega nauka o razrednem boju, poudarjanje socialne politike, etike in izobraževanja. Dušan Kermauner je v komentarjih k Prepeluhovim *Pripombam* ugotovil, da je bila ta masarykovska smer v našem socialističnem gibanju pravzaprav prevladujoča.⁶⁸

Tudi ta prežetost z idejami, katerih utelešenje naj bi bila Češkoslovaška republika, je pripomogla k tako zelo množičnemu odzivu na češkoslovaško krizo v letih 1937–1939 na Slovenskem. Tako se je recimo obisk češkoslovaškega socialdemokratskega poslanca Karla Brožika v Mariboru, Celju in Trbovljah 1937 sprevrgel v vrsto manifestacij za ČSR, v katerih je sodelovalo predvsem delavstvo.⁶⁹ *Zarja* in *Vzajemnost* sta organizirali v kriznih letih celo vrsto predavanj in prireditev o in za ČSR, ob Masarykovi smrti so se vrstile komemorativne slovesnosti ... V tem obdobju so se socialisti močno približali delovanju *Jugoslovansko-*

⁶⁶ Stepišnik Drago: *Telovadba na Slovenskem*. Ljubljana, 1974

Pivko Ljudevit: *Sokolstvo I. Češkoslovaško sokolstvo 1862–1922*. Maribor, 1923

⁶⁷ Zečevič Momčilo: *Na zgodovinski prelomnici*. Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918–1929. I. Maribor, 1986, str. 35.

⁶⁸ Prepeluh Albin: *Pripombe k naši prevratni dobi*. Ljubljana, 1938. Dušan Kermauner: *Albin Prepeluh-Abditus*, Njegov idejni razvoj in delo.

⁶⁹ *Delavska politika* 28. aprila 1937, str. 3 (Manifestacije češkoslovaško-jugoslovanske socialistične vzajemnosti).

češkoslovanskih lig v Sloveniji, katere akcije pa so bile celo skupne, posebno na Štajerskem.⁷⁰ Med najbolj dejavnimi politiki v tej smeri je bil mariborski advokat dr. Avgust Reisman. 1915 je končal pravo v Pragi, kjer je bil Masarykov študent. Bil je navdušen za Masarykove nauke. Po vojni je prva leta deloval v SDS, vendar je izstopil, 1927 pa se je pridružil socialistom. Bil je tudi med pobudniki ustanovitve *Jugoslovansko-češkoslovaške lige* v Mariboru.⁷¹

Tesne stike s ČSR je imela tudi KP. Ko je bilo njeno delovanje v Jugoslaviji prepovedano, so mnogi njeni člani in funkcionarji daljši ali krajši čas bivali na Češkoslovaškem in so tam tudi politično delovali. Pri osrednjem sekretariatu KSČ je delovala posebna komisija (vodila sta jo Hrušká in Vodičká), ki je tem ljudem preskrbela dokumente, nastanitev, službo in podobno. Dokumente, ki so jih izdelali na Češkem, so uporabljali tudi jugoslovanski komunisti, ki so delovali drugje v inozemstvu. V Pragi so natisnili mnogo letakov in drugega propagandnega materiala, kar je vse po ilegalnih poteh prihajalo tudi v Slovenijo.⁷² Kurirske zveze, prevozi in skladiščenje tega gradiva je bila zelo zahtevna naloga, posebno okoli leta 1934, ko je ta dejavnost dosegla vrhunec.⁷³

Med slovenskimi komunisti, ki so nekaj časa delovali v Pragi, je bil tudi Boris Kidrič, 1935 pa tudi Ivan Maček. Skupaj z njim je v Prago prišla tudi Kidričeva žena Zdenka, ki se tega takole spominja: »... Na Češko sva šla ilegalno ... Ilegalnih prehodnikov čez mejo nas je bilo vseh skupaj kakih deset, med njimi še ena Slovenka. Sprejel nas je vodič in ravnati smo se morali natanko po njegovih navodilih. Znašli smo se v nekem češkem mestu, mislim da v Brnu, nato smo se odpeljali naprej do Prage, kjer smo imeli javko. Tam sem si morala prebarvati lase in dobila sem ponorejen potni list.«⁷⁴ Nekaj let je v Pragi delovalo tudi vodstvo SKOJ v inozemstvu. Njegovo delovanje je kril klub *Matija Gubec*, kajti tuji državljani s ČSR niso smeli javno politično delovati.

Pod vplivom idej, ki so jih prinesli iz ČSR, so bili tudi ustanovitelji *Zveze društev kmečkih fantov in deklet*. Ta organizacija kmečke mladine je bila v najtesnejši zvezi s sorodnimi organizacijami v ČSR, pod vplivom katerih je tudi nastala. 1923 so se iz Prage vrnili visokošolci Stanko Tomšič, Milan Crvenka in Jole Karadžole, že pred tem pa Trček in Marinko. 10. maja 1923 je bil nato v Ljubljani ustanovljen *Akademski agrarni klub Njiva*. Med pobudniki za ustanovitev ZKFD je bil tudi dr. Riko Fux, ki je sicer deloval v samostojni kmečki stranki, hkrati pa je bil zelo dejaven član *Jugoslovansko-češkoslovaške lige*. Decembra 1924, ko je bila ustanovljena *Zveza društev kmečkih fantov in deklet*, je že obstajala vrsta krajevnih društev.⁷⁵ Kot zelo aktiven član je v ZKFD deloval tudi Janže Novak, 1927–1930 podpredsednik, ki se je 1919 z vso vnemo udeleževal v *Akademskem društvu Jugoslavija* v Pragi, bil pa je tudi soavtor resolucije tega društva, o kateri bo govora nekoliko kasneje in ki je bila namenjena politični javnosti v Sloveniji.⁷⁶ 1932 je Novak postal celo podpredsednik *Zveze slovanske agrarne mladine* (t.i. »zelene mlade internacionale«) ZKFD je sodelovala s češkoslovaškimi agrarnimi organizacijami pri izmenjavi študentov, študentskih praks in pri podobnih čisto praktičnih vprašanjih, medsebojni vplivi pa so bili tudi na idejnem področju stalni.⁷⁷

Na politično dogajanje v Sloveniji so vplivale (pravzaprav so bolj želeli vplivati) tudi organizacije jugoslovanskih in slovenskih študentov na Češkoslovaškem, o katerih je govora v posebnem poglavju. Na tem mestu pa je treba spregovoriti o delovanju *Akadskega društva Jugoslavija* v Pragi leta 1919 in *Akadskega društva Slovenija* v Pragi 1938. Obakrat

⁷⁰ Glej članke v Delavski politiki 1937 in 1938.

⁷¹ Delavska politika, 29. avgusta 1939, str. 2 (Dr. Avgust Reisman, 50 letnik).

⁷² Amort Čestomír: Československo-jugoslovánská bojová družba v dokumentech. Slovanský přehled 1965, št. 1, str. 34–42.

⁷³ Kraigher Sergej: Doplnila in popravki razgovora z dne 3. 8. 1959. ARS, dislocirana enota 2 (nekdanj arhiv IZDG), Predvojni spominki, K IV. f.

⁷⁴ Kidrič Zdenka: Po ilegalnem kanalu v SZ. ARS, dislocirana enota 2 (nekdanj arhiv IZDG), Predvojni spomini, K I. 6č.

⁷⁵ Tomšič Stanko: Iz spominov na naš začetek. Gruda, XI, 1934, št. 7, str. 222–226.

⁷⁶ Gerželj France: Prvo desetletje borbe. Gruda, XI, 1934, št. 7, str. 244.

⁷⁷ ARS, dislocirana enota 2 (nekdanj arhiv IZDG), ZKFD, fasc. 1, Zapisniška knjiga; fasc. 5, Korespondenca Ivana Kronovška; fasc. 1, mapa IV, dopisi.

je šlo za izrazito politično dejavnost ob sicer kulturno in socialno obarvani dejavnosti študentskih društev, obakrat pa se je to zgodilo v prelomnih zgodovinskih okoliščinah za Slovence.

Jugoslavija, mesečnik napredne akademske mladine v Pragi, je v prvi številki aprila 1919 objavila posebno resolucijo z naslovom: »Celokupna jugoslovanska akademska omladina v Pragi – svojemu narodu«. Resolucija je bila sprejeta na posebnem shodu praške *Jugoslavije* 17. marca 1919, podpisalo pa jo je 485 članov tega študentskega društva. Uvod v resolucijo in komentar je bil objavljen v slovenskem, vsebina pa v srbohrvaškem jeziku.

»Vesti, ki so razburile celo domovino, so dale pobudo tudi nam, da kriknemo in damo končno duška svojim dušam, v katere se je kradlo dan za dnem večje razočaranje nad pariško konferenco in nad našo neslogo celo v očeh sovražnikov.« V nadaljevanju sledi cela resolucija, ki ima dva dela. Prvi je bil namenjen študentom in državljanom vseh držav antante in je vseboval protest proti upoštevanju londonskega sporazuma na pariški mirovni konferenci. Po kurirju so ta protest kot poseben dokument poslali v Pariz delegatom mirovne konference. Drugi del pa je bil namenjen narodom Jugoslavije, njegova vsebina pa je bila skrajno unitaristična:

»Narode! Pamti, da si Jugoslaven, sečaj se, da Te je rodila jedna majka, koja Ti je udahnula jednu dušo, znaj, da je samo tudje ropstvo htelo da učini od jedne Tvoje duše tri, da Te lakše podjarmi, da lakše bude Tvoj gospodar.

Narode! Svi, koji Ti danas propovedaju o trim dušama, svi oni, koji Ti kažu da sreću ne tražiš u jugoslavenstvu, svi su oni Tvoji dušmani! Priklinjemo sve federaliste, sve separatiste, jer nam samo jedinstvenost može osigurati narodnu individualnost, samo nam ona može omogućiti usavršavanje naše jugoslavenske kulture! ...«⁷⁸

Med glavnimi avtorji te resolucije je bil urednik lista *Jugoslavija* Janže Novak. Avtorji so želeli dati resoluciji mednarodni pomen (delegaciji na pariški konferenci so dali polno močje pri uporabi resolucije) in čim večjo publiciteto v domovini. Dostavili so jo vsem večjim časopisom. Toda večjega odmeva ni imela, bila je le eden od apelov proti notranjim sporom v Jugoslaviji. Praška *Jugoslavija* se je sčasoma izvila iz skrajnega unitarizma, v društvu so počasi prevladali levičarji in po 1936 so v njem zelo demokratično reševali nacionalna vprašanja. Takrat je bilo v društvu precej skojevcev in komunistov, nekateri pa so bili tudi člani KPC (npr. Vejvoda). V društvu so polnopravno vlogo dobili tudi Makedonci – o tem takrat v Jugoslaviji ni bilo še niti govora. V začetku leta 1937 je društvo v Krkonoših organiziralo smučarski tečaj, ki pa je bil le pretveza za dogovor o odhodu v Španijo. Tja je odšlo med prostovoljce republikanske armade več članov društva *Jugoslavija*, med drugimi tudi eden vodilnih članov iz Slovenije Rudolf Janhuba.⁷⁹

Konec marca 1938 je bilo v Pragi ustanovljeno *Akademsko društvo Slovenija*. Za razliko od drugih društev slovenskih in jugoslovanskih študentov v ČSR je to nastalo iz popolnoma političnih razlogov in s čisto političnim programom. V ustanovni resoluciji so ugotovili, da so razmere za oba naroda, za Čehoslovake in Slovence, izjemno nevarne. Praška *Slovenija* je bila sestavljena iz študentov vseh svetovnih nazorov in političnih usmeritev, Slovence v domovini pa so pozvali, naj sledijo njihovem zgledu ter se ne glede na strankarske in svetovnonazorske razlike združijo proti naraščajoči fašistični in nacistični nevarnosti. Na ustanovnem sestanku praške *Slovenije* je bila soglasno sprejeta resolucija z naslovom »Slovenci, združite se!«, ki je bila namenjena rojakom v Jugoslaviji. Objavilo jo je več listov v Sloveniji, med njimi 1515, *Dejanje* in *Delavska pravica* (Iz *Delavske pravice* je tudi verzija resolucije, ki je vključena v **prilogi 4**). Spet gre za poziv ljudem v domovini v kriznem političnem trenutku, kakor pri resoluciji *Jugoslavije* iz 1919, le da so bili vsebinski temelji tokrat čisto drugačni.

⁷⁸ *Jugoslavija*. Mesečnik napredne akademične mladine u Pragu, št. 1, april 1919. Resolucija celokupne jugoslovanske akademične omladine u Pragu.

⁷⁹ Zapisnik razgovora s Franom Žižkom z dne 12. marca 1986. Žižek je bil po odhodu nekaterih članov vodstva društva v Španijo izvojen za predsednika praške *Slovenije*.

Naši Španci. Zbornik. Ljubljana. 1978.

Seznam prostovoljcev španske republikanske vojske s slovenskega ozemlja navaja poleg Janhuba, ki je prišel v Španijo 29. 1. 1937 še tri borce, ki so tja prišli z ozemlja ČSR: Bastiančiča, Breskvarja in Hvaliča.

Na Češkoslovaškem je bila nevarnost nemškega nacizma zelo očitna in praški študenti so jo živo doživljali. Posrečilo se je premagati strankarska nasprotja med študenti in tako je Slovenija delovala enotno, na demokratičnih načelih. Odbor Slovenije so sestavljali: predsednik Mirko Doberšek, podpredsednik Anton Žigante, tajnik Vlado Žakelj, blagajničarka Božena Ravnihar, Fran Žižek kot kulturni referent, Silvo Dvornik kot zapisnikar, Stane Jurčič kot arhivar in Dragotin Cvetko, Andrej Župančič ter Vilko Kovač kot odborniki. V ustanovni izjavi so zapisali, da želijo biti dediči dunajske Slovenije iz 1848 in v svoj program so zapisali tudi cilj – *Zedinjeno Slovenijo*. Opozorili so, da so narodnostna in socialna vprašanja neločljivo povezana. Osrednja točka resolucije pa je poziv, naj Slovenci opustijo strankarske spopade in se »na demokratični osnovi strnejo v mogočno vrsto slovenskega ljudstva«. Člani Slovenije so tudi podpisali kolektivno izjavo, da so se pripravljene za svobodo Češkoslovaške tudi boriti kot prostovoljci.⁸⁰ Do tega ni prišlo, ker so se ob koncu študijskega leta slovenski študentje vrnili v domovino.

Naposled je treba omeniti še politično delovanje Čehoslovakov, ki so živeli v Sloveniji. To delovanje pa je zelo težko opredeliti. Češke manjšinske organizacije v Sloveniji (*Češko-slovenska obec*, *Česka Beseda in Český klub*) so se držali načela politične nevtralnosti. Ob volitvah v oblastne skupščine 1927 se je pojavil *Československý národní volební výbor* (češkoslovaški narodni volilni odbor), ki je pozival Čehoslovake, naj glasujejo za Napredni blok (SDS in NSS),⁸¹ vendar je bil to tudi edini pojav take vrste, ki sem ga ugotovila v obravnavanem obdobju, da bi namreč želel kdo uporabiti češkoslovaško narodnostno pripadnost za zbiranje volilnih glasov.

Verjetno je težko govoriti o kakih skupnih političnih ciljih in težnjah Čehoslovakov na Slovenskem – bili so pač odvisni od socialnega položaja posameznika, od okolja in še marsičesa. Med izobraženci je imelo velik vpliv masarykovstvo. V domovih Ljubljanskih Čehov je bila Masarykova slika zelo pogost, če že ne kar obvezen del inventarja. Vsekakor je res, da so se številni mojstri in vodilni delavci v podjetjih s češkim kapitalom izkazali nasproti domačim delavcem kot reakcionarni. *Delavska pravica* je o njih takole pisala: »... Še eno je, kar nas boli: tujci, ki uživajo gostoljubje naše dežele in jedo naš kruh, so navadno najhujši priganjači naših ljudi. S svojim obnašanjem ponižujejo našo čast in se sploh obnašajo kakor gospodariji v kaki koloniji. Naj omenimo le številne Čehi v naši tekstilni industriji, ki bi lahko samo koristili ugledu ČSR med našim delovnim ljudstvom – toda s svojim početjem le prevečkrat vzbujajo sovraštvo do sebe in razumljivo tudi nerazpoloženje do svoje domovine.«⁸²

⁸⁰ Zapisnik razgovora s Franom Žižkom z dne 12. marca 1986

Kremenšek Slavko: Slovensko študentsko gibanje 1919–1941, Ljubljana, 1972, str. 300–301. Resolucija Slovenije v Delavski pravici 21. aprila 1938, ki je vključen tudi v prilogi naloge.

⁸¹ Jutro, 23. januarja 1927, str. 3.

⁸² Delavska pravica, 17. marca 1938, str. 1 (Tujci, ki jedo naš kruh).

(nadaljevanje sledi)

Priloga 1

(Jutro, št. 77, sobota, 3. IV. 1926, str. 3)

Vaclav Klofač
Predsednik češkoslovaškega senata

MI ČEHI IN SLOVENCİ

Ni bilo slovenskega naroda, ki bi ga pred vojno ne bil posečal, toda najraje sem zahajal k jugoslovenskim bratom. Od jubilejnih slavnosti na Šipki leta 1902. sem posečal tako rekoč vsako leto Bolgarsko in prav tako Srbijo, rad sem gledal v Bosno in Hercegovino, ko je obe te krasni pokrajini zastupljeval c.kr. okupacijski duh, bival sem na oddihu v Dalmaciji, ki me je očarala,

krasne trenutke sem ne enkrat prebil v Zagrebu, toda Ljubljana je bila moja druga Praga, tukaj sem bil kakor doma in na dni, ki sem jih prežil med Slovenci, imam najkrasnejše spomine, katere kali edinole nesreča, ki je zadela moje dobre prijatelje v Trstu, Gorici in Postojni.

Slovenci in mi Čehi smo imeli istega sovražnika in to nas je zblížalo intimneje, kot s katerimkoli drugim slovanskim narodom. Ramo ob rami smo se borili v dunajskem parlamentu in v skupnih delegacijah (zadnjikrat v Budimpešti leta 1914) in doletela me je nekolikrat čast, da sem sam tolmačil slovenske bolesi in upravičene tožbe. Tako po krvavem nastopu avstrijske vojske proti slovenskemu ljudstvu na ljubljanskih ulicah pri znanih septemberskih dogodkih leta 1908.

Vojne persekucije so nas še bolj zblížale, in slovenski in češki politiki so brzo spoznali, da se morajo združiti tudi v odporu proti Avstro-Ogrski in Habsburžanom. Češki narod je našel velike voditelje svoje narodne revolucije, a tudi Slovenci so si izbrali velike in sposobne voditelje. Na Dunaju smo imeli skupno vodstvo. Za to vodstvo je bilo treba izredne odločnosti in spretnosti. Bilo bi dobro, če bi se napisalo o zakulisju raznih dogodkov v letih 1917 in 1918 podrobna poročila. Iz njih bi jugoslovanska in češka javnost izvedela mnogo zanimivega in poučnega o naravnost idealni češko – jugoslovanski, zlasti pa še češko – slovenski vzajemnosti v najtežjih dobah našega naroda in o tem, da so bili v Pragi in v Ljubljani istega prepričanja, da se mora voditi boj proti Dunaju istočasno s češke in slovenske fronte in da mora eno revolucijo izpopolnjevati revolucija druga.

Za zgodovino bi bilo važno opisati tudi posvetovanja jugoslovenskih, poljskih in nekaterih čeških politikov, ki so se vršila še med vojno meseca avgusta leta 1918. prav tako kot konference v Pragi v maju 1918.

V borbi smo zmagali. Toda marsikaj je še ostalo, kar nam povzroča bolest. In mnogo bolesi in zlega so preživeli tudi Slovenci, a tudi danes še ni konec njih boli. Toda vendarle smo srečna generacija, zakaj po zmagoviti vojni Nemčije in Avstrije nam je grozila smrt, njihov poraz pa nam je dal možnosti življenja, spojil je nas v močne državne celote, ki same po sebi vzdržujejo v nas vero, da krivica, ki se je nam morda po vojni zgodila v tem ali onem pogledu, ne omenja definitivnega stanja in neizpremenljivega dejstva.

Toda kakor med svetovno vojno, tako si moramo zvesto stati bok ob boku tudi sedaj in vedno. Duh Locarna še ni duh Evrope in težki oblaki groze še z raznih strani. Srečen sem bil, da sem mogel sodelovati pri ustvarjanju Male antante in izkreno želim, da bi bila močan činitelj, predstavljajoč imponujočo silo, ki mora biti zaščita pravice in svobode, ko za moralne vrednote še vedno ni povsodi potrebnega smisla.

Mi Čehi in Slovenci smo se te vzajemnosti naučili v težki nemški šoli. Ne izpremenimo se in se ne moremo izpremeniti, ne moremo drug drugega zapustiti, ker bi s tem izdali sami sebe.

In zato je Ljubljana moja druga Praga, zato sem tudi danes med Slovenci kakor doma in zato ljubim slovenski del velikega jugoslovenskega naroda prav tako, kakor svoj lastni narod, narod nad vse dragi in ljubljani.

lastnoročni podpis V. Klofač

Priloga 2

Uradni komunike o Slovanskih dnevih

(ARS, fond Narodnega sveta v Ljubljani, Predsedstvo, fasc. 2, pripravljeno gradivo za Slovanske dneve v Ljubljani)

Komunikee:

Die in Laibach am 17. August 1918 tagende Konferenz, an der Polen, Čechoslovaken und Südslaven teilgenommen haben, hat sich mit allen kulturellen, politischen und wirtschaftlichen Problemen der Verwirklichung des Selbstbestimmungsrechtes der beteiligten Nationen und mit dem dauernden Verhältnisse dieser Nationen unter einander sowie zu den anderen Staaten befasst. Hierbei ist die volle Einmütigkeit aller Deligierten, sowohl in Frage der Prinzipien, als auch in Frage der gemeinsamen Taktik zwecks Erreichung des entgeltigen Zieles konstatiert worden.

Priloga 3

(Slovenec, 6. aprila 1919, str. 2)

SLOVENSKI JAVNOSTI

Že dalj časa prinašajo časopisi notice, v katerih dolže češko politiko, da zasleduje le sebično cilje in češki narod, da je izneveril se slovanski solidarnosti. Te notice so rodile že sad: v časnikih se kažejo že večji članki z izrazito protičeško tendenco in slovenska javnost, ki je imela pred petimi meseci za Čehle le besedo priznanja in ljubezni, kaže danes že sadove tega zastrupljanja.

Ta pojav je napotil nas Čeha, ki živimo v Sloveniji, da se obrnemo na slovensko javnost ter njej razložimo naziranje, čute in stališča češkega naroda.

Ni ga drugega naroda slovanskega, ki bi bil tako brezpogojno vdan misli slovenske vzajemnosti, kakor je češki. Od časa, ko smo se dvignili k lastnemu narodnemu življenju — bilo je to že v srednjem veku v husitski dobi — niti za trenutek nismo se izneverili tej misli in nismo se postavili v tuje službe proti kakemu slovanskemu narodu. Nikoli do te dobe ni vodila našega dejanja sebičnost, saj smo se borili in žrtvovali za ideale svobode in človeštva. V tej ponosni zavesti s smajo z nami primerjati edino Srbi! In kakor je bilo, tako je tudi sedaj in bode tudi v prihodnosti. Pri nas ni stranke, ki bi bila izključno češka in ob enem ne slovanska. Če so morda posamezniki takega mišljenja, so brez vsakega vpliva na javno mnenje in na potek češke politike. Vsi naši javni delavci brez izjeme, tudi ti, ki se jim med Slovenci podtika izdajstvo jugoslovanskih interesov, so slovanskega duha in ako se jim morejo očitati kake hibe, nikoli ne iznevere slovenske misli.

V prvi vrsti to velja predsedniku češke republike Masaryku. Mož, ki ga bo zgodovina postavila med najboljše sinove našega naroda, je tako vzvišen nad vsa sumničenja, da bi se zdelo odveč ga braniti. Toda žalibog begajo slovensko javnost ljudje, ki ne vedo, da je bil Masaryk duševni oče večine ustvariteljev hrvaško-srbske koalicije in ki so pozabili na njegovo odločno in požrtvovalno delovanje v Friedjungovem procesu.

Temu možu, ki se je po odsotnosti na povratku v domovino in k bolni soprogi ustavil že v Rimu za intervencijo v prid Jugoslovanov se danes podtika sovraštvo do jugoslovanskega ujedinjenja. Predsednik Masaryk je mož, v katerem so utelešeni najboljši znaki češkega človeka. Zato čuti vsak zaveden Čeh sumničenje njegovega političnega značaja kot osebno žalitev. In smo prepričani, da bi vsak v Sloveniji živeči Čeh prevzel brez obotavljanja osebno odgovornost za Masarykovo slovansko zvestobo.

Vesti o delovanju češke delegacije pri mirovni konferenci in o raznih izrekih posameznih čeških politikov se ne da kontrolirati. Ako je na teh vesteh sploh kaj resnice, sledi iz njih le, da naša delegacija in naša politika dvomijo v uresničljivost nekaterih jugoslovanskih zahtev v laško — jugoslovanskem sporu. Toda dvom o dosegljivosti še ni dvom o upravičenosti kakšne zahteve, še manj pa pomeni tak dvom sovraštvo do Jugoslovanov.

Niti kaka kritika, ki jo je izrekel ta ali oni politik o hibah Jugoslovanov bivše Avstrije, se ne sme kratkomalo smatrati kot izraz sovraštva. Vse te hibe, ki vplivajo še sedaj neugodno na potek mirovnih razprav, priznavajo Slovenci sami. Šele, ko bi znali vse okolnosti, pri katerih je bila taka, morda neoprtuna, kritika izrečena, bi smeli soditi na nje zmisel.

Mednarodni položaj Čehov je pač najugodnejši izmed vseh narodov bivše Avstrije. Toda niti to, niti notranji položaj ni brez velikih težkoč in nas sili na to, da vse svoje moči porabimo za to, da podpremo, zasiguramo in ojačamo svojo novo državo.

Slovensko javnost moti razmerje med laškim in češkim narodom. Lahki spadajo k antanti, kamor spadajo tudi Čehi — javno od preteklega leta, duhovno od pričetka vojne. Skupno smo se borili proti skupnemu sovražniku. Največji del naše izvenavstrijske vojske, ki jo imamo sedaj doma, je bil organiziran in opremljen na Laškem. Kot del laške armade je imela ta legija subalterne častnike Čeha; višji so bili Lah in vrhovni poveljnik je bil general Piccone. Koj po končani vojni se je vrnila legija v domovino, kakor umevno tudi z višjimi častniki in svojim vrhovnim poveljnikom, ki je bil nje organizator. Te čete so zdaj del češko — slovaške vojske, so izvrstno opremljene in oborožene. To je priskrbel laška vlada, ki jih je na njih povratku v domovino preskrbela z živežem, česar izstradana Češka ne bi bila premogla. Po zaslugi njih organizatorja so čete izvrstno izvežbane in disciplinirane. Ali naj država sedaj zapodi one častnike le zato, ker so laške narodnosti in naj desorganizira one čete?

Češki narod nima povoda za sovraštvo do italijanskega naroda. Toda navzlic prijateljskim odnosom napram njega ni slep za imperialistične težnje, ki obvladujejo sedaj odločujoče kroge na Laškem. O tem bi se slovenska javnost lahko prepričala, ako bi zvedela za vse manifestacije in simpatije za Jugoslovane, ki jih objavljajo češki listi.

V najnovejši dobi pričakujejo Jugoslovani pomoč za svoje težnje od dogodkov, ki se pripravljajo v Italiji. Zdi se, da so te nade upravičene. Ali močno bi se varali, ako bi pričakovali pomoč le od tega, da bo sosedova hiša gorela. Tak položaj bi prinesel le oslabljenje nasprotnika, nikakor pa ne pozitivne podpore jugoslovanski pravični stvari. Sigurno bo, ako se računa na čut narodne pravičnosti teh slojev, ki hočejo uveljaviti onstran meje svojo voljo. Ti sloji so pa tudi del

italijanskega naroda, čutijo italijansko, ne pa tudi imperialistično. Kako naj računamo na njih pravičnost, ako med tem vzplamti med Slovenci sovražstvo do vsega, kar je laškega? Ne kaže torej netiti takega sovražstva do celega italijanskega naroda, ako so upravičeni upi, da je velik del tega naroda dostopen pravičnemu naziranju na jugoslovanske težnje.

Poleg nezaupanja in sovražstva goji se v slovenski javnosti nekaj skepticizem do idealov, o katerih smo verjeli, da se zanje bori vsa antanta. Je pač žalostno razočaranje, ako vidimo da so možje, ki so imeli med vojno polna usta teh idealov, jih zdaj zapustili. Iz tega pa se ne sme sklepati, da so jih zapustili tudi oni, ki so zanje umirali v strelskih jarkih. Nič ne bi bilo tako pogubnega kakor zanikanje idealizma v mednarodnih odnošajih. Tudi v javnem in zasebnem življenju ga potrebujemo.

Vsak izmed nas je dobil med vojno kako moralno rano, škoda, ki jo je pri tem utrpela človeška družba, je brez dvoma večja kot vsa gmotna škoda, ki jo je povzročila vojna. ako naj se ne razsuje človeška družba, moramo se vse moralno zdraviti, posamezniki kakor narodi. K temu pa potrebujemo vero v ideale, ne cinizma; zaupanja, ne sumničenj; ljubezni, ne sovražstva; le s tem se dvigamo iz bede, zacelimo rane in si zgradimo boljšo bodočnost.

Bratski odnošaji med Čehi in Jugoslovani so za oba naroda zelo važni. Njih prelom bi bil nesreča za oba naroda, morda v tej kritični dobi za Jugoslovane večja, kakor za Čeha. Zato rotimo slovensko javnost, da se ne pusti begati po vesteh, ki se širijo gotovo le v sovražnem interesu. Vabimo vse Slovence, ki se zanimajo za življenje in stremeljenja češkega naroda v svojo sredo, kjer bodo sprejeti z bratsko ljubeznijo in dobe vselej točnih pojasnil in informacij. Iz tega medsebojnega spoznavanja more vzkliti trdna bratska ljubezen. Zato tudi upamo, da ostane vse protičesko ščuvanje brez vpliva na slovensko javnost. Med vojno je imelo slovensko ljudstvo priliko spoznati razne narode, med njimi tudi Čeha. Bili so to sinovi vseh slojev našega naroda. Dobrodošli pač niso bili, saj tudi vojna ni bila dobrodošla. Toda vzlic temu smo uverjeni, da so ostavili ti možje v spominu slovenskega ljudstva le dobre vtise in da je spoznalo to ljudstvo Čeha kot resen in pošten narod.

Smatrali smo za svojo dolžnost, da to povemo slovenski javnosti kot sinovi tega najsi malega, toda ponosnega naroda.

V Ljubljani, 3. aprila 1919

Za društvo Česká obec v Ljubljani: predsednik Ružička, Hilbert, Otáhal, Čermák, Kasal, Hejnik, Ballon.

Priloga 4

RESOLUCIJA PRAŠKE SLOVENIJE (Delavska pravica, aprila 1938)

Na pomlad narodov leta 1848. so napredni slovenski študentje na Dunaju osnovali društvo »Zedinjeno Slovenijo« z namenom, buditi narodno zavest in braniti slovenske pravice pred tujci. Danes, čez 90 let, smo se zbrali slovenski dijaki v Pragi na ustanovni sestanek društva »Slovenije«, katerega smatramo za nujno nadaljevanje nekdanje »Zedinjene Slovenije«, kajti današnje razmere in težnje slovenskega naroda so v marsičem podobne revolucijskim letom okrog leta 1848.

Ker vidimo v tujini svetoven in domač politični položaj mnogo ostreje in objektivneje kot morda vi v domovini, smo se zato strnili ne glede na versko in politično opredelitev v eno vrsto, pripravljeni žrtvovati vse svoje sile v slovenske kulturne, socialne in narodno obrambne namene.

Poleg tega smo si naredili nalogo seznanjati demokratsko češkoslovaško javnost z našo kulturo in jo zainteresirati za slovenske razmere. Nočemo, da bi prijateljstvo obeh narodov bilo le kos papirnate pogodbe. Danes je usoda Slovencev, Čehov in Slovakov ne le podobna, temveč tesno povezana.

Da pa bomo mogli svojo nalogo povoljno in objektivno vršiti, vas pozivamo, da nam v tem čim bolj pomagate. Hočemo biti glasniki slovenskega naroda in ne inteligenčni izkoreninjenjenci. In to bomo lahko le tedaj, če bomo vsi zadosti poučeni o temeljnih vprašanjih našega delovnega ljudstva. Kajti narodnostno kulturna in socialna vprašanja se ne dajo ločiti.

Mi v Pragi smo z združitvijo storili prvi korak k splošni narodni koncentraciji, ki je v današnjih grozečih časih nujnost. Hočemo vam biti zgled. Pozivamo vas, da tudi vi končate medsebojne ozkosrčne politične spore, da se združite na demokratični osnovi v mogočno vrsto slovenskega ljudstva. Tek zgodovine nas ne sme najti, kot vselej doslej, razkosane in nepripravljene.

V upanju, da naš poziv iz tujine v domovini ne bo naletel na nerazumevanje, vas tovariško pozdravljamo

Slovenski študentje v Pragi.

Zusammenfassung

DIE TSCHECHISCH-SLOWENISCHEN KONTAKTE IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT (1. TEIL)**Die politischen Kontakte und wechselseitigen Einflüsse**

Marjeta Keršič Svetel

Die politischen Kontakte zwischen Tschechen und Slowenen standen die ganze Zeit im Zeichen der »slawischen Wechselseitigkeit« und der Bedeutung der nationalen Schutzmaßnahmen. In der breiteren slowenischen Öffentlichkeit trug die Sokol-Bewegung maßgeblich zum Bewußtsein von der Brüderlichkeit zwischen Slowenen und Tschechen bei. Die Wurzeln der politischen Kontakte in der Zwischenkriegszeit sind in der Zusammenarbeit der tschechischen und slowenischen Politiker in der letzten Phase des Bestehens Österreich-Ungarns zu suchen.

Parallel zur Gründung des *Slovenski Narodni svet* (Slowenischer Nationalrat) am 16. und 17. August 1918 wurden in Ljubljana die sogenannten *Slawischen Tage* veranstaltet, an denen polnische, kroatische, serbische, vor allem aber tschechische und slowenische Politiker teilnahmen. Außer dem offiziellen hatte diese politische Beratung auch einen geschlossenen Teil. Die Arbeitsmaterialien dieses Treffens sind erhalten. Dabei war die Rede von der Notwendigkeit einer Landverbindung zwischen der Tschechoslowakischen Republik und Jugoslawien, einem sogenannten Korridor. Dieser Plan war wenigstens bei einigen Politikern bis zum Ende der Pariser Friedenskonferenz lebendig.

Von den gemeinsamen Aktionen der Tschechen und Slowenen an der Front fand besonders die *Carzan-Verschönerung* ein breites Echo. Sie wurde von dem Slowenen Dr. Ljudevit Pivko geleitet, es waren daran aber vorwiegend Tschechen beteiligt.

Von den Bestrebungen der Nationalen Regierung Sloweniens um internationale Anerkennung zeugt die Tatsache, daß zu ihrem Bevollmächtigten in Prag Dr. Dragotin Lončar ernannt wurde. Nach dem Umsturz gründete man aus tschechischen Soldaten unter der Leitung einiger tschechischer Offiziere die *Tschechische Legion* in Ljubljana, die von der Nationalen Regierung sogar zur Unterdrückung von Unruhen eingesetzt wurde.

Die Interessen der slowenischen und der tschechischen internationalen Politik waren bei der Entstehung neuer Staaten in mancher Hinsicht gegensätzlich. Italien spielte bei der Gründung der Tschechoslowakischen Republik eine sehr wichtige Rolle. Aus diesem Grunde wollten die Tschechen auch vermeiden, daß ihre Beziehungen zu Italien durch Kontakte, die sie mit den Slowenen unterhielten, beeinträchtigt würden. Wegen der Haltung der tschechischen Delegation auf der Pariser Friedenskonferenz wuchs in der slowenischen öffentlichen Meinung die Antipathie gegenüber den Tschechen und der Tschechoslowakischen Republik.

Nach der Gründung des Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen änderte sie die Lage jedoch grundlegend: die slowenische Politik agierte nicht mehr selbständig, wurde sie doch Bestandteil der Außenpolitik des Königreichs. Serbien unterhielt bis dahin keine traditionellen Kontakte zu den Tschechen. Das wirkte sich in starkem Maße auf diese Politik aus. In formeller Hinsicht verkündeten beide Staaten ihre Begeisterung über eine Zusammenarbeit (was in der Kleinen Entente seinen Niederschlag fand), in der Tat war aber die Zusammenarbeit auf zwischenstaatlicher Ebene eher bescheiden, bis sie in der zweiten Hälfte der dreißiger Jahre ganz aufhörte. Außer den offiziellen Beziehungen auf zwischenstaatlicher Ebene pflegten die Tschechen und Slowenen eine Reihe politischer Kontakte, die von Einzelpersonen, Parteien und Organisationen angeknüpft worden waren. Sie übten oft entscheidenden Einfluß auf die öffentliche Meinung und die Einstellung der Massen aus. Eine bedeutende Rolle spielte etwa Ivan Hribar, der 1919 als Gesandter nach Prag entsendet wurde.

Im Herbst 1919 nahm die provisorische Vertretung der Tschechoslowakischen Republik ihre Arbeit in Slowenien auf, im Mai 1920 folgte der Amtsantritt des ersten tschechoslowakischen Konsuls in Ljubljana. Das Konsulat der Tschechoslowakischen Republik spielte bis 1939 eine bedeutende Rolle bei den politischen Beziehungen zwischen Slowenien und der Tschechoslowakischen Republik, es übte außerdem Einfluß auf das Tun und Treiben der tschechoslowakischen Minderheit in Slowenien aus. Neben der offiziellen Außenpolitik der Tschechoslowakischen Republik wurden einige aufsehenerregende Aktionen zur Unterstützung der slowenischen Interessen unternommen im Hinblick auf das Kärntenland, etwa zur Zeit des *Triester Prozesses* gegen Bidovec, Marušič, Miloš und Valenčič. Von italienischen Gewalttätigkeiten gegenüber den Slawen in Istrien berichteten in ihrer Heimat aus erster Hand Geistliche, die dort ihr Amt ausübten und aus Mähren stammten. Eine bedeutende Rolle spielten damals auch die jugoslawischen Studentenvereine in der Tschechoslowakei.

Mit dem Amtsantritt des Ministerpräsidenten Milan Stojadinović um die Mitte des Jahres 1935 begannen sich die Beziehungen zwischen Jugoslawien und der *Kleinen Entente*, vor allem mit der Tschechoslowakei, deutlich zu verschlechtern. Jugoslawien lehnte sich in immer stärkerem Maße an Deutschland an. Die Kluft zwischen der vorherrschenden öffentlichen Meinung und der offiziellen jugoslawischen Politik wurde immer größer. Verschiedene Aktionen zur Unterstützung der Tschechoslowakei nahmen den Charakter eines deutlichen Protestes gegen die Verhältnisse in Jugoslawien selbst an und enthielten deswegen einen politischen Sprengstoff. Solche Manifestationen stellten ein deutliches Verbindungselement zwischen verschiedenen politischen Gruppierungen in Slowenien dar, doch diese Verbindung erwies sich als ziemlich unbeständig. Im Mai 1938 kam es in der Tschechoslowakei zu einer Teilmobilmachung, der in Slowenien zahlreiche Freiwillige folgten.

Einschlägige Dokumente sind im Archiv des Außenministeriums in Prag aufbewahrt. Die Mobilmachung, die die tschechoslowakischen Staatsbürger in Slowenien erfaßte, zeigte, wie stark gewisse Industriezweige in Slowenien, vor allem die Textilindustrie, von den tschechoslowakischen Facharbeitern abhängig waren, löste ihr Abgang doch eine echte Krise aus. Auf die Sympathiebekundungen zu der Tschechoslowakischen Republik antworteten die jugoslawischen Behörden mit zunehmender Repression, es kam zu Festnahmen, so daß Manifestationen dieser Art kurz vor Ausbruch des Zweiten Weltkriegs, als sie ihren Höhepunkt erreichten, ganz aufhörten.

Von großer Bedeutung ist der Einfluß des politischen Gedankenguts von Masaryk auf slowenische Politiker und Gebildete (ehemalige Studenten an den tschechischen Universitäten). Nach einigen Schätzungen bildete die Ideologie Masaryks eigentlich die vorherrschende Strömung in der sozialistischen Bewegung bei den Slowenen. Enge Beziehungen zu der Tschechoslowakei unterhielt auch die Kommunistische Partei. Katholisch eingestellte Politiker lehnten die Ideologie Masaryks strikt ab, ebenso die tschechoslowakische Einheit, und unterstützten die Bestrebungen der Slowaken nach nationaler Selbständigkeit. Als Gegengewicht der *Sokol-Bewegung* entstand die Organisation *Orel*, was auch in der Tschechoslowakei nachgeahmt wurde. Unter dem Einfluß von aus der Tschechoslowakei importierten Ideen wurde der *Verband der Bauernburschen und -mädels gegründet (Zveza društev kmečkih fantov in deklet)*. Eine gewisse politische Rolle spielten auch die Vereinigungen der slowenischen und jugoslawischen Studenten in der Tschechoslowakei, die darum bemüht waren, auf die politischen Verhältnisse in der Heimat Einfluß auszuüben, was insbesondere für die sonst kurze Tätigkeit des *Akademischen Vereins Slovenija (Akademsko društvo Slovenija)* gilt, aber auch für den unitaristischen Kreis um das Blatt *Jugoslavija*.

Izšla je knjiga

ZVONETA KRŽIŠNIKA

SLOVENSKI POLITIKI IZZA POMLADI NARODOV

ali- Slovenci v politiki od Slomška do Kreka

ali- slovenski politični veljaki od leta 1848 do 1918

To je iskrično, s podatki obloženo branje, ki ne profilira zgolj osebnosti iz središčne zgodbe, ampak odsluži tudi čas in razmere, v katerem je živel vsak od opisanih posameznikov in se dotika najširših antropoloških podrobnosti, ki v seštevku dajejo pripovedi tridimenzionalno podobo zgodovinskim dogajanjem.

* * *

Knjigo lahko naročite po telefonu 061/327-780. Člani zgodovinskega društva imajo 10 odstotni popust.

Založila Grafa d.d.

Zdenko Čepič

SLOVENSKE POLITIČNE STRANKE O AGRARNI REFORMI MED SVETOVNIMA VOJNAMA

"Zemlje imamo premalo", je bila v času odločitev za prvo slovensko narodno državo ena vodilnih ugotovitev in misli o stanju in iz njega izhajajočih perspektivah slovenskega naroda, ki so jih izpostavili takratni politični in gospodarski načrtovalci. V slovenski politiki so tedaj nastajale programske zamisli, v katerih so avtorji vseh strankarskih pripadnosti izražali zahteve glede bodoče ureditve slovenske države in družbe. Med temi predlogi so bile predstavljene tudi zasnove bodoče gospodarske ureditve.¹ V zvezi s to so bile tudi takšne, ki so posegale na področje ustrežnejše in pravičnejše ureditve zemljiško lastniških odnosov in posestne strukture. To so bile v resnici izražene zahteve po izvedbi agrarne reforme. V predstavljanju svojih pogledov na to, za slovensko družbo pomembno vprašanje, so tedaj sodelovale vse politične stranke oziroma vidnejši predstavniki posameznih idejnih in svetovnonazorskih usmeritev. Vsem pa je bilo povsem jasno, da bo potrebno v posestnih odnosih na Slovenskem izvesti določene posege.

Med takimi je bil v prvi vrsti socialistično usmerjeni Albin Prepeluh - Abditus. Njegove misli o reševanju glavnih socialnih vprašanj slovenskega naroda² je Anton Loboda (=Anton Melik) ocenil kot bistven del tedaj nastajajočega narodnega programa. V tem radikalnem programu ljudske meščansko-demokratske narodno-osvobodilne revolucije³ je bila ena osnovnih njegovih misli osvoboditev slovenskega naroda v socialnem in gospodarskem smislu, kar mu je predstavljalo pogoj narodne in politične osvoboditve in osamosvojitve. Sredstvo za to je videl v osvoboditvi zaplenjene zemlje. Kot eno osnovnih zahtev svojega programa je tako postavil agrarno reformo.

V pomanjkanju zemlje v rokah slovenskega kmeta je videl osnovni vzrok vseh njegovih težav, pa tudi celotnega slovenskega naroda. Izhajajoč iz tega spoznanja je zahteval, da se osvobodijo zaplenjena zemlja in vrne ljudstvu, ki na njej živi.⁴ V svojem socialnem programu je zato na prvo mesto postavil prav izvedbo "kmetiške in industrijske odveze naše zemlje".⁵ To je pomenilo zahtevo, da se razlasti tiste, ki so Slovence kot narod razlastili, saj je menil: "Razlastitev veleposestev in odprava na zastarelih predpravicah slonečih fidejkomisov sta postali za našega malega kmeta, ako hoče uspevati kot producent, pereče življenjsko vprašanje."⁶ Ost njegovih zahtev je bila tako uperjena v prvi vrsti proti tistim, katere je smatral, da so v preteklosti razlastili slovenski narod. Za take je štel v prvi vrsti veleposestnike tujega, neslovenskega rodu kot preostanke fevdalizma. Kmečka odveza leta 1848 je bila po njegovem mnenju namreč izvedena le na pol, ker je bivšim fevdalcem pustila obdelovalno zemljo, predvsem pa gozdove. Menil je, da je vse te v okviru narodne osvoboditve potrebno razlastiti, jim odvzeti vse, kar jim je ostalo po zemljiški odvezi, v korist slovenskega naroda. To naj bi veljalo tudi za fidejkomise.⁷ Tako zamišljena agrarna reforma naj bi razrešila socialno vprašanje,

¹ Zdenko Čepič: Narodnogospodarske zamisli pri Slovencih v času odločitve za prvo narodno državo. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. XXIV, 1984, 1-2, str. 101-121.

² Abditus: Problemi malega naroda. Slovenska socialna matica, knjižnica socialnih in političnih spisov. Ljubljana 1918 (dalje navajam: Abditus. Problemi).

³ Albin Prepeluh: Pripombe k naši prevratni dobi. Ljubljana 1938. Od strani 295 naprej se opombe nanašajo na razpravo Dušana Kermavnerja Albin Prepeluh-Abditus. njegov idejni razvoj in delo (dalje navajam: Prepeluh-Kermavner), str. 441.

⁴ Demokracija, I, 1918, 3-4 (Abditus: Pismo socialni demokraciji), str. 42-50.

⁵ Franc Rozman: Korespondenca Albina Prepeluha v letih 1917/1918 (Albin Prepeluh dr. Ivanu Prijatelju, Kočevje 7.1.1918). Prispevki za novejšo zgodovino. XXVIII, 1988, 1-2, str. 187.

⁶ Abditus. Problemi, str. 19.

⁷ Fidejkomis je posebna oblika veleposesti. To je neodtujivo in nedeljivo družinsko posestvo; v celoti ga je dedoval prvorojenec. Obstajati preneha z izumrtjem družine.

ki ga je povzročalo pomanjkanje zemlje v rokah slovenskega kmeta, hkrati pa bi bila dosežena tudi nacionalna osvoboditev.

Na ta način je Abditus dal v zahtevani agrarni reformi v resnici prvenstvo narodnostni osvoboditvi, socialna osvoboditev pa naj bi izhajala iz te. Predvidel je nacionalizacijo zemlje, a ne le te, marveč tudi naravnih bogastev. Vse to naj bi po njegovem mnenju morale postati kolektivna last naroda oziroma narodne države.

V zvezi z nacionalizacijo in z njo povezano agrarno reformo pa se je zavzel tudi za radikalnejše posege na področju lastninskih odnosov. Čeprav ni bolj določno opredelil svojega pogleda na socialno ekonomski vidik agrarne reforme, ni ostal le pri razlaščenju tujerodnih veleposestnikov oziroma nacionalizaciji. Predlagal je, da se razlastijo vsi tisti, ki iz zemlje oziroma lastnine nad njo dobivajo rento, kar bi pomenilo razlastitev vseh, ki zemlje sami ne obdelujejo. V takšni njegovi usmeritvi pa je mogoče zaslutiti načelo, da naj bo lastnik zemlje tisti, ki jo sam obdeluje. Tega pa Abditus ni izrecno izrazil.

Zahteve po razlastitvi zemljiških lastnikov tujega rodu in po nacionalizaciji zemlje in naravnih bogastev pa ni izražal le Abditus kot pripadnik socialistov, marveč tudi gospodarsko politični pisci iz obeh slovenskih meščanskih taborov. Ti so tudi izražali svoje poglede na agrarno reformo kot na nujnost.

Že ob razmišljanju o gospodarsko političnih pogledih Abditusa in perspektivah, ki jih je ta začrtal v knjižici *Problemi malega naroda*, se je tudi liberalno usmerjeni Anton Loboda zavzel za razlastitev veleposestev in velekapitalističnih podjetij. Oboje je tudi on smatral kot tujek v slovenskem družbenem in gospodarskem prostoru. Glede na narodnostno poreklo lastnikov veleposesti, pa tudi kapitala velikih podjetij, ta je bil na slovenskem ozemlju prevladujoč,⁸ je pomenila razlastitev teh v resnici nacionalizacijo. Loboda pa je razlastitev razumel tudi kot "socializiranje", torej podružbljanje, pri čemer je menil, da za nacionalizacijo ni nujen pogoj že socializiranje. Zavedal se je namreč, da pomeni socializiranje in razlastitev kot njegov pogoj hkrati poseganje ne le v lastninske odnose tujih lastnikov zemlje in drugega kapitala, marveč tudi slovenskih posestnikov. Zapisal je: "Ko bomo določili maksimalno mero posestva, ki pri nas ne sme stati previsoko, bomo razlastili z nemškim seveda enakomerno prevelika slovenska veleposestva." Glede tega, kaj storiti z razlaščenjo in nacionalizirano zemljo, "narodu vrnjeno zemljo", je Loboda predlagal razdelitev, saj je menil da "mora biti izročena svojemu pravemu namenu: služi naj za preživljanje tistih, katerim do sedaj uzurpirana domovina ni mogla dati njiv." S tem pa je posredno izrekel za načelo, da naj zemljo dobijo tisti, ki jo obdelujejo in jo potrebujejo. Učinek razdelitve zemlje pa naj bi po mnenju Lobode preprečil izseljevanje v tujino. Ob tem je bil glede razdeljevanj še bolj določen, ko je zapisal: "Vsem našim dosedanjim izseljencem je treba omogočiti pošteno eksistenco na domačih tleh na ta način, da se razlaščenjo zemljišče razdeli med nje."⁹

Loboda je v tem prispevku sicer še vedno kot Abditus izhajal iz nujnosti nacionalizacije zemlje, to je razlastitve tujih veleposestnikov in kapitalistov, vendar je ob nacionalizaciji postavil neodvisno od nje razlaščenje. Zavedal se je, da pa to ne pomeni le posega v lastnino tujcev, temveč tudi domačih velikih posestnikov. To pa je že bila zamisel o agrarni reformi, ne le kot nacionalizaciji zemlje in kot narodnostno osvobodilnem ukrepu, ampak že tudi socialnem vidiku zemljiške reforme. Izrazil je tudi misel o potrebi zemljiškega maksimuma za razlaščenja posestva ne glede na narodnostno poreklo zemljiških lastnikov. Zemljiški maksimum pa po njegovem mnenju ne bi smel biti postavljen previsoko, s čemer se je posredno izrekel za korenite posege v lastninsko posestne odnose na Slovenskem.

Kot nujen ukrep za dvig kmetijstva je agrarno reformo vtikal v svoj narodno gospodarski program tudi liberalec Milko Brezigar. V delu *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva* se je zavzel za nacionalizacijo zemlje in jo postavil kot pogoj za uspešno izvajanje agrarne reforme. Postavil jo je za eno prvih nalog reformnega dela, ki naj bi dvignilo produktivnost kmetijstva na slovenskih tleh. Na agrarno reformo je namreč gledal predvsem kot na

⁸ Jože Šorn: Nacionalno poreklo velikega kapitala v industriji, rudarstvu in bančništvu na slovenskem ozemlju. JIČ, 1969. 4, str. 136-141. Šorn navaja razmerje med domačim in tujim kapitalom v teh panogah, ki je bil 1:7 ali celo 1:8 v korist tujega.

⁹ Demokracija, I. 1918, 11-14 (Anton Loboda: K naši gospodarsko politični perspektivi), str. 173-174.

proizvajalno reformo, ki naj bi v nekaj letih dvignila produktivnost, kar je smatral za enega od pogojev uspešnega gospodarskega razvoja narodne države.

Z nacionalizacijo zemlje je želel doseči razlastitev veleposestniške zemlje, ki je bila v posesti tujcev, v korist narodne države in omogočiti tej posege v kmetijstvo. Cenil je, da je v rokah tujih veleposestnikov 200.000 ha površine in to le na posestvih velikih nad 500 ha. Na nacionalizacijo zemlje je gledal predvsem z ekonomskega stališča. Z njo je namreč želel preprečiti odnašanje dobičkov, ki jih je ustvarila slovenska zemlja, v tujino. Zapisal je: "Zgodovinska krivica se mora poravnati, država mora posestva zaseči ter jih po potrebi razdeliti."¹⁰ Nacionalizacijo zemlje mu je na eni strani narekovalo dejstvo, da je bil dobršen delež v rokah tujih veleposestnikov, na drugi pa neugodna porazdelitev kultur. Menil je, da "bi bil naš kmet boljše situiran, ako bi užival izključno on nje (zemlje - op. Z.Č.) dobrine." Izhajal je iz statističnih podatkov za slovenske dežele, ki naj bi prišle v sklop narodne države, kjer je na povprečno kmečko družino, to je ocenil na 5,4 osebe, prišlo okoli 14 ha veliko posestvo. Takšna površina mu je predstavljala tudi bodoče optimalno kmetijsko posestvo, ki naj bi omogočalo preživljanje povprečni kmečki družini. Za dvig proizvodnosti zemlje pa je predlagal poseg države v kmetijstvo z upravnimi sredstvi, kar je v resnici za agrarno reformo.

Brezigar je tako vmešavanje države v kmetijstvo štel za nujnost in pogoj nadaljnega razvoja. V tem je videl način za dvig proizvodnje. Menil je, da mora imeti država pravico individualnim kmetijskim pridelovalcem predpisovati način obdelovanje zemlje. Ta bi sicer ostala kmetova last, prav tako pa tudi pridelki. Namen pravice poseganja države v način obdelovanja zemlje pa bi bil v tem, da bi se dvignila produktivnost, ki je bila po Brezigarjevem mnenju prenizka.¹¹ Na ta način Brezigar ni posegal v lastninsko strukturo: kmet - pridelovalec naj bi ostal izključni lastnik svoje zemlje pa tudi pridelka. Vlogo države je postavil na začetek proizvodnega kroga. Na ta način je želel Brezigar spremeniti med prvo svetovno vojno v habsburški monarhiji uveljavljeno pravilo, ko je država z odredbo določila, da je ves pridelek last države. Kmet ni bil nič drugega kot upravitelj svoje zemlje, je menil Brezigar. To naj bi se z agrarno reformo, kot si jo je zamislil, spremenilo.

Na načelih državnega intervencionizma v kmetijstvu je Brezigar zasnoval tudi svoje poglede na agrarno reformo, katere osnovni namen je videl v ustvaritvi optimalno velikega posestva. To naj bi bilo po njegovem izračunu veliko med 15 in 20 ha, pri čemer naj bi bilo polovico gozda. Ni pa pojasnil, kako takšno posestvo ustvariti. Agrarna reforma mu ni pomenila poseg v obstoječe posestne razmere in način njihovega spreminjanja, razen kar se tiče razlastitve tujih veleposestnikov, marveč način, kako izboljšati kmetijsko proizvodnjo z državnim posegom. "Na vsak način pa nam mora agrarna reforma dvigniti produktivnost zemlje in ž njo dohodke kmeta ter po socialnih načelih porazdeliti sadove našega polja," je predstavil pričakovanja tako zamišljene reforme.¹² To pa pomeni, da ni videl v agrarni reformi ekonomsko političnega ukrepa s socialnim učinkom, ampak v prvi vrsti gospodarski poseg državne oblasti, z namenom izboljšati in dvigniti kmetijsko proizvodnjo.

Nacionalizacija zemlje je Brezigarju pomenila pogoj za tisto, kar je smatral za agrarno reformo, vendar se je zadovoljil z nacionalizacijo zemlje kot narodno gospodarskim načelom in ni opredelil ničesar glede vprašanja, komu naj se razlašena posestva razdeljujejo, pod kakšnimi pogoji oziroma ali naj se sploh razdeljujejo.¹³ Na ta način se je Brezigar sicer opredelil za nacionalizacijo zemlje kot nujnost v procesu političnega in gospodarskega osvobodjanja, ni pa v njej videl tudi ukrepa za spremembe na socialnem področju.

V pogledih na nacionalizacijo zemlje je bil Brezigar zelo blizu Abditusu, le da je ta gledal na to bolj politično in tudi socialno. Enako velja tudi glede pogleda na socializiranje narodnega gospodarstva. Pod tem je Brezigar razumel podružbljanje vsega nacionaliziranega premoženja, ker "gospodarske dobrine so integralen del narodnega obstanka in narod kot politično suverena

¹⁰ Milko Brezigar: Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva. Založila in izdala Omladina. Celje 1918 (dalje navajam: Brezigar, Osnutek), str. 13.

¹¹ Brezigar, Osnutek, str. 78.

¹² Brezigar, Osnutek, str. 82.

¹³ To je bila tudi ena osnovnih pripomb A. Goršiča v oceni Brezigarjevega dela v socialdemokratskem časopisu Naprej, II. 25.10.1918. 245.

oblast (t.j. narodna država - op. Z.Č.) bo dekretiral, da se morajo obrniti njemu v prid."¹⁴ V tem je bila tudi stična točka med Brezigarjem in Abditusom, ki je želel z nacionalizacijo ustvariti "kolektivno lastnino naroda". Pri obeh je šlo v resnici za uveljavitev državnega kapitalizma.

Podobna mnenja o potrebah, da mora gospodarstvo temeljiti na skupnih interesih in koristih celega naroda, so bila tudi v katoliškem političnem taboru. Jakob Mohorič je menil, da je lahko le manjša industrija v zasebnih rokah, medtem ko mora biti večja pod "zakonito kontrolo celote". Izražal je svoje prepričanje, da lahko kapital in industrija delujeta koristno, le če sta zakonsko omejena, sicer "gorje narodu in državi, kjer ta dva gospodarita prosto in neomejeno." Zavzel se je, da naj "vsa večja industrija bodi last celote, naj služi le celoti in nikdar ne posameznikom ali posameznim stanovom."¹⁵ Dr. Andrej Gosar se je ogreval za preobrazbo gospodarstva po enotnem načrtu, takšnem, ki bo najbolje odgovarjal skupnim koristim celega naroda. Te pa je videl v kmetijski proizvodnji in je kot tudi drugi gospodarsko socialno usmerjeni pisci iz vrst katoliškega tabora odklanjal industrijo in veliki kapital. Zahteval je: "Ne priznajmo kapitalu pomena, ki si ga po krivici lasti v modernem narodnem gospodarstvu in pričnimo reformo od spodaj pri končnih in samostojnih virih blagostanja, pri **zemlji in pri delu. To dvoje porazdelimo pravično - in demokracija bo izvedena**"¹⁶

Gospodarski pisci iz katoliškega idejnopoličnega tabora so izkazovali prednost kmetijstvu kot tisti panogi, ki ima na slovenskem in v bodoči jugoslovanski državi največ perspektiv, zato so se tudi najbolj odločno opredelili za agrarno reformo. Osnovo narodnega gospodarstva sta jim predstavljala delo in zemlja, zato so tudi zagovarjali pravico malega kmeta do lastnega posestva, katerega obdeluje sam. Mohorič je zato menil, da bo potrebna v bodoči narodni državi sprememba lastninskih odnosov na zemlji, kar je po njegovem pomenilo odpravo veleposesti, pa tudi določitev zemljiškega maksimuma. Ta pa po njegovem mnenju ne bi smel biti premajhen.¹⁷

Na veleposest so gledali pisci iz katoliških vrst zelo odklonilno, saj je zanje predstavljala le proizvod kapitalizma. Bili so prepričani, da je interes veleposestnikov enak kot kapitalistov v industriji. V članku *Od česa živimo?*, objavljenem v *Jugoslovanu*, je pisec izrazil zahtevo, "da se odstranijo zemljiški 'troti' in da postane zemlja last tistih, ki jo obdelujejo."¹⁸ Ista zahteva je bila izražena tudi v članku *Kmet in veleposestnik*, v katerem je avtor opozarjal na to, da sta postajala mali in srednji kmet žrtvi veleposestniškega načina obdelovanja zemlje, pa tudi industrijskega kapitala. Menil je, da nista v lastniškem pogledu več samostojna, saj sta zaradi zadolževanja postala odvisna od hipotečnih zavodov in tako sta postala v resnici najemna delavca. V tem članku se je pisec opredelil za načelo, da ima pravico do lastnine nad zemljo tisti, ki jo tudi sam obdeluje. Za veleposestnika je menil, da on na zemlji ne dela, ampak si jo samo lasti; "on je rentir, njegova renta je vsem drugim v škodo, je torej socialno krivična, vsled tega neopravičena." Da bi se to stanje spremenilo, je izrazil zahtevo, da "zemlja bodi tega, ki jo sam obdeluje."¹⁹

Andrej Gosar je predstavil svoj pogled na agrarno reformo, v katerem je ob zahtevi, da naj ima zemljo tisti, ki jo obdeluje, postavil tudi načelo zemljiškega maksimuma. Posestvo naj bi merilo le toliko, kolikor posestnik rabi zase in za svojo družino. Zapisal je: "Zemljo ljudem, da ne bo nihče imel več kot nujno rabi zase in za svojo družino, pa bo sleherni kotiček dobro obdelan, da bo rodil dvakrat ali trikrat toliko kot rodi morda sedaj."²⁰ Menil je, da bo na ta način preprečeno odhajanje z zemlje v industrijo doma in tudi v tujino.

V tako izraženih zahtevah po agrarni reformi, po odpravi veleposesti, pri čemer pa se niso izrecno omejili le na razlastitev teh v lastnini tujerodcev, se v resnici kažejo njihovi pogledi na kmeta in kmetijstvo. S tako zasnovano agrarno reformo so želeli kmeta rešiti iz klešč kapitalizma, predvsem ga obvarovati proletarizacije, bega z zemlje in tudi izseljevanja. Namen

¹⁴ Brezigar, Osnutek, str. 24.

¹⁵ Jugoslovan, I. 2.2.1918, 13; Narodnogospodarske drobtine IV.

¹⁶ Jugoslovan, I. 1.7.1918, 35; Demokratična gospodarska Jugoslavija.

¹⁷ Jugoslovan, I. 26.1.1918, 12.

¹⁸ Jugoslovan, I. 29.6.1918, 34; Od česa živimo?

¹⁹ Jugoslovan, I. 29.6.1918, 34; Kmet in veleposestnik.

²⁰ Jugoslovan, I. 6.7.1918, 35; Demokratična gospodarska Jugoslavija.

njihove agrarne reforme je bil tako domala enak tistemu, kar je želel z agrarno reformo doseči tudi socialist Abditus. Katoliški gospodarsko socialni pisci pa so od agrarne reforme, kakršno so imeli v mislih, želeli še več - ohraniti agrarni značaj Slovenije. Mohorič je zapisal: "Lepše se bomo razvijali kot narod, če smatramo industrijo le za potrebno zlo. Uredimo si torej agrarno našo domovino."²¹ Pravična razdelitev zemlje, "demokratska lastnina do zemlje", pa mu je predstavljala osnovni pogoj za "zdrav, krepak kmetijski stan".²²

Podobnost pogledov na agrarno reformo med predstavniki različnih političnih taborov kaže na pomembnost tega vprašanja že v obdobju pred nastankom nove državne tvorbe, v katero so se vključili Slovenci. Že tedaj je postalo to področje političnega delovanja posameznih strank. Med prvimi je javno izrazila zahtevo po nacionalizaciji zemlje tujih veleposestnikov na slovenskem ozemlju Jugoslovanska demokratska stranka. Na strankinem ustanovnem shodu konec maja 1918 je Vladimir Ribnikar predstavil gospodarski program stranke in zahteval nacionalizacijo vsega narodnega gospodarstva, pri čemer je poudaril: "Nikogar nočemo oropati ali mu vzeti, kar ima... Ako zahtevamo nacionalizacijo zemlje, hočemo predvsem z zakonitimi sredstvi doseči odpravo škodljivih fidejkomisov, kar je predpogoj zdravega razvoja slovenskega kmečkega stanu... JDS je za to, da se poveže posestvo našega malega in srednjega kmeta."²³ V programu so zahtevali tudi, podreditve vsega gospodarstva interesom celote - družbe. Kar se tiče kmetijstva se je program JDS opredelil za odpravo fidejkomisov na eni strani, na drugi pa proti drobitvi kmetij, "da nam se tako varuje zdravo zaokrožena kmetija, ki more moderno izrabljena nuditi kmetovalcu toliko, da lahko z družino pošteno živi in preskrbi deco."²⁴

Po besedah dr. Vladimira Ravniharja pa je bilo liberalcem jasno tudi, da bo s koncem svetovne vojne izginil s sveta stari družbeni red. "Začeti bo treba čisto novo življenje, ki se bo razlikovalo od prejšnjega kot dan in noč. Marsikaj se bo prevrnilo brez nas, proti nam, a veliko tega, kar in kako se bo zgodilo, zavisi tudi od nas samih."²⁵ Eno takšnih vprašanj je bilo vprašanje agrarne reforma, na katero so želeli imeti vpliv in jo voditi.

Aktualnost agrarne reforme v slovenski politiki se je pokazala po prevratu in v prvem obdobju življenja v skupni jugoslovanski državi. Ravniharjeve besede so postale v veliki meri kar "preroške", saj so bile politične stranke prisiljene posvetiti agrarni reformi veliko pozornost. Obdobje od prevrata, zlasti pa od združitve v Kraljevino SHS pa do volitev v Konstituantno, je bilo v slovenskem političnem in strankarskem življenju najbolj razgibano glede razmišljanj o agrarni reformi. V letih, ki so sledila do konca Kraljevine Jugoslavije, niso stranke več toliko posvečale pozornosti zemljiškim odnosom in njihovem spreminjanju.

V prevratnih dneh so v strankah nastali pogledi na agrarno reformo, ki so odkrivali njihovo razumevanje družbe, gospodarstva, poglede na socialno vprašanje, vse z namenom približati se hotenjem večine slovenskega prebivalstva in si prodobiti čim več volilcev. Vse stranke so predstavile svoje agrarne programe, ki se v bistvenih potezah niso razlikovali. Osnovna misel pri vseh je bila nacionalizacija zemlje oziroma razlastitev veleposestev fevdalnega porekla na eni in dodelitev zemlje tistim, ki jo obdelujejo, na drugi strani. Razlike pa so bile glede različnega razumevanja in razlaganja teh načel, še bolj pa glede njihovega izvajanja. Različni so bili pogledi na odškodnino, višino in način odplačevanja, pa tudi glede določitve zemljiškega maksimuma. V tem je bila bistvena razlika med strankami o tem, kaj so želele z agrarno reformo doseči: ali so jo razumele predvsem kot gospodarsko vprašanje ali kot socialno.

V to, da so posvetile v svojih programih agrarnemu vprašanju posebno pozornost, jih je prisililo kmečko prebivalstvo s svojimi revolucionarnimi akcijami in odločnimi zahtevami. Svoje poglede in programe so morale slovenske politične stranke bolj ali manj uskladiti z radikalnimi pogledi za njegovo rešitev, ki so bili prisotni med kmeti v vseh predelih Slovenije. Ob tem se je tudi najbolj očitno pokazal značaj strank.²⁶ Stališče do agrarne reforme je postalo v

²¹ Jugoslovan, I. 27.4.1918, 25; Narodnogospodarske drobtine XV.

²² Jugoslovan, I. 26.1.1918, 12.

²³ Domovina, I. 16.7.1918, 24.

²⁴ Domovina, I. 3.5.1918, 14; Program Jugoslovanske demokratske stranke.

²⁵ Domovina, I. 5.7.1918, 23.

²⁶ Miroslav Stiplovšek: Programska in organizacijska prizadevanja slovenskih političnih strank za pridobitev kmečkih množic 1918-1920. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIV. 1974, 1-2, str. 82.

resnici politično vprašanje z močno socialno in gospodarsko noto. "Naša politika mora torej biti v prvi vrsti gospodarska in socialna," je prav ob obravnavanju agrarnega vprašanja kot pomembnega za politiko liberalcev, zapisal Ravnihar.²⁷ To je veljalo tudi za druge slovenske politične stranke. Na sprožitve tega zanimanja so opozorile same nezadovoljne kmečke množice, ki so ponekod v pravih revolucionarnih posegih in v stilu kmečkih upornikov jasno izpovedovale željo po spremembah na področju posestnih odnosov.²⁸

Ker je postala agrarna reforma osrednje vprašanje prevratnih dni, je moralo Narodno vijeće Države SHS v poslanici sredi novembra 1918 obljubiti agrarno reformo z razdelitvijo zemlje, konec istega meseca, še pred združitvijo v kraljevino, pa še osnovna načela agrarne reforme. Ta so bila: likvidacija vseh fevdalnih odnosov in vseh pravic, ki so iz njih izhajala, razdelitev zemlje med kmete ob upoštevanju pravične odškodnine za vsa posestva, ki se jih bo glede na krajevne prilike smatralo za veleposestva in bodo razlaščenca, kar je bilo predvideno tudi za vsa posestva pridobljena v času vojne iz vojnega dobička ne glede na njihovo velikost.²⁹ O agrarni reformi je spregovoril v začetku leta 1919 v proglasu tudi regent Aleksander Karađorđević, ki je obljubil pravično reševanje agrarnega vprašanja z odpravo velikih zemljiških posesti, ukinitve tlačanstva in razdelitev zemlje. V tem proglasu je v zvezi z agrarno reformo zavzel protifevdalno stališče in predstavil njene socialno politične cilje. Njegov proglas je vseboval misel o tem, da pripada zemlja tistim, ki jo obdelujejo.³⁰

Slovenske politične stranke so se na regentov proglas odzvale in predstavile svoje poglede na agrarno reformo. Stranka, ki se je smatrala za kmečko, Slovenska ljudska stranka, je regentove obljube pozdravila, zlasti osvoboditev slovenskega kmeta od tujih veleposestnikov. Pisec je v *Domoljubu* v članku *Razdelitev zemlje* zapisal: "Naša Vseslovenska ljudska stranka je v prvi vrsti kmetijska stranka in se zato veseli razdelitev veleposestev." Opredelil je tudi, kaj so šteli v stranki za veleposestvo; to je nad 100 ha veliko posestvo, medtem ko je menil da so mala posestva do 5 ha, srednja do 20 ha, velika pa do 100 ha. Agrarno reformo pa je povezoval z ureditvijo socialnih razmer v državi.³¹ Stabilnost družbe in države, katere najtrdnjša opora je kmetijski stan, je bil po mnenju avtorja v *Domoljubu* odvisna od pravilne razdelitve zemlje. Zemljo je sicer razglasil za skupno last vseh ljudi, a hkrati zahteval njeno enakomerno razdelitev. "Čim bolj enakomerno je zemlja razdeljena med državljane, tem bolj enakomerno se razvija država, tem manj se je bati prekucij. Nekaj mora vsak državljan imeti svoje lastnine, če ne v zemlji pa v drugačni vrednosti, drugače bo požigal in moril... Čim bolj pravilno je zemlja razdeljena, tem več zadovoljstva je v družbi."³² V *Domoljubu* pa je bila izražena misel o tem, kdo naj dobi zemljo. "Zemljo naj ima oni, ki jo sam obdeluje", je bilo stališče v SLS do poglavitnega načela agrarne reforme.³³

Razlastitev in razdelitev veleposestev, kot je bila predvidena in nato tudi uzakonjena v Predhodnih odredbah za pripravo agrarne reforme,³⁴ so pozdravili kot padec enega izmed

²⁷ Domovina, I, 17.5.1918, 16.

²⁸ Franček Saje: Revolucionarno gibanje kmečkega ljudstva v Sloveniji 1917-1919. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, VII, 1967, 1-2, str. 141-150. Revolucionarne akcije so bile v glavnem tri vrste: nasilno izvajanje agrarne reforme, boj proti vojnim dobičkarjem in verižnikom, rušenje stare oblasti in nepriznavanje nove, meščanske, v mnogih primerih nepriznavanje kralje in monarhije in zahteve po republiki. Kmetje so se ponekod sami imeli za boljše vrste in izjavljali, "da hočejo imeti tako kot je v Rusiji" (Loška dolina), kot boljše vrste gibanje pa so njihove akcije na Dolenjskem. Posavju in Beli krajini ocenjevale tudi oblasti.

²⁹ Građa o stvaranju jugoslovenske države, tom II. dok. št. 566. str. 654-655. Beograd 1964.

³⁰ Domoljub, XXXII, 9.1.1919, 2. S tem proglasom je regent Aleksander samo izrazil svojo željo s ciljem umiritve situacije na podeželju in prodobiti kmete za monarhijo, vendar s tem ni nase prevzel nobene odgovornosti glede izvajanja v proglasu obljubljenih stališč do agrarne reforme. To je bilo prepuščeno vladi, koliko bo to njegovo željo upoštevala in se namenila uresničiti oz. sprejeti ustrezna zakonske ukrepe. Milivoje Erić: Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918-1941 god. Veselin Masleša, Sarajevo 1958, str. 154.

³¹ Slovenec, XLVII, 24.1.1919, 19.

³² Domoljub, XXXII, 6.2.1919, 6.

³³ Domoljub, XXXII, 30.1.1919, 5.

³⁴ Predhodne odredbe za pripravo agrarne reforme je sprejela vlada 25.2.1919. po več poskusih, ker niso mogli uskladiti pogledov, zlasti v zvezi z odškodnino (Erić, Reforma, 155-156). Ta zakonski akt za izvajanje agrarne reforme - "agrarna ustava" je v 9. členu predvidel razdeljevanje veleposestev. Ni pa opredelil kaj se smatra za veleposestvo: to naj bi določil poseben zakon. Uredba o prepovedi odsvojitve in obremenitve z dne 21.7.1919 je točno določila kaj je veleposest ter da se jim ne odvzame vsa zemlja, ampak je bil določen zemljiški maksimum. Ta je bil za različne predele

stebrov kapitalizma. V uvodniku *Slovenca* je bilo zapisano: "Veleposestev je konec in pred nami je čas racionalnega kmetovega gospodarstva na svobodni domači grudi. S to postavbo se bodo kmečki delavci in bajtarji zblížali še bolj s kmetom in s to postavbo se odpirajo vrata posplošenja in razdelitve kapitala tudi drugih vrst."³⁵ Kljub temu, da so možnost delitve v načelu pozdravili in predvideli, kdo vse bi moral zemljo dobiti, med drugim so za Štajersko menili, da pridejo na vsak način v poštev tudi viničarji,³⁶ pa so v zvezi s predvideno delitvijo tudi opozarjali "ne delimo kmetij, ustanavljajmo nove". To je pisca članka *Na svoji zemlji svoj gospod* navedlo na razmišljanje, koliko zemlje naj dobi tisti, ki jo želi obdelovati in od kod dobiti zemljo za to, da bi se ustvarjale nove kmetije in ne bi kmečki sinovi odhajali z zemlje v industrijo. Glede prvega je menil, da mora vsak "kdor hoče zemljo obdelovati, kolikor jo more ali hoče obdelovati, ali vsaj kolikor jo rabi, da more preživljati sebe in svojo družino."³⁷ Ta opredelitev za načelo eksistenčnega minimuma je bila v povezavi z vprašanjem, kako zaježiti odhajanje takšnih kmečkih sinov, ki niso dedovali posestva, v mesto. Rešitev je pisec videl v delitvi veleposestev ne le med invalide, vdove padlih vojakov, kmečke posle ipd., ampak tudi med kmečke sinove, ki naj bi s tem ustvarili nove kmetije. V agrarni reformi so tako videli možnost ohranitve kmečkega stanu, saj so kmeta smatrali za steber družbe in kot način obvarovanja njega pred ubožanjem in proletarizacijo ter begom z zemlje.

Z zahtevami po izvedbi agrarne reforme po načelu "zemljo naj ima oni, ki jo sam obdeluje", z razlastitvijo veleposestev kot stebrov kapitalizma na eni strani ter na drugi z razdelitvijo, v kateri morajo dobiti upravičenci toliko zemlje, kolikor jo lahko obdela srednje velika družina, se je pokazala prilagodljivost stranke "levemu" duhu časa.³⁸ V to so jih prisilile družbene in politične razmere, saj je agrarna reforma in stališče do posameznih vprašanj v zvezi z njo postala torišče boja med strankami. Osrednje glasilo SLS *Slovenca* je Dragotin Gustinčič zato ocenil kot bolj revolucionaren in radikalen, "bolj socialističen list kakor Naprej".³⁹ Strankin voditelj Korošec je namreč menil, da je boljše postaviti idejam boljšeizma druge ideje kot žandarje.⁴⁰ Agrarna reforma oziroma razumevanje te je v SLS postalo tovrstno "idejno" sredstvo za pridobivanje pristašev in volilcev.

Bolj kot v teh načelnih stališčih SLS do agrarne reforme, v katerih se je kazala njena prilagodljivost političnim in družbenim razmeram, pa globlje vsebinsko razmišljanje in dileme v zvezi s tem izpričujejo članki enega vodilnih katoliških socialnih in gospodarskih piscev in takratnih politikov dr. Andreja Gosarja. V vrsti sestavkov objavljenih v časopisu *Slovenec* je pomladi 1919 razmišljal o vprašanjih, ki so bila v zvezi z agrarno reformo. Njegove misli je mogoče razumeti kot uradno strankino stališče do agrarne reforme. V marsikateri njegovi misli pa se kaže zelo napreden, če ne kar radikalen pogled na kmetijsko problematiko in njeno reševanje z agrarno reformo.

V prvem je predstavil osnovne pripombe k agrarnemu vprašanju. Izrazil je prepričanje, da razdelitev veleposestniške zemlje ni glavni cilj agrarne reforme in da v tem še ne sme biti njeno zaključno dejanje. Glede razdelitve ga je zanimala velikost posestev, ki naj bi nastala na ta način. Le-to naj bi bilo tako veliko, da bi ga lahko srednje velika družina obdelala sama brez najete delovne sile in to zato, ker "zemljišče, katerega mora srednje velika družina sama obdelati, je v naših razmerah edina solidna podlaga za kmečki stan." Za srednje veliko je štel 5 do 6 člansko družino. Hkrati pa je izoblikoval tudi zahtevo po zakonski zaščiti takega posestva, da ne bi postalo žrtev zadolževanja, rubeža in odprodaje. V ta namen naj bi se vzpostavila institucija za zaščito kmečkega stanu, temelječa na eksistenčnem minimumu. To je imenoval "stalni dom".⁴¹ O tem je napisal poseben članek, v katerem je pojasnil namen takšnega "stalnega

države različen. Za Slovenijo je bil določen na 75 ha obdelovalne zemlje in 200 ha zemlje sploh. Za objekte agrarne reforme so se štela večja posestva, katerim je bila zemlja nad določenim maksimumom razlaščena. Olga Janša: Agrarna reforma v Sloveniji med obema vojnama. *Zgodovinski časopis*. XVIII. 1964. str. 175.

³⁵ *Slovenec*, XLVII, 1.2.1919, 26.

³⁶ *Slovenec*, XLVII, 16.2.1919, 39.

³⁷ *Domoljub*, XXXII, 13.2.1919, 7.

³⁸ *Prepeluh - Kermavner*, str. 506.

³⁹ *Demokracija*, II, 1919, 8-12, str. 133.

⁴⁰ *Večerni list*, II, 16.2.1920, 37.

⁴¹ *Slovenec*, XLVII, 3.4.1919, 76.

doma". Z njim je želel preprečevati možnost, da bi z zadolževanjem in odkupovanjem kapitalistični veleposestniki preko zadolževanja uničevali kmeta, ki bi se na ta način proletariziral in odhajal z zemlje. Menil je, da je lahko zadolževanje možno le do tretjine vrednosti posestva.⁴² "Stalni dom" mu je tako pomenil na eni strani sredstvo proti propadanju kmečkega stanu, na drugi pa omejevanje možnosti bogatitve na račun kmeta. Menil pa je, da velja "stalni dom" le za tiste kmete, ki obdelujejo posestvo sami, saj "kdor svojega zemljišča ne obdeluje sam, ga ne bi kazalo ščititi v njegovi posesti". Zavedal se je, da pa "stalni dom" povsod po Sloveniji ne bo zagotavljal kmečki družini eksistence zaradi geografskih, klimatskih razmer in načina obdelovanja, zato je menil, da si bo morala takšna družina poiskati postranski zaslužek. Predlagal je domačo obrt. Predlagal pa je tudi, da naj bi se v predelih z razvito industrijo ali obrtjo površina stalnih kmečkih domov zmanjšala tako, da bi razpoložljivo zemljo lahko dobilo čim več kmetov.

V članku *Maksimalna meja* za nanovo nastajajoča kmečka posestva pa je Gosar storil korak naprej v vsem dotedanjem razumevanju agrarne reforme, ki se je ustavila pri razlastitvi in razdelitvi veleposestniške zemlje. Predstavil je za takrat maksimalni program agrarne reforme ne le v okviru SLS, marveč tudi drugih tedanjih političnih strank. Ugotavljal je, da se uzakonjena agrarna reforma omejuje na razdelitev veleposesti, da pa bodo druga velika posestva, ki presegajo "obdelovalno" mejo ostala nedotaknjena. Izhajal je iz stališča, da mora velikost posestva odgovarjati možnosti družinske obdelave brez najetih delavcev; izoblikoval je radikalno mnenje, da "bo prej ali slej prišel čas, ko bomo rekli: Kdor ima več zemlje kot jo mora obdelati sam s svojo družino, naj jo odstopi kolikor je ima preveč tistemu, ki bi jo rad obdeloval, pa je nima nič, ali pa vsaj premalo... Razvoj agrarnega in splošnega gospodarskega vprašanja bo nujno privedel do te stopnje. Priznati pa moramo tudi, da bi bila v naših razmerah taka razdelitev zemlje edino pravična in poštena."

Gosar je na ta način stopil v pogledih na agrarno reformo korak naprej. Ni namreč zahteval razlastitve in razdelitve zgolj kapitalističnih veleposestev, ampak tudi drugih velikih kmetij, katerih gospodar ni mogel obdelovati sam s svojo družino. Menil je, da te niso upravičene, "ker životarjijo nujno na račun revnih ter bednih poljskih delavcev in najemnikov, katere hote ali nehote izrabljajo ter jih ovirajo, da se ne morejo osamosvojiti in postati samostojni gospodarji. **Zato je prav in potrebno, da se taka kmečka posestva prej ali slej razdelijo.**" (podčrtal Z. Č.).⁴³ Zavedal pa se je, da tega ni mogoče doseči hitro, zato je omejil svoje zahteve na razlastitev veleposestev, hkrati pa je opozoril, na tak proces, ki bo s časom privedel do razlastitve in razdelitve vseh velikih posestev. Vendar je prav zato menil, "da olajšamo naravni in potrebni in upravičeni razvoj, moramo preprečiti, da ne bodo na mestu sedanjih veleposestev nastala nova velika posestva, katera bodo njihovi lastniki obdelovali s tujimi, najetimi močmi."⁴⁴

Gosarjev pogled na agrarno reformo je bil za tedanjo stopnjo razumevanja tega ukrepa oziroma procesa napreden. Z zahtevo po določitvi gornje meje, za na novo, z razdeljevanjem veleposestniške zemlje nastala posestva, je opredelil načelo delovnega odnosa do zemlje oziroma zemljiške lastnine. Zemljiški maksimum je namreč postavil na takšno velikost, kolikor naj bi jo lahko 5-6 članska kmečka družina sama obdelala. Agrarna reforma mu je tako predstavljala poglobljen način za odpravo izkoriščevalskega najemnega dela v kmetijstvu. Ideal mu je namreč predstavljala samostojen gospodar, katerega je smatral za svobodnega državljana.

Njegov radikalni pogled na agrarno reformo pa razkriva tudi stališče do odškodnine za razlaščen posestva. Zanj je bilo to pri izvedbi agrarne reforme manj pomembno vprašanje, kajti na "rešitev agrarnega vprašanja samega po sebi je ta točka sploh brez bistvenega pomena." Menil je celo, da bi se morali veleposestniki pravici do odškodnine dosledno odreči "s strogo socialnega stališča", saj je menil, da je zemlja po svojem bistvu namenjena predvsem tistim, ki jo sami obdelujejo. Kljub takšnim pogledom na zemljiško lastnino in odškodnin zanje, pa se je vseeno izrekel za njeno izplačevanje. Kot vzrok je navedel, da brezplačna oddaja zemlje malemu človeku ne bi prinesla koristi, kajti "največkrat je to le povod k lahkomišljenemu in

⁴² Slovenec, XLVII, 19.4.1919, 90.

⁴³ Slovenec, XLVII, 4.5.1919, 102.

⁴⁴ Slovenec, XLVII, 19.4.1919, 90.

bezskrbnemu gospodarjenju, ki vodi do propasti." Vendar pa se je zavzel za nizko odškodnino, takšno da bi jo lahko vsak ob skrbnem gospodarjenju na dodeljeni zemlji lahko odplačeval. Zahteval je takšno odškodnino "kot zahteva socialna pravičnost."

Gosar je predlagal v zvezi z izvajanjem agrarne reforme tudi komasacijo, kajti bil je prepričan, da je vzrok neracionalnosti v kmetijstvu in zato majhnemu pridelku v raztresenosti zemljišč. Glede delitve razlaščenih gozdov pa je zavrnil možnost o delitvi med kmete. Prav tako je s stališča rentabilnosti nasprotoval podržavljanju gozdov, pač pa je predlagal združno upravljanju zasebnih gozdov, za katere pa naj bi se tudi določil razumen maksimum.

Na koncu razmišljanj o agrarni reformi kot sredstvu za reševanje agrarnega vprašanja v Sloveniji je Andrej Gosar zapisal: "Če smo kaj pri prvem poizkusu pripraviti pot agrarni reformi zašli v mešetarijo, je to jasen dokaz, da primanjkuje pri nas resne volje, da bi izvedli prepotrebne reforme tudi tam, kjer bi morala sebičnost stopiti nekoliko v ozadje. Ali se bo ljudstvo zadovoljilo s samimi obljubami, to bo pokazala prihodnost."⁴⁵ Kljub dokaj nasprotnim mnenjem v zvezi z agrarno reformo v SLS pa so Gosarjeve zamisli postale uradne strankine, ko jih je aprila 1920 sprejel zbor zaupnikov SLS.⁴⁶ V prvih mesecih leta 1919 izoblikovano stališče do agrarne reforme je v SLS obveljalo tudi v volilnem programu za volitve v Konstituanto jeseni 1920, ko so šli na volitve z geslom: "Zemlja naj bi last tistega, ki jo obdeluje in nihče drugi nima do nje pravice!"⁴⁷

V krogu SLS pa so bila glede razdeljevanja tudi nasprotna mnenja. Pisec je v članku, objavljenem v *Domoljubu* s podnaslovom *Glas z dežele*, nasprotoval razdelitvi z argumentom, da bi to državo preveč stalo. Po njegovem mnenju bi morala vsakemu prejemniku, ki dotedaj ni imel dovolj živine, orodja, pa tudi ne svoje hiše in gospodarskih poslopij pri tem pomagati država, kar bi šlo v resnici na račun povišanih davkov. Nasploh pa je bil prepričan, da taki, ki bi bili upravičeni do zemlje je itak ne želijo obdelovati.⁴⁸ Podobnega mnenja je bil tudi poslanec Ivan Brodar, načelnik Jugoslovanske kmetijske zveze, ko je na prvem rednem občnem zboru te stanovske kmečke politične organizacije v okviru SLS rekel: "Ako bo prevzel zemljo vsak, ki še ni nikoli držal za plug, bo prvi dan rekel: 'Oj, z Bogom ti zemlja, v mestu je bolje.'"⁴⁹ Zemljiški posestniki so namreč izražali prepričanje, da mali kmetje, zlasti pa kmečki delavci ne želijo obdelovati zemlje, češ da je to težko, marveč hočejo odditi v mesto, v industrijo, kjer naj je bilo po njihovem mnenju življenje lažje.

Z Gosarjevimi pogledi na reševanje agrarnega vprašanja in agrarne reforme se ni strinjal tudi liberalni prvak dr. Ivan Tavčar. Zdeli so se mu preveč radikalni in nevarni, "ker taki članki napravljajo na malega kmečkega človeka vtis, da bo dobil zemljišče brez vsake odškodnine in da opaža ravno v tem bistvo in glavni namen vsake agrarne reforme." V *Slovenskem narodu* je svaril pred agrarno reformo, češ da dobiva "nevarno lice", ker se njena ost premika od tujih veleposestnikov tudi na domače gruntarje. Tavčar se je namreč postavil povsem na stran veleposestnikov in menil, da ni namen agrarne reforme v tem, da bi vsak obdelovalec imel svojo zemljo. Nasprotoval je Gosarju v tem, da naj pride zemlja v roke malih kmetov in tudi ustvarjanju družinskih kmetij. Razlog nasprotovanja je bil v tem, "da se ta vzor da le s tem doseči, da se ostrižejo gruntarska in polgruntarska posestva." Ivan Tavčar je v vsem nasprotoval "novemu agrarskemu vzoru"⁵⁰ in se pokazal kot izrazito nazadnjaško usmerjen liberalni politik.

To so bili Tavčarjevi osebni pogledi in njegov strah pred posledicami agrarne reforme. Nasprotnega mnenja pa je bil Miloš Štibler, ki je tudi v *Slovenskem narodu* mesec dni kasneje pisal o agrarni reformi in opozoril, da "bilo bi skrajno opasno ustaviti se sred pota in agrarne reforme ne izvesti... Kdor tej reformi nasprotuje, ni niti prijatelj ljudstva, niti prijatelj države." Izvedbo agrarne reforme je povezoval z izseljeniškim vprašanjem, kar je smatral za težak narodni problem. V agrarni reformi je videl način, da se ta problem odpravi ali vsaj omili ter da

⁴⁵ Slovenec, XLVII, 25.6.1919, 143.

⁴⁶ Slovenec, XLVIII, 8.4.1920, 79.

⁴⁷ Slovenec, XLVIII, 26.11.1920, 271.

⁴⁸ Domoljub, XXXII, 20.2.1919, 8.

⁴⁹ Domoljub, XXXIII, 14.4.1920, 15.

⁵⁰ Slovenski narod, LII, 7.5.1919, 106.

bo celo omogočila povratek izseljencev v domovino. Zavzel se je za "radikalno intervencijo" pri izvajanju agrarne reforme.⁵¹

Slovenski liberalci so se sicer proglasili za stranko agrarne reforme⁵², ker so bili prepričani, da so prvi kot stranka na slovenskem izoblikovali stališče do nacionalizacije zemlje in agrarne reforme. Nanjo pa so v mnogočem gledali sorodno kot v katoliškem taboru. Spremembe zemljiško posestnih razmer so smatrali kot nujnost. Reševanje agrarnega vprašanja so videli v razdelitvi zemlje, pri čemer so imeli pred očmi na eni strani gospodarski vidik, na drugi pa socialni. Pravičnost so razumeli v tem, da je gospodar zemlje tisti, ko jo sam obdeluje. Zemlja mora pripadati edinole poljedelcu, je bilo stališče sprejeto na zboru zaupnikov JDS v začetku julija 1919. Pogled slovenskih liberalcev na agrarno reformo in na njen cilj pojasnjujejo besede enega strankarskih voditeljev dr. Gregorja Žerjave, "da bi bila zemlja bolj pravično razdeljena in tako, da bi čim več ljudstva od nje pošteno živeti moglo in da bi iz zemlje čim več sadu pridelali."⁵³

Veleposestva so prav tako smatrali za obliko agrarnega kapitalizma, z njihovo razlastitvijo pa so želeli doseči popravo "krivic", ki so jih veleposestva prizadela slovenskemu kmetu s tem, ko so po zemljiški odvezi nekdanji fevdalci, ki so postali veleposestniki, vključevali oziroma odkupovali kmetovo zemljo.⁵⁴ "To krivico popraviti je ena najvažnejših nalog kmečke preosnove", je namen agrarne reforme videl Ivan Pucelj.⁵⁵ Izražali so zahtevo po nacionalizaciji zemlje: vsa veleposestva naj bi se razglasila za narodno last, upravljale pa bi jih občine ali okrajni območji, kjer so bila. Odbor, ki bi z podržavljeno veleposestniško zemljo upravljal pa bi jo oddajal v obdelavo, boljše parcele za večjo, slabše za manjšo odškodnino. Večji del razlaščenega zemlje pa bi razdelili med revnejše kmete proti večletnemu odplačilu. V zvezi z razdeljevanjem veleposestev so zavzeli stališče, da je treba gledati pri tem na krajevne prilike in na vsako veleposestvo posebej. Pucelj je menil, da ima pravico do obstoja le takšno veleposestvo, ki ne škoduje okoliškim kmetom.

Liberalci so v zvezi z nacionalizacijo zemlje in zasebno zemljiško lastnino razvili svoj pogled. Pri tem so jih vodili državni interesi, ki so jih predstavljali kot narodne. Agrarno reformo so predstavljali kot zadevo celotnega naroda in ne domeno katerekoli stranke, zato so njen namen in izvajanje presojali z narodno gospodarskega stališča. "Treba je torej naši javnosti enkrat jasno povedati, da ob agrarni reformi ne sme misliti ravno na svoj lastni, osebni hasek, ampak na splošnost, predvsem na državo, ker bo lahko šele ona vsaj v Sloveniji nudila celokupni javnosti koristi iz izvedbe agrarne reforme", je v *Slovenskem narodu* zapisal dr. Avgust Reisman.⁵⁶ Pisec članka v *Domovini* z zgovornim naslovom *V zasebni lastnini - najidealnejša socializacija zemlje!* je to predstavil kot preureditev družbenega reda tako, da bi zadovoljila vse tiste, ki delajo in hočejo za svoje delo imeti pošteno in udobno življenje. Zapisal je, da morajo vsa proizvajalna sredstva biti v skupni lasti. "Narod je gospodar vsega, kar je na njegovi zemlji", iz česar je izhajala njegova zahteva, da mora tudi zemlja služiti splošnosti. Narod je proglasil za lastnika zemlje, kmeta pa za njegovega delavca. "Narod - organiziran v državi - daje malemu in srednjemu kmetu produktivno sredstvo - zemljo, kmet daje delo svojih rok", je menil pisec in postavil zahtevo po izvedbi agrarne reforme, razdelitvi veleposestniške zemlje med take, ki želijo obdelovati zemljo v imenu vsega naroda. Kmeta je tako postavil v službo naroda oziroma države. Popolno izvedbo socializacije pa je videl v primeru, ko obdeluje kmet sam s svojo družino in tudi soodloča o razdelitvi tistega, kar je pridelal. Pridelovalcu je v tem sistemu sicer prepuščal svobodno razpolaganje s pridelki, ampak le toliko kolikor mu to dovoli narod - država. "Zasebna" lastnina, ko je kmet gospodar na svoji zemlji, je po mnenju

⁵¹ Slovenski narod, LII, 16.6.1919, 140.

⁵² Domovina, II, 8.8.1919, 32.

⁵³ Domovina, II, 4.4.1919, 14.

⁵⁴ V Domovini je pomladi leta 1919 bila rubrika Razlastitev in razdelitev veleposestev, v kateri so v vrsti člankov o posameznih veleposestvih opisovali njihov razvoj in dokazovali s konkretnimi primeri, kako so se v njih "utapljali" kmetje in kako jim je bila zemlja odvzemana "z zvijačo in nasiljem". To so smatrali za krivico, katero so tuji veleposestniki storili slovenskemu kmetu. O naraščanju veleposesti po zemljiški odvezi glej Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, zgodovina agrarnih panog, I. zvezek - agrarno gospodarstvo, Ljubljana 1970, str. 175, 631-637.

⁵⁵ Domovina, II, 28.2.1919, 9.

⁵⁶ Slovenski narod, LIII, 1.2.1920, 26.

pisca predstavljala najidealnejšo socializacijo, zato je menil, da ni treba več nobenih sprememb.⁵⁷ Zahteval je torej le nacionalizacijo zemlje, pri čemer se je omejil na veleposestva ter dodelitev kmetom, ki bi v resnici postali na nek način državni "uslužbenci", ali kot se je izrazil "delavci naroda".

Kljub takim radikalnim pogledom na zasebno lastnino, ki naj bi bila v službi narodne skupnosti, pa je stališče slovenskih liberalcev na agrarno reformo ostajalo še vedno v okvirih meščanskega razumevanja sprememb v zemljiško lastninskih odnosih. Svoje zahteve so omejili na veleposestva, pri čemer so celo ločili med fevdalnimi in kapitalističnimi. Slednje so šteli med obdelovalce. Tuje veleposestnike so želeli zamenjati z domačimi. Poslanec Voglar je tako predlagal, da naj se nacionalizirana veleposestva ne delijo, marveč naj se omogoči odkup celotnega veleposestva. Prav tako je glede poddržavljanja gozdov zastopal mnenje, da naj gozd ostane dosedanjemu lastniku, kateremu pa bi bilo omejeno povsem svobodno razpolaganje z njim.⁵⁸ Prav tako se je zavzel za ohranitev veleposestev tudi avtor v *Slovenskem narodu*, ko je zatrjeval, da je vloga veleposestev "danes drugačna kakor je bila v času tlake." Veleposestva je primerjal z velikimi industrijskimi obrati, odpravljanje prvih pa z odpravo drugih in njihovo nadomestitev z obrtjo. Za veleposest se je zavzel iz ekonomskega vidika, ki ga je predstavil kot splošno korist. Kot v neagrarni proizvodnji imajo tudi v kmetijstvu veleobrati eksistenčno pravico in še večji pomen kot nekdaj, je bil prepričan pisec članka *Agrarna reforma in naša posestva*.⁵⁹ Kompromisni pogled na agrarno reformo, glede razdeljevanja zemlje pa predstavlja tudi volilni program JDS za volitve v Konstituantno. Glede agrarne reforme je na seji izvršnega odbora stranke dr. Žerjav dejal: "Pri nas gre pri tem tudi za zakon proti razdrobitvi zemlje, ker smatramo kmetško družino, ki dostojno izhaja na zaokroženem posestvu za najboljše zrno naroda, s kojim država stoji in pade."⁶⁰

Podobne poglede na agrarno reformo in na namen le te je imela tudi nova politična stranka, ki je izšla iz liberalnega tabora, a je želela postati kmečka stanovska stranka. Samostojna kmetška stranka je nastala v času politiziranja agrarnega vprašanja v slovenskem političnem prostoru leta 1919 in je bila tedaj edina izključno kmečka stranka med vsemi političnimi strankami na Slovenskem. Preko nje so želeli slovenski liberalci prodreti na podeželje, kjer je bila tradicionalna volilna trdnjava Slovenske ljudske stranke in prevzeti njeno mesto med kmeti. To ji je glede na volilni rezultat ob volitvah v Konstituantno tudi do neke mere uspelo, saj so samostojni kmetijci zbrali 21 % glasov slovenskih volilcev in dobili 8 poslancev, več kot JDS. To je bila posledica predvsem njihovega v veliki meri agresivnega nastopa. Njihovo vodilo v nastopu je bilo geslo "Kmet, pomagaj si sam in svoje stališče v državi uravnavaj si sam!", s čimer so izražali v resnici konservativizem v pogledih na družbeno in politična dogajanja. Še bolj kot v katoliškem taboru so želeli prikazati kmeta kot temelj družbe in države, poveljevali so kmečko življenje, predvsem pa kmetovo posest. Takšni so bili tudi njihovi pogledi na agrarno reformo, za katero so menili, da ta ne pomeni, "da bi vsakdo smel lastiti si tujo zemljo in tujo lastnino sploh."⁶¹

Bistvo agrarne reforme, kot so jo razumeli v SKS, je predstavil strankin tajnik Alojz Jamnik, ko je zapisal, da "ni in ne sme biti samo 'omejevanje veleposesti', ampak ureditev kmetijsko-gospodarskih razmer za doseg ugodnejše predelovalne možnosti, kmetijske storilnosti in primerne rentabilnosti kmetijskega obrata."⁶² V strankinem programu so zato v zvezi z agrarno reformo zahtevali samo, da naj se k njeni izvedbi "pritegnejo kmetjski zastopniki in kmetijski strokovnjaki."⁶³ V volilnem programu pa so se izrekli za agrarno reformo, vendar ne

⁵⁷ Domovina, III, 19.5.1920, 55.

⁵⁸ Domovina, II, 4.7.1919, 27.

⁵⁹ Slovenski narod, LIII, 7.12.1920, 280.

⁶⁰ Domovina, III, 22.10.1920, 117.

⁶¹ Kmetijski list, I, 17.7.1919, 1.

⁶² Kmetijski list, I, 24.7.1919, 2. A. Jamnik, urednik strankinega glasila in tajnik SKS je v članku Koliko zemlje pustiti velikim posestnikom? sicer poudaril, da ga je napisal kot osebno mnenje, a hkrati je v njem pozval kmete na premislek glede zemljiškega maksimuma. Glede tega je menil, da bi moral biti v ravnini do 30 ha obdelovalne zemlje in do 300 ha celotne površine, v hribovitih predelih do 50 ha obdelovalne zemlje in do 400 ha vse površine, za vzorne kmetije pa prav toliko.

⁶³ Kmetijski list, I, 17.7.1919, 1.

le na razdeljevanje zemlje, "nego bodi prava agrarna reforma, ki naj ustvari pogoje za mogočen napredek kmetijstva."⁶⁴ Večji posestnik, kot se je predstavil v članku v strankinem glasilu *Kmetijskem listu* pa je menil, da je agrarna reforma le izraz "zavisti proti onim, ki so v ugodnejšem premoženjskem položaju."⁶⁵ Tako je bilo v resnici tudi v SKS razumevanje agrarne reforme, na katerem so gradili svoje politično opredelitev do tega ukrepa. SKS ni bila za naglo agrarno reformo, preradikalne so ji bile celo vladne uredbe, v katerih so videli celo boljše vizem. To so sicer bila bolj ali manj javno zapisana in izrečena "osebna" mnenja strankinih vodilnih mož, medtem ko uradno stranka, verjetno iz taktičnih razlogov, zaradi heterogene sestave članstva, ni nadrobneje opredelila svojih stališč do agrarne reforme.⁶⁶

Za izvedbo agrarne reforme so se sicer izrekli, pa tudi za to, da se odvzame zemlja tistim, ki jo imajo preveč in je sami ne morejo obdelati in da se dodeli tistim, ki jo imajo premalo. Hkrati pa so v stranki opozarjali pred prenatrženostjo. Ivan Mermolja, posestnik in strankin funkcionar, je predlagal le nacionalizacijo fidejkomisov, aristokratskih, t.j. fevdalnih veleposestev ter tudi samostanskih in škofijskih, medtem ko je iz podržavljanja izvzel druga veleposestva. Podržavljena posestva naj bi se dala v začasen zakup.⁶⁷ Glede delitve zemlje pa so v volilnem programu zapisali, da naj se upoštevajo samo tisti, ki se s kmetijstvom dejansko ukvarjajo ali to želijo in so zemlje tudi potrebni ter "spособni v smislu nauk in modernih pridobitev tehnike čim bolj gospodarsko porabljati zemljo v korist celokupnosti."⁶⁸ Nasploš so menili, da ne sme biti pri izvajanju agrarne reforme odločilnega pomena velikost zemljišča, ampak gospodarska vrednost le tega, kar je pomenilo, da so v načelu nasprotovali delitvi zemlje. Argument za to so videli v tem, da ni smotno uničevati obstoječe gospodarske enote.⁶⁹ Najbolj določno pa je poglede SKS glede ureditve zemljiških odnosov predstavil Mermolja po volitvah. Zahteve, ki jih je navedel so bile: vsa veleposestva zaseže država, odškodnina se plača samo tistim veleposestnikom, ki dokažejo, da so jih dobili na pravičen način in da na njih delajo, država razdeli posestva proti nizkemu odplačevanju za dobo najmanj 20 let, posestva malih in srednjih kmetov ostanejo nedotaknjena. Razložil je tudi vzrok zakaj je SKS izoblikovala tak pogled na ureditev zemljiških odnosov. Na ta način naj bi se preprečilo odhajanje kmetijskih delavcev, hlapcev, dekel in tudi malih posestnikov v mesta, kjer po Mermoljevem mnenju iz njih "nastajajo najhujši janičarji kmetske misli, ki pomnožujejo boljše vizem, ker žele maščevalen preobrat. Z ureditvijo zemlje pa se vzame tem nezadovoljnejšem orožju."⁷⁰

Agrarni reformi so v SKS na ta način na eni strani dali politični pomen, predvsem pa so jo želeli predstaviti kot gospodarski ukrep. Namen agrarne reforme so predstavljali kot ureditev gospodarskih odnosov med veleposestvi in agrarnimi interesenti.⁷¹ Odkrito so se tudi zavzemali za razlastitev cerkvenih posestev in to ne le veleposestev, temveč tudi malih. "Cerkvena posestva naj se porabijo za izobrazbo našega kmetskega naraščaja", je predlagal v ustavodajni skupščini strankin poslanec Ivan Majcen.⁷²

S takimi svojimi stališči do agrarne reforme je Samostojna kmetijska stranka v resnici želela zastopati interese domačih veleposestnikov in gruntarjev in jih tudi ščititi pred preveč radikalnimi posegi v obstoječe posestne razmere. Anton Korošec jo je zato označil za privesek liberalnih krčmarjev, prekupcev in verižnikov.⁷³ Res pa je, da je ta oznaka izvirala iz politično konkurenčnih razlogov, saj sta se SLS in SKS predstavljali kot kmečki stranki, v njunih stališčih do agrarne reforme pa so opazni nekateri skupni pogledi. To velja zlasti glede zaščite kmečkega posestva kot nedeljive gospodarske enote.

⁶⁴ Kmetijski list, II, 21.10.1920, 43.

⁶⁵ Kmetijski list, I, 31.7.1919, 3.

⁶⁶ Stiplovšek. Programska in organizacijska, str. 73.

⁶⁷ Kmetijski list, I, 14.8.1919, 5.

⁶⁸ Kmetijski list, II, 21.10.1920, 43.

⁶⁹ Kmetijski list, III, 22.9.1921, 38.

⁷⁰ Kmetijski list, III, 6.1.1921, 1.

⁷¹ Kmetijski list, IV, 19.1.1922, 3.

⁷² Kmetijski list, III, 9.6.1921, 23.

⁷³ Slovenec, XLVIII, 8.4.1920, 79.

Pogledi stranke slovenskega delavstva, Jugoslovanske socialnodemokratske stranke, na agrarno reformo se niso v načelih bistveno razlikovali od razumevanja tega vprašanja v t.i. meščanskih strankah. Ob koncu prve svetovne vojne stranka še ni imela izoblikovenega jasnega stališča glede agrarnega in kmečkega vprašanja. Svoj pogled na to problematiko je sicer predstavil Prepeluh - Abditus, ki pa je ostal pred vojno v stranki "glas vpijočega v puščavi".⁷⁴ O kmečki problematiki je pisal že v knjižici *Problemi malega naroda*. Glavni izvedenec v socialnodemokratski stranki o agrarni reformi po prevratu je bil prav tako Abditus, tako da so socialnodemokratske misli o tem v resnici njegove. Kmečki program JSDS je predstavil na shodu v Šmihelu pri Novem mestu februarja 1919. Pojasnil je pomen socializma za kmeta, ki mora postati predstavnik agrarnega socializma. Kot cilj, za katerega se mora boriti pa je postavil osvoboditev zemlje. Za doseg tega cilja je zahteval izvedbo popolne kmečke odveze po načelu, da "bodi zemlja samo tistega, ki jo sam obdeluje." Kot pogoj za doseg tega je videl v razlastitvi in omejitvi veleposestev. Zemljiški maksimum, ki po njegovem mnenju ne bi smel biti visok, 100 johov (=oralov), je postavil za pogoj uspešne agrarne reforme. V tem je videl možnost razdelitve zemlje med čim več kmetov, saj je trdil, da skoraj polovica kmetov na Slovenskem nima svoje zemlje. "Zemlje je pri nas za vse dovolj, ako se pravično razdeli", je menil Abditus.⁷⁵

Avtor strankinega stališča o kmečkem vprašanju, ki ga je sprejela JSDS na XI. kongresu v začetku novembra 1919, je bil tudi Abditus. V sprejeti resoluciji je predstavil zahteve socialne demokracije glede reševanja kmečkega in agrarnega vprašanja. Kot pogoj za izpolnitev postavljenih zahtev pa je postavil agrarno reformo kot radikalen poseg v posestne razmere. Zbor se je izrekel za razlastitev veleposestev pa tudi zemljiške lastnine cerkve in verskih redov. Načela, ki jih je za preureditev zemljiških odnosov postavila JSDS, so bila ohranitev malega kmečkega obrata, vendar so se hkrati izrekli za združevanje malega kmeta v prisilne zadružne gospodarske enote kot edine, ki zagotavljajo kmetom ekonomski napredek v pogojih kapitalistične ureditve. Gozdovi pa naj bi bili vodeni kot veleobrati. Kot idealne lastninske odnose je strankin zbor postavil večno najemno pravo. Zahtevali so tudi uvedbo zakona o neprodajnosti malih in srednjih kmečkih posestev.⁷⁶

Socialno demokratska stranka se je izrekla za agrarno reformo že prej. Prvič so zahtevali razlastitev fidejkomisov, zemljišč raznih skladov in veleposestev ter uvedbo prisilne državne uprave zanje že na shodu JSDS konec novembra 1918,⁷⁷ nato pa tudi na "vseslovenski" konferenci stranke januarja 1919. Na tej so izrekli zahtevo po razlastitvi cerkvenih veleposestev vseh veroizpovedi.⁷⁸

Slovenski socialdemokrati so se tudi izrekli za načelo, da je lastnik zemlje lahko le tisti, ki jo sam s svojo družino tudi obdeluje. V resnici pa so smatrali za lastnika zemlje narod. Zemlja je po njihovem prepričanju last vseh, ki pa se izroča v posest pravemu obdelovalcu. Zemlje pa naj bi dobil le-ta toliko, da bo mogel živeti s družino od njenih sadov. Razdelitev zemlje med kmete so zagovarjali iz socialnega in ekonomskega stališča, saj so bili prepričani, da proizvodnja na malih posestvih nadkriljuje proizvodnjo na velikih.⁷⁹ Zavzemali so se za zaščito malih kmečkih posestev, a hkrati so njihovo prihodnost videli v združevanju v zadruge. "Bodočnost bo prinesla socialistične poljedeljske zadruge z enotnim smotrenim centralnim vodstvom", je bilo razloženo v *Ljudskem glasu* v zvezi z resolucijo JSDS o kmečkem vprašanju.⁸⁰ Z zadrugami so v Kmetisko-delavski zvezi, politični, strokovni in gospodarski organizaciji delavskega ljudstva na kmetih, delovala pa je v okviru JSDS in po njenem programu, povezovali tudi moderno agrarno reformo. V delovnem programu KDZ o agrarni reformi je bilo namreč govora o dveh vrstah razdelitve zemlje. Po prvi, imenovali so jo navadna, naj bi vsak dobil kos zemlje. Druga razdelitev pa naj bi temeljila na zadružnem sistemu oziroma nakupu ali zakupu zemljišča preko

⁷⁴ Prepeluh - Kermavner, str. 393.

⁷⁵ Naprej, III, 19.2.1919, 41.

⁷⁶ Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, tom V, Socialistično gibanje v Sloveniji 1869-1920. Beograd 1951 (dalje navajam: Zgodovinski arhiv KPJ, V) str. 402-403.

⁷⁷ Zgodovinski arhiv KPJ, V, str. 372.

⁷⁸ Zgodovinski arhiv KPJ, V, str. 375.

⁷⁹ Naprej, III, 29.4.1919, 97.

⁸⁰ Ljudski glas, I, 26.12.1919, 30.

zadruga. Ta oblika razdelitve zemlje se jim je zdela naprednejša in so ji dajali večji pomen. "Če se bomo s tem sprijaznili že sedaj, smemo računati na dober uspeh pozneje", je menil pisec delovnega programa KDZ.⁸¹

V *Demokraciji* je Henrik Pajer pisal o nacionalizaciji zemlje, katero je predstavil kot sredstvo za doseg osnovnega cilja socializma na gospodarskem področju - socializacijo. Izražal je prepričanje, da je prvi korak k socializaciji zemlje podržavljenje vseh veleposestev in da mora biti gospodar zemlje država. Odločno pa je nasprotoval razdeljevanju razlaščenih veleposesti med kmete, ker "ako se ta posestva ne podržavijo ali pa vsaj ne komunalizirajo (preidejo v last in upravo občine - op. Z.Č.) ostane v bistvu vse pri starem. Razkosanje veleposestev na male, neplodonosno delujoče obrate, bi le zadržalo nacionalizacijo zemlje in centralizacijo poljedeljske produkcije." V razdrobljenosti posestev je poleg nizke kulturne stopnje in zaostalega načina proizvodnje videl poglobitni vzrok slabosti kmetijstva, zato je dal prednost velikom obratom, ki se pod vodstvom strokovnjakov centralizirani ukvarjajo s poljedeljsko proizvodnjo.⁸² To je bilo stališče "doslednega socialista", ki je izražalo maksimalen pogled na posege v zemljiške lastninske odnose, v katerih pa ni bilo opaziti misli o izvajanju agrarne reforme, kakršna je bila sicer zastopana med slovenskimi socialdemokrati.

Slovenski komunisti, ki so ob razkolu s socialno demokratsko stranko "napravili obrat na jug",⁸³ niso na agrarno vprašanje in na agrarno reformo gledali bistveno drugače kot v JSDS. Komunisti so se tudi zavzemali za agrarno reformo, za razlastitev veleposestev in cerkvenih posestev in dodelitev zemlje tistim, ki jo "obdelujejo v potu svojega obraza". V resoluciji o agrarnem vprašanju sprejeti na prvem kongresu Delavske socialistične stranke za Slovenijo, to je komunistov, aprila 1920, ti niso niti izražali svojih izvirnih stališč, marveč tista, ki jih je leto dni pred tem sprejel prvi, združevalni kongres jugoslovanskih komunistov. Nasploh so bili slovenski komunisti tudi v naslednjih letih v veliki meri glede opredelitev do agrarnega in kmečkega vprašanja vezani na stališča partijskega "centra" in niso izražali kakšnih svojih posebnih mnenj. Med vsemi slovenskimi političnimi strankami je bila v prvem desetletju obstoja jugoslovanske države prav KPJ najbolj "jugoslovanska" v organizacijskem in direktivnem pomenu, saj je izražala in usmerjala svojo politično misel in akcijo za ozemlje celotne države iz enega organa. To je vzrok, da ni mogoče misli o agrarni reformi slovenskih komunistov obravnavati ločeno od celotne KPJ.

Resolucija o agrarnem vprašanju, ki so jo kot ostale sklepe beograjskega prvega kongresa sprejeli tudi slovenski komunisti, sicer leto dni kasneje, je vsebovala poudarjeno protifevdalno usmeritev. Razlogi za to so bili predvsem pragmatični, saj so v fevdalnih ostankih videli razlog zadrževanja ekonomskega razvoja, za katerega razvoj pa je imel proletariat interes. V ekonomskem razvoju so videli možnost, da se pripravijo "objektivni pogoji za zmago nove socialistične oblike proizvodnje." Korenita odprava vseh še obstoječih fevdalnih ostankov jim je torej pomenila predvsem sredstvo za doseg cilja, ustvariti pogoje za proletarsko revolucijo in ne toliko sam cilj. V resoluciji so se izrekli za razlastitev ostankov fevdalizma brez odškodnine in za razdelitev zemlje med kmete v njihovo last. Kot "demagoško in utopijsko parolo in kot mero (ukrep - op. Z. Č.) socialne in politične reakcije" so zato odklonili tudi zakup, prav tako pa tudi socializacijo posameznih veleposestev, za kar so tudi obstajali predlogi. "Samo z razlastitvijo politične in ekonomske moči buržoazije in s popolno likvidacijo kapitalističnega reda je mogoče pretvoriti socializem i idejo v delo", je opredeljevala resolucija reševanje agrarnega vprašanja.⁸⁴

Na II. kongresu KPJ leta 1920 v Vukovarju, katerega so se udeležili tudi slovenski predstavniki, je tudi v stališčih do agrarne reforme prišlo do različnih mnenj med pripadniki manjšine in boljševiše večine v stranki. Slovenski delegati so se vsaj glede kmečkega vprašanja, sodelovanja delavskega gibanja s kmeti, postavili na stran desnice, medtem ko pa glede agrarnega vprašanja in agrarne reforme niso povedali svojega mnenja. Stališča obeh

⁸¹ Ljudski glas, II. 10.11.1920, 46.

⁸² Demokracija, II. 1919, 4-7. str. 49-57.

⁸³ Prepeluh - Kermavner, str. 512.

⁸⁴ Viri za zgodovino Komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919-1921, št. I, 37. Ljubljana 1980, str. 93-

"struj" so bila namreč različna tudi glede razumevanja tako namena agrarne reforme kot tudi samega izvajanja le te. Složni so bili samo v tem, da je potrebno odpraviti z njo fevdalne ostanke. Razhajali pa so se ob vprašanju, ali naj se razlaščena zemlja razdeli med kmete, v prvi vrsti male in tiste brez zemlje, ali naj se socializira. Manjšina je na agrarno reformo gledala predvsem kot na nujen takojšnji ukrep s socialno vsebino. Bili so za razdelitev razlaščene zemlje. Po mnenju Živka Topalovića bi se s tem najbolje pomagalo malim kmetom, saj bi se njihovo posestno stanje izboljšalo. Menil je, da s tem malemu kmetu bolj pomaga kot pa z revolucijo. "KPJ je zato prisiljena, da danes zahteva razdelitev posestev fevdalnega izvora in načina dela v privatno lastnino malim kmetom namesto njihove socializacije", je bilo stališče Topalovića v predlogu akcijskega programa, katerega je predlagal kongresu.⁸⁵ Levica pa se je zavzemala bolj za socializacijo vse razlaščene zemlje, pa tudi za postopno razlaščanje vseh kmetov, tudi malih, torej za načelo odprave zasebne lastnine v kmetijstvu. V polemiki s Topalovićem je Sima Marković sicer zatrjeval, da ni namen komunistov razlastitev vseh kmetov, pri čemer je posebej poudaril, da to velja za prvo obdobje revolucije.⁸⁶ Vse spremembe v lastninskih odnosih pa so v večini pogojevali z revolucijo oziroma z uvedbo diktature proletariata.

Komunistična večina v KPJ se je ogrevala za izvedbo agrarne reforme v dveh etapah; v prvi bi razlastitev zadela veleposestva in tudi velike kmete, malim in tistim brez zemlje pa bi se brezplačno dodelila, v drugi pa bi padli pod razlastitev tudi ti, njihova zemlja pa bi se socializirala. V strankinem programu, sprejetem, na tem kongresu, je nato glede razlastitev in socializacije prevladal kompromis; razlastila in socializirala naj bi se samo veleposestva. Ta naj bi služila za zgled, kako je mogoče zemljo obdelovati z modernim orodjem in stroji. Namen tega pa je bil prepričati na podlagi pozitivnih izkušenj male in srednje kmete, da bi se sami, prostovoljno odločili za skupno obdelavo zemlje. S tem je program v bistvu sprejel načelo prostovoljne in postopne kolektivizacije kot ideala marksistične misli o reševanju agrarnega vprašanja. Vse spremembe v lastninskih odnosih in tudi izvajanje zamišljene agrarne reforme pa so v komunistični večini pogojevali z revolucijo oziroma uvedbo sovjetske oblasti, medtem ko se je desnica prav s tako zasnovano agrarno reformo skušala izogniti revoluciji za vsako ceno. To so skušali s potešitvijo lakote po zemlji in izboljšanjem, posestnega stanja večine kmečkega prebivalstva.

Protifevdalna usmeritev agrarne reforme, kakršna je bila sprejeta na II. kongresu leta 1920, je v KPJ ostala v veljavi tudi v naslednjih obdobjih, ko je bila KPJ postavljena izven zakona in se je pripravljala na revolucijo v ilegali. Partijo pa je v njenem revolucionarnem snovanju in delovanju bolj zanimalo kmečko vprašanje kot pa reševanje agrarnega. Tega so smatrali bolj za sredstvo reševanja prvega in sredstvo razrednega boja.

Do agrarnega vprašanja in tudi agrarne reforme se je KPJ sicer v dvajsetih letih še večkrat opredelila, pri čemer je šlo v resnici za ponavljanje istih stališč. Resolucija o agrarnem vprašanju, sprejeta na III. državni konferenci, je bila nato skoraj dobesedno ponovljena in sprejeta tudi v Neodvisni delavski stranki Jugoslavije, legalni obiki delovanja KPJ. V teh dokumentih niso partijski pogledi na agrarno reformo nič spremenjeni ali dopolnjeni, vsaj glede delitve zemlje in stališča do lastnine. Osnovna ugotovitev vseh resolucij o agrarnem vprašanju je bila ocena, da je agrarna reforma buržoazna in da ni izpolnila pričakovanj, zato je naloga Partije boj proti njej. To je bilo ponovljeno tudi v resoluciji III. kongresa KPJ maja 1926 o agrarnem in kmečkem vprašanju.⁸⁷

Na protifevdalnem stališču, kar zadeva agrarno reformo, je bila tudi NDSJ. Bili so na eni strani za razdelitev zemlje brez odškodnine s polnim inventarjem, na drugi pa za socializacijo vseh veleposestev v državi.⁸⁸ Take so bile tudi zahteve izražene v resoluciji o agrarnem vprašanju in delu NDSJ na kmetih. Zahtevali so proglasitev zemlje, ki so jo jemali kmetje v 4-letni zakup za njihovo lastnino, pa tudi zaplembo vse cerkvene in samostanske zemlje.⁸⁹ Iste

⁸⁵ Drugi (Vukovarski) kongres KPJ. Izvori za istoriju SKJ, serija A/I/2. Komunist, Beograd 1983 (dalje navajam: 2. kongres KPJ), str. 112.

⁸⁶ 2. kongres KPJ, str. 200.

⁸⁷ Treći kongres KPJ. Izvori za istoriju SKJ, serija A/I/6. Komunist, Beograd 1986, str. 162-178.

⁸⁸ Glas svobode, I. 21.5.1923, 1: Program Nezavisne delavske stranke Jugoslavije.

⁸⁹ Glas svobode, II. 24.1.1924, 4: Predlogi za referendum.

zahteve so bile izražene tudi na 1. kmetijski konferenci NSDJ, katero je pripravilo marca 1924 v Ljubljani pokrajinsko tajništvo. Konferenca je bila sklicana z namenom približati stranko kmetom. Ustanovili so kmečki odbor, v resoluciji pa je bil dan poudarek na kmečkem vprašanju.⁹⁰

Socializacijo zemlje so imeli v mislih tudi slovenski socialisti, natančneje socialni demokrati na Štajerskem, zbrani okoli dr. Milana Koruna. V članku *Socializem in agrarno vprašanje* so zapisali, da "socializem ne bo odpravil zasebne lastnine od danes na jutri, pač pa bo ustanovil možnost takega prehoda, da bo socializiral predvsem tam, kjer so dani predpogoji za to, tam, kjer je podjetje ali obrat 'zrel', zmožen, da se obdrži pri življenju sam." Za takega so smatrali veleposestva, za katera so predvidevali socializacijo, pa tudi skupno obdelavo. Za male kmete pa so bili prepričani, da bodo na podlagi pozitivnih rezultatov tovrstne obdelave izgubili svoj konservativizem in željo po lastnem koščku zemlje.⁹¹ S takšnim stališčem o postopni socializaciji in kolektivizaciji pa so se zelo približali stališčem komunistov.

Zanimanje za agrarno reformo je v veliki meri usahnilo pri vseh političnih strankah po volitvah v Konstituantno. Ni bilo več pomembno sredstvo za pridobivanje volilcev, pa tudi revolucionarni zagon kmetov je prenehal. V tem času so bili izdani že tudi vsi pomembnejši zakonski akti, ki so opredeljevali agrarno reformo.⁹² Politična misel o agrarni reformi, ki se je izoblikovala v obdobju od konca prve svetovne vojne pa do sprejema ustave pri vseh političnih strankah v Sloveniji, je bila tako na eni strani predvsem izraz družbenega in političnega stanja, na drugi pa politične taktike. V pogledih na agrarno reformo je pri različnih strankah zato vidna njihova idejna in politična usmeritev in pa pragmatičen pogled na ta ukrep. Ta je v veliki meri izraz socialne sestave posamezne stranke. Kot v vsem političnem življenju je bila "precejšnja razlika tudi med teoretičnimi programi in praktičnimi poljudnimi gesli"⁹³ tudi v primeru pogledov in pristopa do agrarne reforme. Klub načelnemu pristanku vseh, da je veleposestva fevdalnega porekla, ki so bila v lasti tujerodcev treba odpraviti, pa tudi načela, da naj pripada zemlja tistim, ki jo obdelujejo, pa je v političnem življenju služila agrarna reforma tudi za medstrankarsko obtoževanje in "razkrinkavanje" političnih nasprotnikov.

V dvajsetih letih ni v slovenski politiki opaziti malodane nobenih novih misli o agrarni reformi. Pisanje o agrarni reformi je bilo bolj v vlogi političnega sredstva v odnosu do druge, nasprotne stranke. Samostojna kmetijska stranka je v svojem časopisu *Kmetijske novice* v nekaj člankih o agrarni reformi ponovila obtožbe na račun SLS in ugotavljala, da so si kmetje pač sami krivi, če se agrarna reforma ne izvaja, saj so to sami izbrali, ker so volili SLS.⁹⁴ *Slovenec* pa je v nekaj uvodnikih aprila 1925 nasprotoval zahtevam liberalcev in njihovim zahtevam po razlastitvi cerkvenih veleposestev, predvsem posestev ljubljanske škofije.⁹⁵ Kljub temu, da je bila agrarna reforma sredstvo medstrankarskega boja, pa slovenske politične stranke tudi v svojih volilnih programih in proglaših za volitve v dvajsetih letih niso tej temi posvečale posebne pozornosti.

O agrarni reformi so se izjavljali posamezniki, vidnejši pripadniki političnih strank, ob sprejemanju zakonskih aktov o tej problematiki v skupščini. Tako se je ob uzakonitvi štiriletnega zakupa veleposestniške zemlje maja 1922 oglasil v *Slovenskem narodu* "priznani veščak", kot ga je predstavilo uredništvo, in nasprotoval temu. Dokazoval je, da je s tem kršena pravica do zasebne lastnine, ki jo je smatral za tisto, na čemer stoji ali pade vsaka država. Zapisal je: "Ona država, ki dejansko zanika osebno lastnino, če jo tudi formalno priznava, pade

⁹⁰ Glas svobode, II, 13.3.1924, 12.

⁹¹ Enakost, III, 1.12.1922, 18.

⁹² V letu 1920 je ministrstvo za agrarno reformo izdala nekaj naredb, s katerimi so bila vsa veleposestva postavljena pod državno nadzorstvo, nekatera pa tudi pod sekvester - državno upravo. Izdana je bila tudi uredba o delni ekspropriaciji zemljišč veleposestev za javne interese, kolonizacijo in izgradnjo delavskih in uradniških stanovanj in vrtov, in uredba, ki je omogočala dajanje zemljišč veleposestev v 4-letni zakup. S tem je bila končna rešitev agrarne reforme odložena, veleposestniki pa so morali dati zemljo v 4-letni zakup poljedelcem brez zemlje ali tistim, ki je niso imeli dovolj, vojnim invalidom vdovam padlih vojakov, dobrovoljcem, združenim organizacijam ali kolektivnim interesom. Ta odlok je postal maja 1922 zakon. Janša, n. d., str. 175-176.

⁹³ Melita Pivec: Programi političnih strank in statistika volitev. Slovenci v desetletju 1918 - 1928, zbornik razprav iz kulture, gospodarske in politične zgodovine, uredil Josip Mal, Ljubljana 1928, str. 358.

⁹⁴ Kmetijski list, V, 8.8.1923, 42; Kmetijski list, VI, 7.5.1924, 19.

⁹⁵ Slovenec, LIII, 25.4.1925, 92; 26.4.1925, 93.

pod nivo najpreprostejše države divjakov."⁹⁶ V *Slovenskem narodu* je v letu 1922 izšlo še več člankov, v katerih so avtorji nasprotovali agrarni reformi v vsaki obliki, kajti "vsi oni državni ukrepi, ki segajo v premoženjske pravice, so pač sami po sebi silno sumljivi in opasni... Že beseda agrarna reforma sama na sebi je prinesla produkciji dosti gorja in škode." Zavzel se je proti delitvi zemljišč, ker je videl možnost dviga proizvodnje kot pogoja blagostanja države le v velikih posestvih.⁹⁷ To so sicer bila izražena mnenja posameznikov, ki pa so očitno odgovarjala mnenjem uredništva tega glasila slovenskih liberalcev. Nasploh pa so prav pripadniki te stranke najbolj odkrito napadali agrarno reformo in izražali zaščito veleposestev. Tako delo je bila brošura, ki jo je napisal veleposestnik z Vrhnike Josip Lenarčič in je izšla v samozaložbi leta 1921 v Ljubljani v srbohrvaškem jeziku.

Po sprejetju vseh poglavitnih zakonov o agrarni reformi do sredine dvajsetih let je izvajanje teh v praksi postalo tema, okoli katere so se vrtele misli in se tudi lomila kopja v slovenski politiki. Opredelitev za izvajanje agrarne reforme je dobilo medstrankarski značaj. V Slovenski kmetijski stranki se je proti koncu dvajsetih let izoblikovalo mnenje, da je treba agrarno reformo končati. Očitno so drugim strankam, da jo predstavljajo kot "boljševisko nevarnost" zato, da bi preprečile njeno izvajanje.

Vodilno vlogo v teh zahtevah je prevzela Zveza slovenskih agrarnih interesentov, "organizacija malokmetiškega delavskega ljudstva". Želela je biti nadstrankarska organizacija, ki je govorila v imenu 20.167 revnih kmečkih družin kot so sami trdili. Edino podporo v javnosti jih je nudilo glasilo Slovenske kmetijske stranke *Kmetijski list*. V Zvezi sta igrala vodilno vlogo Albin Prepeluh in dr. Janže Novak. V letih njenega najaktivnejšega delovanja sta oblikovala njen idejni profil.⁹⁸

"Zveza" je v številnih resolucijah, naslovljenih na vlado, zahtevala izvajanje in končanje agrarne reforme, za kar je predlagala vrsto konkretnih rešitev. Zahtevali so poseben agrarni zakon za Slovenijo, predsvem pa znižanje zemljiškega maksimuma za razlaščenja veleposestev s 75 na 50 ha. To so utemeljevali s tem, da je mogoče v Sloveniji največ tolikšno površino obdelati v lastni, družinski režiiji brez najete delovne sile. Stali so torej na načelu delovnega odnosa do zemlje. V "Zvezi" so na agrarno reformo gledali širše kot le na razdelitev zemlje in so v zvezi z njo zahtevali ureditev dednega prava, reformo zakonov o razkosavanju in zloževanju, to je arondacijah kmetijskih zemljišč, zakon o kreditih in zadolževanju, o melioracijah ter reformo lastništva planinskih pašnikov. Bili so tudi za odpravo viničarskih in drugih deputatnih odnosov. Za deputatno zemljo so zahtevali, da mora postati last tistih, ki jo obdelujejo. Namen te zahteve pa so utemeljevali tudi z obrambnim razlogom, ker "država se mora zavedati, da bo najboljša njena obmejna obramba tisti mali kmet, ki se bo zavedal, da v slučaju potrebe brani svojo zemljo, svoj svobodni kmetijski dom."⁹⁹

Posebno vztrajni so bili glede zahteve, da morajo pasti pod agrarno reformo tudi veleposestniški gozdovi in pašniki pa tudi cerkvena veleposestva. Leta 1929 so predlagali, da naj bi vsa gozdna posestva z nad 200 ha postala kolektivna last države. O poddržavljenju gozdov in skupni lastnini le teh je pisal Prepeluh že v knjigi *V boju za zemljo in državo* in razložil namen takšnega reševanja problematike gozdov. "Prva in poglavitna naloga njihovega skupnega gospodarstva je, da se gozd ohrani in izboljša ter podpre kmetско gospodarstvo z realnimi pravicami do rabnega lesa in stelje in kjer je mogoče tudi do paše."¹⁰⁰ Vprašanje gozdov pa je postalo posebno aktualno po izdaji zakona o likvidaciji agrarne reforme na veleposestvih julija 1931, ki je predvidel dodelitev razlaščenih gozdov političnim občinam. To je "Zveza" odklonila,

⁹⁶ Slovenski narod, LV, 1.6.1922, 124.

⁹⁷ Slovenski narod, LV, 17.9.1922, 211.

⁹⁸ Delovanje Zveze slovenskih agrarnih interesentov je predstavil v knjigi *Agrarna reforma*, naš veliki socialni problem, Ljubljana 1933, njen podpredsednik, v resnici pa njen idejni snovalec in vodja Albin Prepeluh. Objavil je zapise o občnih zborih in resolucije sprejemane na teh, iz katerih se lahko razbere njene zahteve in misli o agrarni reformi. (dalje navajam: Prepeluh, *Agrarna reforma*). Zveza je bila uradno ustanovljena na občnem zboru 24.3.1929, vendar je imela prvo zborovaje že novembra 1928, na katerem so oblikovali poglavitne zahteve in svoj pogled na agrarno reformo.

⁹⁹ Prepeluh, *Agrarna reforma*, str. 32; zborovanje slovenskih agrarnih interesentov v letu 1931.

¹⁰⁰ Albin Prepeluh: *V boju za zemljo in državo*, socialno politična pisma. Kmetijska matica, Ljubljana 1928, str.

kot subjekte agrarne reforme pa je želela postaviti pašniške in gozdne zadruge, katerih je bilo ustanovljenih 176. Združene so bile v Zvezo pašniških in gozdnih zadrug kot centralni organ, ki naj bi vodil skupno gospodarstvo pri izkoriščanju gozdov. Prepeluh pa je predlagal, da naj bi dohodki iz razlaščenih gozdov šli v poseben sklad kot osnove starostnega in tudi nezgodnega zavarovanja malih kmetov in kmečkih delavcev.¹⁰¹ Predlagano skupno upravljanje razlaščenih gozdov po enem načrtu so v "Zvezi" utemeljevali s primerjavo z "Verskim zakladom" nastalim po jožefinskih reformah konec 18. stoletja po razpustitvi nekaterih samostanov. Prepeluh je predlagal, da bi se podoben sklad moral ustanoviti iz razlaščenih veleposestniških gozdov.¹⁰²

Čeprav je Prepeluh smatral, da je "zasebna lastnina kmetov potrebna in neodpravljliva, ako hočemo vzdržati in dvigniti kmetijsko produkcijo",¹⁰³ pa je zaradi zemljiške razdobljenosti in preprečenega izseljevanja zaradi izbruha svetovne gospodarske krize zapisal, da "smemo z vso gotovostjo pričakovati, da bo nekega dne postavljeno čisto konkretno vprašanje, kako preiti tudi v poljedeljski produkciji k načrtnemu gospodarstvu in potem njega celo k nekakšnemu kolektivizmu, kakršen bi bil primeren za naše drobne in siromašne razmere."¹⁰⁴

Zveza slovenskih agrarnih interesentov se je na eni strani torej zavzemala za ohranitev velikih gozdnih kompleksov v skupni upravi, na drugi pa tudi za ohranitev malih kmetij. V njih so videli za slovenske razmere najidealnejšo obliko posesti. Na državo so zato naslovili zahtevo, da naj njeni kmetijski organi "posvetijo vso pažnjo napredku gospodarstva na mali kmetiji... Smatramo za naš narodni interes, da naš človek tudi delavec v obrti in industriji ostane na svoji zemlji in pod svojo lastno streho, vsled česar bo treba posvetiti večjo pažnjo vprašanju naše male zemljiške posesti", so zapisali v resoluciji, sprejeti na zborovanju "Zveze" leta 1931.

Nujnost obstoja malih kmetij, kar so povezovali z agrarno reformo oziroma razdeljevanjem razlaščene veleposestniške obdelovalne zemlje, pa je Janže Novak utemeljeval s svetovno gospodarsko krizo, ki je v tistem času zajela tudi Slovenijo. Po njegovem mnenju je bila prav mala kmetija najprimernejša gospodarska oblika za premagovanje krize. Hkrati pa je priporočal kot primerno obliko tudi "mešane" kmetije, torej polproletarski oziroma polkmečki delovni odnos. Male kmetije in "mešana" gospodarstva je povezoval z industrializacijo Slovenije, v čemer je videl možnost in nujnost razvoja glede na prenaseljenost in zmanjšane možnosti izseljevanja zaradi gospodarske krize. Agrarno reformo, obstoj malih kmetij je neposredno povezal z industrializacijo in ustvarjanjem "mešanih" kmečkih gospodarstev. Zapisal je: "Mala kmetija pomeni v gospodarskem pogledu neposredno potrošnjo proizvodov naše zemlje, v kulturnem in moralnem pogledu omogočuje mala kmetija našemu človeku ohraniti neposredno zvezo z zemljo, ki je za fizično zdravje in za vzgajanje novih naraščajev neprecenljivega pomena. Ta malokmetska Slovenija pa nujno zahteva, da jo industrializiramo. Za industrializacijo Slovenije nudi prav ta mala kmetija dobrih in cenjenih delavcev. naša zemlja pa druge tehnične predpogoje. Vsakdo mora priznati, da pomeni razvoj v tej smeri boljšo bodočnost Slovenije."¹⁰⁵ Odpravo veleposesti in vzpostavitev malih kmetij je torej želel zato, ker je videl v tem možnost za industrializacijo Slovenije.

Za male kmetije, organizirane v gospodarske skupnosti, ki bodo z racionalno organizacijo obdelovale zemljo enako ali bolje kot na veleposestvih, se je opredelil tudi uvodničar v liberalno usmerjenem *Mariborskem večerniku Jutra*. Izvajanje agrarne reforme pa je povezal z obrambo državne in narodnostne meje na Štajerskem, "to pa je vredno več nego iznašajo morebitne izgube na produktivnosti zemlje."¹⁰⁶ Misel o povezanosti agrarne reforme in obrambe meje je zastopal tudi avtor podlistka D.F. z naslovom *Bajtarjem zemljo v Kmetskem listu* leta 1940, ko je menil, da je treba v Halozah in Slovenskih goricah tuje lastnike vinogradov razlastiti. "Tu ne gre za brezobzirnost proti inozemskim posestnikom, ampak za varnost naše meje."¹⁰⁷

¹⁰¹ Kmetski list, XIII, 21.9.1932, 38.

¹⁰² Prepeluh, Agrarna reforma, str. 44-45, 54.

¹⁰³ Prepeluh, V boju za zemljo, str. 102.

¹⁰⁴ Sodobnost, I, 1933, str. 275.

¹⁰⁵ Kmetski list, XII, 17.6.1931, 24.

¹⁰⁶ Mariborski Večernik Jutra, V(XII), 8.1.1931, 5.

¹⁰⁷ Kmetski list, XXII, 21.2.1940, 8.

Na narodnoobrambni vidik agrarne reforme so v tridesetih letih opozarjali v vseh slovenskih političnih taborih. V času svetovne gospodarske krize, ki se je na slovenskem kazala v prvi polovici tridesetih let, se je namreč proces odtujevanja zemlje Slovincem zaostрил. Nemci so na slovenski severni narodnostni meji želeli premakniti nemško jezikovno mejo proti jugu in so v ta namen kupovali slovenska posestva.¹⁰⁸ Slovenski kmetje so na svojih nekdanjih posestvih postajali delavci in dninarji. Na nevarnost takšnega procesa za posameznika še bolj pa za celotno slovensko narodnostno skupnost in Slovenijo so opozorili v *Slovincu* in priporočili preprečevanje nakupov slovenskih posestev po tujerodcih.¹⁰⁹ Še bolj odločni so bili v nacionalističnem unitarističnem gibanju, ki se je v Mariboru zbiralo okoli časopisa *Borba*. V svojem socialnem programu so med drugim izrazili zahtevo, da naj bo bogastvo tistega, ki ga ustvarja. V tem in nacionalnem smislu je bila postavljena tudi zahteva, da naj se zemlja, ki so jo kupovali v obmejnih krajih tujci, da tistemu, ki jo obdeluje. To pa je bil slovenski kmet oziroma natančneje bajtar. "To bo najboljša narodno-obrambno sredstvo", so zapisali v članku, v katerem je bilo rečeno, da so najlepša posestva v rokah tistih, ki tam ne živijo in niso jugoslovanski državljani, da bodo "lahko zavpili na evropska ušesa: Poglejte vsa Spodnještajerska je v naši posesti in ne v posesti tistih, ki danes tam vladajo!"¹¹⁰

S slovenskim narodnim vprašanjem oziroma njegovim reševanjem v vsej širini so zahtevo po lastništvu proizvodnih sredstev povezali v gibanju slovenskih mačkovcev zbranih okoli glasila *Slovenska zemlja*. V programskem članku *Kaj hočemo?* so zapisali, da je slovenska skupnost po svoji večini kmečko-delavska in da njim pripada gospodarska in politična moč ter da bo Slovenija svobodna samo takrat, ko bodo proizvodna sredstva last tistih, ki sami obdelujejo zemljo ali njene pridelke predelujejo s svojo roko in s svojim umom.¹¹¹

V tridesetih letih se je zanimanje za agrarno reformo v slovenski politiki zmanjšalo, pač pa je poraslo obravnavanje problema gospodarskega in socialnega položaja slovenskega kmeta in vprašanja kmečkih dolgov. Zadolževanje kmetov je bilo namreč vzročno posledično povezano prav z agrarno reformo, saj je bilo v veliki meri posledica njene delne izvedbe.¹¹² S problematiko zadolževanja kmetov, propadanja kmetij in obubožanjem kmetov ter njihovo popolno proletarizacijo so se sicer ukvarjali v vseh političnih taborih, prednjačili pa so v marksističnem, v katerem so vprašanje zadolženosti obravnavali v povezavi z družbenimi odnosi.

Slovenski komunisti so svoje stališče o agrarni reformi izražali v prvi polovici tridesetih let v svojih notranjih partijskih programskih nastopih, pa še to bolj posredno. Javno pa je o problematiki agrarne reforme pisal Boris Kidrič pod psevdonimom A. Smrekar v *Književnosti*, ko je kritično obravnaval "Zvezo slovenskih agrarnih interesentov" oziroma Prepeluha kot njenega idejnega ustanovitelja in voditelja.¹¹³ Ko je ocenjeval Prepeluhovo knjigo *Agrarna reforma, naš veliki socialni problem*. Kidrič se je v tem prvem delu kritike Prepeluhove knjige (napovedano nadaljevanje ni bilo objavljeno) lotil samo uvodnih poglavij, v katerih je avtor na kratko orisal agrarno reformo v starem in srednjem veku in pred prvo svetovno vojno v jugoslovanskih pokrajinah. Prepeluhu je očital, da boja za zemljo ni obravnaval kot proces v zgodovinskem razvoju in da v knjigi ni analize.

V Kidričevih ocenah Prepeluhove knjige sicer ni konkretnih pogledov na agrarno reformo, ampak le znano marksistično stališče do nje kot do nerešenega problema meščanske revolucije. Vendar pa Kidričev prispevek kaže na zanimanje slovenskih komunistov za agrarno reformo. To je bilo namreč prvo javno izražena misel slovenskih komunistov o agrarni reformi, v kateri sicer

¹⁰⁸ V okraju Gornja Radgona je v letih 1933-1937 prešlo v nemške roke 214 slovenskih posestev, v okraju Maribor-levi breg pa 245 zemljišč. Najbolj se je povečala nemška posest na območju Slovenskih goric. V okraju Gornja Radgona je bilo v letu 1922 v nemških rokah 22 % zemlje, leta 1937 pa že 48 % kakovostno najboljše zemlje. Nemški posestniki so skušali tudi na Kočevskem sistematično prodirati proti jugu kočevskega nemškega jezikovnega otoka. Zanimali so se za nakupe vinogradov v okolici Semiča in Črnomlja. Dušan Biber: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933 - 1944. Cankarjeva založba, Ljubljana 1966, str. 122. Glej še Ivan Bratko: Nekmetška in tuja zemljiška posest v Sloveniji. Tehnika in gospodarstvo, V. 1939, 7-8, str. 164-180.

¹⁰⁹ Slovenec, LXIII, 17.5.1935, 112a.

¹¹⁰ Borba, II, 5.3.1934, 9.

¹¹¹ Slovenska zemlja, I, 15.8.1935, I.

¹¹² Ivan Cifrić: Revolucija i seljaštvo. Zagreb 1981, str. 125.

¹¹³ Književnost, 1.2.1934. Boris Kidrič: Zbrano delo. I. knjiga. Cankarjeva založba, Ljubljana 1978, str. 22-29.

ni mogoče zaznati nikakršnega njihovega posebnega razumevanja tega problema oziroma drugačnega stališča, kot je bila protifevdalna ost agrarne reforme.

Slovenski komunisti so tedaj na agrarno vprašanje gledali v ozki povezavi z nacionalnim vprašanjem, na Slovenijo pa kot na nacionalno zatirano deželo s številnimi fevdalnimi ostanki. Razrešitev obeh so smatrali za stvar "nesocialističnih kapitalističnih elementov", v prvi vrsti kmetov. "Mi vemo, da niti nacionalno niti agrarno vprašanje nista vprašanji proletarske revolucije, nista socialistični vprašanji", je zapisal Edvard Kardelj, vendar je hkrati predvidel njuno razreševanje z revolucionarnim bojem.¹¹⁴ Nasploh pa je agrarno reformo smatral za meščansko demokratičen ukrep. Kardelj v svojih nastopih, v referatu na pokrajinski konferenci KPJ v Goričanah kot tedanjemu temeljnemu programskem dokumentu slovenskih komunistov o vprašanju kmeta in tudi v poročilu namenjenem CK KPJ kot nadaljevanju tega, ni neposredno omenjal agrarne reforme kot enega od načinov razreševanja agrarnega vprašanja. Kljub temu pa je iz njegovih misli o gospodarskem in socialnem položaju slovenskega kmeta in vzrokih zanj mogoče zaznati predvsem protifevdalno usmeritev. Med načini izkoriščanja Slovenije je namreč navedel tri oblike: kapitalistično, katera se je tikala predvsem delavstva in njegovega socialnega položaja, nacionalno zatiranje ter fevdalne ostanke, med katere je štel fevdalna veleposestva, viničarstvo, zakupništvo, tehnično zaostalost v kmetijstvu.

Pet let kasneje pa je Kardelj v razglasu *Kaj hočemo?* javno in povsem odkrito predstavil zahteve slovenskih komunistov v zvezi z agrarno reformo. Proglas je sicer izdala Zveza delovnega ljudstva, nastala jeseni leta 1939 kot poskus združevanja slovenskega kmečkega in delavskega gibanja, vendar je v resnici predstavljala poskus oblikovanja množičnega gibanja pod vodstvom KPS.¹¹⁵ Razglas, avtor je bil Kardelj, je predstavljal programska načela delovanja, je podpisalo 96 posameznikov, ki pa vsi niso bili komunisti.¹¹⁶ Ta proglas je glede v njem predstavljenih zahtev slovenskega kmečkega ljudstva izražal najbolj jasna in nedvoumna stališča po posegih v posestno lastninske odnose. To so bile misli o popolni agrarni reformi, po kateri naj se "razlastijo brez odškodnine veleposestva, gozdovi in vinogradi domačih in inozemskih bogatašev, cerkve in države", polja in vinogradi pa naj se "brezplačno razdele kmetom, ki so zemlje potrebni, predvsem pa onim, ki že sedaj to zemljo obdelujejo." Glede razlaščenih gozdov, pa je bilo v razglasu rečeno, da naj "se vrnejo v roke slovenskega ljudstva." S tem je bila mišljena kmeška gozdna uprava, ki naj bi te gozdove upravljala, sestavljali pa bi jo kmetje in gozdni delavci v okrajih, kjer so bili ti gozdovi. Dohodki teh gozdov pa naj bi služili za podeljevanje brezobrestnih kreditov, za melioracijska dela in za izboljšanje položaja gozdnih in poljedeljskih delavcev. V proglasu so bile predstavljene zahteve po celoviti zaščiti slovenskega kmeta, od zavarovanja posesti pred prodajo in špekulacijami ter odtujitvami, do skrbi za planinske in obmejne kmetije. Zemljo naj bi kupovali le kmetje, ki bi jo tudi obdelovali, ne pa nekmetje. Prav tako naj bi vrnili lastnikom tisto zemljo, ki je prišla v času gospodarske krize v roke nekmetov.¹¹⁷

Proglas *Kaj hočemo?* je bil tako v resnici izraz razumevanja agrarnega in kmečkega vprašanja v vrstah slovenskih komunistov v času, ko so se ti že pripravljali na revolucijo. Izražal je njihov najcelovitejši pogled na agrarno reformo in kot tak predstavlja dokument o zasnovi tega ukrepa kot so si ga zamislili v marksističnem taboru.

Agrarno vprašanje, vključno z agrarno reformo, so v komunistični stranki ozko povezovali z razrednim pristopom in revolucijo. Pozornost so namenjali predvsem kmečkemu vprašanju, kako in v koliki meri pritegniti male kmete in kmečki proletariat na revolucionarni partijski program. Razreševanje kmečkega vprašanja so smatrali za pogoj za razreševanje agrarnega vprašanja. Kot pogoj, da bo agrarno reformo mogoče izvesti, so smatrali revolucijo oziroma prevzem oblasti v roke "delavsko kmečkih množic". Tito je v programu KPJ za vas, napisal ga je konec leta 1940, ko je bila vojna in s tem dani pogoji za revolucionarno akcijo komunistov pred

¹¹⁴ Edvard Kardelj: Zbrana dela I, dok. št. 31 (Poročilo Centralnemu komiteju KPJ), str. 330-331.

¹¹⁵ O ustanovitvi in delovanju ZDLS ter o proglasu *Kaj hočemo?* glej Alenka Nedog: Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji. Založba Borec, Ljubljana 1978, str. 143-192.

¹¹⁶ Prav tam, str. 161. Po mnenju A. Nedog proglas sicer ni imel pritrdilne vsebine in ni pozival k revolucionarnemu boju, čeprav je reakcija oblasti pokazala nasprotno, saj je proti podpisnikom in tistim, ki so ga širile ostro nastopila, kajti v proglasu je videla resno programsko izjavo.

¹¹⁷ Arhiv republike Slovenije, disloc. enota II (nekdaj ZA CK ZKS), fond Množična gibanja.

vrti in ga je mogoče smatrati za jedro stališča komunistične stranke pred temi odločilnimi dogodki, zapisal: "Pot, ki pelje v osvoboditev, je pot skupnega revolucionarnega boja delavcev in kmetov proti njihovem skupnemu izkoriščevalcu in tlačitelju,... pot do oblikovanja ljudske vlade, ki se bo opirala na zvezo delavcev in kmetov, pot demokratične revolucije."¹¹⁸ Kot nalogo takšne vlade je postavil agrarno reformo: odvzem vse zemlje veleposestnikom, cerkvi, samostanom, državi z vsem inventarjem brez vsake odškodnine, popolno odpravo vseh fevdalnih ostankov in izročitev fevdalne zemlje v roke njenih obdelovalcev ter razdelitev zemlje med delovne kmete.

Stališče Komunistične partije Jugoslavije je neposredno pred izbruhom druge svetovne vojne na jugoslovanskem prostoru ostajalo takšno kot je bilo izoblikovano glede agrarne reforme dvajset let pred tem na strankinem kongresu v Vukovaru. Kljub marksističnemu mišljenju o perspektivah velikih, združenih, združno organiziranih kmetijskih obratov, kar je bilo tudi stališče v KPJ, pa je v programih za delo na vasi prevladovalo med jugoslovanskimi komunisti prepričanje, da bo potrebno izvesti "klasično" agrarno reformo - razlastiti veleposestnike in odpraviti vse fevdalne odnose ter razdeliti zemljo. Jugoslovanski komunisti so se torej opredelili za razvoj malih kmetij in ne neposredno za socializacijo in kolektivizacijo, kar je bila tedaj prevladujoča usmeritev v mednarodnem komunističnem gibanju pod vodstvom Komunistične internacionale. Oprelitev KPJ za agrarno reformo in za upoštevanje načela zasebne zemljiške lastnine je bila sprejeta tudi na V. državni konferenci KPJ oktobra 1940. V resoluciji o delu na vasi je bilo zapisano, da se morajo komunisti na vasi posvetiti med drugim tudi boju za brezplačno razdelitev veleposestniške, cerkvene, državne in zemlje mestne buržoazije. Razdeljena naj bi bila kmetom z malo ali brez zemlje oziroma med revne in srednje kmete.¹¹⁹

Misli o agrarni reformi, kakršne so v drugi polovici tridesetih let izoblikovali jugoslovanski komunisti, so se udejanile po drugi svetovni vojni v takrat izvedeni agrarni reformi, v katero pa so bili vgrajeni pogledi in predlagane rešitve tudi drugih političnih strank različnih svetovno-nazorskih usmeritev iz obdobja med svetovnima vojnama.

¹¹⁸ Josip Broz Tito: Zbrana dela, 6. knjiga. Ljubljana 1980, str. 115.

¹¹⁹ Peta zemaljska konferenca KPJ. Izvori za istoriju SKJ, serija A/I/10. Komunist, Beograd 1980, str. 239. Referat o agrarnem in kmečkem vprašanju, ki ga je na konferenci imel Ivan Milutinović ni ohranjen, zato je težko neposredno videti stališča KPJ do dela na vasi. Usmeritev pa kaže kongresna resolucija, pa tudi Titovi prispevki o tej temi, napisani po konferenci. Tito, Zbrana dela, 6. Ljubljana 1980; Propadanje delovnih kmetov v Jugoslaviji po prvi imperialistični vojni (str. 98-108), Politični razvoj, izkušnje in boji kmetov v Jugoslaviji od 1918. do 1940. leta (str. 109-113), Program KPJ za vas (str. 114-118).

Summary

SLOVENE POLITICAL PARTIES ABOUT THE AGRARIAN REFORM BETWEEN WORLD WARS

Zdenko Čepič

In the time of making decisions for the first Slovene national state before the end of the First World War, programme ideas about the future regulation of the Slovene state and society were developing in the Slovene politics, among them also the ideas concerning a more adequate and just regulation of landed property relations and estates structure. These were actually demands for agrarian reform execution. All political parties respectively more eminent representatives of individual ideal and world view orientations took part in presentation of their views on that important question. The strongest political parties, Catholic, considering work and land the basis of national economy, declared themselves decisively for the agrarian reform. Catholic authors rejected large estates and demanded the land to be the property of those cultivating it. In this demand they saw the way to save peasants from proletarianization. Liberals also considered the agrarian reform an urgent measure to foster the agriculture. Milko Brezigar understood it as a productive land reform. He demanded expropriation of landed property owned by foreigners in favour of the national state. Socialists (Albin Prepeluh-Abditus) considered the main reason for troubles of Slovene peasants

and the nation as a whole in want of their own land, therefore they claimed expropriation of non-Slovene landed proprietors, and also of those receiving income from the landed property respectively by owing it.

The Slovene politics found the agrarian reform actual after the Habsburg monarchy decline. Namely, as peasants were expressing their demands for changes of landed property relations, Slovene political parties were forced to pay quite an attention to the agrarian reform. They considered it the most in the time after the decline of the monarchy up to the elections to the Constituency in November 1920. The standpoint on the agrarian reform developed in fact into a political question, reflecting best the character of the parties, their comprehension of the society, economy, social problems. All parties presented their views on the agrarian reform, not differing much from each other. The leading thought of them all was landed property nationalization respectively expropriation of large estates of feudal origin on one side, and their assignment to those, cultivating it, on the other. However, there were differences as to various comprehension and interpretation of those principles, and even more as to their accomplishment. There were different views as to compensation, amount and the way of paying off, and also as to the land maximum defining.

Catholic Slovene People's Party (*Slovenska ljudska stranka*) respectively its leading catholic social and economic author Dr. Andrej Gosar adjusted himself to the "time of left spirit" the most. Gosar's considerations reflected a very progressive view on the agriculture problems and their solving by means of an agrarian reform. He was striving for the idea, the expanse of an estate should be in accordance with possibilities of cultivating it by family members, without hired farmhand. Herewith he demanded not only expropriation and division of large estates, but also of other big farms, cultivated by hired farmhand.

In many respect, Slovene Liberals had quite similar thoughts about the agrarian reform as Catholics. They looked upon changes of landed property circumstances as an urgent matter to be settled. They presented the agrarian reform as a subject of the whole nation and not a domain of an individual party; consequently they considered its purpose and accomplishment from the national-economic point of view. The nation was considered the land owner, the peasant, however, its labourer. Similiar views on the agrarian reform had also the Independent Peasant Party (*Samostojna kmetjska stranka*), which had emerged from the Liberals, but wanted to become a peasantry party and take election votes from the Slovene People's Party away. In this election programme, the members declared themselves for an agrarian reform, creating conditions for the progress of agriculture.

The views of the Yugoslav Socio-Democratic Party (*Jugoslovanska socialnodemokratska stranka*) on the agrarian reform didn't vary essentially from its comprehension by bourgeois parties. They declared themselves for landed property expropriation, however, for expropriation of that of the Church and religious orders as well. As for the land division among peasants, they advocated small peasant farms, at the same time, however, seeing their future in their joining into co-operative. Slovene Communists were striving for the agrarian reform, for expropriation of large estates and church estates and for assignment of the land to those, cultivating it by themselves. During the whole interwar time, the Communist Party of Yugoslavia/Communist Party of Slovenia didn't change its comprehension of the agrarian reform.

However, the interest of all political parties for the agrarian reform quite diminished after the elections to the Constituency. In the twenties, the Slovene politics showed no new considerations referring to the agrarian reform. It became an instrument of struggle among parties. The League of Slovene Agrarian Persons Concerned (*Zveza slovenskih agrarnih interesentov*) tried to overcome this situation at the end of twenties and at the beginning of thirties.

In the thirties, the interest of the Slovene politics for the agrarian reform diminished. It was discussed in the internal party programme presentation of Slovene Communists, who considered the agrarian reform in close connection with the national question, the agrarian reform itself, however, a bourgeois democratic measure. In 1939, in their declaration "What We Demand?" (*Kaj hočemo?*) they presented publicly and quite open their demands referring to the agrarian reform and expressed the most clear views on encroachments into landed property relations. considerations on the agrarian reform in the Communist Party of Yugoslavia/Communist party of Slovenia in the second part of the thirties can be understood as a tactical and strategic decision for creating a combat unity between the working class and peasants. The agrarian reform, as conceived by Communists at that time, was realized to quite a good extent after the Second World War. Many views, presented also by other political parties between the wars, were taken into account.

ZAPISI

VLADIMIR VAUHNİK - VOJAK IN OBVEŠČEVALEC

Letos mineva točno štirideset let od njegove smrti - drugo leto pa bo minilo 100 let od njegovega rojstva, zato bi bilo prav, da bi tudi zgodovinarji na novo ovrednotili njegovo medvojno delo.

Rodil se je 24.6.1896 v Svetinjah v Slovenskih goricah. V času svojega šolanja je bil vedno med najboljšimi učenci. Po končanem 4. razredu mariborske klasične gimnazije se je vpisal na vojaško realno gimnazijo (kadetnico) v Mariboru, kjer je ponovno blestel s svojimi uspehi (matematika, strelstvo, sabljanje, jahanje). Namesto v četrti letnik je s činom poročnika odšel na fronto, v 17. pešpolk in se bojeval na več frontah. Ob koncu vojne se je pridružil generalu Maistru in se udeležil bojev na Koroškem. Temu je sledila bleščeča vojaška kariera - najprej konča generalštabno šolo v Beogradu, nato nadaljuje šolanje v Franciji na Ecole de Guerre ter začne predavati na vojaški akademiji v Beogradu. V tem času je sestavil tudi več strokovnih in znanstvenih del, ki pa so si jih "prilastili" njegovi nadrejeni, tako da ni mogoče sestaviti bibliografije njegovih predvojnih del. Leta 1938 je s činom generalštabnega polkovnika odšel v Berlin in prevzel mesto jugoslovanskega vojaškega atašeja. V tem času je uspel navezati številne pomembne stike, ki jih je koristil tudi v kasnejših letih.¹

Po napadu na Jugoslavijo ga je Gestapo zaprl in si prizadeval odkriti njegove zveze v nemškem vojaškem vrhu. Ker jim to ni uspelo, so ga izpustili na prostost. Tako ga najprej najdemo v Zagrebu, že novembra 1941 pa se naseli v Ljubljani. Vse do svojega bega v Švico (junija 1944) je živel pri bratrancu, v Malgajevi ul. 12. Zaradi zdravstvenih težav je nekaj časa preživel tudi v sanatoriju Emona. Čeprav ga je OF povabila k sodelovanju (kot vojaškega strokovnjaka), je to odklonil, "češ da vojaški prispevek partizanov spričo velikih vojaških sil ne pride v poštev in da je škoda žrtev".² Skupaj z A. Aničem³ je organiziral obveščevalno skupino, ki je sodelovala z angleškim Intelligence Service. Od srede l. 1943 do srede leta 1944 je vodil Vojaški odbor (svet) Slovenske Zaveze (člani še Ernest Peterlin in Anton Klinar)⁴ - predvsem kot priznan vojaški strokovnjak. Konec vojne je dočakal v Švici, kjer je ostal vse do leta 1947, ko se je izselil v Argentino. Njegovo že tako slabo zdravstveno stanje se je v tujini še dodatno poslabšalo - Parkinsonova bolezen, ki ji je podlegel 31. marca 1955. Žara z njegovimi posmrtnimi ostanki je bila kasneje prenešana na pokopališče pri Sv. Jakobu v Slovenskih goricah.

Večina njegovih del je ostala v rokopisu (Zwischen Spionen, Helden und Verrätern; Partizan Andrej; Auf der Lauer nach Hitler's Kriegsplanen). V knjižni obliki je izšlo samo njegovo delo "Nevidna fronta" (1965 v Buenos Airesu v slovenščini; 1967 prav tako v Buenos Airesu v nemščini; 1972 v Ljubljani, a žal samo prvi del knjige; 1984 v Münchnu v srbohrvaščini). V spremni besedi k ljubljanski izdaji, ki jo je napisal njegov prijatelj Makso Šnuderl, najdemo še podatek, da je od brata Miloša Vauhnika dobil rokopis Vladotovega romana, ki opisuje partizansko gibanje v Sloveniji - rokopis je izročil takratnemu ministru za notranje zadeve Borisu Kraigherju (morda se bo ta roman še kdaj našel v kakšnem arhivu Sove ali MNZ!).

Dr. Dušan Biber je v predgovoru (k ljubljanski izdaji, str. 5-10) predstavil avtorja in njegovo delo z besedami "... O njegovem delovanju so v visokotirajnem tisku že večkrat pisali razni publicisti, ki so črpali gradivo iz njegovih spominov, vendar tega, praviloma, niso navajali. V reklamah so se rajši hvalili, da prvokrat razgrinjajo resnico in podatke iz "nedavno odkritih", "strogo zaupnih" nacističnih in drugih dokumentov. ... Čeprav bo morda kdo ugovarjal, se mi zdi prav in primerno, da se občinstvo v domovini neposredno seznani z Vauhnikovimi spomini, da dobi v roke vir prve roke, ne pa zgolj samovoljno iztrgane, na tezo izbrane, z drugimi besedami povedane in komentirane odlomke v spisih raznih publicistov. ... Vauhnikovi spomini so pisani v zelo preprostem,

¹ Večina biografskih podatkov je iz knjige: Jera Vodušek-Starič: "Dosje Mačkovšek". Lj. 1994

² Vladimir Vauhník: Nevidna fronta. - Lj., 1972, str. 178 (Spremna beseda Maksa Šnuderla)

³ Ante Anič - AA., po rodu Dalmatinec, roj. ok. leta 1900. Že pred vojno je bil zaposlen v Sloveniji, na obmejnem komisariatu. Jeseni 1941 je prišel v Ljubljano in se ilegalno skrival pod imenom Ivan Rebolj. Bil je najožji Vauhnikov sodelavec. V začetku leta 1944 se umakne v Trst in nato v Švico. Po vojni je nekaj časa še živel v Trstu, nato pa se izseli v Argentino. (J. Vodušek-Starič: 104)

⁴ Ernest Peterlin (1903-1946), podpolkovnik Jug. kraljevske vojske, leta 1942 interniran v Gonarsu, nato poveljnik ljubljanskih straž, Vauhnikov sodelavec. Jan. 1945 ga je aretiral Gestapo in poslal v Dachau, odkoder ga je po vojni privedla skupina slovenskih internirancev. Decembra 1945 je bil obsojen na Božičnem procesu in usmrčen. Anton Klinar, polkovnik, kapetan bojne ladje. (J. Vodušek-Starič: 168)

poljudnem jeziku, kot da bi bili namenjeni nezahtevnemu bralcu. Kljub temu se v njih skrivajo marsikatera življenjska spoznanja z grenkim priokusom utrujenega in razočaranega človeka. Daleč stran od domovine se ozira na prehojeno življenjsko pot, ko ne vidi več smisla in vrednot v sivini vsakdanjega življenja. Bil je često borec za izgubljeno stvar, orodje v rokah drugih, dovolj kritičen in razgledan, da je to sam zase tudi uvidel, čeprav čustveno tega ni prebolel. Marsikatero tajno iz njegovega življenja in obveščevalne dejavnosti so ostale prikrite in vprašanje je, v koliki meri jih bo mogoče kdaj kasneje razkriti in pravilno oceniti."

Na to hipotetično vprašanje dr. Bibra lahko danes že najdemo nove odgovore. Večino "kratic", za katerimi se skrivajo resnični posamezniki, so številni preučevalci tega obdobja že uspeli razrešiti.⁴

Žal prvemu delu v Ljubljani nikoli ni sledil drugi del, ki bi bil za večino bralcev veliko bolj zanimiv, ker opisuje Vauhnikovo medvojno delovanje v Ljubljani in njegov beg v Švico. Deloma nam vsebino nakaže že kazalo na koncu knjige:

Drugi del - B B Z⁵ 1. Politika kneza Pavla; 2. Državni udar v Beogradu 27. marca 1941; 3. Tudi Jugoslavija je prišla na vrsto; 4. Ljubljana važno središče obveščevalnega dela; 5. V krempljih gestapa; 6. "Ob" hrvatski vojski; 7. BBZ; 8. Obveščevalna služba v moderni vojni; 9. Državlјanska vojna pod okupacijo 10. Italijanska "vojna umetnost"; 11. BBZ v razmahu; 12. Kapitulacija Italije; 13. Delo BBZ gre čvrsto naprej; 14. Tragedija v Zagrebu; 15. Beg v Švico; 16. BBZ še deluje na našem ozemlju; 17. Tragedija v Trstu; 18. Šanse Hitlerjevega vojskovanja.

Vsako od naštetih poglavij je po svoje zanimivo, vendar nam v 16. poglavju avtor prikaže neke vrste "povzetek delovanja BBZ".

"BBZ ŠE DELUJE NA NAŠEM OZEMLJU"⁶

Še nikdar ni bil svet tako pod vtisom vojnih dogodkov, kakor ob začetku največje operacije v drugi svetovni vojni, ko je uspelo izkrcanje anglo-ameriških čet v Normandiji. Vsa prva poročila so bila ugodna in ni bilo nobenega dvoma več, da je odbila usodna ura za preokret vojnega položaja. Ni bil slučaj, da so Nemci dobili ta težki udarec ravno na četrto obletnico angleške katastrofe pri Dunquerque in komaj en dan pozneje, ko je padel Rim v roke zaveznikov. Najbolj slepi nacistični funkcionarji so začeli kazati dvome o končni zmagi in o toliko pričakovanem tajnem orožju. Bilo je čutili, da nacistični polip že rahlja svoje ovijalke. Naš sodelavec na Gorenjskem nam je mogel sporočiti, da se je obraz nacističnih okupatorjev čez noč spremenil in da si je volk začel nadevati ovčji kožuh.

Tudi za našo obveščevalno službo je z zavezniškim izkrcanjem nastopilo olajšanje. Obveščevalna služba je predhodnica odločilnih operacij. Pripravlja jim pot. Glavno njeno delo je v tem, da skuša ugotoviti vojni potencial sovražnika, kakor tudi njegove namere za daljšo dobo naprej. Vsaka velikopotezna operacija mora temeljiti na določenih predpostavkah o celotnem položaju sovražnika, na podlagi teh se storijo odgovarjajoči zaključki. Kadar so operacije v teku, potem obveščevalna služba le opazuje njene učinke in ne more več odločilno vplivati na dogajanja na bojišču, kajti za operativne odločitve na bojišču bi izsledki obveščevalne službe prišli prepozno. V tem trenutku pride do besede operativna obveščevalna služba. Vojaško-politična obveščevalna služba v deželi sovražnika pa se navadno umakne v ozadje in se pripravlja za delovanje na drugem poprišču (!), ki bi glede na tekoče dogodke na fronti lahko postalo pomembno pozneje. Obveščevalna služba mora hoditi nekaj milj pred dogajanjem na bojnem polju.

Ta primer je nastopil za našo skromno obveščevalno službo. Na zapadu je imelo izkrcanje ugoden potek. V Italiji so se nemške čete po izgubi Rima umikale proti severu tako, da ni bilo predvideti, kje so (se!) bodo končno ustavile. Ni čudno, če so naši sodelavci imeli veliko zadoščenje, da so vztrajali do tega velikega trenutka. Žalibog nas je sreča v zadnji fazi delovanja zapustila. Toda v obveščevalni službi se ne sme govoriti o sreči niti misliti nanjo. V končni fazi se je naše delovanje preložilo proti zapadu, v Italijo, in kakor pri vojaškem umiku smo bili mi v Ljubljani še samo zaščitnica, ki je pripravljala umik proti jugu.

Res lepa dežela je Švica. Spominjala me je v marsičem na Slovenijo. V Bernu je bilo seveda kakor v miru in našel si tam vse to, česar ostala Evropa že pet let ni poznala. Na vsakogar je to

⁴ Miloš Vauhnik v dodatku k srbohrvaški izdaji "Nevidljivi front". - München, 1984

- Ljubo Sirc: Med Hitlerjem in Titom. - Lj., 1992

- Makso Šnuderl: Dnevnik 1941-1945. - Lj. 1993-1995

- Jera Vodušek-Starič: Dosje Mačkovšek. - Lj., 1994

⁵ BBZ - obveščevalna mreža Vladimirja Vauhnika, Ante Aniča, Jožeta Golca, Vladimirja Mislija. (Nekateri sodelavci: Branko Agnetto, dr. Vojko Arko, Tone Babnik, ing. Jože Sodja, Peter Šorli, pater Placidio Cortese itd.) Kratka ima dve razlagi: a) prve - cirilske - črke V. Vauhnika + Z (Zagreb), b) Berliner Börsenzeitung

⁶ Vladimir Vauhnik: Nevidna fronta. - Buenos Aires, 1965 (str.397-410)

moralo napraviti globok vtis, saj se je zdelo kakor v bajki. Poznal sem vojno od prvega dne naprej še v Berlinu z živilskimi kartami, omejitvami prometa, letalskimi alarmi in napadi, zatemnitvami, z različnimi vojnimi odredbami, strogo policijsko kontrolo itd. Švici je vse to ostalo prizaneseno. Nikjer bombardiranih hiš, tovarn in kolodvorov! V tem okolju sem še posebno čutil zadoščenje za trud, s katerim sem se pred leti potegoval za to, da se Jugoslaviji prihrani vojna z žrtvami in razdejanji vsaj za toliko časa, da bi naša domovina z ugodnejšimi pogoji mogla storiti svojo dolžnost zoper nacistično diktaturo. Švicarske oblasti so mi šle zelo na roko, tako da za moje bivanje v Bernu ni nemško poslaništvo takoj izvedelo. Sedaj sem imel dovolj časa premišljevat preteklost. Kot vojni ataše sem bil iz središča rajha priča različnih vojnih operacij, angleške tragedije pri Dunquerque, vdora Nemcev v Francijo, bitke okoli Varšave in tako dalje, vojne napovedi Jugoslaviji. Potem sem bil tarča gestapa po puču v Beogradu, nato ujetnik gestapa, potem sem živel v Zagrebu kot prisilen kandidat za reorganizacijo hrvatske vojske; pobegnil sem iz Zagreba in prevzel poverjene mi naloge za obveščevalno službo pod stalnim nadzorstvom gestapa; tega smo uspeli z združenimi močmi voditi za nos do maja 1944, do odkritja in izdaje v Zagrebu. Strašna tragedija v Zagrebu, ki se je končala z ustrelitvijo naših najboljših sodelavcev, nato beg v Švico in končno rešitev v svobodo.

V obveščevalnem delovanju sem najmanj petkrat stal pred aretacijo, smrt je noč in dan bdela nad mojo glavo tri polna leta. Tudi moji sodelavci so imeli slične doživljaje kakor jaz, živeli so pravtako v neprestani smrtni nevarnosti. Toda v takem položaju nismo bili samo mi, tisoči in tisoči, da, milijoni so v tej vojni živeli v trajni smrtni nevarnosti. Čeprav sem se v novi okolici pomiril in bil zadovoljen, sem vendar moral računati s tem, da bo gestapo v Ljubljani storil vse, da dožene, kam sem pobegnil, da bi se me mogla polastiti. O mojem begu v Švico prav gotovo v Ljubljani niso mogli vedeti, saj niti jaz nisem vedel, da me bo pot vodila sem. Šele v Trstu, kjer mi je pustil AA, obvestilo, da moram odpotovati dalje, mi je bilo jasno, da se bova umaknila v Švico. Bilo je pričakovati, da bo gestapo domneval, da se nahajam nekje v okolici Trsta. Da se moja navzočnost v Bernu ne razbodbna, sem se v prvem času izogibal vsakega stika z našimi rojaki, izvzemši z našim zaupnikom, ki je funkcioniral kot izredno važna zveza v našem delovanju. Kmalu sem se našel zopet z AA-jem in njegovo tajnico.

Velika izkrcevalna operacija zaveznikov, o kateri se je že celi dve leti toliko propagiralo, je trajala že ves mesec. Prve vtise te velike zavezniške ofenzive na nacistične kroge sem mogel beležiti že v Ljubljani. Marsikateri Nemec se je tedaj, ko so zavezniške divizije prodirale zmerom globlje, že vprašal, kje neki so nemške divizije in s koliko propagando obljubljeno tajno orožje. Nemška vojska je po petletnem vojskovanju bila izčrpana in brez rezerv. Toda nesreča ne počiva. Ob četrti obletnici vojne napovedi Rusiji so začeli Rusi tretjo poletno ofenzivo. V dotlej še nepoznanem obsegu so predrlí nemške utrjene črte pri Vitebsku, Mogilevu in Bobrujsku. Prvič se je slišalo o resni zmešnjavi v nemških vrstah, prvič so cele operativne edinice stale pred popolnim razpadom. Fronti je grozilo, da se razsuje, posebno ko so po padcu najbolj utrjenih postojank pri Vitebsku, Mogilevu in Moziro padle tudi postojanke na liniji Minsk, Vilna in Kovel. Komaj teden dni po tem so bila zavzeta tudi važna središča Brest Litovsk, Lublin in nazadnje Lvov. Prvič v vojni se je zgodilo, da so nekdaj tako ponosne nemške čete šle napadajočim ruskim oddelkom z belimi zastavami nasproti. Nemško vrhovno poveljstvo je bilo brez moči. Razpolagalo ni z nobenimi rezervami, ki bi morale ustaviti ruske čete. Preostajal je samo še umik. Kakor na zapadu so se tudi na vzhodu zavezniške čete bližale nemškim mejam. Tudi zavezniška letališča so se približala rajhu, tako je cela Nemčija bila na milost in nemilost izpostavljena mogočnim bombniškim napadom.

Dne 20. julija je prišla vest o neuspelem atentatu na vrhovnega poveljnika nemške vojske Hitlerja. Skupina generalov, ki je bila obdolžena tega atentata, je bila sicer takoj uničena, toda posledice so bile usodne. Nezaupanje, ki se je razvilo med vojsko na eni strani in med SS ter gestapom na drugi strani, je postajalo zmeraj bolj očitno. Gestapo in SS-odredi so imeli sedaj sovražnika v lastni deželi in zato polne roke dela. Med žrtvami tega atentata je bil marsikateri moj dober znanec. Že v zimi 1940-41 so mi bili glavni vodje zarote znani, že takrat sem mogel marsikaj poročati v tej smeri. Žalibog so pri masovnem ubijanju osumljencev našli smrt moji sodelavci in pomočniki, na katere bi se mogel sklicevati, kadar je govora o berlinski podružnici. Tako je po Zagrebu tudi naša najsevernejša postojanka bila do zadnjega moža uničena. S posebno pozornostjo sem zasledoval proces proti vodjem oficirske zarote, kot so bili feldmaršal von Witzleben, general von Hase, policijski ravnatelj grof Hellendorf in general Stieff. Posebno mi je ležala na srcu usoda feldmaršala von Witzlebna, s katerim sem se spoznal po njegovem najboljšem prijatelju. Ta značajni mož je bil prepričan že od vsega početka, da Hitler vodi nemški narod v pogubo. Že leta 1941 sem gledal v njem šefa tiste generalske vlade, ki bi naj likvidirala vojno. Kadar so mi pozneje poročali o nesoglasjih med glavnim stanom Hitlerja in generaliteto, sem moral misliti na tega odličnega

⁷ Skupno je bilo ustreljenih 6 obveščevalcev - med njimi vodja Zagrebške skupine Melita Tomič - im. tudi Mata Hari II (roj. Thaler, Vauhnikova sestra). Žena A. Aniča (Slovenka), več ustaških oficirjev in v odsotnosti ruska bila obsojena BBZ - Vauhnik in AA - Anič.

maršala. Moje domneve so se sedaj uresničile. Maršalova opazovanja in kritike, kolikor sem jih dobil od njegovih prijateljev, so vedno zadele žebelj na glavo in bil je eden redkih, ki je jasno predvideval tak konec Hitlerjevega vojskovanja, kakor je v resnici prišel. General von Hase je bil jako tih in miren četni general, ki ni imel sicer posebnih sposobnosti, pač pa je službo mestnega poveljnika Berlina vršil s točnostjo in vestnostjo, kakor so to bili vajeni oficirji nemške vojske starega kova. Grof Helldorf je bil že leta 1941 nezadovoljen partijec, čeravno je zavzemal visoko mesto policijskega ravnatelja v Berlinu. Njegova okolica iz visoke aristokracije mu je že takrat hudo očitala, da stranka preganja aristokracijo, toda proti stranki je bil brez vsake moči. Moji sodelavci, ki so bili sicer Hitlerjevi sovražniki, niso pa bili vsi zapleteni v zaroto, so padli kot žrtve krvoželjnosti nacističnega vodilnega razreda in njegovega sovraštva do pripadnikov aristokracije. Čeravno je bilo počasno obešanje oficirjev nekaj žalostnega in nerazumljivega, se je iz tega dalo sklepati na duševno in moralno razpoloženje stranke v tistem času. Vse to je propast nacističnega režima še pospešilo.

Moje brezdelje v Švici je trajalo malo časa. Jojo⁸, ki nas je spremljal do Milana, se je medtem vrnil v Trst. AA. ga je o našem srečnem prihodu v Švico takoj obvestil. Po mojem begu iz Ljubljane je gestapo izvedel veliko operacijo proti demokratskim elementom in jih odpeljal v koncentracijska taborišča v Nemčiji. Posebno me je razžalostila vest, da je tudi bil tudi major A.⁹, ki nam je toliko pomagal pri begu, med aretiranimi. Poročali so mi o nečloveškem mučenju, ki ga je moral prestati, ker so hoteli iz njega izsiliti izpovedi o centrali BBZ. Sicer nas je res on v zadnjem trenutku spravil na varno, toda o centrali BBZ mu podrobnosti niso bile znane. Imel sem ga že za mrtvega, ko sem na koncu vojne zvedel, da so ga rešili iz koncentracijskega taborišča v Dachau. Moj prijatelj, sedaj že general J.¹⁰, pa se je pravočasno rešil pred aretacijo v hribe, kjer je zbral okoli sebe demokratske borce. Le dva zaupnika sta še ostala v Ljubljani; teh gestapo ni odkril. V omejenem obsegu sta nadaljevala delo v zvezi s Trstom, odkoder so dohajala (!) naša nadaljnja dragocena poročila.

Kakšen učinek je napravil moj beg na gestapo? Šef gestapa z Gorenjskega je res prišel v Ljubljano, da se zame pobriga. Tu je bržkone zvedel od ljubljanskega gestapa, da sem izginil in da me niso našli. Ljubljanski gestapo je gotovo tudi obvestil Berlin, kajti na vrat na nos sta od tam prihitela dva funkcionarja, ki pa sta izvedela samo to, da sem baje v poletni obleki zapustil Ljubljano in je torej izključeno, da bi mogel oditi kam daleč. Obenem so vse gestapo in SS-postaje po celem Primorju dobile tajno povelje poiskati me in zbrati gradivo o delovanju naše organizacije. K domnevi, da se nahajam kje na Primorskem, je prispevala tudi okolnost, da je naša postojanka v Trstu podtaknila tajna povelja z mojim podpisom, navodila za zadržanje borcev v gozdovih, ki so jih potem "našli". Gestapo je obvestil o mojem begu v hribe tudi vojaške oblasti in v svoji vsevednosti še pristavil, da sem se umaknil na teren v Primorju najbrž zaradi tega, ker je pričakovati izkrcanja zaveznikov čet.

Navzlic težkemu položaju na vzhodni in zahodni fronti je nemško poveljstvo spravilo skupaj še šest divizij; s temi so začeli energično ofenzivo proti upornikom vseh vrst, hoteč tako otežkočiti morebitno izkrcanje zaveznikov.

Ko se je Jojo vrnil v Trst, je poskrbel za nadaljnje delovanje. Avgusta me je že obiskal kurir iz Trsta s podrobnim poročilom o delovanju naše nove tržaške centrale. Iz tega poročila sem razvidel, da se delo sedaj v Trstu nadaljuje v istem obsegu kakor poprej v Ljubljani.

Ne dolgo potem smo morali tudi Jojo poslati resno opozorilo, da mora gledati na pravočasen umik iz Trsta, vsaj nekam v gornjo Italijo, če že ne k nam v Švico. Mogli smo ugotoviti, da so pogoji za demokracijo na našem jugoslovanskem ozemlju zelo šibki, kajti že sem v Švici dognal obrise bodoče delitve sveta med zapadno demokracijo in vzhodno diktaturo. Pri tej delitvi se je že govorilo o mejah, do kamor bodo prišle čete vzhodne diktature in po tej delitvi je bila Jugoslavija že določena kot darilo komunizmu. Trst naj bi postal plen tretje internacionale, v Ljubljani bo komunistična vlada. V tem smislu sem obvestil tudi Ljubljano s pripombo, da so te vesti povsem realne. Naj torej vsakdo ve, kako ima ravnati, in naj se nihče ne predaja pričakovanju, da bodo prišli v Jugoslavijo zapadni zavezniki. Pripomnil sem dobesečno. Kdor misli, da pod komunistično diktaturo ne bo mogel živeti, se mora umakniti vsaj za črto, ki teče za Gradežem, znanim kopališčem pri Trzinu. Kakor smo potem konec vojne zvedeli, mi tega v Ljubljani nihče ni hotel verjeti. Vsi so se predajali utvari, da bodo zapadni zavezniki vendarle prišli tudi v Jugoslavijo, oziroma v Ljubljano. Toda za nas v Švici je bila zadeva že rešena. Te bridke realnosti nihče ni mogel več spremeniti.

⁸ Jojo-Jože Golc (1901-1945), časnikar, doma iz Polja ob Sotli. Vodil tržaško podružnico Vauhnikove obveščevalne mreže. Leta 1944 je Gestapu uspelo v njihovo mrežo vrniti svojega agenta (Fric Wernik, doma iz Celja). Oktobra je Golca aretirali Gestapo, nato pa so sledile številne aretacije njegovih sodelavcev. Sledila je težka zaporna kazen in mučenje, ki se je končalo aprila 1945 v krematoriju Rižarne.

⁹ Major A. - morda je to major Andrej Glušič(?)

¹⁰ J. - general Ivan Prezelj -Andrej. Račič (1895-1973), polkovnik generalštaba Jug. kraljeve vojske, namestnik Karla Novaka, sodelavec DOS in po Novakovem odhodu l. 1944 v.d. komandanta Jug. vojske v Sloveniji. Leta 1945 se je s četniki umaknil v Italijo in nato živel v emigraciji. (J. Vodušek-Starič: 59)

V urah počitka sem se lotil bilance našega triletnega dela. Predvsem sem se moral vprašati, ali se je naše delo izplačalo, to se pravi, ali naše številne žrtve niso bile zastonj. Odgovor je zelo težak, kajti kje je merilo za to, kdaj je kakšen uspeh vreden smrti človeka? Koliko borcev pade v vojni na fronti! Njih smrti je mogoče razložiti le s tem, da so padli za domovino. Obveščevalno službo v sovražnikovem zaledju smatramo za del strateškega izvidniškega delovanja, zato so člani take obveščevalne službe pravi borci na najbolj nevarni fronti. Če tedaj v izvrševanju svoje službe izgube življenje, niso nič manj junaki kot oni, ki so padli na bojišču.

Naša obveščevalna organizacija je v času svojega najmočnejšega delovanja v letu 1942-1943 štela okoli 60 stalnih sodelavcev. Od teh nesebičnih in navdušenih patriotov, ki so mnogokrat izvršili čudovita dejanja, jih je 14 izgubilo življenje. Padli so kot junaki, katerih se nihče ne bo več spominjal. Večje je število tistih, ki so se unaknili pred gestapom, Sim, Ovro in pred ustaši v hribe, odkoder se niso vrnili. Po likvidaciji ljubljanske centrale so Jojo, eden glavnih sodelavcev, in 8 pomožnih sodelavcev še ostali na svojih mestih v Trstu. Bilanca je bila tedaj precej žalostna - le šesti del je ostal nazadno na bojišču. Vprašati sem se tedaj moral, katera edinica na fronti je po večletni borbi ohranila eno šestino svojega prvotnega staleža. Zato smo mogli borce na fronti mirno podati roko, le s to razliko, da padle na bojišču slavijo kot junake, naše padle pa sta pokrila noč in molk.

Takšna je bila bilanca žrtev. Sedaj pa je treba oceniti delo te obveščevalne organizacije. V obveščevalni službi je delovno območje tako obširno in delovanje tako mnogolično, da je težko dati objektivno in pravično sodbo. Ljudje mislijo, da obstaja obveščevalna služba predvsem v zbiranju vesti in v ugotavljanju moči, položaja in uporabljivosti sovražnikovih oddelkov, o njihovem orožju in bojnih sredstvih in o njihovih operacijskih načrtih. Če bi to bilo res tako, bi bila razmeroma preprosta reč za nekoga, ki ima splošno vojaško izobrazbo in je zadosti neustrašen, iznajdljiv in zviti. Toda v sodobni vojni vsi viri vojujočega se naroda vplivajo na razvoj vojaških operacij, zato mora obveščevalna služba v prvi vrsti dognati pravi vojni in borbeni potencial sovražnika, ne samo za sedanjost, temveč tudi za daljšo prihodnjo dobo. Velike vojne trajajo več let, v tako dolgi dobi pa je vojni potencial vojskujočih se narodov izpostavljen neprestanim spremembam. Jedro obveščevalne službe je v tem: ugotoviti na podlagi mnogih in najrazličnejših podatkov, kdaj bo vojni potencial nasprotnika - v primeri z lastnim potencialom - že tako oslavljen ali zmanjšan, da bo mogoče predvidevati uspešno odločitev. S tem pa je že dana nujna naloga za strategijo: iskati vpogled na vsa polja ustvarjanja na nasprotnikovi strani; ti podatki so pogoj za načrte, kako oslabiliti sovražnikov vojni potencial, in kar naj omogoči uspešno vojno. Zato danes gospodarska špijonaža, posebno podatki o industriji, rudnikih, o železniškem prometu, o gradbi cest, o standardu prebivalstva, o socialnih napravah, o zdravstvenem stanju itd. ni nič manj važna, kakor čisto vojaški podatki.

Lahko trdimo, da čisto vojaško poročanje služi konkretnim ciljem vodstva na fronti, med tem ko so ostala področja važen predmet velike strategije kot državnega problema. Tako se tudi da razložiti, zakaj je tisoč opazovanj, ugotavljanj, domnevanj, preračunavanj in sklepanj potrebno, predno pridemo popolnoma na čisto v nekem vprašanju. Številna poročila, ki prihajajo od vseh mogočih strani, deloma resnična, deloma napačna, deloma pretirana in deloma tudi podtaknjena, je treba prerešetati, primerjati, prirejati, preizkušati, predno jih je mogoče uporabiti za pravilno obveščevalno poročanje. Prepričan sem, da je v zadnji vojni po Evropi delovalo mnogo obveščevalnih organizacij, postojank in individualnih obveščevalcev, ki so opravljali koristno in uspešno delo. Niti nemška Abwehr-služba niti gestapo, še manj italijanski Sim in Ovra, se niso izkazali v borbi proti obveščevalni službi, to pa enostavno zato, ker metod obveščevalne službe niso pravilno zajeli, predvsem pa, ker jim je primanjkovalo strokovnjakov. Ne bo pretirano trditi, da se je v vsakem nemškem mestu, v vsakem večjem obratu nahajal vsaj po en zaupnik kakšne zavezniške obveščevalne službe. Gestapu se ni posrečilo niti enkrat odkriti kake večje obveščevalne organizacije. Stotine aparatov vseh vrst in hermetično zaprte meje niso preprečile delovanja številnih radijskih postaj, celo redna pošta je šla v inozemstvo. Zaradi te okolnosti od leta 1941 dalje Nemcem ni več uspelo nobeno strateško in operativno presenečenje. Tudi vsako novo orožje je že dolgo časa pred uporabo na fronti bilo zaveznikom znano, tako so mogli pravočasno poskrbeti za pravilno protiorožje. To se je zgodilo tudi v vojni na morju glede podmornic.

Statistika tajne organizacije BBZ daje naslednje podatke: Poslanih je bilo čez 70 obsežnih poročil s podatki za vsa področja sovražnikovega delovanja, 1250 vprašanj in problemov je bilo rešenih v telegramskega stila, okoli 900 obvestil je bilo posvečenih čisto vojnim zadevam, kakor na primer: znaki za čas in prostor sovražnikovih ofenziv itd., podatki o pregrupiranju, premikanju in moči sovražnikovih čet, tehnični podatki o novem orožju, o tovarnah, o prometnih problemih, o težkočah v vojni industriji, o posledicah bombardiranj, o razpoloženju v Nemčiji in na zasedenem ozemlju. Tudi poročila politične narave so bila vmes. Seveda so bila poročila, ki so se tikala našega ozemlja, obširnejša.

Koliko je to poročanje bilo točno in resnično? Ugotovil sem, da je bilo 65% vseh vesti resničnih ali vsaj zelo verjetnih. 25% je bilo takih, da se je iz njih lahko zaključilo, da se more to in to zgoditi, ali pa so bili podatki presplošni, da bi se brez pomoči nadaljnjih virov ali dopolnitev mogli praktično uporabiti. Končno je bilo 10% vesti, ki so bile brez podlage, podtaknjene ali produkt domišljije, pretiravanja, sovraštva ali predsodkov. Ne sme se pozabiti, da je naša centrala imela na razpolago na tisoče obvestil, poročil, skic in informacij. Vse to smo morali pregledati; dve tretjini sta bili neuporabljivi. Ta mala statistika se nanaša na delo čisto strokovnega štaba v BBZ, med tem ko je AA. še posebej sestavljal številna poročila, ki so se nanašala na tehnično torišče in na politični položaj na Balkanu. Posebno bogato je bilo gradivo Joja v Trstu, ki se je nanašalo na primorsko območje. Redek svetovni časopis je lahko nudil tako mnogotera poročila kot mi z našimi periodičnimi poročili, študijami, predlogi in opazovanji. In vendar je bilo to naše, na prvi pogled velikansko delo, samo kapljica v veliki sod, kamor se je stekala nepregledna množina obveščevalnega materiala z vsega sveta. Ves ta material pa je moral biti obdelan, preden je lahko postal koristen za operativno vojskovanje.

V času mojega triletnega delovanja v Berlinu je bilo obveščevalno delovanje zame neke vrste hobby. Res je, da sem moral kot vojaški ataše že po uradni dolžnosti skrbeti za pravilno presojanje položaja in za redno ter vestno poročanje predstojnikom. Toda številne naloge, ki so mi bile poverjene, so bile tako obsežne in težavne, da sem bil prisiljen posvetiti se še bolj temu delovanju. Slutil sem, da tako izčrpna poizvedovanja, kot so mi bila včasih naložena iz Beograda, pač niso vedno služila naši državi, temveč da je bil naš generalni štab naprošen od druge strani za take in take informacije. Ker sem marsikatero teh naročil uspešno izvršil, so sledile zmeraj bolj zapletene zadeve, ki so mi marsikaterikrat delale velike preglavice. Neizogibna posledica tega dela je bila, da sem si ustvaril v treh letih v Berlinu krog prijateljev in znancev neprecenljive vrednosti za poznejše delovanje, in sicer iz najvplivnejših krogov vojske in gospodarstva, pa tudi iz partije.

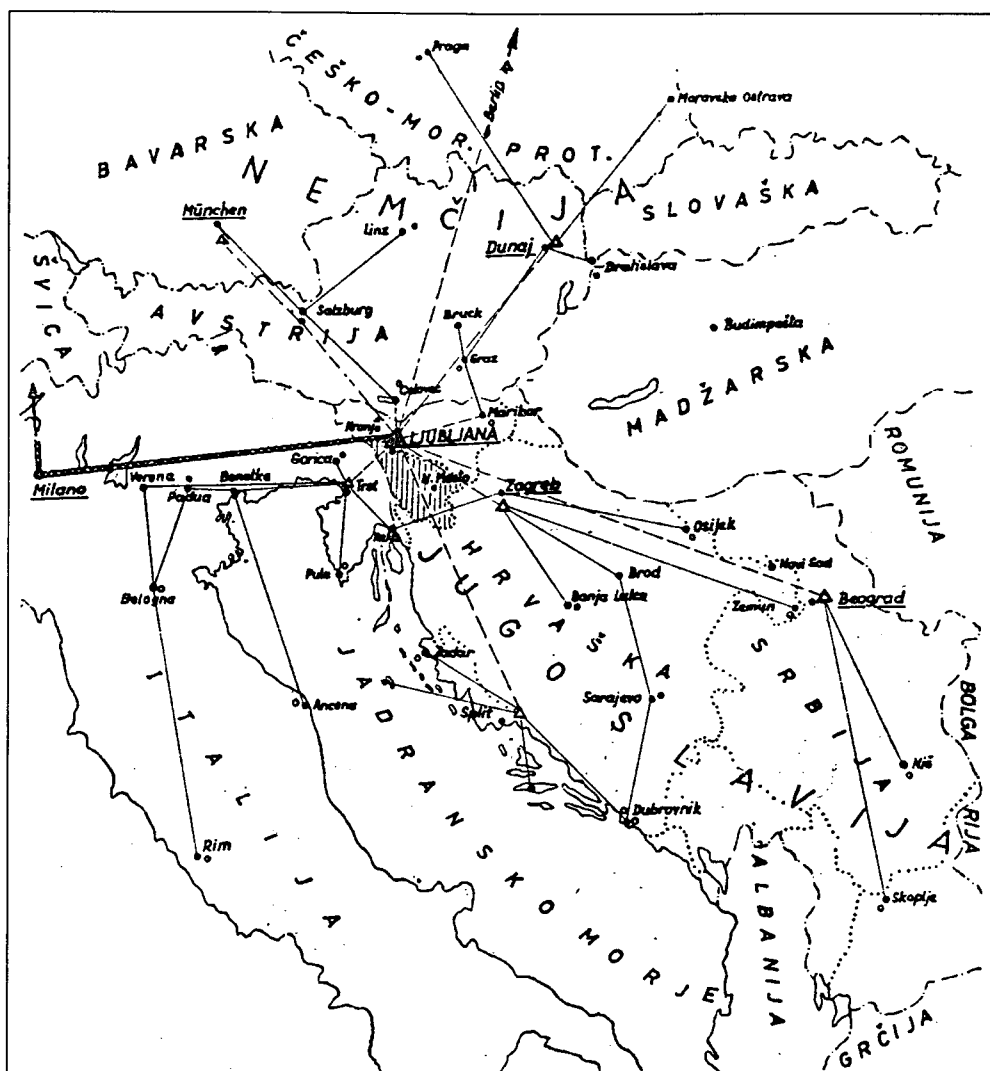
Obveščevalna služba med vojno je morala upoštevati tudi važno okolnost, da je vladal v masah največji strah pred nacističnimi oblastniki. To duševno stanje je prišlo posebno dc izraza v poročilih, katera smo dobili iz vseh slojev posameznih narodov.

Omembe vredna je tudi propaganda po prišepetavanju. To prišepetavanje je prekosilo vse radiopostaje, časopise, zborovanja in informacijske agenture. Zaradi prepovedi poslušanja tujih radiopostaj in zaradi zadošitve svobode govora se je ljudskih mas polastila praveca strast, nekaj zvedeti in slišati. Tuje radiopostaje bi lahko opustile vsako propagando, kajti vse bolj je to opravila propaganda prišepetavanja. Kar je prišlo iz teh virov, seveda ni uporabljivo za obveščevalno službo, pač pa je bilo nevarno, da po takih vesteh zaide obveščanje na napačen tir. Take vesti so bile lahko važne za gestapo in slične organizacije.

Kakor sem že omenil, so za gladko delovanje obveščevalne službe potrebni določeni pogoji: strokovno znanje, organizacijski talent, neustrašnost, prisebnost, prilagodljivost, znanje jezikov in nazadnje tudi in zopet denar. Na čelu vseh teh sposobnosti pa mora biti dobro premišljena in preračunana previdnost. Priznati moram, da je moja neprevidnost v Ljubljani večkrat bila kriva, da mi je pretela aretacija in s tem tudi smrt. Zadostovalo je, da sem iz koga hotel izveliči preveč natančne podatke, pa je že bil vzbujen sum v določeni smeri, ali pa da sem v sicer zanesljivih političnih krogih dal izjave, ki so dovolile zaključke, da obstajajo zveze z inozemstvom. Neprevidno je bilo, ko smo kurirja z Gorenjske predobro nagradili, ker me je zaradi tega potem preveč hvalil itd. Mnogo pa zakrivi brbljavost ljudi, zato sem moral imeti načelo, niti najboljšemu prijatelju nič namigniti, kaj šele dati konkretne podatke. Staro pravilo se ne moti: kar ve samo eden, ne zna nobeden, kar vesta dva - povsod se zna.

Važna je tudi izkušnja, da so sodelavci, ki so navezani na materialno plačilo, dosti manj previdni in zato prej padejo v roke zasledovalcem. Prava obveščevalna služba ne sme biti plačan poklic. Le višji nagibi morajo voditi pravega obveščevalca. Zavest, da dela za pravično stvar, za svobodo, za osvoboditev izpod tlačitelja, ki počenja nečloveška dejanja, more dati obveščevalcu potrebno energijo in vztrajnost. Vsak obveščevalec je a priori zapisan smrti. V času svojega delovanja se mora smatrati za izobčenca iz človeške družbe, kajti ne sme mu biti nobeno sredstvo preslabo, da doseže cilj. Predvsem pa mu mora biti vseeno, kaj se o njem govori, raznaša in ugiba. Najhujše obrekovanje in sumničenje ga ne sme spraviti iz ravnotežja.

Obveščevalna služba se v svojih delovnih metodah in dogajanjih prav nič ne razlikuje od čisto operativnih dogajanj na bojišču. Tudi obveščevalna služba pozna ofenzive, defenzive, dobljene in izgubljene bitke, odmore, prostovoljne in izsiljene umike, pregrupiranja in demonstracije, ki varajo nasprotnika, da se z novim manevrom v drugi smeri lažje prodre v center nasprotnikovih skrivnosti. Pri bojni četi odvsi zmagata od razpoložljivih bojnih sredstev in posebno od sposobnosti poveljnika in njegovih soborcev. Šefu nemške obveščevalne službe admiralu Canarisu se ni posrečilo, čeravno to danes hočejo tajiti, pravočasno ugotoviti točen čas in obseg ogromne izkrcevalne akcije v severni

GEOGRAFSKO PRIKAZANA MREŽA OBVEŠČEVALNE ORGANIZACIJE BBZ

Legenda :

— Državne meje marca 1941	▲ Glavna centrala	— Glavni kanal v inozemstvo
Meje po razkasanju Jugoslavije	△ Obveščevalna centrala	--- Kanali h glavni centrali
▨ Ljubljanska provinca	○ Obveščevalna postojanka	— Kanali k obveščevalni centrali

Afriki novembra 1942. Ta neuspeh nemške obveščevalne službe se upravičeno more vzporediti samo z izgubljeno zračno bitko nad Angleško. Od tistega trenutka je moral nemški pritisk, ki je ogrožal angleško otočje, popustiti najmanj za polovico in se obrniti proti severni Afriki. S tem pa je bila Anglija dokončno rešena. Zaradi tega neuspeha je padel Canaris v nemilost in bil odstranjen; to pa položaja v nemški obveščevalni službi ni izboljšalo. Trdi se sicer, da je to napako Canaris storil namerno zato, da bi Hitlerjev režim prejel padel. To seveda ni izključeno, ko je znano, da je bil Canaris nasprotnik režima. Prikriti tako veliko akcijo, kakor je bilo izkrcanje v severni Afriki, ni mogoče; prav gotovo je obstajalo nešteto podlag za domnevo o izkrcanju.

Obveščevalna služba se giblje med uspehi in neuspehi, med zmagami in porazi. Posledice poraza čuti ves narod. Obveščevalna služba nasprotuje plemenitim človeškim čustvom. Obenem pa ne reflektira na nikako nagrado in priznanje, na nikako slavo in občudovanje in hvaležnost, temveč pozna le nevarnosti, napore, odpovedi in žrtve, ki po možnosti ostanejo nepoznane. Ko je obveščevalna služba izvršila svojo nalogo, se umakne v zatišje in se razgubi. Kakor hitro pa se pojavijo novi problemi, ki ogrožajo narod, se zopet pojavi z vso silo. Mnogi ljudje jo napadajo in odklanjajo in vsakdo naj se ima za srečnega, če ga vojna ni prisilila, da se je posvetil temu delovanju. Nikomur ne privoščim življenja v okolnostih, ki sličejo okolnostim v Dantejevem "Peklu".

Misli namesto zaključka:

V letu 1991 so odlomki iz Vauhnikovih spominov večkrat izšli v reviji "VOHUN : vojaško policijski alternativni mesečnik", ki je izhajala v Mariboru (izšlo je samo 14 števil!). Kar nekajkrat se je v tej reviji pojavil tudi oglas, da bo knjiga "Nevidna fronta" izšla konec aprila 1991". Naveden je tudi avtor uvoda - Viktor Blažič, vendar iz neznanh vzrokov nikoli ni prišlo do izida knjige.

Rozina Švent

Zusammenfassung

VLADIMIR VAUHNİK – SOLDAT UND SPION

Rozina Švent

Der erste Teil der Abhandlung enthält eine kurze Biographie und Bibliographie eines der »bekanntesten« slowenischen Spione, der bei seiner operativen Arbeit sein Fachwissen, sein Organisationstalent und seinen Mut, seine Anpassungsfähigkeit und seine Sprachkenntnisse zu vereinigen und auszunutzen wußte. Sein Nachrichtennetz »BBZ« war von Kriegsbeginn bis Sommer 1944 in Funktion und wurde trotz einzelner Verhaftungen nie zur Gänze aufgedeckt (noch heute sind uns alle seine Mitarbeiter nicht bekannt!). Das Zentrum seines Netzes befand sich in Ljubljana. Von hier aus wurden Nachrichten auf verschiedenen Wegen nach Italien und in die Schweiz geschickt, wo sie dem englischen Nachrichtendienst zur Verfügung standen.

Der zweite Teil des Beitrags stellt eine Neuauflage des 19. Kapitels seiner Memoiren »Die unsichtbare Front« dar, in dem er auf eine theoretische Weise das Funktionieren der Nachrichtendienste darlegt, um dann auf die Tätigkeit seines Nachrichtennetzes einzugehen.

ARHEOLOŠKI VESTNIK

Osrednjo slovensko arheološko revijo izdajata Inštitut za arheologijo Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU in Slovenska akademija znanosti in umetnosti. V Arheološkem vestniku (AV) so objavljeni rezultati arheoloških raziskovanj na vzhodnoalpskem in zahodnobalkanskem prostoru. Predstavljena so najdišča in premične najdbe iz vseh arheoloških dob.

Preko 900 izvodov Arheološkega vestnika zamenjuje Biblioteka SAZU z ustanovami iz vsega sveta (akademijami, univerzami, arheološkimi inštituti, muzeji, spomeniškovarstvenimi zavodi), s čimer pridobi letno najmanj toliko izvodov dragocenih tujih znanstvenih publikacij, in sicer ne le arheoloških, ampak tudi zgodovinskih in umetnostnozgodovinskih.

Starejši letniki AV so večinoma že pošli, novejše pa lahko kupite v knjigarni Cankarjeve založbe v zgradbi Slovenske matice, Kongresni trg 8, Ljubljana.

JUBILEJI

JOŽE MLINARIČ – ŠESTDESETLETNIK

Za slovenske zgodovinarje je bil desetletja značilen takoiimenovani »Corpsgeist«, občutek stanovske pripadnosti, ki pa ga zadnja leta vse bolj zamenjuje politično opredeljevanje. Stanovska zavest je bila nedvomno lepa čednost, ki pa je imela to negativno posledico, da zgodovinarjev, ki niso imeli zveze s kolegi že v seminarju, ni prav odprto sprejemala medse. Še slabše se je dogajalo tistim, ki so med nas zašli iz drugih strok.

Jože Mlinarič, klasični filolog, ki je leta 1969 končal tudi študij zgodovine, je bil tako leta in leta osebno znan, svojim nekdanim dijakom, razen tega pa predvsem arhivskim kolegom, med katere je prišel leta 1965. Kljub obsežni bibliografiji je nekaj let bil nekoliko v ozadju, nato pa kot blisk poletel v sam vrh slovenskega zgodovinarstva. »Mariborski« Mlinarič, kar v bistvu nikoli ni bil, je naenkrat postal vseslovenski, brez njegovega deleža si ni mogoče zamisliti nobenega vrhunskega simpozija ali zbornika, ki vključuje tudi starejšo zgodovino.

13. marca 1935 rojeni Mariborčan, ki je sedaj redni profesor za obdobje fevdalizma in pomožne zgodovinske vede na Pedagoški fakulteti v Mariboru, je bil sprva gimnazijski profesor v Ravnah na Koroškem in nato v Novem mestu, kjer je po enoletnem službovanju prešel v arhiv, ki je bil dotlej še del Dolenjskega muzeja. Tu se je ob neposrednem delu z viri in prebiranjem strokovne literature kot tudi zaradi potreb odločil, da se pobliže spoprime tudi z zgodovinarstvom. Začel se je ukvarjati s Kostanjevico, zadel pri tem tudi na tamkajšnji samostan, kar ga je, to sedaj lahko že rečemo, zaznamovalo za celo življenje. Na ene strani so ga pritegnili naši najstarejši samostani, zlasti cistercijski in kartuzijski, na drugi pa cerkvena zgodovina nasploh. Čeprav se je 1971. leta vrnil v Maribor, je Dolenjski ostal zvest. Glede na to, da je 1982. leta izšla monografija o kartuziji Pleterje, 1987. o kostanjeviški opatiji in 1995. o stiški, lahko mirno zapišemo, da je vseskozi ravno toliko kranjski (dolenjski) kot štajerski zgodovinar.

Bolj kot zunanji blišč in javna priznanja take ali drugačne vrste je Jožeta Mlinariča vseskozi pritegovalo delo. Jasni cilji in skrajno racionalna uporaba časa so mu ob neverjetni delavnosti pripomogli do bibliografije, o kateri lahko mnogi le sanjamo. 1991. leta je izšla obsežna monografija o jurkloštrski in žički kartuziji, zelo daleč je s podobnim delom o Bistri, pripravljeni ima tudi dve monografiji o ženskih samostanih – vse to ga ne uvršča le med največje živeče slovenske monasteriologe, ampak je nedvomno naš doslej največji strokovnjak za to problematiko. Ker se je lotil tudi številnih drugih vprašanj iz naše cerkvene zgodovine, posebno pozornost je posvečal tudi vizitacijskim zapisnikom, ga smemo tudi na tem širšem strokovnem področju uvrščati v sam vrh. Ob tem opozarjamo predvsem na *Acta ecclesiastica Sloveniae* ter serijo *Redovništvo na Slovenskem*.

Ogromen je tudi njegov opus, ki izhaja iz neposrednega dela v arhivu. Tu moramo na prvem mestu omeniti 19 zvezkov *Gradiva za zgodovino Maribora, zbirko listin 1246–1865* ter številne razprave o posameznih štajerskih zemljiških gospodstvih. Če mu je čas le dopuščal, je vedno rad ustregel tudi številnim krajem, ki so izdali svoje lokalne zbornike.

Prof. dr. Jože Mlinarič je nedvomno specialist za našo starejšo zgodovino, tako svetno kot cerkveno, težje pa ga je opredeliti po kriterijih, kaj mu je najbolj pomembno: politično, gospo-

darsko ali socialno. Glede na njegovo klasično izobrazbo in dejstvo, da ima za seboj tudi obsežno prevajalsko bibliografijo, bomo najbližje resnici, če zapišemo, da ga najbolj zanimajo kulturna vprašanja v najširšem smislu besede, ki vključuje tudi ustrezen segment gospodarske in socialne problematike. Je strogo stvaren in kritičen, »Wahrheit und Dichtung« sta mu pri znanstvenem delu tuji. Tudi če se ukvarja na prvi pogled z lokalno problematiko, je njegov pogled vedno širok, tako v geografskih kot duhovnih obzorjih. skrb za jezik in človeška širina sta poglobitvi odliki njegovega pisanja, ki pritegneta tudi nezgodovinarje.

Njegova življenjska obletnica, ki nam daje možnost, predvsem pa povod, da ga širše spoznajo tudi tisti, ki jih področje, s katerimi se ukvarja podrobneje, ne zanima, ni danes nikakršen mejnik. Običajno zaželimo ob taki priliki izpolnitev vseh zastavljenih načrtov. Pri našem slavlencu moramo zapisati drugače: najprej mu želimo izid realiziranih ciljev. Resnično je nerazumno, da morajo rokopisi takega strokovnjaka in tako pomembne vsebine čakati na objavo. V naši samostojni slovenski državi je v tem pogledu vedno slabše, znanje in poštenost sta ji čedalje manj znani kategoriji. Profesor Mlinarič, ki se je njenega nastanka silno razveselil, ni od nje ničesar posebnega pričakoval, tudi takrat ne, ko je bil predsednik njene vlade njegov nekdanji dijak. Prav je, da mu je Slovenska akademija znanosti in umetnosti 6. junija 1995 z izvolitvijo za izrednega člana SAZU izkazala priznanje za njegovo delo in posredno vrnila vsaj delček tistega, kar je prispeval s svojim delom k mednarodnemu ugledu Slovenije.

Stane Granda

MIROSLAV STIPLOVŠEK – ŠESTDESETLETNIK

Pravzaprav je čas in ne človek tisti, ki "dela" zgodovino. Skoraj natančno petindvajset let je namreč tega, ko smo širom po Italiji študentje zgodovine na absolventski ekskurziji pod vodstvom profesorjev Gestrina in Melika prepevali: "Mirko naš najmlajši, imamo ga najrajši", danes pa je prof. Stiplovšek najstarejši profesor na oddelku za zgodovino. Pred petindvajsetimi leti je bil prof. Stiplovšek edini asistent na oddelku za zgodovino, šele nekaj let je preteklo od obrambe disertacije in bil je resnično najmlajši pedagoški delavec, ki se ni kaj dosti razlikoval od nas študentov. Zdi se mi kot da se je dogajalo včeraj. Najbrž tudi zato, ker se prof. dr. Miroslav Stiplovšek, ki 18. julija praznuje šestdesetletnico, v vseh preteklih letih ni spremenil. Ostal je to kar je bil ustrežljiv, neposreden, priazen in delaven sodelavec, ki mu je prepričanje kot način komunikacije povsem tuj. Do študentov odprt profesor, ki pogovora z njimi nikoli ni imel za izgubljen čas in znanstvenik, ki se docela zaveda pomena trdega in dolgotrajnega arhivskega raziskovalnega dela. Ne vem ali je prof. dr. Stiplovšek kdaj komu odrekel prošnjo in vsi na oddelku vemo, da se nanj vedno lahko zanesemo. Zlasti za vsakega predstojnika je to pomirjujoče spoznanje, za prof. Stiplovška pa lastnost, ki mu zagotovo ne lajša življenja.

Rodil se je 18. julija 1935 v Ljubljani. Osnovno šolo je končal v Domžalah, kjer je bila doma njegova družina, gimnazijo pa v sosednjem Kamniku. Na Filozofski fakulteti v Ljubljani se je vpisal na študij zgodovine, ki je bil takrat mogoč kot študij narodne in obče zgodovine in na njej diplomiral leta 1960. Le za kratek čas ga je življenska pot odnesla z Univerze. Do odhoda k vojakom je bil kakšen mesec arhivar v takratnem Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Po vrnitvi pa se je 16. septembra 1961 zaposlil kot asistent za zgodovino novejšje dobe na Filozofski fakulteti, ki je poslej ni več zapustil. Prof. dr. Miroslav Stiplovšek po pravici s ponosom in zadovoljstvom pove, da je bil asistent pokojnega prof. dr. Metoda Mikuža, od katerega je strokovno mnogo pridobil in se človeško marsičesa naučil. Prof. Mikuž mu je bil tudi mentor pri doktorski disertaciji z naslovom "Dejavnost strokovnih organizacij v jugoslovanskem delu Slovenije 1918-1922", ki jo je obranil leta 1966 in bil 18. februarja tega leta promoviran za doktorja zgodovinskih znanosti. Leta 1972 je bil izvoljen za docenta, leta 1976 za izrednega profesorja in leta 1981 za rednega profesorja za novejšjo zgodovino. Postal je prvi naslednik prof. dr. Metoda Mikuža.

Zgodovinsko specializacijo, ki jo je začel z doktorsko temo, je nadaljeval tudi pozneje. Na fakulteti je dolgo predaval "Izbrana poglavja iz zgodovine narodov in narodnosti Jugoslavije 1918 - 1945", ko pa so se predavanja iz novejšje zgodovine po letu 1980 razširila še s predmetom "Obča in narodna zgodovina po letu 1945" in je predavanja iz vojne zgodovine prevzel poseben profesor, je mogel prof. Stiplovšek poglobiti predavanja in seminar v smer "Zgodovine Slovencev in drugih jugoslovanskih narodov med vojnama". Nemalo je študentov, ki so pri njem opravili diplomska dela in domala pri vseh študijskih programih podiplomskih študentov novejšje zgodovine je sodeloval tudi prof. Stiplovšek. Štirim kolegom je bil tudi mentor pri doktorskih disertacijah.

Prof. Stiplovšek ima poleg strokovnih znanj tudi velike organizacijske sposobnosti, ki jih je na fakulteti in zunaj nje uspešno izkoristil. Če bolj za šalo kot zares najprej zapišem, da je dolgoleten nepogrešljiv predsednik vseh mogočih volilnih komisij na Filozofski fakulteti, to storim le zato, da bi podčrtal njegovo popolno zavzetost za dobrobit in ugled Filozofske fakultete in oddelka za zgodovino. Predstojništvo oddelka je prof. Stiplovšek sprejel v težavnem

razdobju takrat, ko to ni bila več samo častna funkcija. Oddelek je namreč vodil v letih 1982-1984 prav v času menjave profesorskih generacij. Zapolnitev praznine, ki je nastala z odhodom nekaterih profesorjev je bila prepuščena iznajdljivosti predstojnika. Toda prof. Stiplovšek, ki se je že pod predstojništvom prof. Mikuža "naučil predstojnikovati", je uspešno končal svoj predstojniški mandat. In ne samo to. Bil je član fakultetnega sveta, predsednik in član izvršilnega odbora, predsednik sveta za študij ob delu, vodja raziskovalne skupine za področje zgodovine in je član sveta Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete.

Zunaj fakultete so že zelo zgodaj spoznali njegove strokovno-organizacijske sposobnosti. Najprej pri Zgodovinskem društvu Slovenije, ki mu je bil prof. Stiplovšek tajnik od leta 1962 do leta 1968. Skoraj istočasno je bil od leta 1965 do 1969 poslanec prosvetno-kulturnega zbora Skupščine SR Slovenije, poleg rektorja kot edini predstavnik Univerze. Bil je še član odbora za visoko šolstvo in raziskovalno delo, deloval v republiški izobraževalni in raziskovalni skupnosti, bil član svetov številnih muzejskih in arhivskih ustanov, najdalj Inštituta za zgodovino delavskega gibanja oz. za novejšo zgodovino. Tu je tudi sedaj član Upravnega odbora in zagotovo med tistimi, ki si je desetletja prizadeval za kar najboljše sodelovanje med oddelkom za zgodovino Filozofske fakultete in Inštitutom za novejšo zgodovino.

Najbolj pa ga je strokovno-organizacijsko delo pritegnilo v domačem kraju. Ne samo, da brez njega že dolgo ne mine nobena kulturnoprosvetna prireditev v Domžalah, tu je kakšnih 20 let opravljal vodilne kulturnoprosvetne funkcije. Kot predsednik občinske Kulturne skupnosti je leta 1977 organiziral prvo znanstveno posvetovanje slovenskih zgodovinarjev o krajevni zgodovini, dve leti nato pa mu je uspelo izdati tudi Zbornik občine Domžale. Zato tudi ni prav nič čudno, da je naš jubilar dobil tudi množico priznanj in nagrad, od odlikovanja reda dela z zlatim vencem in domžalskih priznanj, Kersnikove plakete in zlate občinske plakete, do dveh nagrad sklada Borisa Kidriča.

Čeprav se je prof. Stiplovšek razdajal na mnogih koncih pa je največji del svoje energije usmeril v znanstveno-raziskovalno delo. Koliko zgodovinarjev nas je, ki se lahko pohvalimo z opusom 350 bibliografskih enot. Prof. Stiplovšek je avtor ali soavtor štirinajstih knjig in brošur, napisal je 70 razprav in strokovnih člankov v znanstvenih publikacijah in številne poljudne članke. Še posebej se zaveda pomena približevanja zgodovine najširšemu krogu bralcev in je bil med najbolj marljivimi ocenjevalci novih knjig in poročevalci z različnih strokovnih srečanj.

Njegova znanstveno-raziskovalna dejavnost ima tri težišča. Prvo je pravgotovo tisto, ki se mu je zapisal že o izbiri teme za doktorsko disertacijo - strokovna sindikalna gibanja med vojnami, drugo je zgodovina NOB na Slovenskem, tretjega pa posebej intenzivno obdeluje v zadnjem času - slovensko zgodovino med vojnami. Prof. Stiplovšek je prvi v slovenskem zgodovinopisju začel z načrtnim raziskovanjem zgodovine strokovnega - sindikalnega gibanja od njegovih začetkov leta 1868 do leta 1941. Vendar ni ostal le na ravni politične zgodovine, temveč je ob raziskovanju le-te načel tudi celo vrsto vprašanj iz socialne zgodovine. Lahko bi rekli, da je imel srečo, da so ravno v času njegovega zbiranja gradiva za doktorsko disertacijo postali dostopni fondi in Narodne in Deželne vlade za Slovenijo, v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja pa fondi ustanov za zaščito delavstva. To priložnost je v celoti izkoristil in zato v disertaciji ni le obsežno osvetlil razvoja socialdemokratskih, komunističnih, krščanskosocialnih, narodnosocialnih - liberalnih delavskih in nameščenskih strokovnih organizacij, temveč tudi njihove številne mezdne in stavkovne akcije, prizadevanja za izboljšanje socialne zakonodaje in za učinkovito delovanja ustanov za varstvo delavstva ter orisal oblike njihove politične, izobraževalne in kulturnoprosvetne dejavnosti in skrbi za podpiranje članov v tiskah.

Vendar pa doktorska disertacija ni njegovo najobširnejše delo s tega strokovnega področja. Vzel si je čas in še kar dobro desetletje po obrambi doktorske disertacije proučeval ta vprašanja. Leta 1979 je tako mogel izdati svoje najobširnejše delo s tega področja. Bistvo knjige *"Razmah strokovnega - sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918 - 1922"* je sicer doktorska disertacija, vendar močno dopolnjena. S 671 stranmi je skoraj še enkrat obsežnejša kot doktorska disertacija. Nekatera vprašanja je v knjigi obdelal na novo, npr. odnos političnih strank do strokovnih organizacij kot najbolj množičnih v delavskem gibanju ali vlogo slovenskega strokovnega gibanja v jugoslovanskem in mednarodnem okviru.

Ko je opravil z raziskovanjem strokovno-sindikalnega gibanja v obdobju njegovega razmaha po prvi svetovni vojni do leta 1922, je proučevanje tega gibanja časovno in problemsko razširil. Najpomembnejši rezultat tega dela je njegova druga knjiga na to temo, ki je izšla leta 1989. V knjigi *"Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja. Od začetkov strokovnega sindikalnega gibanja do Enotnih sindikatov Slovenije (1868-1945)"*, ki je izšla v zbirki Documenta et studia historiae recentioris, je prof. Stiplovšek v uvodnem delu objavil prvi pregled značilnosti razvoja in delovanja na Slovenskem od začetkov leta 1868 do konca vojne, mu dodal problematiko virov in literature, v nadaljevanju pa v štirinajstih samostojnih razpravah obdelal še nekatere pomembne dogodke in procese v sindikalnem gibanju.

Raziskovanju tega gibanja je ostal zvest vse do danes. Z dvema razpravama, ki sta izšli leta 1990 - brošura *"Strokovno sindikalno gibanje na slovenskem od leta 1868 do prve svetovne vojne"* - in 1994 - *"Ustanovitev socialdemokratskega tajništva v Trstu leta 1905. Začetek novega obdobja v slovenskem strokovno-sindikalnem gibanju"* - je še bistveno dopolnil zlasti podobo temeljne pluralizacije strokovnih organizacij v prvem desetletju XX. stoletja v okviru treh tradicionalnih slovenskih idejnopoličnih taborov. Svoje raziskovanje strokovnega - sindikalnega gibanja je prof. Stiplovšek začel z natančnejšim proučevanjem številčnejših in akcijsko najmočnejših socialdemokratskih in komunističnih sindikatov, kasneje svoje proučevanje razširil tudi na druge organizacije in še posebej na prizadevanja za akcijsko enotnost slovenskega delavstva, da bi pred kratkim v dunajskih Osthefte objavil svojo zadnjo obsežnejšo razpravo z tega področja. Posvetil jo je krščanskosocialistični Jugoslavanski strokovni zvezi, ki je zlasti v tridesetih letih zelo okrepila svojo vlogo v slovenskem sindikalnem gibanju.

Če k zapisanemu še dodam, da je prof. Stiplovšek o sindikalnem gibanju objavil številne članke tudi drugod (glej bibliografijo) in se v zadnjem času lotil tudi raziskovanja delovanja *Delavske zbornice za Slovenijo* po njeni ustanovitvi leta 1921, lahko po pravici zapišem, da je s temi svojimi deli dal pomemben prispevek k osvetlitvi socialnoekonomskih razmer na Slovenskem do druge svetovne vojne z vidika delovanja sindikalnih organizacij. Prikazal je njihovo veliko vlogo ne le v delavskem gibanju, temveč tudi za politične stranke, ki so si preko njih prizadevale krepiti svoj vpliv med delavstvom.

Drugo težišče znanstveno-raziskovalnega dela prof. Stiplovška je proučevanje zgodovine NOB. Raziskovanje tega časa in dogajanja je omejil zlasti na Gorenjsko in Štajersko, še posebej podrobno pa je obdeloval problematiko NOB na kamniškem in domžalskem območju. Lahko bi celo rekli, da je postal kar nekakšen specialist za proučevanje lokalne zgodovine. Z zgodovino NOB se je začel uspešno ukvarjati že kot študent, saj je z diplomsko nalogo o *Mengšu v času NOB* dobil študentsko Prešernovo nagrado. Članek o razvoju narodnoosvobodilnega gibanja in delovanja okupatorja v kamniškem okrožju iz leta 1960 pa je sploh njegova prva znanstvena objava. Tej tematiki je posvečal pozornost tudi poslej. V nekaj brošurah, razpravah v različnih zbornikih, zlasti pa v številnih člankih v Občinskem poročevalcu je prof. Stiplovšek podrobno razpravljal o značilnostih razvoja NOB na domžalskem in kamniškem okrožju. Zgodovinske slike o vstaji proti nemškemu okupatorju julija 1941 v kamniškem okrožju, o delovanju Kamniškega bataljona, Kamniško zasavskega odreda in Šlandrove brigade, o razvoju in aktivnosti KPS, OF in njenih množičnih organizacij, so njegovo delo. Kakor tudi članki v zvezi s predvojnim delavskim in ljudskofrontovskim gibanjem na Domžalskem in Kamniškem, ki jih je mogel napisati zato, ker ga je v to smer potegnilo raziskovanje začetkov NOB. Vse do danes prof. Stiplovšek ni popolnoma zapustil proučevanja lokalne zgodovine. Njegovo zadnjo obširno razpravo o razvoju evropsko znane slamnikarske industrije in drugih industrijskih panog na domžalskem območju od druge polovice 19. stoletja do leta 1941, je leta 1993 objavil *Zgodovinski časopis*.

Vendar pa se prof. Stiplovšek tudi pri raziskovanju NOB na Slovenskem ni ustavil le pri proučevanju lokalnih tem. Najpomembnejše njegovo delo s to tematiko je obsežna monografija o Šlandrovi brigadi, ki je izšla pred štiriindvajsetimi leti. Pravzaprav je o njej napisal dve knjigi. V prvi je obdelal razvoj in delovanje te prve narodnoosvobodilne brigade na območju Štajerske operativne cone od njenega nastanka avgusta 1943 do maja 1945, samo bojno pot te vojaške enote pa je v pregledni obliki osvetlil še v posebni publikaciji, ki je izšla leta 1983. Njegova obdelava zgodovine Šlandrove brigade se v mnogočem razlikuje od mnogih drugih. Ne samo,

da je zaradi ohranjenega gradiva mogel svoje izsledke bogato dokumentirati, temveč je posebno pozornost posvetil osvetlitvi razmer na operativnih območjih brigade, njenemu sodelovanju z narodnoosvobodilnimi organizacijami na terenu in razvoju ljudske oblasti na svobodnih ozemljih. Drugačen pristop k obravnavani problematiki je pomenil ne samo vsebinsko, temveč tudi metodološko pomemben korak naprej pri osvetljevanju značilnosti narodnoosvobodilnega gibanja in vedenju o tem na zahodnih območjih Štajerske in vzhodnih predelih Gorenjske.

V zadnjem času se je prof. Stiplovšek lotil sistematičnejšega raziskovanja še tretjega področja, ki se mu je raziskovalno posvetil - slovenski zgodovini med vojnama. O tej zgodovini je napisal več razprav tudi že prej. Obdelal je programska in organizacijska prizadevanja slovenskih političnih strank za pridobitev kmečkega prebivalstva 1918 - 1920, prizadevanja za avtonomijo Slovenije v jugoslovanski državi od njene ustanovitve do vidovdanske ustave, odmev Münchenskega sporazuma leta 1938 v slovenskem časopisu in še nekatere druge. Prav zdaj pa sistematično raziskuje obsežno še ne obdelano arhivsko gradivo samoupravnih organov in velikih županstev ljubljanske in mariborske oblasti ter banskega sveta in uprave Dravske banovine. Njegov cilj je pokazati, kako so se v navedenih forumih praktično udeleževala avtonimistična prizadevanja, ki so bila prevladujoča stalnica v slovenski politiki med vojnama. Že leta 1994 je v dveh raziskavah objavil prve rezultate svojega dela, v tisku pa je njegov referat s to tematiko z lanskega znanstvenega posvetovanja o slovenski državi na SAZU. Lani je prof. Stiplovšek z odmevnim referatom iz zgodovine Slovencev med vojnama sodeloval tudi na simpoziju o dr. Karlu Verstovšku. Tam je obširno in natančno orisal pomembno vlogo poverjenišтва za prosveto Narodne in Deželne vlade za Slovenijo v prizadevanjih za ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani leta 1919.

Ne bi pa smel zaključiti tega priložnostnega zapisa o delu univ. prof. dr. Miroslava Stiplovška, preden ne omenim še ene njegove dejavnosti, brez katere bi bil opis njegovega dela zagotovo nepopolen. Prof. Stiplovšek je namreč reden udeleženec vseh strokovnih srečanj s področja svojega raziskovalnega zanimanja in je vedno pripravljen posredovati svoje znanje srednješolskim profesorjem v okviru permanentnega izobraževanja učiteljev zgodovine.

Naš jubilar je torej priznan univerzitetni profesor na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete. V slovenskem zgodovinopisju so njegove sledi jasno zaznavne, njegovi prijatelji pa ga še posebej cenimo zato, ker zna biti prijatelj. Katera od naštetih njegovih lastnosti je pomembnejša, ni važno, pomembno je, da jih ima vse. Prav zato je red. prof. dr. Mirko Stiplovšek ostal "naš Mirko", ki mu ob jubileju iskreno čestitamo.

Dušan Nečak

BIBLIOGRAFIJA PROF. DR. MIROSLAVA STIPLOVŠKA

Bibliografija prof. dr. Miroslava Stiplovška obsega obdobje od leta 1960 do 1995. Urejena je kronološko, enote istega leta pa po abecednem redu, s tem da so diskusije, spremne besede, knjižne ocene in uredništvo zbornikov posebej uvrščeni na konec. Uporabljenih je nekaj najbolj poznanih kratic.

Stiplovškove bibliografije so objavljene v publikacijah *Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev*, II. knjiga, Ljubljana 1969, str. 103-104 in III. knjiga, Ljubljana 1979, str. 81-83 ter v vsakoletnih bibliografijah, ki jih izdajata Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Pregled važnejših dogodkov v kamniškem partijskem okrožju v letih 1941-1945. - Mengeš 1960. 23 str. (soavtor I. Vidali)

"Zato ker ste prvi, je vaše breme največje." Kamniški bataljon jeseni 1941. - Občinski poročevalci (Domžale) 23.11.1962

Ocena: Ferdo Čulinović, Jugoslavija izmedju dva rata. - ZČ 16, 1962, str. 269-275

Ocena: Istorija XX. veka. - ZČ 16, 1962, str. 281-283

Druga svetovna vojna. - Ljubljana 1963, 13 str. (Scenarij za šolski diafilm)

XII. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Kočevju 14.-16. oktobra 1963. - JIČ 1963, št. 4, str. 144-147

27. julija 1941 se je začela oborožena vstaja. - Občinski poročevalci (Domžale) 27.7.1963

Ustanovitev Šlandrove brigade. - Občinski poročevalci (Domžale) 25.9.1963

"Zajeti v OF prav vse, kar čuti slovensko". Razmah organizacij OF jeseni 1943 na Kamniškem. - Občinski poročevalec (Domžale) 25.12.1962; 25.1., 25.3.1963

Zlato polje spomladi 1942. - Občinski poročevalec (Domžale) 24.4.1963

Ocena: Kamniški zbornik VIII-1962. - ZČ 17, 1963, str. 307-312

Iz delavskega gibanja domžalskih in mengeških slavnikaarjev. - Občinski poročevalec (Domžale) 27.7.1964. Posebna številka

Ob dvajsetletnici Kočevskega zbora. - Občinski poročevalec (Domžale) 27.7.1964

Prvi odbori OF na Kamniškem. - Občinski poročevalec (Domžale) 25.4.1964

Ocena: Istorija XX. veka. - ZČ 18, 1964, str. 304-307

Strokovne organizacije slavnikaarskega delavstva. - ZČ 19-20, 1965-66, str. 361-370

Pregled dejavnosti mladinske organizacije v domžalskem okraju v letih 1943-44. - Občinski poročevalec (Domžale) 20.7.1966. Posebna številka

Znanstveno posvetovanje o OF. - TiP 3, 1966, str. 1286-1292

Diskusija: O Delavski akcijski enotnosti. - PZDG 6, 1966, str. 143-145

Pregled stavkovnega gibanja na Slovenskem 1917-1920. - Borec 18, 1967, str. 853-868 (Objavljeno tudi v: PZDG 7, 1967-1968, str. 151-170)

Razvoj slavnikaarske industrije. - Občinski poročevalec (Domžale) 27.7.1967. Posebna številka

III. konferenca Komunistične partije Slovenije. - Delo 28.10.1967

III. pokrajinska partijska konferenca komunistične partije Slovenije 29. in 30. junija 1940 na Vinjah. - Občinski poročevalec (Domžale) 15.10.1967

Zgodovinske obletnice. - Občinski poročevalec (Domžale) 15.11.1967

Ocena: Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, tom V. - Borec 18, 1967, str. 588-590

Ob osemdesetletnici proglasitve 1. maja za delavski praznik. - Pionir 1968-69, št. 8., str. 10-11

Zgodovinsko društvo za Slovenijo v letih 1962 do 1966. - ZČ 22, 1968, str. 144-150

Zmaga šlandrovcev v Motniku. - TV 15 (Ljubljana) 3.9.1968

Ocena: Istorija XX. veka. - ZČ 22, 1968, str. 159-165

Bibliografija prof. dr. Metoda Mikuža. - ZČ 23, 1969, str. 201-209 (soavtor Olga Janša)

Delavsko gibanje na domžalskem in kamniškem območju v letih 1934-1941. - Mengeški zbornik 2, 1969, str. 30-55

Dve akciji kamniških komunistov 1920. leta. - Kamniški zbornik 12, 1969, str. 7-26

Kratek oris vojaške aktivnosti dejavnosti VI. SNOUB Slavka Šlandra. - Mengeški zbornik 2, 1969, str. 196-204

Mezdni boji mengeških slavnikaarjev. - Mengeški zbornik 2, 1969, str. 19-29

O stanju raziskovanja zgodovine Slovencev med vojnama. - PZDG 8, 1969, str. 199-207

Pregled razvoja NOB v Mengšu in okolici. - Mengeški zbornik 2, 1969, str. 61-64

XIV. zborovanje slovenskih zgodovinarjev. - JIČ 1969, str. 292-295

Zgodovinsko društvo za Slovenijo v letih 1962-1968. - JIČ 1969, str. 288-291

O objavljanju virov za zgodovino Slovencev v okviru stare Jugoslavije (1918-1941). - PZDG 10, 1970, str. 303-312

O partizanskem gospodarstvu 1943/44 na domžalskem območju. - Občinski poročevalec (Domžale) 15.4.1970

Pregled dosedanjega raziskovanja slovenske zgodovine med dvema vojnama. - PZDG 10, 1970, str. 203-211

Prve omembe Domžal v zgodovinskih virih. - Občinski poročevalec (Domžale) 15.3.1970

Mengeško - moravska četa se prebije skozi obroč. - Naša obramba 3, 1971, št. 7/8, str. 16-17

Napad šlandrovcev na Radomlje. - Občinski poročevalec (Domžale) 20.7.1971. Posebna številka

O razvoju ljudske oblasti v osvobojeni Moravški in Zgornji Savinjski dolini. - ZČ 25, 1971, 61-80 str.

Ob dnevu republike. - Občinski poročevalec (Domžale) 15.11.1971

Pomembna zmaga mengeško-moravske čete. - Občinski poročevalec (Domžale) 20.7.1971. Posebna številka

Šlandrova brigada. - Ljubljana, Maribor 1971. 808 strani

Vstaja v Kamniku in okolici. - Borec 21, 1971, str. 421-425 (soavtor I. Vidali)

Diskusija: Osvobodilni boj slovenskega naroda in okupator. - PZDG 11-12, 1971-1972, str. 68-70

Ocena: Kronika Doba. Spisal in zbral gradivo Stane Stražar. - Kronika 19, 1971, str. 55-57

Ocena: Metod Mikuž, Zgodovina slovenskega osvobodilnega boja. - ZČ 25, 1971 str. 339-340

Ocena: Ob izidu "Kronike Doba". - Občinski poročevalec (Domžale) 15.1.1971

Narodni heroj Mirko Jerman - 60 letnik. - TV 15 (Ljubljana) 14.12.1972

NOB kot vseljenska vojna in socialistična revolucija. Ob posvetovanju jugoslovanskih raziskovalcev NOB. - Naši razgledi 10.3.1972

Ob ustanovitvi prvih slovenskih brigad. - Občinski poročevalec (Domžale) 20.7.1972. Posebna številka

Uspeh zasede šlandrovcev pri Trnjamci. - Naša obramba 4, 1972, maj, str. 48-50

Znanstveno posvetovanje o NOB 26.-28. januarja 1972 v Ljubljani. - ZČ 26, 1972, str. 390-396

Ocena: Peter Vodopivec, Luka Knafelj in štipendisti njegove ustanove. - Kronika 20, 1972, str. 57-58

Ocena: Knjižnica NOV in POS. - ZČ 26, 1972, str. 180-187

Akcija, AVNOJ, Baza, Broz Josip - Tito, Heroj (narodni heroj), Narodnoosvobodilni boj (NOB) jugoslovanskih narodov, Narodnoosvobodilni boj slo-

venskega naroda, partizan, Ribar Ivo-Lola. - V: Mladi vedež. Ljubljana 1973, 279 str. (soavtor Metod Mikuž)

Krožki zgodovinarjev in zbiranje spominskega gradiva o NOB. - Glasilo DPM 1973, št. 5-6, str. 12-13

Ob petstoletnici slovenskega kmečkega upornišтва. - Občinski poročevalec (Domžale) 20.7.1973

Ob 30-letnici tragičnega boja na Kostanjski planini. - Občinski poročevalec (Domžale) 20.1.1973

O revolucionarnosti v obdobju 1918-1921. - V: Elementi revolucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem. Ljubljana 1973, str. 47-65

Pregledni orisi narodnoosvobodilnega boja na območjih Slovenije. Problematika in nekaj napotil. - Ljubljana 1973. 30 strani (soavtorja T. Ferenc, M. Ževart)

Slovenske politične stranke in njihovi kmečki programi 1918-1920. - JČ 1973, št. 3-4, str. 191-206

Šlandrova brigada 6.8.1943-27.5.1945. - V: Ob 30-letnici Šlandrove brigade. Žalec 1973, str. 2-7

Uspeši slovenačke istoriografije NOB. - 4. jul (Beograd), 11.9.1973

Vojaški zgodovinski inštitut 1946-1971. - ZČ 27, 1973, str. 145-147

Vpliv italijanske kapitulacije na razvoj NOB na Štajerskem. - Borec 25, 1973, str. 445-455

Intervju: Naši znanstveniki pred mikrofonom (iz oddaje RTV Ljubljana 4.5.1972 pripravil Ciril Stani). - Naši razgledi 23.11.1973

Ocena: Slavko Kremenšek, Slovensko študentovsko gibanje 1919-1941, Ljubljana 1972. - PZDG 14, 1973, str. 327-330 (Objavljeno tudi v: Komunist/teoretična priloga 7.5.1973)

Minilo je petdeset let. Razvoj kemične industrije na domžalskem območju 1924-1921, delovanje sindikatov JSZ in NSZ v tovarnah Marx in Medič-Zankl ter vključitev kemičnega delavstva v NOB. - Kemilak, glasilo Heliosa (Domžale) št. 5, 6, november, december 1974

Ob zboru gorenjskih aktivistov. - TV 15, (Ljubljana) 19.6.1974 (Objavljeno tudi v: Občinski poročevalec (Domžale) 20.6.1975)

Osvoboditev Zgornje Savinjske doline. - Naša obramba 6, 1974, št. 8-9, str. 64-68 (Objavljeno tudi v: Savinjske novice 1974, št. 8-9)

Pomembni dosežki slovenskega zgodovinarstva NOB. - Borec 26, 1974, št. 2, str. 111-115

Programska in organizacijska prizadevanja slovenskih političnih strank za pridobitev kmečkih množic 1918-1920. - PZDG 14, 1974, str. 60-84

Razstava Zgodovina Domžal v arhivskih virih. - Kronika 22, 1974, str. 193-194

Revolucionarni sindikati na Slovenskem od Obznane do spopada z Orjuno v Trbovljah. - Delavska enotnost 18.5.1974

Ocena: Jože Bajec, Slovenski časniki in časopisi 1937-1945. Ljubljana 1973. - Kronika 22, 1974, str. 60-61

Ocena: Nov korak v zgodovinarstvu NOB. Ob izidu dela dr. M. Mikuža "Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji". - Naši razgledi 20.12.1974

Domžale - 27. julij 1941, začetek oborožene vstaje. - V: Prazniki slovenskih občin. Ljubljana 1975, str. 30-32

Kamnik - 27. julij 1941, začetek oborožene vstaje in prvi žrtvi spopada z nemškim okupatorjem. - V: Prazniki slovenskih občin. Ljubljana 1975, str. 66-70

Kamniško okrožje v narodnoosvobodilnem boju 1941-1945. Problematika virov in literature, obsega in razdelitve okrožja ter periodizacije. - Domžale 1975. 71 strani

Občinski prazniki - pomembna oblika negovanja revolucionarnih tradicij NOB. - V: Prazniki slovenskih občin. Ljubljana 1975, str. 12-13

Ob razstavi "Radomlje v NOB". - Kronika 23, 1975, str. 55-56

Ob štiridesetletnici velike stavke papirniškega delavstva na Količevem. - V: Tri obletnice Papirnice Količevo. Ljubljana 1975, str. 9-63

Razstava ob 50-letnici "Komunista". - Občinski poročevalec (Domžale) 3.7.1975

Razvoj neodvisnih strokovnih organizacij na Slovenskem 1921-1924. - V: Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921-1924. Ljubljana 1975, str. 81-110

Sindikarno gibanje. - V: Preučevanje delavskega gibanja v Sloveniji 1918-1941. - Ljubljana 1975, str. 41-46

Alenka Nedog (1926-1976). - ZČ 30, 1976, str. 333-335 (Objavljeno tudi v: Alenka Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941. Ljubljana 1979, str. 300-305)

Delavsko gibanje v tovarni sanitetnega materiala na Viru 1936-1941. - Kronika 24, 1976, str. 94-105

Domščili v slovenskih občinah. Ljubljana 1976, 32 strani. (soavtorji T. Ferenc, M. Ževart, F. Debeljak et al.)

O problematiki arhivskih in drugih virov za obdobje socialistične graditve na Slovenskem po osvoboditvi 1945. - V: Posvetovanje o vsebinskih in metodoloških vprašanjih raziskovanja slovenske povojne zgodovine s posebnim poudarkom na družbeni vlogi ZK. Ljubljana 1976, str. 46-60

Stavka papirničarjev na Količevem - leta 1935 najdaljša na Slovenskem. - Komunist/teoretična priloga 1976, oktober-december, str. 36-41

Zbiranje spominskega gradiva o delavskem gibanju in NOB - pomembna oblika dejavnosti krožkov zgodovinarjev. - Mladina 28.10.1976

Značilnosti družbenopolitičnega razvoja na Slovenskem 1918-1941. - V: Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945. Ljubljana 1976, str. 7-15

Ocena: Dr. Toma Milenković, Socijalistička partija Jugoslavije (1921-1929). - Naši razgledi 30.1.1976

Ocena: Jože Krall, Partizanske tiskarne na Slovenskem. - Borec 28, 1976, str. 572-573

Ocena: Ob desetletnici "Knjižnice NOV in POS". Mirko Fajdiga, Zidanska brigada. - Kronika 24, 1976, str. 59-61

Josip Broz Tito na III. konferenci KPS na Vinjah. - Občinski poročevalec (Domžale) 18.5.1977

Ob 40-letnici ljudskofrontnega shoda na Taboru nad Ihanom. - Komunist 9.5.1977

Pregled dosežkov raziskovanja NOB v Sloveniji in njegove bodoče naloge. - V: Osvoboditev Slovenije 1945. Ljubljana 1977, str. 292-329

Pregled značilnosti družbenopolitičnega razvoja na Slovenskem in vloga partije v njem. - V: Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS. Ljubljana 1977, str. 5-34

Raziskovanje zgodovine delavskega gibanja in partije med vojnama na Slovenskem. - ZČ 31, 1977, str. 259-275

Razvoj delavskega in ljudskofrontnega gibanja na domžalskem območju 1935-1941. - Kronika 25, 1977, str. 81-93

Stavkovno gibanje na Slovenskem po Oktobru. - Komunist/teoretična priloga, 1977 april-oktober, str. 42-45

Vprašanja o konceptu stroke - zgodovina. - Anthropos 1977, str. 171-180

Zmagovita stavka papirničarjev na Količevem leta 1935. Prelomnica v delavskem gibanju na domžalskem območju. - Občinski poročevalec (Domžale) 18.5.1977

Ocena: Dr. Milan Ževart, Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini. - Borec 29, 1977, str. 414-416

Ocena: Josip Broz Tito, Sabrana djela I-IV, Beograd 1977. - ZČ 31, 1977, str. 377-380

Ocena: Lado Ambrožič-Novljan, Dvanajsta brigada. - Borec 29, 1977, str. 62-63

Arhivsko gradivo in raziskovanje obdobja socialistične graditve. - V: Arhivsko gradivo v Sloveniji po osvoboditvi. Ljubljana 1978, str. 39-47

Gradivo za zgodovino Slovencev med vojnama v jugoslovanskih arhivih zunaj Slovenije. - Arhivi 1978, št. 1, str. 32-35

Komunistično sindikalno gibanje na Slovenskem in njegov razvoj do male obznane. - V: Sindikalno gibanje na Slovenskem. Ljubljana 1978, str. 5-7

Komunistično strokovno (sindikalno) gibanje na Slovenskem 1919-1924. - Delavska enotnost 11.3, 8.4.1978

Osvoboditev Zgornje Savinjske doline. - Naša obramba 1978, št. 1, str. 34-37 (Objavljeno tudi v: Naš čas 8.9.1978)

Preosnovanje Šlandrove brigade na Limbarski gorci. - TV 15 (Ljubljana) 28.9.1978

Titova pot skozi robijo in obdobje obnove. - Marksistični center Univerze (Maribor), 1978, str. 127-155

Vodnik po partizanskih poteh. - Ljubljana 1978, str. 181-191, 208-216 (soavtor I. Vidali)

Začetki sindikalnega (strokovnega) gibanja in njegov razvoj do I. svetovne vojne. - V: Sindikalno gibanje na Slovenskem. Ljubljana 1978, str. 3-4

Opombe. - Josip Broz Tito, Zbrana dela. 2. knjiga. Ljubljana 1978, str. 236, 257-258

Formalna vključitev Strokovne komisije v Centralni delavski sindikalni svet Jugoslavije in nastanek Komunistične stranke v Sloveniji. - Komunist 14.12.1979; 1.1.1980

Izbrana literatura za obdobje med vojnama in NOB. - V: Zgodovina Slovencev. Ljubljana 1979, str. 949-950

Komunistički strokovni (sindikalni) pokret u Sloveniji do Obznane. - V: Tito, radnička klasa i sindikati. Beograd 1979, str. 155-172

Metod Mikuz - sedemdesetletnik. - Delo 22.12.1979

Ob sedemdesetletnici prof. dr. Metoda Mikuža. - ZČ 33, 1979, str. 609-612

O tiskanju Speransovega "Razvoja slovenskega narodnega vprašanja". - ZČ 33, 1979, str. 567-568 (Objavljeno tudi v: Edvard Kardelj - Sperans in slovensko zgodovinopisje. Ljubljana 1980, str. 39-40)

"Položaj delavca v diktaturi". - Večer 7.7.1979

Pomniki revolucionarnega delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja v domžalski občini. - Domžale 1979, 228 strani (soavtorja I. Vidali, F. Avbelj (ur.))

Razmah delavskega gibanja na domžalskem območju v drugi polovici tridesetih let in krepitev vloge partije v njem. - V: Zbornik občine Domžale. Domžale 1979, str. 131-149

Razmah strokovnega - sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918-1922. - Ljubljana 1979. 671 strani.

Ukrepi diktature za poslabšanje položaja delavcev. - Komunist 20.7.1979

Začetki revolucionarnega strokovnega (sindikalnega) gibanja na Slovenskem in njegovo združevanje s komunističnim Centralnim delavskim sindikalnim svetom Jugoslavije do spomladi 1920. - Delavska enotnost 6.10. - 8.12.1979 (v nadaljevanjih)

Zbranje spominskega gradiva o delavskem gibanju in NOB. - V: Po poteh Zveze komunistične mladine (SKOJ) v Sloveniji. Ljubljana 1979, str. 46-53

Almanah o železničarski stavki. - Nova prog (Ljubljana) 25.4.1980

Komunistično sindikalno gibanje na Slovenskem (1919-1924). - Komunist/teoretična priloga 11.4.1980

Neusahljivi vir revolucionarnih izročil. Ob sedemdesetletnici Toneta Tomšiča. - Komunist 13.6.1980

Odmev Münchenskega sporazuma v slovenskih klerikalnih in liberalnih časnikih. - V: Münchenskiot dogovor i jugoslovenskie i čehoslovačkite narodi. Skopje 1980, str. 415-432

Pomemben delež domžalske občine v revolucionarnem delavskem gibanju in narodnoosvobodilnem boju. - V: Vodnik po poti spominov NOB občine Domžale. Domžale 1980, str. 5-13. (Ponatis 1983)

Razvijanje revolucionarnih tradicij (domicilij) v slovenskih občinah. - Občan (Ljubljana) 7.2.1980

Velika moralna zmaga slovenske levice. - Delo/Sobotna priloga 7.2.1980

Železničarji - prvo jedro revolucionarnega strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem. - V: Železničarska in splošna stavka aprila 1920. Ljubljana 1980, str. 37-52

Spremna beseda in opombe. - V: Alenka Nedog, Tone Tomšič. Ljubljana 1980, str. 395-408, 419-431

Ocena: Na kormilu Partije. Povodom objavljivanja prvog kola "Sabranih djela" Josipa Broza Tita. - Politika 10.3.1980

Ocena: Zanimiva in pomembna tematika. Ob izidu knjige Anke Vidovič-Miklavčič, Slovenski železničarji pod italijansko okupacijo v ljubljanski pokrajini 1941-1943. - TV 15 (Ljubljana) 12.6.1980

Dokumenta nemškega okupatorja o vstaji v kamniškem okrožju in o prvih akcijah Kamniškega bataljona. - V: Ob 40-letnici vstaje na Kamniškem. Kamnik 1981, str. 38-52

Dopolnitev stalne muzejske razstave o revolucionarnem delavskem gibanju in NOB v kamniškem okrožju. - V: Ob 40-letnici vstaje na Kamniškem. Kamnik 1981, str. 38-52

Ob štiridesetletnici vstaje. - Občinski poročevalec (Domžale) 30.7.1981

Profesorju Metodu Mikužu v slovo. - Vestnik Univerze Edvarda Kardelja 1981/82, str. 37-38

Revolucionarna izročila - domicili v slovenskih občinah. - TV 15 (Ljubljana) 15.1.1981

Sedemdesetletnica tovarišice Lidije Šentjunc. - ZČ 35, 1981, str. 143-145

Šlandrova brigada, Kamniški bataljon, Pokrajinski komite KPS in celotni pokrajinski aktiv OF za Gorenjsko, Aktivisti OF kamniškega okrožja. - V: Revolucionarna izročila. Domicili v slovenskih občinah. Ljubljana 1981, str. 10-12, 92-96, 99-102, 191-192, 193-199, 467-468, 782

Vloga strokovnih organizacij - sindikatov v revolucionarnih bojih v obdobju 1918-1921. - Objave Pedagoške akademije (Maribor) 6.11.1981

Ocena: Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji. Knjigi 5 in 6. - Arhivi 1981, št. 1-2, str. 182-184

Ocena: Domicili v slovenskih občinah. - TV 15 (Ljubljana) 4.6.1981

Ocena: France Filipič, Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919-1939. - ZČ 35, 1981, str. 316-318

Ocena: Koristen in vsebinsko bogat priročnik. Kronologija naprednega delavskega gibanja na Slovenskem 1868-1980. - Borec 33, 1981, str. 443-445

Ocena: Slavko Kremenšek, Slovensko študentovsko gibanje 1919-1941. - Komunist/teoretična priloga, 1981, april

Ocena: O delu Bogdana Žolnirja. - VKP 15, 1981, št. 1, str. 38-45 (soavtor M. Ževart)

Ocena: Stane Stražar, Moravska dolina. - Kronika 29, 1981, str. 72-74

Dr. Metod Mikuž - in memoriam. - Delo 13.4.1982
Pot slovenskega delavstva v Delavsko enotnost. - Borec 34, 1982, str. 142-150

Povezanost štrajka rudara u Sloveniji i Bosni i Hercegovini krajem 1920. godine. - Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne (Tuzla) 14, 1982, str. 39-53

Razcepljenost strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem od 1918 do 1929 in prva prizadevanja partije za enotno delavsko fronto. - V: Pot slovenskega delavstva v Delavsko enotnost. Ljubljana 1982, str. 7-34

Sindikalno gibanje na Slovenskem v obdobju od 1868 do 1945. - Knjižnica Sindikati 1982, str. 114-120

Slovensko strokovno-sindikalno časopisje od konca 19. stoletja do Delavske enotnosti. - V: Pot slovenskega delavstva v Delavsko enotnost. Ljubljana 1982, str. 87 - 107 (soavtor M. Ivanič)

Diskusija o metodologiji preučevanja mladinskega gibanja. - V: Napredno mladinsko gibanje na Slovenskem. Ljubljana 1982, str. 226-227

Predgovor. - V: Pot slovenskega delavstva v Delavsko enotnost. Ljubljana 1982, str. 5-6

Ocena: Bosiljka Janjatović, Politika Hrvatske seljačke stranke prema radničkoj klasi. - ZČ 36, 1982, str. 377-378

Bojna pot Šlandrove brigade. - Ljubljana 1983. 153 strani

In memoriam profesorju dr. Metodu Mikužu. - ZČ 37, 1983, str. 117-120

Iz zgodovine delavskega gibanja v tovarni Industriji. - Konopljan (Jarše) 1983, september, str. 39-53

Komunistična partija na Slovenskem v boju za akcijsko enotnost delavstva 1934-1941. - V: Zbornik Československo a Jugoslávie od roku 1929 do razpadu buržuaznih společenských, politických a ekonomických systémů. Praha 1983, str. 112-130

Pomemben delež domžalske občine v revolucionarnem delavskem gibanju in narodnoosvobodilnem boju. - V: Vodnik po poti spominov NOB občine Domžale. Domžale 1983, str. 8-17

Prve rudarske stavke na Slovenskem (1883-1923). - Ljubljana 1983. 69 strani (soavtor F. Rozman)

Ocena: Izvori za istoriju SKJ. - ZČ 37, 1983, str. 150-153

Dermastia, Mihaela. - Enciklopedija Jugoslavije (Zagreb), 3 1984, str. 424

Nov udarec buržazije po revolucionarnem sindikalnem gibanju leta 1924. - Delavska enotnost 30.8. - 11.10.1984 (10 nadaljevanj)

Ob 60-letnici prepovedi neodvisnih strokovnih organizacij na Slovenskem. - Delavska enotnost 30.8, 31.10.1984

Ob 40-letnici prvega posvetovanja gorenjskih aktivistov OF. - Občinski poročevalec (Domžale) 11.6. 1984

Oblikovanje nove sindikalne politike KPJ. Ob 50-letnici pokrajinske konference KPJ v Goričanah in IV. državne konference KPJ v Ljubljani. - Delavska enotnost 26.12.1984, 10.1.1985

Od začetkov kemične industrije na domžalskem območju do Združene kemične industrije Helios (1924-1984). - Helios (Domžale) 1984, str. 5, 8-14

Poslabšanje položaja delavstva po uvedbi šestojanuarske diktature. - V: Zbornik Đuro Đaković - život i djelo. Slavonski Brod 1984, str. 277-281

Razvoj in delovanje organizacij OF v kamniškem okrožju spomladi 1944. - Domžale 1984, str. 51-85 (soavtor B. Osolnik)

Stavkovni boji v Ljubljani 1928-1923. - V: Zgodovina Ljubljane. Ljubljana 1984, str. 333-340

Ocena: Lado Ambrožič-Novljan, Petnajsta divizija. - Dnevnik/Sobotna priloga 17.3.1984

Ocena: Tone Ferenc, Primorska pred vseljudsko vstajo 1943. - Borec 3 1984, št. 2, str. 107-109

Celjski zlet Svobode leta 1935. Množična manifestacija delavske enotnosti in revolucionarnosti. - Delavska enotnost 30.5. - 11.7.1985 (7 nadaljevanj)

Delavsko gibanje papirničarjev na Količevem (1927-1941). - V: Papirnica Količevo. Ljubljana 1985, str. 46-58

Dolgotrajni stavkovni boj. Stavka papirničarjev na Količevem od 17. avgusta do 14. oktobra 1935. - Delavska enotnost 15.8., 22.8.1985

Dva vzpona v razvoju revolucionarnega gibanja na Kamniškem med vojnama. - V: Kamnik 1229-1979. Kamnik 1985, str. 128-135

Istorija Saveza komunista Jugoslavije. - Beograd 1985. 485 str. (Slovenska izdaja: Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije. Ljubljana 1986. 416 str. (soavtor, sourednik))

Narodni heroj Franc Bukovec - Ježovnik. - Papirničar (Količevo) 25.5.1985 (Objavljeno tudi v: Papirničar Količevo. Ljubljana 1985, str. 62-63)

Po poti spominov NOB občine Domžale. - Koledar (Domžale) 1985, 12 sestavkov

Stavka na Količevem. Najdaljša leta 1935 na Slovenskem in prelomnica v revolucionarnem gibanju na domžalskem območju. - Papirničar (Količevo) 25.5.1985

Uspešno delovanje odborov Delavske enotnosti v kamniškem okrožju v letih 1943 in 1944. - Delavska enotnost 14.2., 21.2.1985

Začetek novega obdobja v razrednem strokovnem - sindikalnem gibanju na Slovenskem 1924/25. - Delavska enotnost 22.11.1985 - 10.1.1986 (6 nadaljevanj)

Federalizem pri jugoslovanskih narodih. - V: Jugoslovanski medkatedrski zbor študentov zgodovine, 6. Ljubljana 1985. 121 str. (sourednik)

Ocena: Tone Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945. 2. knjiga. - ZČ 39, 1985, str. 414-416

Ocena: Stane Stražar, Črni graben. - Kronika 33, 1985, str. 376-377

Ocena: Zdravko Klanjšček, Narodnooslobodilački rat u Sloveniji 1941-1945. - ZČ 39, 1985, str. 166-167

Dr. Metod Mikuž - in memoriam. - Jugoslovanski istorijski časopis 21, 1986, št. 1-4, str. 258-259

Ferenc, Tone. - Enciklopedija Jugoslavije (Zagreb) 3, 1986, str. 113

Iz razprave. - Borec 38, 1986, str. 217-219

Iz razprave o Zgodovini ZKJ. - Komunist 27.4. 1986

Kratek pregled strokovnega - sindikalnega gibanja na Slovenskem v obdobju 1868-1918. - V: Sindikalno gibanje na Slovenskem. Ljubljana 1986, str. 9-15

Muzejska zbirka o partizanskih tiskarnah in tehnikah v kamniškem okrožju. - TV 15 (Ljubljana) 2.9. 1986

Narodnemu heroju Mirku Jermanu v slovo. - Občinski poročevalec (Domžale) 20.4. 1986

O pomenu in zgodovinski vlogi generala Rudolfa Maistra ob razpadu Avstroogrške in nastanku SHS. - ČZN 57, 1986, str. 190-191

Odnos delavskega gibanja v Sloveniji 1918-1941 do države in družbe. Borec 38, 1986, str. 217-219

Pregled razvoja in delovanja organizacij Delavske enotnosti med NOB. - V: Sindikalno gibanje na Slovenskem. Ljubljana 1986, str. 59-66 (soavtor Z. Troha)

Prepoved neodvisnih strokovnih organizacij leta 1924 in začetek nove sindikalne politike KPJ v Sloveniji. - ZČ 40, 1986, str. 91-102

Prvomajske manifestacije na Slovenskem od revolucionarnega 1917. leta do kraljeve diktature 1929. -

V: Praznovanje 1. maja na Slovenskem. Ljubljana 1986, str. 26-48

Revolucionarni sindikati Jugoslavije 1919-1920. - Delavska enotnost 4.4. - 26.4.1986 (5 nadaljevanj) (soavtor B. Janjatović)

Tabor nad Ihanom. Ljudskofrontni shod 23. maja 1937 in zgodovinske znamenitosti. - Ljubljana 1986. 27 strani

Zbiranje arhivskega, časopisnega, spominskega in drugega gradiva za zgodovino delavskega gibanja v delovnih organizacijah in industrijskih središčih do leta 1945. - V: Sindikalno gibanje na Slovenskem. Ljubljana 1986, str. 67-82

Diskusija: Revija Borec v družbi in prostoru. - Borec 38, 1986, str. 376-377

Ocena: Monografija o partizanskem zobozdravstvu. - Borec 38, 1986, str. 614-616 (soavtor I. Pavšič)

Avbelj, Franc - Lojko. - ES 1, 1987, str. 134

Berkopec, Jože - Mišelj. - ES 1, 1987, str. 248

Bizjak, Janez. - ES 1, 1987, str. 280

Bizjak, Stane - Kosta. - ES 1, 1987, str. 280

Blejc, Matija - Matevž. - ES 1, 1987, str. 287-288

Borc, Mavricij - Šimen. - ES 1, 1987, str. 329

Brejc, Tomo - Pavle. - ES 1, 1987, str. 365-366

Bukovec, Franc - Ježovnik. - ES 1, 1987, str. 405

Braslovče - NOB. - ES 1, 1987, str. 356

Konferenca Delavske enotnosti leta 1942 in začetki izhajanja njenega glasila. - Delavska enotnost 23.11.1987

Ob 80-letnici sindikalnega gibanja v domžalski občini. - Delavska enotnost 11.12.1987 (Objavljeno tudi v: Občinski poročevalec (Domžale) 29.9.1987)

Ob 50-letnici ljudskofrontnega shoda na Taboru nad Ihanom. - Občinski poročevalec (Domžale) 18.4. 1987

Partizanske tiskarne in ciklostilne tehnike v kamniškem okrožju. - Domžale 1987. 47 strani

Prizadevanja KPS za enotnost delavskega razreda v času ustanovnega kongresa KPS. - V: Izročilo Čebin. Ljubljana 1987, str. 456-461

Prva strokovna-sindikalna društva. Ob 120-letnici sindikalnega gibanja na Slovenskem. - Delavska enotnost 18.12, 28.12.1987

Spodbuda za nadaljnje načrtno znanstveno delo. - V: Izročilo Čebin. Ljubljana 1987, str. 16-17

Stavkovni boji julija 1919 na mariborskem območju. - ČZN 58, 1987, str. 168-172

Tone Ferenc - šestdesetletnik. - Zgodovinski časopis 41, 1987, str. 393-398

Ustanovni kongres KPS - spodbuda boju za enotnost slovenskega delavstva. - Delavska enotnost 10.7. 1987 - 4.9. 1987 (10 nadaljevanj)

Začetki strokovnega-sindikalnega gibanja v Domžalah in Mengšu leta 1907. - Razstavni katalog. Domžale 1987

Diskusija: Zgodovinopisje na Slovenskem danes. - ZČ 41, 1987, str. 155-157

Ob ponatisu Zgodovinskega časopisa 5/1951. - Ovitek ponatisa ZČ 5/1951. Ljubljana, 1987

Centralni delavski sindikalni odbor Jugoslavije. - ES 2, 1988, str. 30

Centralni delavski sindikalni svet Jugoslavije. - ES 2, 1988, str. 30

Cerkije na Gorenjskem. NOB. - ES 2, 1988, str. 37

Čemšeniška planina. NOB. - ES 2, 1988, str. 109

Črna pri Kamniku. NOB. - ES 2, 1988, str. 159

Črnuče. NOB. - ES 2, 1988, str. 165

Delavska enotnost. - ES 2, 1988, str. 192

Delavska enotnost (1942 -). - ES 2, 1988, str. 192-193

Delavske strokovne (sindikalne) organizacije. - ES 2, 1988, str. 197

Delavski dom v Ljubljani. - ES 2, 1988, str. 198

Dermastia, Marjan - Urban. - ES 2, 1988, str. 237

Dermastia, Mihaela - Mara. - ES 2, 1988, str. 237

Deržič, Ivan. - ES 2, 1988, str. 238-239

Deželna vlada za Slovenijo 1919-21. - ES 2, 1988, str. 250-251

Domžale. NOB. - ES 2, 1988, str. 310-311

Dragar, Rezka. - ES 2, 1988, str. 315

Duplica. NOB. - ES 2, 1988, str. 404

Ob 45-letnici ustanovitve Šlandrove brigade. - Občinski poročevalec (Domžale) 29.8.1988

Ob 120-letnici sindikalnega gibanja na Slovenskem. Preoblikovanje tiskarskega društva na Kranjskem v razredno strokovno organizacijo. - Delavska enotnost 8.1. in 19.2.1988

Pomemben delež Toma Brejca pri organiziranju začetkov narodnoosvobodilnega gibanja v kamniškem okrožju. - Idrijski razgledi 33, 1988, št. 2, str. 31-33

Prvi boji Šlandrove brigade na Moravškem avgušta 1943. - Občinski poročevalec (Domžale) 9.9.1988

Ocena: Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941-1942. - ZČ 42, 1988, str. 153-154

Delovanje Delavske enotnosti v tovarni sanitetnega materiala na Viru. - TV 15 (Ljubljana) 16.3.1989

Enotna delavska fronta. - ES 3, 1989, str. 47-48

Ferenc, Tone. - ES 3, 1989, str. 96

Filipič, France. - ES 3, 1989, str. 105

France Filipič - sedemdesetletnik. - ZČ 43, 1989, str. 272-274

Glas delavca. - ES 3, 1989, str. 229

Glavna delavska zveza Jugoslavije. - ES 3, 1989, str. 233

Osrednji strokovni odbor za Slovenijo 1939-1940. - ZČ 43, 1989, str. 571-588

Polmenovanje kamniške gimnazije in srednješolskega centra po Rudolfu Maistru. - V: Ob 40-letnici srednjega šolstva v Kamniku 1949-1989. Kamnik 1989, str. 21-22 (soavtor I. Zika)

Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem. Od začetkov strokovnega sindikalnega gibanja do Enotnih sindikatov Slovenije (1868-1945). - Maribor 1989, 317 strani

Rast socialdemokratskih strokovnih (sindikalnih) organizacij na Slovenskem od devetdesetih let do prve svetovne vojne. - Borec 46, 1989, str. 247-253

Strokovno-sindikalno gibanje na Slovenskem (1918-1921). - Delavska enotnost 5.5. - 23.6.1989 (8 nadaljevanj)

Značilnosti razvoja krščansosocialnih in liberalnih strokovnih organizacij na Slovenskem do prve svetovne vojne. - Borec 46, 1989, str. 254-257

Ocena: Nova obogatitev zgodovinopisja NOB na Štajerskem. Milan Ževart, Lackov odred. - Borec 46, 1989, str. 463-466

Janžekovič, Ivo. - ES 4, 1990, str. 269

Jerman, Mirko. - ES 4, 1990, str. 292

Jugoslovska strokovna zveza. - ES 4, 1990, str. 341

Jugoslovska radikalna zajednica. - ES 4, 1990, str. 349

Jugoslovenski radnički savez. - ES 4, 1990, str. 350

Kališe. - ES 4, 1990, str. 374

Kamnik. Zgodovina. NOB. ES 4, 1990, str. 379, 381 (soavtor)

Kamniška partizanska četa. - ES 4, 1990, str. 383

Kamniški partizanski bataljon. - ES 4, 1990, str. 383

Kamniško okrožje. - ES 4, 1990, str. 383-384

Kamniško-savinjski partizanski odred. - ES 4, 1990, str. 385

Kamniško-zasavski partizanski odred. - ES 4, 1990, str. 385

Kamniško-zasavsko vojno področje. - ES 4, 1990, str. 386

Milica Kacin-Wohinz, šestdesetletnica. - ZČ 44, 1990, str. 461-462

Ob 80-letnici rojstva prof. dr. Metoda Mikuža. - ZČ 44, 1990, str. 125-126

Prve omembe Domžal v zgodovinskih virih. - Občanov priročnik. Domžale 1990, str. 77-78

Strokovno-sindikalno gibanje na Slovenskem od leta 1868 do 1. svetovne vojne. - Ljubljana 1990. 75 strani

Ocena: Milica Kacin-Wohinz, Prvi antifašizem v Evropi. Primorska 1925-1990. - ZČ 44, 1990, str. 651-652

Ocena: Razprave o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923. Dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ. - ZČ 44, 1990, str. 650-651

Bogat Ravnikarjev prispevek k ohranitvi zgodovinske podobe domžalske občine. - Katalog spominske razstave Toneta Ravnikarja. Domžale 1991

Kisovec. - ES 5, 1991, str. 76 (soavtor)

Kmetstvo-delavska zveza. - ES 5, 1991, str. 131

Količevo. - ES 5, 1991, str. 201 (soavtor)

Kostanj. - ES 5, 1991, str. 324

Ob sedemdesetletnici Delavske zbornice. - Delavska enotnost 23.12.1991

Uspešna prizadevanja sindikatov in socialnodemokratskih predstavnikov v slovenski vladi v letih 1918 in 1919 za izboljšanje socialne zakonodaje. - Delavska enotnost 29.11.1991

Ustanovitev delavske zbornice za Slovenijo in značilnosti prvega desetletja njenega delovanja. - V: Delavske zbornice, kolektivne pogodbe in soupravljanje. Ljubljana 1991. Str. 5-27 (Objavljeno tudi v: Delavska enotnost 29.11.1991)

Volitve v Delavsko zbornico za Slovenijo leta 1926. - ZČ 45, 1991, str. 269-290

Kresnice. - ES 6, 1992, str. 10 (soavtor)

Krtina. - ES 6, 1992, str. 56 (soavtor)

Limbarska gora. - ES 6, 1992, str. 187 (soavtor)

Litija. Zgodovina. - ES 6, 1992, str. 212 (soavtor)

Ljubljanska oblast. - ES 6, 1992, str. 258
Ljudski glas (1919-21). - ES 6, 1992, str. 292
Mariborska oblast. - ES 6, 1992, str. 409
Strokovno - sindikalno gibanje na Slovenskem 1868-1941. - Zgodovina v šoli 1992, št. 2, str. 16-22

Die christlichsozialistische Gewerkschaftsorganisationen in Slowenien 1918-1941. - Österreichische Osthefte (Wien) 35, 1993, str. 441-473

Marinček, Tone. - ES 7, 1993, str. 2
Medstrokovni odbor. - ES 7, 1993, str. 51-52
Mengeš. - ES 7, 1993, str. 68
Mengeško-moravska partizanska četa. - ES 7, 1993, str. 68

Menina. - ES 7, 1993, str. 69
Mikuž, Metod. - ES 7, 1993, str. 139-140
Molek, Jakob. - ES 7, 1993, str. 210
Moravče. - ES 7, 1993, str. 216
Moravska dolina. - ES 7, 1993, str. 218 (soavtor)
Motnik. - ES 7, 1993, str. 227 (soavtor)
Narodna strokovna zveza. - ES 7, 1993, str. 306
Narodna vlada Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani. - ES 7, 1993, str. 307-308

Narodni delavec (1908-11). - ES 7, 1993, str. 309
Narodni socialist. - ES 7, 1993, str. 316
Narodno socialna zveza. - ES 7, 1993, str. 333-334
Nedog, Alenka. - ES 7, 1993, str. 349
Neodvisni sindikati. - ES 7, 1993, str. 404

Prizadevanja za avtonomijo Slovenije v jugoslovanski državi od njene ustanovitve do vidovdanske ustave 1918-1921. - Zgodovina v šoli 1993, št. 1, str. 3

Propad slavninarske industrije in razvoj novih industrijskih panog na domžalskem območju 1918-1941. - ZČ 47, 1993, str. 425-437

Ocena: Radičev sabor 1927-1928. - ZČ 47, 1993, str. 602-604

Delovanje samouprave ljubljanske in mariborske oblasti, edini uspeh avtonomističnih prizadevanj po vidivdanski ustavi. - Zgodovina v šoli 3, 1994 str. 11-17

Domžale. Turistični prospekt. - Domžale 1994
Nova pravda. - ES 8, 1994, str. 22

Oktroirana ustava. Ustava Kraljevine Jugoslavije 1931. - ES 8, 1994, str. 118-119

Pečar, Maks. - ES 8, 1994, str. 284

Prizadevanja za avtonomijo Slovenije od ustanovitve jugoslovanske države do kraljeve diktature (1918-1929). - ČZN 65, 1994, str. 77-95

Stavkovno gibanje konec leta 1918 na mariborskem območju in vloga strokovnih-sindikalskih organizacij v boju za severno mejo. - ČZN 65, 1994, str. 317-326

Ustanovitve socialnodemokratskega tajništva leta 1905 v Trstu. Začetek novega obdobja v slovenskem strokovnem-sindikalskem gibanju. - Annales (Koper) 5, 1994, str. 227-240

Ocena: Anka Vidovič-Miklavčič, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom. - ZČ 48, 1994, str. 277-279

Ocena: France Filipič, Ob razpotjih zgodovine. - ZČ 48, 1994, str. 588-589

Spremna beseda k ponatisu Zgodovinskega časopisa 29/1975, št. 3-4. Ovitek ponatisa ZČ 3-4/1975. Ljubljana 1995

Nataša Stergar

GORIŠKI LETNIK – ZBORNİK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Juljski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, SI-65001 Nova Gorica.

O ČEM SMO PISALI . . .

. . . pred štirimi desetletji?

Maja 1561 so se napadi obnovili in eden prvih je veljal zopet Kranjski. Dne 8. maja je okoli 1800 Turkov prekoračilo Kolpo in napadlo Kostel. Verjetno je bila obramba zelo slaba, ker 15. maja je bil obnovljen poziv deželni brambi, da mora na 3. in 4. svarilni strel pohiteti na določena ji mesta in sicer iz Gorenjske v Ljubljano, iz Dolenjske in Notranjske pa v Novo mesto.

(Stanko Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve tretjine 16. stoletja do bitke pri Sisku (1593), ZČ 9/1955, str. 43)

. . . pred tremi desetletji?

Davek od vrednosti nepremičnin, rent. kapitalov v družbah in od denarja, naloženega v zastavo ali na obresti, je bil odmerjen na 0,5% od vrednosti. Iz rent, vpisanih v napovedni knjigi iz leta 1518 (poznejši imenjski knjigi) se je vrednost računala tako, da so se te rente kapitalizirale s faktorjem 20: davek je torej znašal 10% imenjske rente. Ta davek naj bi zajel tudi cerkvene oblacije.

(Sergij Vilfan, Davčni privolitvi Kranjske za leti 1523 in 1527 in popis prebivalstva gospodstva Gradac iz teh let, ZČ 19–20/1965–1966, str. 220)

. . . pred dvema desetletjema?

Ko je bil avgusta 1879 imenovan grof Eduard Taaffe za ministrskega predsednika in je s tem prenehala doba liberalne vladavine, je bilo pričakovati, da si bodo tudi koroški Slovenci laže priborili narodno enakopravnost. Toda sprememba vlade na Dunaju ni niti najmanj omajala dominantne vloge, ki so jo igrali liberalci na Koroškem. To svojo vlogo so znali koroški liberalci, ki jih bolj točno moremo imenovati nemški nacionalisti, z vsemi razpoložljivimi sredstvi utrjevati in izgrajevati.

(Avguštin Malle, Koroški Slovenci v Taaffejevi dobi, ZČ 39/1975, št. 1–2, str. 139)

. . . pred desetletjem?

Namen reformiranega bančnega sistema v letu 1965, po ukinitvi družbenih investicijskih fondov, naj ne bi bila toliko reorganizacija bančnega sistema kot »postavitev novih odnosov v procesu družbene reprodukcije . . . , kjer bodo dominirali interesi gospodarstva«; pač v skladu z idejnimi koncepcijami, ki jih je ponovno postavil 8. kongres ZKJ, in s cilji gospodarske reforme, uradno sicer začete julija 1965, z nekaterimi ukrepi pa dejansko že leto poprej.

(Marjan Matjašič, Bančništvo na začetku gospodarske reforme 1965, ZČ 39/1985, št. 1–2, str. 81)

* * *

To in še mnogo drugega zanimivega branja poiščite v starejših zvezkih Zgodovinskega časopisa, ki jih vse dobite na upravi ZČ!

IN MEMORIAM

AKADEMIK PROF. DR. BRANISLAV ĐURĐEV

1908–1993

Izteкло se je življenje ene najmarkantnejših osebnosti povojnih jugoslovanskih zgodovinarjev. Akademik Branislav Đurđev je odšel tiho, skoraj neopazno. Bil je entuziast, ustvarjalec, iskalec znanstvene resnice, odlični organizator in predvsem Človek. Za njim je ostalo bogato znanstveno in publicistično delo.

Branislav Đurđev se je rodil 4. avgusta 1908 v Sremskih Karlovcih. Zgodovino in orientalno filologijo je študiral na Filozofski fakulteti Univerze v Beogradu, kjer je tudi diplomiral leta 1934. Kot odlični poznavalec turškega jezika je bil kmalu vključen v ekipo orientalistov, ki je začela že pred drugo svetovno vojno sistematično zbirati arhivsko gradivo v turških arhivih, predvsem v carigranskem arhivu Predsedništva vlade. To delo je nadaljeval tudi po drugi svetovni vojni. Po njegovi zaslugi je nastala neprecenljiva in izredno bogata zbirka mikrofilmanega turškega arhivskega gradiva. Šele na podlagi tega gradiva je bilo možno prevrednotiti mnoge pojave v zgodovini južnoslovanskih narodov pod turško oblastjo. Kmalu po začetku vojne v Bosni je pri nekem napadu agresorja na Sarajevo topovska granata zadela hišo, v kateri je imel svoj sedež *Orijentalni institut*. Pogoreli sta dragocena biblioteka in arhiv skupaj z dragoceno zbirko mikrofilmov. Uničeno je dolgoletno in požrtvovalno delo bosenskih turkologov in še posebej Branislava Đurđeva.

Branislav Đurđev je najplodnejši del svojega življenja preživel v Sarajevu, skoraj štirideset let. Najprej je delal v orientalnem oddelku *Zemaljskega muzeja* v Sarajevu. Leta 1950 pa je bil eden od pobudnikov ustanovitve samostojnega *Orijentalnega instituta* in postal njegov prvi direktor. Na tem mestu je bil vse do leta 1965. Pod njegovim vodstvom je postal inštitut ugledna znanstvena in raziskovalna ustanova, priznana doma in po svetu. Bil je prvi urednik odmevne revije *Prilozi za orijentalnu filologiju* ter pobudnik izdajanja turških virov v seriji *Monumenta turcica* (o *Orijentalnem institutu* in njegovih publikacijah sem napisal več poročil v *Zgodovinskem časopisu* in *Naših razgledih*). Veliko skrb je posvetil vzgoji mladih orientalistov, zgodovinarjev in jezikoslovcev. Po njegovi zaslugi sem bil dve leti (1954–1956) na specializaciji v *Orijentalnem institutu* v Sarajevu. Kot mentor me je vpeljal v probleme razvoja osmanske države ter mi pri študiju nudil vso pomoč. Hvaležen sem mu za njegovo naklonjenost.

Od ustanovitve univerze v Sarajevu je za *Filozofski fakulteti* predaval turško obdobje v zgodovini jugoslovanskih narodov. Njegova predavanja so bila zanimiva in življenjska. Po ustanovitvi *Akademije nauka i umjetnosti BiH* je bil izbran za prvega predsednika. *SAZU* pa ga je imenovala za zunanjega člana.

Po upokojitvi leta 1979 se je vrnil v ožjo domovino, v Novi Sad. Toda Sarajevo mu je tako priraslo k srcu, da ni mogel živeti brez tistega vzdušja, ki ga je nudilo sarajevsko okolje. Zato se je čez nekaj let ponovno vrnil med Sarajlije. Leta 1992 je doživel vojno. Sklenil je, da ostane v Sarajevu, kjer naj bi delil s someščani kruto usodo, ki jo je Sarajevu namenil napadalec. Dolgo je vztrajal na strani trpečega sarajevskega ljudstva. Težko bolnega so s pomočjo *UNPROFOR*-ja preselili v Novi Sad, kjer je odmaknjen od vojne vihre in zanj nerazumljenega dogajanja jugoslovanske krize v tihoti in osami umrl aprila 1993.

Z raznovrstnimi temami je bil prisoten v znanstvenem življenju na področju orientalistike in zgodovine južnoslovanskih narodov v času turške oblasti. Na osnovi turškega arhivskega gradiva je opravil nova temeljna raziskovanja in ponudil nove, izvirne poglede na mnoga zgodovinska vprašanja osmansko-turškega obdobja.

Za seboj je pustil viden pečat v razvoju jugoslovanske orientalistike in zgodovine. Odpiral je nove in nove teme in dajal spodbude za prevrednotenje nekaterih zastarelih pogledov na razvoj osmanske države in njenega sistema. Med posebno odmevne raziskave in rezultate znanstvenega dela Branislava Đurđeva spadajo študije o socialnem in razrednem značaju osmanskega fevdalizma s posebnim ozirom na vprašanje lastnine, nato o položaju posameznih družbenih razredov v času procesa osmanskega osvajanja Balkana in utrditve osmanske oblasti. Proučeval je vključevanje krščanskih spahij in vlaških knezov v osmanski fevdalni sistem ter se ukvarjal z vlogo vlahov v procesu kolonizacije. Posebno pozornost je posvetil študiju vloge srbske cerkve v času Nemanjičev in v času osmanske vladavine, ko je srbska cerkev sicer obdržala značaj fevdalne organizacije, bila pa eden najpomembnejših čuvarjev kulturne in moralne kontinuitete srbskega naroda. Med najob-

sežnejše in najpomembnejša dela Branislava Đurđeva spadajo študije o položaju Črne gore v času osmanske oblasti, v katerih je opozoril na nesprejemljivost dotedanjih romantičnih pojmovanj v zgodovinoписju. Velik delež odpade na Branislava Đurđeva pri pisanju mnogih poglavij iz turškega obdobja v II. delu *Zgodovine narodov Jugoslavije* (DZS, Ljubljana 1959). Velika je tudi zasluga B. Đurđeva, da je bilo veliko turškega arhivskega gradiva (kanun-name, defterji) objavljeno. Veliko kritičnih izdaj virov je pripravil sam ali s sodelavci, za mnoge izdaje je bil pobudnik. Proti koncu znanstvene kariere se je začel s strastnim pristopom ukvarjati s teorijo zgodovine. Bolj ali manj uspešno pa se je spopadel s teorijo marksizma in kritično obravnaval teze mnogih postmarksistov. Bil je aktiven udeleženec na mnogih znanstvenih in strokovnih posvetih, kongresih, simpozijih in okroglih mizah s področja zgodovine tako doma kot v tujini. Znan je bil predvsem zaradi ostrih polemičnih prispevkov, zato bo ostal v spominu sodobnikov kot zanimiva pa tudi kontroverzna osebnost.

Od 5. do 9. decembra 1972 je bil Branislav Đurđev gost oddelka za zgodovino ljubljanske *Filozofske fakultete*. Za študente je imel dvoje zanimivih predavanj: o položaju srbske cerkve in o nastanku črnogorskih plemen. Na članskem sestanku *Zgodovinskega društva za Slovenijo* pa je številne poslušalce pritegnil s svojimi pogledi na razvoj »družbenih formacij« v posameznih zgodovinskih obdobjih. V *Zgodovinskem časopisu* je objavil le en prispevek, o nastanku brdskih, črnogorskih in hercegovskih plemen v *Zwitterjevem zborniku* (ZČ XIX–XX, 1966, str. 187–195).

Zelo rad je Branislav Đurđev sodeloval s slovenskimi zgodovinarji pri raznih akcijah. Skupaj z akademikoma dr. Jorjo Tadićem in dr. Bogom Grafenauerjem je sestavljal ožjo redakcijo pri pripravi II. knjige *Zgodovine narodov Jugoslavije* (od začetka XVI. do konca XVIII. stoletja). O ožji redakciji mi je leta 1974, ko sva v Zenici sedela pri zajtrku v hotelu (oba sva namreč sodelovala na nekem simpoziju), dal naslednjo oceno: »Grafenauer ima ogromno znanje in vidi probleme, Đurđev daje ideje, Tadić ima pamet.« Le tako usklajen tim je lahko ustvaril delo, ki še dolgo ne bo preseženo.

Branislav Đurđev je bil primer poštenega znanstvenika, strpnega do drugače mislečih, vendar tudi kritičnega do vsega, kar ni bilo v skladu z znanstveno resnico.

Ignacij Voje

PROF. DR. JOSIP LUČIĆ

1924–1994

Nepričakovano se je pretrgala nit življenja *gosparu* prof. dr. Josipu Lučiću, ko se je 3. decembra 1994 mudil v svojem dragem Dubrovniku, kjer je iskal nove pobude za svoje raziskovalno delo. Bil je eden redkih hrvaških zgodovinarjev, ki je vse svoje življenjsko delo posvetil proučevanju dubrovniške preteklosti.

Prof. dr. Josip Lučić se je rodil 1. julija 1924 v Poličniku pri Zadru, vendar je njegov rod izhajal iz Župe pri Dubrovniku. To je bilo odločilno za življenjsko pot pokojnega Joze. Starši so se pozneje ustalili v Dubrovniku, kjer je Josip obiskoval klasično gimnazijo. Zgodovino je študiral na Filozofski fakulteti v Zagrebu in kot dopolnilni študij tudi klasično filologijo. Po diplomi leta 1952 je postal asistent na katedri za srednjeveško hrvaško zgodovino. Univerzitetne kariere kljub visoki strokovni usposobljenosti ni nadaljeval, ampak je od leta 1958 do 1972 poučeval zgodovino na raznih gimnazijah v Zagrebu. Kasneje se je odločil za znanstveno kariero in postal znanstveni sodelavec, pozneje svetnik na Odjelu za hrvaško povijest Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Doktoriral je leta 1964 iz teme *Ekonomsko društveni odnosi u dubrovačkoj Astareji*. Namestitev na znanstveni instituciji mu je omogočila, da se je z vso predanostjo in z vsem srcem posvetil proučevanju davne preteklosti srednjeveškega Dubrovnika. Habilitiral se je tudi kot univerzitetni učitelj in predaval na podiplomskem študiju v Zadru in Dubrovniku.

Opus Lučićevih samostojnih publikacij, razprav, člankov, ocen in izdaj virov je izredno obsežen in bogat. Razprave in članki so raztreseni po raznih revijah in zbornikih. Nekatere

razprave je uspel povezati v celoto in jih izdati v posebnih tematskih knjigah. Velik del pomembnejših Lučičevih knjig in izdaj virov sem ob izidu predstavil v *Zgodovinskem časopisu*.

Trajen spomenik si je Josip Lučič postavil z izdajami najstarejših ohranjenih arhivskih knjig in dokumentov Dubrovniškega arhiva. To je bilo potrebno izdajati tudi iz praktičnih razlogov, kajti te najstarejše notarske in kancelarske knjige so najslabše ohranjene, še pisane na papirju in večinoma težko čitljive. Najprej je začel v *Arhivskem vjesniku* objavljati v štirih nadaljevanjih posamezne dokumente (I. del, X. zvezek, 1967, str. 117–133; II. del, XIII. zvezek, 1970, str. 381–395; III. del, XV. zvezek, 1972, str. 55–68; IV. del, XVI. zvezek, 1973, str. 109–122), ki jih je odkril v raznih notarskih in kancelarskih knjigah kot priloge ali v raznih zbirkah listin. Nanašajo se na 13. stoletje in so bili doslej neznani. Prve knjige *Spisov dubrovačke kancelarije (1278–1282)* je leta 1951 pripravil za izdajo Gregor Čremošnik. To je bil začetek serije *Monumenta historica Ragusina*, ki jo je izdala JAZU. Po več kot tridesetletnem premoru je gradivo za drugo knjigo (1984) pripravil za tisk Josip Lučič (ocena v ZČ 39, 1985, str. 153–156) in s tem nadaljeval Čremošnikovo delo. V obeh knjigah so objavljene vse ohranjene notarske knjige prvega uradnega državnega notarja dubrovniške komunne Tomasina de Savere iz Reggie. Za tretjo knjigo *MHR* (1988) je J. Lučič pripravil za objavo edino ohranjeno kancelarsko knjigo Tomasina in knjigo njegovega naslednika Aca de Titullo (ocena ZČ 43, 1989, str. 457–459). V četrti knjigi *MHR* (1993) je objavil zapise notarja Andrija Beneše iz obdobja 1295–1301 (ocena ZČ 48, 1994, str. 579–580, žal je izšla po njegovi smrti). Josip Lučič je bil poleg Čremošnika eden redkih raziskovalcev dubrovniških arhivalij, ki je razreševal najtrše paleografske orehe. Bil je tudi odličen latinist. Bil je eden redkih zgodovinarjev, ki je obvladal izredno težko Beneševo pisavo in jezikovni stil. Ob predstavitvi IV. knjige *MHR* sem zapisal: »Želeli bi, da bi Josip Lučič nadaljeval z izdajanjem notarskih spisov tudi za 14. stoletje, predvsem pa da bi vsaj dokončal z izdajanjem knjig, ki jih je pisal Andrija Beneša«. Žal je smrt pretrgala obetavne načrte. Leta 1989 je ponovno izdal latinski tekst *Knjige odredaba dubrovačke carinarnice (Liber statutorum doane)*, vzporedno pa je objavil še hrvaški prevod (ocena ZČ 44, 1990, str. 136–138). S tem je ta pomemben vir dostopen širokemu krogu raziskovalcev dubrovniške preteklosti.

V svojih študijah se je Josip Lučič osredotočil predvsem na 13. in začetek 14. stoletja, čeprav je segel tudi v kasnejša obdobja. Še pred objavo disertacije »*Prošlost dubrovačke Astoreje*« (ocena ZČ 26, 1972, str. 164–167) je v ZČ objavil eno od poglavij »*Agrarno-proizvodni odnosi u okolici Dubrovnika – do polovine XIV. stoljeća*« (XXII, 1968, str. 61–96). Pri raziskavah preteklosti Astoreje je pritegnil nekatere moderne zgodovinske metode. Poleg arhivskega gradiva je upošteval rezultate toponomastike, arheologije in terenskega proučevanja. Josip Lučič je sodeloval pri projektu celotnega prikaza dubrovniške zgodovine, ki pa je žal ostal le torzo. V II. delu je obdelal »*Povijest Dubrovnika (od XIII. stoljeća do 1205)*«, Zagreb 1972. Zadal si je tudi nalogo, da v posebni knjigi »*Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV. stoljeća*« (Zagreb 1973; ocena ZČ 34, 1980, str. 391–402) prikaže vrste in razvoj obrti, položaj obrtnikov, obseg proizvodnje in širino njenega tržišča. Izvenmestnemu teritoriju dubrovniške komunne je posvetil posebno pozornost. Številne razprave o razvoju Konavelj, Župe, Primorja, Pelješca in otokov je strnil v knjigi »*Iz prošlosti dubrovačkog kraja u doba republike*« (Dubrovnik 1990; ocena ZČ 46, 1992, str. 274–275). Knjiga »*Dubrovačke teme*« (Zagreb 1991) predstavlja prav tako izbor različnih razprav. V njih so zbrani prikazi dubrovniških političnih in kulturnih razmer od 12. do 16. stoletja in študije o položaju, vlogi in povezavi Dubrovnika z drugimi mesti v jadranskem prostoru ter na področju Sredozemlja od 7. do 14. stoletja. Koristna bo kot priročnik knjižica »*Dubrovački ljetopis od osnutka do danas*« (Zagreb 1988).

Josip Lučič je bil eden od ustanoviteljev Društva Dubrovčana i prijatelja dubrovačkih starina u Zagrebu, ki je bilo pod njegovim vodstvom zelo aktivno in delavno. To društvo je začelo izdajati revijo *Dubrovački horizonti* (prikaz ZČ 45, 1991, str. 335–339; XXII. letnikov, 30 števil). Pod njegovim urednikovanjem so se *Dubrovački horizonti* razvili v pestro in bogato revijo, v kateri so objavljene tudi zanimive zgodovinske teme.

Josip Lučič je bil na razne načine povezan s slovenskimi zgodovinarji in posebej z oddelkom za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani in z menoj osebno. Ko sem leta 1952 začel zbirati gradivo v Dubrovniškem arhivu za disertacijo, mi je ponudil svojo sobo pri starših v Dubrovniku. Deset let sem skoraj vsako leto, po mesec ali dva, užival gostoljubje njegovih staršev. S tem so mi bili ustvarjeni odlični pogoji za delo v Dubrovniškem arhivu. Ko je nastopil službo asistenta, je začutil potrebo po stikih z oddelkom za zgodovino. Sredi petdesetih let je dal pobudo za prvi obisk zagrebških študentov zgodovine v Ljubljani. Ta njegova pobuda je naletela na ugoden odmev in posledaj smo redno izmenjevali obiske študentov odsjeka za povijest in oddelka za zgodovino. Ko sem spomladi leta 1978 vodil študente na ekskurzijo po Črni gori, smo se na povratku za nekaj dni

zaustavili tudi v Dubrovniku. Slučajno smo na Stradunu naleteli na Josipa Lučića, ki je bil študijsko v Dubrovniku. Bil je takoj pripravljen prevzeti strokovno vodstvo pri ogledu dubrovniških znamenitosti. Pri razlagi je bil enkrat in nepozaben. Študentje so uživali ob njegovih ekskurzijah po dubrovniški preteklosti.

Za vse te redne stike, včasih le slučajna in bežna srečanja sem pokojnemu gosparu Josipu Lučiću od srca hvaležen.

Ignacij Voje

IVAN OČAK

(1920–1994)

Marca 1994 smo prejeli iz Zagreba presunljivo vest, da je sredi znanstveno-raziskovalnega dela umrl hrvaški zgodovinar prof. dr. Ivan Očak, mednarodno priznani raziskovalec stalinskih čistk.

Dr. Ivan Očak je bil rojen 1920. leta. Srednjo šolo je končal v Zagrebu. V času druge svetovne vojne je sodeloval v antifašističnem boju (1941–1945) jugoslovanskih partizanov. Po spletu življenjskih okoliščin ga je pot vodila v Sovjetsko zvezo (tja je bil poslan na zdravljenje) tik pred izbruhom jugoslovansko-sovjetskega spora v času Informbiroja. V danih okoliščinah je ostal v Moskvi, se odločil za študij zgodovine in diplomiral na Zgodovinski fakulteti Univerze »Lomonosov«. Tu je končal tudi postdiplomski študij, odbranil doktorsko disertacijo in več kot dvajset let predaval »zgodovino Jugoslavije« na katedri za zgodovino Južnih in Zahodnih Slovanov ter se problemsko usmeril v proučevanje vpliva Oktobra na razvoj delavskega in komunističnega gibanja v Jugoslaviji med obema vojnama.

Dr. Očak je – kot univerzitetni profesor – vseskozi trmasto vztrajal na stališču, da ni zgodovinskega raziskovanja brez preučevanja arhivskega gradiva. V času Hruščove ere je bilo njegovi zahtevi ugodeno; dovoljeno mu je bilo delo v moskovskih arhivih, in to na gradivu, ki se je nanašalo na jugoslovansko zgodovino. To je bila prelomna točka v njegovem raziskovalnem delu, saj se je smelo osredotočil na povsem novo in neraziskano temo, ki se mu je ponudila ob pregledovanju arhivskega gradiva – na proučevanje »usode« jugoslovanskih emigrantov (komunistov) v Sovjetski zvezi, ki so »izginili« v stalinskih čistkah in bili (po XX. kongresu KPSZ) v večini primerov rehabilitirani. Rezultat njegovega raziskovalnega dela je obsežen opus, ki obsega prek dvesto znanstvenih del (od teh je dvajset knjig), ki so bila objavljena v Sovjetski zvezi, Bolgariji, Poljski, bivši Jugoslaviji in Hrvaški.

Po vrnitvi v Zagreb v sedemdesetih letih je dr. Očak delal kot znanstveni svetnik na Zavodu za hrvatsko zgodovino pri Filozofski fakulteti Univerze v Zagrebu. Še naprej je vztrajno raziskoval svojo »življenjsko temo« in objavil vrsto del. Na tem mestu naj omenimo samo najodmevnejše: *Jugoslaveni u Oktobru*, Moskva-Beograd 1967; *U borbi za ideje Oktobra. Jugoslavenski povratnici iz Sovjetske Rusije (1918–1921)*, Zagreb 1976; *Jugoslavenski Oktobarci. Likovi i sudbine*, Zagreb 1979; *Vojnik revolucije. Život i borbeni put Vladimira Čopića*, Zagreb 1980; *Krleža – Partija. Miroslav Krleža u radničkom i komunističkom pokretu 1917–1941*, Zagreb 1982; *Braća Cvijići*, Zagreb 1982; *Jugoslavenski emigranti iz SAD u SSSR-u*, Zagreb 1985; *Gorkić. Život, rad i pogibija*, Zagreb 1988; *Afera Diamantstein. Prvi antikomunistički proces u Kraljestvu Srba, Hrvata i Slovenca (1919)*, Zagreb 1988. Zadnje objavljeno delo prof. Očaka nosi naslov »Hrvatsko-ruske veze« (Zagreb 1993); nedokončano pa ostaja žal njegovo poslednje delo o kontroverzni osebnosti jugoslovanskega komunističnega gibanja *Andriji Hebrangu*, kateremu je posvetil v zadnjih letih vso raziskovalno vno.

Z dr. Ivanom Očakom smo izgubili ne samo pomembnega raziskovalca jugoslovanskega delavskega in komunističnega gibanja med obema vojnama in stalinskih čistk med jugoslovansko (komunistično) emigracijo v Sovjetski zvezi, temveč tudi odličnega poznavalca moskovskih arhivov in ne nazadnje tudi pomembnega sodelavca v novem mednarodnem projektu »Kominterna«, ki poteka pod okriljem Mednarodnega inštituta za socialno zgodovino v Amsterdamu. Med nami pa ostaja še naprej s svojimi pomembnimi izvirnimi deli, s katerimi ni samo rekonstruiral in osvetlil življenjskih usod tistih protagonistov, ki so še do nedavnega bili »zamočani« in označeni kot »izdajalci« v vrstah jugoslovanskega in mednarodnega komunističnega gibanja, temveč nam je pomagal tudi globlje razumeti stalinske metode obračunavanja in fizičnega likvidiranja političnih nasprotnikov v lastnih (komunističnih) vrstah.

Avugst Lešnik

POLEMIKA

BOBNEČA GRANDIOZNOST DISKVALIFIKACIJ IN NIČ ODGOVOROV
(ZA ZDAJ?)

Naj mi g. Granda oprostí, ker nisem uvidel, da je bilo njegovo pisanje v ZČ-u 4/93 mišljeno kot poročilo, ne pa ocena. Iskreno povedano – izgledalo ni ne prvo ne drugo, pač pa je spominjalo na jeremijade strankarskih strastnežev, ki jih je dnevno časopisje sicer polno, vendar v strokovno glasilo zgodovinarjev ne sodijo. Grandovo reakcijo na mojo polemiko bi se dalo uvrstiti v rubriko »diskvalifikacije in etiketiranja«, saj sta za njegovo pisanje tudi tokrat značilni izrazita lahkotnost izrekanja »sodb« in odsotnost utemeljitev.

Sicer sem se pa ob branju njegovega pisanja v zadnjem ZČ-u spomnil lanskega zborovanja zgodovinarjev. Tam je nekoga izmed kolegov – ne vem, kako se piše – po koncu enega od referatov nekoliko zaneslo. Zahteval je mikrofón in potem, ko ga je dobil, začel predavatelja in vodstvo zmerjati s prorežimskimi zgodovinarji, trdil je, da so njihove trditve lažne, da so podkupljeni, da govorijo same neumnosti, dvomil je v njihovo moralo... Ko so ga vprašali, zakaj tako misli, ni bilo slišati nobene utemeljitve, le razburjeni mož je svoja »izvajanja« še zaostрил. Enako je bilo tudi med odmorom – ljudje so ga spraševali, zakaj je izustil tako »močne« ocene, kakšni so pravzaprav njegovi argumenti, a razkačeni človek je le nepovezano in čedalje bolj ogorčeno govoril o zarotah, boljšečevih, nevednosti, neznanju... Misli sem si, da ima pač ta kolega slab dan in da je sreča, ker se z vsemi ostalimi zgodovinarji da debatirati mirno, strpno in argumentirano. Vendar g. Granda s svojim primerom dokazuje, da zgoraj omenjeni izpad ni osamljen ter da so dolga leta totalitarizma in enoumnega sistema nekaterim verjetno res zapustila neizbrisne travme. V svojem odzivu se Granda ukvarja izključno z menoj osebno. Obregne se ob moje ime, potem me razglasi za nezmožnega trezne presoje, zelo se ograjuje od moje morale, ugiba o mojih političnih nazorih, začrta skrajne meje moralnih, kulturnih in strokovnih obzorij, ki jih po njegovem še zmorem doseči, pisanje, s katerim sem mu ugovarjal, postavlja v zvezo z beograjsko vrhovno komando... Vrh u vsega pa ob vseh svojih »grandioznih« ugotovitvah pri mojih interpretacijah odkriva elemente paranoje! Poudari tudi, da ne vem, kaj beseda konsenz pomeni in iz polemike razbere, da ne poznam političnih strank in ustroja cerkve na Slovenskem (pri tem obžalujem lapsus, ki se mi je prikradel zaradi prevelikega spoštovanja do dr. Antona Bonaventure Jegliča, ki sem ga povišal iz škofa v nadškofa). Kaj g. Grandi beseda konsenz predstavlja, je nejasno, prav tako kot njegovi ostali »očitki«. O vprašanjih, ki sem mu jih zastavil, pa prav nič – to še vedno ostajajo nepredirne skrivnosti, ki jih molčeči Granda ljubosumno varuje. Potrpežljivo mu nekatera od vprašanj ponavljam – morda se bo dalo iz misteriozne Pitije v drugo spraviti kaj bolj dorečenega:

– Zakaj je bila enotnost Slovencev »neverjetna« (=nenavadna, posebna?) in v čem je bila bolj »neverjetna« kot npr. enotnost Hrvatov, Bosanskih Muslimanov, Slovakov, Makedoncev, Čečenov...?

– Zakaj je skrb Slovencev za svoj jezik in kulturo »neverjetna« in zakaj si Granda misli, da se tovrstna skrb lahko razloži z »željo o svobodni Sloveniji«?

– Kaj g. Granda hoče povedati z izrazi kot sta »svobodna Slovenija« oz. »slovenske sanje«? Ali s tem misli neodvisno državo Slovenijo in – če je tega mnenja – kateri znameniti Slovenci so se po njegovem za to zavzemali (pri tem seveda ne šteje najnovejša doba od začetkov »slovenske pomladi«)?

Predvsem pa:

– **Kateri** so tisti »nekateri« slovenski zgodovinarji, ki Jugoslavijo »vsiljujejo kot zgodovinsko nujnost, predpogoj za nastanek svobodne in neodvisne Slovenije« in ki so s tem – po Grandovih besedah – zapustili področje zgodovinske stroke ter zašli v politiko?

Če se Grandi ne zdi vredno odgovarjati meni, je pojasnila vsekakor dolžan bralcem ZČ-a. V primeru, da bodo njegov odgovor zopet same diskvalifikacije, bo s tem dokazal, da se izmika.

Kljub vsemu pa verjamem, da bo g. Granda našel dovolj moči in poguma, da doreče vsaj nekatere izmed trditev, ki so se mu zapisale v ZČ-u 4/93.

Dragan Matić

POJASNILO BRALCEM ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Jalov posel je dopisovanje s človekom, ki ne dojema niti lastnega pisanja. Žal ugotavljam, da je blatenje ljudi, s katerimi se idejno ne strinja, njegova največja (edina?) vrlina. Za strokoven pogovor v naši osrednji reviji je potrebna vsaj minimalna toleranca in približno enaka raven poznavanja materije. Zastavljena vprašanja so žalostna podoba avtorja, ki si jemlje pravico izterjevati dolgove v imenu naše osrednje revije. Nobenega sočutja nimam do njegovih bolečin zaradi razpada SFRJ in njenega političnega sistema, izkazane prave podobe JLA – »kovačnice bratstva in enotnosti«, zmanjšane vloge »avantgarde delavskega razreda« ... Svojo prizadetost zaradi nastanka slovenske države bo moral reševati sam, ker je to njegov, ne pa moj problem. Poslednja stvar na tem svetu, ki jo mislim početi, je zagovarjanje mojih stališč do slovenske pomladi in Slovenije. Zadnji, ki so to zahtevali, so bili na orožnih vajah oficirji JLA, ki kažejo danes svojo kulturo v Bosni. Ker se je bati, da bo v nadaljevanju diskusije g. Matić zapisal, da piše o meni neumnosti »zaradi prevelikega spoštovanja« (neznanje in nerazumevanje ni lapsus!), tega pa si ne želim, niti ne potrebujem, ostajam pri že zapisani misli, da naju ločijo razdalje, ki jih je mogoče meriti le v svetlobnih letih.

Stane Granda

SLOVENSKA MATICA, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 8,
pp. 458, tel.: (061) 12-63-190

je jeseni 1994 med svojimi publikacijami izdala tudi tri za zgodovinarje posebej zanimive knjige, ki jih člani Zveze zgodovinskih društev Slovenije lahko kupijo po članskih cenah SM:

Andrej Vovko
MAL POLOŽI DAR . . . DOMU NA ALTAR

»Portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918«, torej od ustanovitve CMD do razpada Avstro-Ogrske, je berljivo napisan prikaz slovenskih prizadevanj, da bi z vztrajno in domiselno nabiranimi prostovoljnimi prispevki vzdrževali slovenske šolske zavode, posebej še v narodno najbolj ogroženih obrobni pokrajinah.

Lojze Ude
MOJE MNENJE O POLOŽAJU

»Članki in pisma 1941–1994« (v uredništvu in s spremno besedo Borisa Mlakarja) kažejo znanega narodnega delavca kot »kritičnega spremljevalca Osvobodilne fronte«, saj si je Lojze Ude upal odkrito nasprotovati vrsti potez (partijskega) vodstva OF, sprožil je tudi akcijo za premirje med obema taboroma državljanske vojne – in ostal živ, a od petdesetih let odrinjen na rob družbe.

Vladimir Ribarič
POTRESI V SLOVENIJI

»Ob stoti obletnici velikega ljubljanskega potresa« je podnaslov pregledno in poljudno napisane knjige našega uglednega naravoslovca, ki poleg uvodnih poglavij o mitih in realnosti potresov predstavlja pomembnejše potrese v Sloveniji in njenem sosledstvu od leta 792 dalje, posebej pa prikaže tudi stoletni razvoj slovenske seizmologije.

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

STOLETJE GOSPODARSKIH SPREMOMB V SLOVENIJI IN PRELOMNICE 1918 – 1945 – 1991

Posvetovanje Zveze ekonomistov Slovenije in Inštituta za novejšo zgodovino,
Celje, 8. marca 1995

Interdisciplinarnost je v našem zgodovinopisju že leta in leta velika potreba. Ne gre za modno muho, čeprav tudi te ne gre zanemariti, ampak za spoznanje, da bo le po tej poti mogoče napredovati na področjih, za katera so zgodovinarji slabše usposobljeni, so pa nujni sestavni del celostne podobe naše preteklosti. Že pred leti je bilo v takratni Raziskovalni skupnosti Slovenije sprejeto načelo, da mora vsaka znanstvena disciplina skrbeti za proučevanje lastne zgodovine. Marsikaj je bilo narejenega, zlasti na področju medicine, veterine in tehnike. Najslabše pa je glede ekonomije, ki jo je prevladala ahistoričnost, zlasti glede starejših obdobj. V bistvu tudi ekonomija ne more brez poznavanja vsaj bližnje preteklosti, ker sicer ni analiz. Zgodovinarji slednje cenijo in jih, vsaj nekateri, tudi prebirajo, ni pa to tisto, kar od njih potrebujejo. Mnogo prerano umrli Toussaint Hočevar je bil tu velika izjema, saj se je kot ekonomist loteval temeljnih vprašanj in prelomnih trenutkov naše preteklosti.

Dosedanje izkušnje interdisciplinarnega sodelovanja so zelo različne. Ni mogoče trditi, da zaprošenih za sodelovanje preteklost ne zanima, problem je v tem, ker ti pogosto sami premalo poznajo splošno zgodovino ali pa zgodovinarjem ne zaupajo. Nekoliko skrajšen, ne pa edini primer, je neki pokojni cestni strokovnjak, ki nam je namesto elaborata o gradnji cest nosil »lastna« dognanja o političnih razmerah v Ilirskih provincah. Neznanje »splošne« zgodovine ali mogoče nezaupanje do zgodovinarjev je bilo malo čutiti tudi na celjskem posvetovanju.

Poskus spraviti zgodovinarje in ekonomiste za isto mizo ni nov. Žarko Lazarevič in Neven Borak, bila sta pglavitna organizatorja in duši prireditve, sta skušala takšno zamisel izpeljati že ob simpoziju *Podjetništvo na Slovenskem*, ki je bil 1994. leta.¹ Takrat so ekonomisti zatajili, tokrat pa so se v veliki meri meri posvetovanja udeležili. Zadržana sta bila le Jože Mencinger in Bogomir Kovač. Njuno odsotnost je bilo zelo čutiti in bilo bi zelo primerno, da bi napovedani zbornik prinesel vsaj njuna referata.

Program celjskega posvetovanja je bil zastavljen tako vsebinsko kot organizacijsko zelo ambiciozno. Na vabilu so bili napovedani naslednji referati: Jasna Fischer, Slovenska gospodarska bilanca ob vstopu v Jugoslavijo; Mojca Novak, Periferna agrarna transformacija: Primer Slovenije in centralne Srbije; Jože Mencinger, Slovenska gospodarska bilanca ob koncu druge svetovne vojne in ob razpadu Jugoslavije; France Križanič, Gospodarska uspešnost slovenskih vlad; France Kresal, Socialna politika v Sloveniji do druge svetovne vojne; Dušan Kidrič, Socialna politika v Sloveniji po drugi svetovni vojni in v lastni državi; Zarjan Fabjančič, Ekonomska vloga države v Avstro-Ogrski, Jugoslaviji po prvi in drugi svetovni vojni in v Sloveniji; Žarko Lazarevič, Obrat proti jugu: Ukrepanje ob vstopanju v jugoslovanski gospodarski prostor; Jože Prinčič, Podržavljenje zasebnega premoženja v Sloveniji po drugi svetovni vojni; Maruša Zagradnik, Procesi podržavljenja premoženja v Slovenskem Primorju; Zdenko Čepič, Spreminjanje lastniške strukture v kmetijstvu po drugi svetovni vojni; Bogomir Kovač, Primerjava procesov lastninskega preoblikovanja podjetij: »nacionalizacije« in »nostrifikacije«, podržavljenje, združeno delo in današnji procesi; Neven Borak, Načrti za zamenjavo denarja in denarne reforme v prevratnih obdobjih; Oto Norčič, Pogledi na vlogo lastnine; Franjo Štiblar, Pogledi na ureditev bančnega sistema in Miran Mihečič, Pogledi na upravljanje. Zaradi odsotnosti nekaterih zgoraj omenjenih referentov in dopoldanske zadržanosti Novakove je prišlo do sprememb, ki so porušile zamišljene sklope: *Gospodarsko stanje ob državno političnih prelomih, Socialna politika in vloga države, Lastninske spremembe v 20. stoletju, Pogledi na preoblikovanje posameznih področij*. Vskočil je tudi prvotno nenapovedani Jure Perovšek, ki je govoril o *gospodarskih vprašanjih v Sloveniji neposredno po prvi svetovni vojni*. To je povzročilo le nekaj težav organizatorjem, bistvu posvetovanja pa ni škodovalo. Iz zgoraj navedenih dejstev ne izhaja le že omenjena ambicioznost simpozija, ampak kaže tudi določen politični naboj, saj je vrsta referentov neposrednih kreatorjev našega

¹ Podjetništvo na Slovenskem. Prispevki za novejšo zgodovino, 34, št. 1, 1994, glej tudi Eva Holz, Slovensko podjetništvo. Zgodovinski časopis 48, 1994, str. 119–120.

ekonomskega vsakdana ali pa drugače zelo zasidrana v političnem življenju. Slednje ni nič napačnega, še več, daje določen draž in upanje na veliko odmevnost napovedanega zbornika. To še zlasti poudarjam, ker čas referentom ni dopuščal, da bi predstavil svoje delo v celoti, ampak so to storili le s povzetki ali izseki. Zato je tudi to poročilo določen torzo.

Po uvodnih besedah *Boraka*, *Fischerjeve* in *Lazareviča* je začela prva referentka, ki je podala gospodarsko in družbeno strukturo slovenskega etničnega ozemlja 19. in začetka 20. stoletja. Opravila je nekakšno historiografsko bilanco, ki ji ni dopuščala ustavljanja ob sicer pomembnih podrobnostih, bil pa je dober prerez in primerno izhodišče za nadaljevanje. Referat *Fischerjeve* je bil statistično bogat, hkrati pa je pokazal, da si zgodovinarji znajo zastavljati vprašanja. Zelo pregleden in jasen je bil tudi *Lazarevič*, ki je nakazal, kje naj bi vskočili s svojimi interpretacijami ekonomisti. Zdi se mi, da bodo, tudi zaradi njegovega ekonomskega znanja, našli v njem kvalitetenega sogovornika. Njihovo eventualno skupno delo bi lahko dalo zelo obetavne rezultate. *Neven Borak* je presenetil z dejstvom, da je svoj referat zasnoval tudi na arhivskih virih. Ti so mu omogočili zelo zanimive ugotovitve o odnosu SNOS-a do denarnih vprašanj. Ta se je teh vprašanj lotil bolj kvalificirano, kot pa je bilo to storjeno 1991. leta. Veliko več pozornosti je bilo dano zaščiti slovenskega gospodarstva. To se ob zadnjih denarnih spremembah pri nas naj ne bi zgodilo, predvsem pa so bila zanemarjena dolžniško-upniška razmerja. *France Križanič* je našel veliko pohvalnih besed za čas velikih županov in deželnih vlad v stari ter Kraigherjeve in Kavčičeve v novi Jugoslaviji, zelo je bil prizanesljiv do Drnovška, kritičen pa do vrste drugih socialističnih in Peterletove vlade. Očital jim je, da niso bile kos krizam in niso znale pospešiti gospodarske rasti. V diskusiji, ki je sledila dopoldanskemu delu posvetovanja, zadnji referent ni bil deležen le pohval.

France Kresal, katerega rezultati so v našem zgodovinoписju premalo prisotni, je opozoril na velike dosežke, ki jih je delavstvo doseglo po prvi svetovni vojni. Čeprav je 1945. nastala delavska država, ni bilo takega revolucionarnega vrenja, pa tudi delavski dosežki so bili manjši. Zanj je čas med obema svetovnima vojnama tudi v pogledu socialne politike klasično obdobje kapitalizma pri nas. *Dušan Kidrič* se je zadržal predvsem pri naših ustavah po II. svetovni vojni. Ugotovil je prisotnost socialne politike, ki pa ni bila nikjer posebej opredeljena. Očital ji je, da ni imela pred seboj vsega prebivalstva, ampak le delavsko. Poleg izvrstnih grafikonov nam je njegov referat še posebno ostal v spominu zaradi poziva, da je pri nas treba nujno spremeniti (uvesti?) socialno politiko. *Fabjančič* je izhajal zlasti iz analiz državnih proračunov in državne regulacije v gospodarstvu. Pohvalne besede je našel za nekdanjo Avstro-Ogrsko, za kasnejše oblastnike pa ni našel pohvalnih besed. Posebno je bil kritičen do vlad v samostojni Sloveniji. *Jure Perovšek* ni našel pohval tudi za Državo SHS. Ta se je gospodarskih vprašanj sicer zavedala, vendar se jih je lotevala preveč neodločno. *Prinčič* je bil v svojem prispevku zelo kritičen do naše nedavne preteklosti, vendar ni težil po cenjenih efekti, ampak je ostal zgodovinarsko stvarjen. Slednje se mi zdi potrebno posebno izpostaviti, ker želijo nekateri danes svoje politično nestrinjanje z določenimi zgodovinskimi obdobji ponazoriti z norčevanji iz njih, kar je za naše zgodovinoписje ravno tako škodljivo kot apologija. Njegova kritika je bila predvsem usmerjena zoper dušitev privatnega sektorja, nedomišljene normativne akte, nesmiselne integracije in slabo gospodarjenje z državnim premoženjem. Referat *Maruške Zagradnik* je bil zaradi zapletenih odnosov z Italijo najbolj aktualen. Pokazala je vso prepletenost problematike in prepričljivo zavrnila vrsto italijanskih kritik in zahtev. Obžalovati moramo, da naši politiki ne cenijo strokovnjakov, ampak se naslanjajo predvsem na ljudi dvomljive vrednosti. Njen referat bi moralo zunanje ministrstvo takoj odkupiti.

Zdenko Čepič je opozoril na razkorak med ekonomskimi potrebami in političnimi cilji, ki so bili pri nas vselej primarni. Opozoril je na razlike med povojno agrarno politiko Jugoslavije in socialističnega bloka. Čeprav tu ni bilo slepega posnemanja, je ugotavljal, podobno kot *Prinčič*, da je poglobitve negativne učinke čutilo predvsem najširše prebivalstvo. Želje po deagrizaciji naših krajev so bile le preočitne. Kaj je hotela povedati *Mojca Novak*, podpisanemu ni bilo najbolj jasno. Kot sociologinja je uporabila seveda metode svoje stroke. Skromen čas ji ni dopuščal, da bi prestopila nivo tez. *Oto Norčič* je svoj referat zasnoval zelo na široko, zato je tudi on postal žrtev časa. Simpatični sta bili njegova primerjava Kreka in Žuna ter opozorilo na Jeraja in Tikača. Končal je z mislijo, da je lastnina sicer zelo pomembna, ključna pa je vendarle njeno upravljanje. Tudi *Franjo Štiblar* je moral ostati pretežno na nivoju tez, so pa bile nekatere že tudi kot take zelo provokativne. Očitno mu v gospodarstvu na nacionalni ravni zelo imponira biti prvi, kar je bila Slovenija na vrsti področij v nekdanji Jugoslaviji. Nekdo izmed navzočih ekonomistov ga je čudovito dopolnil, da je bistvenje biti doma glavni ali odločilni in da je to eno izmed bistev slovenske osamosvojitve kot tudi popotnica za Evropo. *Miran Mihelčič* je opozoril predvsem na pomen upravljanja, težavnost tega vprašanja in končal z nekaterimi konkretnimi mislimi o prihodnjem sodelovanju med zgodovinarji in ekonomisti.

Gornje poročilo je zaradi časovnih stisk referentov kot tudi dejstva, da vsi udeleženci nismo imeli na razpolago nekaterih vnaprej pripravljenih referatov, torzo. Kljub temu pa se naj bi iz njega videla prisotnost dveh pristopov k tematiki. Nekateri, zlasti na primer Lazarevič, so predvsem vabili k diskusiji, drugi, bila jih je kar večina, pa so zasledovali medsebojno informiranje. Čeprav sta oba pristopa koristna, pa bi se bolj opredelili za prvega. Mogoče je takšno stališče zaradi sodelovanja med obema vedama, ki je še v povojih, preuranjeno, zdi se mi pa edino perspektivno. Medsebojno podučevanje je seveda dobrodošlo, za znanstveni napredek pa bo to predvsem sodelovanje.

Stane Granda

KNJIŽNI CENTER C

61001 Ljubljana, Kopitarjeva ulica 2, telefon 061/302-695

1. Bojan Godeša: KDOR NI Z NAMI, JE PROTI NAM

Knjiga odgovarja na vprašanja, ki jih danes srečujemo na vsakem koraku in na vseh časopisnih straneh: Kako so se Slovenci razdelili med drugo svetovno vojno in kakšna je bila vloga ene in druge strani v osvobodilnem boju.

Pozornost je seveda, kot pove že naslov, namenjena izobražencem, ki so temu boju dajali poseben pečat in legitimiteto, saj so se vse strani potegovalle zanje – in nasprotno. Izobraženci različnih svetovnih nazorov so bili gibalna sila obeh taborov v času okupacije.

cena: 3.801 SIT

2. Aleš Gabrič: SOCIALISTIČNA KULTURNA REVOLUCIJA

Odbojce, ki ga v svoji knjigi obravnava Aleš Gabrič, je imelo daljnosežne posledice. Z ukinitvijo Agitpropa se je zamajala gotovost, dotlej utemeljena na konceptih in v osebnosti Borisa Zihlerla. Raziskave in analize v tej knjigi kažejo, da partija ni imela enotnega načela, kako naj obvladuje kulturno sfero. Posebej zanimiva je Gabričeva analiza razmerja med oblastjo in kulturniki, ki v nekaterih pogledih razkrije povsem neznane prvine in na podlagi skrbno zbranega arhivskega gradiva v povsem novi luči prikaže sicer znane dogodke.

cena: 4.305 SIT

3. Ana Kalc-Hafner, Samo Pahor, Lucijan Vovk: SLOVENCİ IN ITALIJA

Knjiga je timsko delo tržaških Slovencev, ki skuša na strnjen, jasen in vsakomur razumljiv način povzeti dogodke in podatke, ki pričajo, da je današnja slovenska zahodna meja rezultat kompromisa. Ta sicer ni mogel povsem zadovoljiti ne ene ne druge strani, bil pa je v danih okoliščinah najboljša možna rešitev. Vsi ti problemi že od nekdaj vplivajo na odnose med Slovenijo in njeno zahodno sosedo, še posebno težo pa dobivajo v času najnovejših evropskih povezav, zaradi česar je knjiga na moč aktualna.

cena: 1.491 SIT

* * *

Članom zgodovinskih in muzejskih društev Knjižni center C ob osebnem nakupu ali telefonskem naročilu na navedene cene daje **15-odstotni popust**, pri obročnem odplačevanju pa **10-odstotni popust**.

RAZPRAVE FILOZOFSKE FAKULTETE

1985

Janek Musek: Narava in determinanta zavestnega odločanja
 Štefan Kocijančič – Dragi Stefanija: Glosarij zbornika bratov Miladinovih
 Nataša Golob: Dvanajstero mesecev: Povezave in ikonografija likovnih in literarnih ciklov od pozne antike do renesanse

1986

Jelka Pirkovič: Zgodovina urbanih oblik Kostanjevice na Krki
 Tone Pretnar – Božena Ostromecka: Slovensko-poljski slovar – poskusni snopič
 Slovenci v evropski reformaciji
 Slovenski jezik v znanosti, 1

1987

Janez Höfler: O prvih cerkvah in pražupnijah
 Stane Bernik: Črnomelj, urbanistični, arhitekturni in spomeniškovarstveni oris
 Lokev skozi čas
 Ivan Stopar: Karolinška arhitektura na Slovenskem
 Iva Mikl-Curk: Rimska lončena posoda

1988

Etnološka stičišča, 1
 Gregor Kocijan: Slovenska kratka pripovedna proza 1892–1918, Bibliografija
 Irene Mislej: Janez Benigar

1989

Slovenski jezik v znanosti, 2
 Milena Horvat: Ajdovska jama
 Boris Paternu: Modeli slovenske literarne kritike. (Od začetkov do 20. stoletja)

1990

Janek Musek: Simboli, kultura, ljudje
 Andrej Ule: Filozofija Ludwiga Wittgensteina (Od traktata do filozofskih raziskav)
 Krešimir Nemec: Med literarno teorijo in zgodovino (razprave in eseji)
 Jože Pogačnik: Starejše slovensko slovstvo
 Paola Korošec: Alpski Slovani – Die Alpenlawen
 Ivan Stopar: Vojak, potepuh in vedutist Friedrich Bernhard Werner Silesius

1991

Ivan Stopar: Joseph Leopold Wiser pl. Berg, Ljubljanski vedutist, kaligraf in miniaturist
 Janez Sagadin: Razprave iz pedagoške metodologije
 Zoran Stančič, Vincent Gaffney: Napovedovanje preteklosti – uporaba GIS v arheološki študiji otoka Hvara – GIS approaches to regional analysis: A case study of the Island of Hvar
 Etnološka stičišča 3 – Ethnological Contacts 3 – Zbieznosci etnologiczne 3
 Dragi Stefanija: Osnovni frekvenčni slovar Nove Makedonije: Osnoven čestoten rečnik na Nova Makedonija
 Jože Koruza: Slovstvene študije

1992

Cvetko Butkovič: Razvoj glasbenega šolstva na Slovenskem, 1
 Franc Križnar: Slovenska glasba v narodnoosvobodilnem boju
 Dušan Nečak: Obisk preteklosti
 Maks Tušak: Risanje v psihodiagnostiki

1993

Andreja Vrišer: Noša v baroku na Slovenskem
 Jasna Makovec-Černe: Členitev po aktualnosti in besediloslovje. Bibliografija
 Rozina Švent: Bibliografsko kazalo Duhovnega življenja I–LX. 1933–1992

1994

Peter Štih: Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem
 Irena Gantar Godina: Neoslavizem in Slovenci
 Miha Javornik: Evangelij Bulgakova
 Maks in Matej Tušak: Psihologija športa
 Paola Korošec: Kulturno vrednotenje najdb z grobišča v Köttlachu pri Gloggnitzu
 Milica Bergant: Nove teme pedagoške sociologije in sociologije reforme šolanja

Razprave FF izdaja Znanstveni inštitut Filozofske fakultete univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, tel. 061/17-69-200, int. 201. Knjige lahko kupite z naročilnico ali pri prodajalcu knjig v avli fakultete in v Kulturno-informacijskem centru Križanke, Trg francoske revolucije 7, Ljubljana.

OCENE IN POROČILA

Georges Jean, **Pisava: spomin človeštva**. Ljubljana : DZS, 1994. 224 strani. (Zbirka Mejniki).

Konec leta 1994 je izdala DZS prvo serijo knjig v novi zbirki »Mejniki«. Naslovi so veliko obetali, saj naj bi knjižice pokrile mnoga področja, o katerih doslej v slovenščini nismo imeli še nič napisanega. Poleg tega pa jih odlikuje za slovensko knjigo še nenavadno nizka cena.

Med naslovi smo dobili tudi delo o zgodovini pisave Georgesja Jeana, plodovitega pesnika, pisatelja in publicista, ki je bil med leti 1967 in 1981 profesor lingvistike in semiologije na univerzi v Mainzu (v publikacije je napačno zapisano »Mainu«). Avtor nas pelje skozi zgodovino pisave od njenih začetkov pa do prvih tiskanih knjig. Začne s tehniko klinopisa, v kateri so napisani prvi piktogrami in ideogrami v zibelki civilizacije, v Mezopotamiji. Egipt je razvil drugačno pisavo in sicer hieroglif, tudi osnova za pisanje tu niso bile glinene tablice, temveč prevladujejo papirusni zviti. Pove tudi, da so imeli pisarji v teh zgodnjih civilizacijah posebno mesto, dotakne se začetkov pisave na Kitajskem, ki pa je bila dokončno izoblikovana že sredi 2. tisočletja pr.n.št. Revolucijo predstavlja izum črkopisa – torej en glas en znak. Začetki tega so pri Feničanih in Aramejcih, ki so živeli na področju današnje Sirije, vendar do grške pisave, kjer so začeli poleg soglasnikov zapisovati tudi samoglasnike, ne moremo govoriti o popolni črkovni pisavi. Grki so svojo civilizacijo razširili na domala vse Sredozemlje, tako se je razširila tudi pisava. V Italiji pa se je iz nje razvila latinica. Širitvijo Rimskega imperija se je po Evropi širila tudi latinica. V srednjem veku pa je bila pisava, pisanje in prepisovanje dolga stoletja monopol prepisovalcev, večinoma menihov, ki so delovali v samostanskih skriptorijih. Rokopise so umetelno okraševali iluminatorji. Nov trenutek nastopi z ustanovitvijo univerz, kjer študentje potrebujejo skripta – torej začno delovati cehi prepisovalcev ob teh ustanovah. Velika sprememba nastane v 15. stoletju, ko je natisnjena prva knjiga. Razvoja pisave s tem še ni konec, le širjenje tiska je hitrejšo, ljudje so bolj informirani, predvsem od 17. stoletja dalje, ko nastanejo prvi časopisi.

V zadnjih dveh poglavjih govori avtor o razreševalcih, ki jim je uspelo razvozlati stare pisave, nekatere – npr. etruščanska – pa še čakajo na to. Končno pa spregovori tudi o dokumentih, ki so bili napisani od najstarejših časov do danes. Obravnava pisanje raznih simbolov – črkovnih zapisov, not in kaligrafije, ki ima posebno mesto v zahodni in vzhodni civilizaciji.

Zavedam se, da je težko ocenjevati delo, če ne poznaš originalnega teksta, saj za mnoge pomanjkljivosti, ki jih bom navedla, ne morem presoditi, ali so le prevajalski spodrsrljaji (teh je kar precej) ali pa jih je zakrivil že avtor. Tem bolj bi bilo pomembno, da bi bilo takih napak čim manj, saj je knjiga prenatrpana s podatki do te mere, da tekst zgublja na preglednosti; brati jo od prve do zadnje strani je kar naporno. Verjetno bo svoj namen izpolnila predvsem kot priročnik – to tem bolj, ker imamo dodan izčrpen abecedni seznam pojmov, ki se v njej pojavljajo. Med nerodnimi formulacijami naj opozorim na nekatere, npr. str. 27: »prava pisava: najprej zato, ker skoraj v celoti upošteva govorjeni jezik, jezik, ki ga je bilo mogoče zopet rekonstruirati, če se je ohranil do današnjih dni kot koptščina« (?), na str. 64: »Y je bil dodan latinskemu črkopisu v 1. stol.pr.n.št.« – Y se v latinščini uporablja le kot izjema pri pisavi tujih, predvsem zemljepisnih imen – npr. Babylon. Na isti strani: »Rimljani so uporabljali velike črke na kamnu, male pa na drugih pisnih podlagah, papirusu ali voščenih tablicah« – prave male črke – semiunciale se začno šele v 5. stol.

Očitni prevajalski spodrsrljaji so pa npr. taki: str. 85 – ob sliki piše »peresnik« namesto peresnica, str. 93 »tiskalnica« namesto tiskarna, str. 175 – »1154 zgrajena v Španiji prva tovarna« namesto delavnica oz. še bolj papirni mlin. Najhujša napaka pa je nastala pri »Bibliografiji«, kjer so prevedeni tudi naslovi tujih del. Zagnan bralec, ki bo želel o obravnavani tematiki izvedeti več, bo namreč v knjižnicah zaman iskal dela kot so npr. Abelaneta »Znaki brez besed«, Hachette 1986 ali pa Chenga »Kitajska poetična pisava«, Seuil 1984 pa »Iz svinca, črnila in svetlobe«, 1982 itd. Smotno pa bi bilo npr. ob Epu o Gilgamešu zapisati, da ga je leta 1978 v slovenščini izdala Mladinska knjiga kot 5. zv. zbirke »Sivi Kondor«, ne pa citirati založbe »Berg International«.

Naj se ob koncu vprašamo, ali je bilo predloženo besedilo najustreznejše, kar so nam založniki lahko ponudili o zgodovini pisave. Žal moramo ugotoviti, da ni tako. Bolj bi si želeli dobiti ponatis knjige slovenskega avtorja Jara Dolarja »Spomin človeštva«, ki ga že dolgo ni na trgu. Ustreznejša, a res da skromnejša po obsegu in podatkih, a mnogo bolj sistematična je knjiga »Writing«, ki jo je leta 1993 napisala Karen Brookfield, vodja izobraževalne službe v British Library. Izšla je v popularni seriji »Eyewitness guides«, ki jo že leta prevaja Pomurska založba kot »Svet okrog nas« in smo v njej dobili že serijo popularnih, a visoko strokovnih del. Z angleškega področja naj naštejemo še knjižico avtorja Christopherja de Hamela, ki jo je izdal Britanski muzej »Scriber and illuminators«, o tej tematiki je sicer nedavno napisala odlično delo v slovenščini Nataša Golob »Srednjeveški rokopisi; Stavbarnice«. Med francoskimi

predlogami pa bi lahko izbrali tudi delo François Dupuigreneta Desroussillesa »Regards sur le livre: art histoire technique«, Editions du Sorbier – Bibliothèque Nationale, Paris 1992.

Ob koncu pa se nam zastavlja še eno vprašanje, zakaj so ovitek knjige Georgesa Jeana opremili z napisom »Arheologija«, saj so v njej obravnavana predvsem zgodovinska obdobja. Razlaga za to pa bi bila lahko le ena, ki pa verjetno ni botrovala temu napisu. Tako gledanje na knjigo, ne z vsebinskega, ampak predvsem z materialnega stališča – pisava v njej, papir, vezava, ilustracije – se v strokovni literaturi včasih poimenuje »arheologija knjige«.

Anja Dular

Dušan Kos, **Pismo, pisava, pisar**. Prispevek k zgodovini kranjskih listin do leta 1300. Ljubljana : Zgodovinski arhiv, 1995, 248 strani, 19 prilog. (Gradivo in razprave ; 14)

Dovolite, da se v tem trenutku najprej spomnim spoštovanega gospoda profesorja, akademika dr. Boga Grafenauerja, ki bi bil knjige, ki jo danes predstavljamo, nedvomno zelo vesel, pa žal ni več dočakal njenega izida.

Pisna bera na področju zgodovinskih pomožnih ved v slovenskem jeziku je žal še vedno zelo skromna. Zato smo še kako veseli najnovejše knjige kolega Dušana Kosa z naslovom *Pismo, pisava, pisar* in podnaslovom *Prispevek k zgodovini kranjskih listin do leta 1300*.

Namen svojega dela ter omejitve, ki si jih je pri pisanju določil, je avtor podrobno predstavil v Prologu (5–6). Svoje delo je posvetil **srednjeveški listini**, za katero pravi, da je »izjemen vir o kulturnih razmerah v določeni družbi, poslovnih in pisnih navadah, aplikaciji običajnih in kodificiranih prav v vsakdanjem poslovanju, značaju, mentaliteti in izobrazbi konkretnih pisarjev in avtorjev (!), organizaciji javne pismenosti, prepletanju različnih kulturnih tokov, vplivu socialne razdeljenosti vrhnjih slojev družbe na zapisovanje pravnih dejanj, različnosti takšnih dejanj nasploh, pa tudi estetskih pogledih na zapis in pisavo. Ali drugače, listina je za medievista eden najsijajnejših pisnih virov« (5).

Svoje delo je Dušan Kos posvetil **kranjskim srednjeveškim listinam**, ker je – zopet navajam avtorja iz njegovega Prologa – »nekdanja Kranjska ena redkih dežel v vzhodnoalpskem, oziroma srednje- in zahodnoevropskem prostoru, ki nima ne analitičnih, ne sintetičnih raziskav srednjeveških listin« (5). Avtor je torej na tem področju oral ledino, kar daje njegovemu delu poseben čar in seveda izjemno vrednost. Ker se je ozemlje Kranjske v preteklosti večkrat spreminjalo, se je Dušan Kos omejil na deželo v njenih modernih novoveških mejah.

Avtor v svojem delu ne obravnava vseh srednjeveških kranjskih listin. Časovno omejitev **do leta 1300** utemeljuje z dejstvom, da je »po letu 1300 prišlo do prave eksplozije pismenstva«, ki ga v takšnem analitičnem delu praktično ni mogoče obvladati v celoti.

Ko človek podrobneje pogleda vsebinsko zasnovo Kosove knjige, z veseljem ugotovi, da ne gre zgolj za suhoparno znanstveno razpravo, ampak za delo, ki je kljub zgoraj navedenim omejitvam zasnovano kot temeljno delo s področja diplomatike. To je knjiga, po kateri bodo s pridom segli vsi, ki jih ta tematika zanima. Predvsem pa bo dobrodošel priročnik študentom zgodovine in arhivistike.

Knjiga je razdeljena na pet poglavij in sicer govori **prvo poglavje o značaju kranjskih privatnih listin in pravnih dejanj v luči zgodovinskih in pravnih razmer** (7–14). V tem poglavju poda avtor definicijo privatnih listin, opozori na njihove posebnosti na Kranjskem, seznani nas z njihovimi medsebojnimi razlikami, s terminologijo, ki jo uporabljajo, ter s historičnim in socialnim okvirjem, v katerem so listine na Kranjskem nastajale. V nadaljevanju prvega poglavja nato podrobno analizira vsebinske oblike listin. V tem delu je polno izredno dragocenih podatkov in podrobnosti, ki osvetlujejo slovensko preteklost v srednjem veku do leta 1300. Ob teh, na videz skopih podatkih, začitimo živahen utrip verskega in cerkvenega, socialnega in družbenega, gospodarskega in političnega življenja srednjeveškega človeka na današnjem slovenskem ozemlju. Seznanimo se s pravno odvisnostjo naših prednikov do civilnih in cerkvenih oblastvenih struktur, z njegovo zaščito in tudi pregonom. Poglavje zaključuje avtorjeva analiza o jeziku listin in o prehodu z, v srednjem veku splošno uveljavljene latinščine, na živi – zaradi tujih oblastnikov tudi v naših krajih – nemški jezik.

Drugo poglavje spregovori o **prostoru in času**, v katerem so bile kranjske listine izdane (45–70). Dušan Kos najprej podrobneje spregovori o krajih, kjer so bila izvršena tista pravna dejanja, katerih priča in spomin so ohranjene listine. Nato se ustavi ob problemu datiranja listin, ki nemalokrat predstavlja resen problem za njihovega bralca. V tej zvezi je zelo koristen »koledar praznikov«, ki ga je Kos sestavil na podlagi opisne datacije v kranjskih listinah do leta 1300. Ti dve strani Kosovega priročnika (69–70) bi si morali vsi, ki delamo z listinami, kratko malo vlepiti kot neobhodnih pripomoček v Grotefendov Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit.

Tretje in četrto poglavje Kosove knjige pa imata na nek način značaj učbenika. V **tretjem poglavju** Dušan Kos podrobneje spregovori o **zunanjih značilnostih listin** (71–90), spregovori nam o pisnem materialu listin, o pisavi, ki se pojavi na teh listinah in o njihovem pečatanju. Poglavje zaključuje z dragocenimi podatki o noticah na hrbtni strani listine, ki med drugim pričajo tudi o sistemu arhiviranja srednjeveških listin pri nas.

Četrto poglavje govori o diktatu in notranjih značilnostih listin (91–184). To poglavje je najdaljše v knjigi in – poznavalci me boste popravili, če se morda motim – to poglavje lahko mirno ocenimo kot prvi sistematični tiskani učbenik diplomatike v slovenskem jeziku. Na vse podrobnosti tega dragocenega poglavja Kosove knjige v tako kratkem prikazu seveda ni mogoče opozoriti. Povem naj le, da gre za izjemen pripomoček vsem, ki se tako ali drugače poklicno bavimo s proučevanjem, urejanjem in hranjenjem naših srednjeveških listin.

Zadnje **peto poglavje** je posvečeno **pisarni, pisarju in notarju** (185–209). Gre za poskus rekonstrukcije uradov, v katerih so na Kranjskem listine nastajale in predvsem za poskus identifikacije posameznih pisarjev in notarjev, ki so raziskovane listine tudi napisali in jih formalno oblikovali. Avtor v svojem delu sicer ugotavlja, da na Kranjskem do leta 1300 ni bilo »nobene relativno organizirane skupine oseb, pisarjev in notarjev, ki bi sestavljali in pisali listine za nekega izstavitelja v lastnem stilu« (185). Je pa na tako majhnem prostoru, kot ga v geografskem pogledu predstavlja Kranjska, zasledil presenetljivo veliko število pisarjev, ki so prišli od drugod in so po svoji službeni dolžnosti nato napisali to ali ono listino na ozemlju današnje Kranjske. To velja za pisarje oglejskih patriarhov, ki so bili duhovni gospodje slovenskega ozemlja vse do Drave, nekaj časa pa tudi svetni gospodje dela slovenskega ozemlja. To velja za pisarje freisinških škofov, ki so imeli svojo obsežno posest na Kranjskem s sedežem v Škofji Loki. To velja za pisarje briksenških škofov, zaradi njihove blejske posesti; za pisarje andeških grofov, ki so imeli središče svoje posesti v Kamniku, za pisarje vojvod Spanheimov, ki so bili na Kranjskem prisotni od 11. stoletja dalje, od srede 13. stoletja dalje pa so bili celo kranjski deželni gospodje; to velja za pisarje češkega kralja Otokarja II., tirolskih, goriških, ortenburških in vovbrških grofov, svibenskih gospodov in svobodnih Turjaških; to velja za pisarje samostanov, ki so s svojo posestjo ali z inkorporiranimi župnijami segli na Kranjsko (avtor imenoma navaja Vetrinj, Stično, Kostanjevico in Gornji Grad); to velja seveda tudi za kranjska mesta, med katerimi je nedvomno prednjačila Ljubljana.

Knjigi je dodan seznam 357 listin, ki jih avtor podrobneje analizira v svojem delu (210–227). Navedeni so uporabljani viri in kratice (229–231), seznam literature (231–234), sinopsis v slovenskem in angleškem jeziku (235) in 19 slikovnih prilog listin.

In kaj naj rečem za konec? Morda to, da v tem delu še ni do kraja dorečena terminologija, da uporablja tuje izraze za pojme, za katere imamo lepo slovensko besedo (dieceza za škofijo), da je tu in tam kakšna tiskovna napaka (najbolj vidna je gotovo napačna letnica na naslovnici). Verjetno bi se dalo še debatirati o posameznih avtorjevih trditvah v knjigi (npr. o tisti, da so bili ženski samostani le pribežališče za plemiška dekleta, ki se niso mogla poročiti). Toda to so malenkosti, o katerih pri takšni predstavitvi ne kaže izgubljati besed. Rad pa bi izrazil svoje občudovanje, da je kolegi Dušanu Kosu uspelo tako nehvaležno snov tako pregledno obdelati, jo preliti v sprejemljivo knjižno obliko in nam jo posredovati v razumljivi obliki in jasnem jeziku. Rad bi mu izrekel iskrene čestitke in pristrčno zahvalo za tako lepo darilo slovenskim zgodovinarjem in slovenskim arhivskim delavcem.

(Predstavitve knjige v KIC-u v Ljubljani 17. maja 1995)

France M. Dolinar

Jože Mlinarič, **Stiška opatija 1136–1784**. Novo mesto : Dolenjska založba, 1995. 1156 strani.

Ob najnovejši knjigi univ. prof. dr. Jožeta Mlinariča o stiški opatiji mi prihajajo na misel besede starozaveznega misleca, ki se v prostem prevodu glase: »Vrle može hvalijo njihova dela, ... na veke ostane njih spomin in njih slava ne ugasne.« (Sir 44, 1–13). Knjiga o Stični nedvomno »hvali njenega avtorja«. Vsak, ki bo odslej govoril ali pisal o Stični, bo nujno moral vzeti v roke Mlinaričevo knjigo. In v njej bo imel kaj najti. Tako ni skrbi, da bi se zabrisal spomin na avtorja, ali da bi ugasnila slava Stične, o kateri je pisal.

Pred seboj imamo že drugo Mlinaričevo veliko monografijo o cistercijskih menihih na Slovenskem. Leta 1987 je v Kostanjevici na Krki izšla njegova knjiga z naslovom *Kostanjeviška opatija 1234–1786* (694 str.). Ob medsebojni primerjavi obeh knjig bi skorajda lahko rekli, da gre za drugo veliko poglavje istega dela. Knjigi se namreč med seboj dopolnjujeta in skupaj predstavljata zaokroženo celoto zgodovinske podobe življenja in dela cistercijanov na Slovenskem.

Knjiga sama je **razdeljena na pet delov**. Sprememo besedo h knjigi so napisali stiški opat p. Anton Nadrah (VIII.–IX.), France M. Dolinar (X.–XI.) in avtor sam (XII.–XIV.).

V **prvem delu** knjige spregovori avtor o **nastanku, razvoju in organizaciji cistercijskega reda** (17–30). V tem delu je pravzaprav razširil in dopolnil uvodni del prvega poglavja v svoji knjigi o cisterci Kostanjevici (3–16). V drugem delu istega poglavja pa je v knjigi o Kostanjevici spregovoril Mlinarič še o cistercijankah (17–18), o duhovnosti in liturgiji pri cistercijanih (19–28), o dušnopastirski dejavnosti (29–40), o njihovem literarnem snovanju (41–48), o prepisovalski dejavnosti cistercijanov in njihovih knjižnicah (49–59), o arhitekturi in umetnosti (61–72), o gospodarski dejavnosti (73–80), o številu članov v cistercijskih samostanih, o njihovem krajevnem, socialnem in narodnostnem poreklu (81–92), o izobraževanju članov cistercijskih konventov (93–101), ter o arhivskem gradivu in njegovi hrambi v cistercijskih samostanih in njegovi kasnejši usodi (103–109). Za boljše poznavanje celotne proble-

matike cistercijskega reda na splošno in seveda za pravilno vrednotenje mesta, ki ga je v tem kontekstu imela Stična, je nedvomno zelo koristno predhodno prebrati tudi to poglavje iz knjige o Kostanjevici.

Drugi del knjige je posvečen zgodovinskemu orisu življenja **stiške opatije od njenega rojstva leta 1136 do njene nasilne smrti leta 1784**. Ta del je razdeljen na pet poglavij, ki že v svojem naslovu opozarjajo na različno dinamiko življenja in dela stiških menihov:

1. Ustanavljanje stiškega samostana in opatije v prvem stoletju obstoja (33–80).
2. Stiški samostan v obdobju duhovnega in gospodarskega razcveta od prve polovice 13. do druge polovice 14. stoletja (81–160).
3. Stiški samostan v obdobju duhovne in gospodarske stagnacije od konca 14. do konca 15. stoletja (161–250).
4. Stiški samostan v obdobju duhovnega in gospodarskega nazadovanja in propadanja v 16. stoletju (251–456).
5. Stiški samostan v obdobju duhovne in gospodarske obnove od začetka 17. stoletja do ukinitve (457–805).

Vsako poglavje (razen prvega), je nato razdeljeno na **uvod**, v katerem avtor razloži razmere v Cerkvi in položaj cistercijanov v njej v obravnavanem obdobju. Govori nam o značilnostih reda in njegovi širitvi ter o odnosu do okolja, v katerem je deloval. Pod naslovom **Stiški samostan** pa nam avtor v kronološkem redu na podlagi ohranjene dokumentacije niza življenje in delo stiških menihov. Ta del je nedvomno do sedaj najpopolnejša kronika dogajanja na Dolenjskem ter v vseh tistih župnijah po Kranjskem in Štajerskem, ki so bile inkorporirane stiškemu samostanu. Obenem je Mlinaričeva knjiga najpopolnejši prikaz vpetosti današnjega slovenskega prostora v duhovnost in gospodarstvo, kulturno ustvarjanje in versko doživljanje, socialno dejavnost in filozofsko misel obsežne družine cistercijskega reda, ki je bila hkrati evropska in univerzalna, ki je v vsak predel tedanje Evrope prinesla krščanski univerzalizem in ga povezala z lokalnim partikularizmom, vse skupaj pa posrečeno združila v simbiozo časnega in večnega. To intimno povezanost med duhovnim in gospodarskim razcvetom na eni, ter duhovnim in gospodarskim propadanjem na drugi strani, zaslutimo že ob naslovih k posameznim poglavjem.

Ob potrpežljivem branju te skrbne in natančne analize (Mlinarič je nedvomno naš najboljši poznavalec primarnih virov in literature s področja monastične zgodovine), človek zasluži veličino cisterce v Stični, cisterce, ki je globoko vpeti v slovenski prostor kot naše prvo in dolgo najpomembnejše versko, cerkveno, duhovno, kulturno, gospodarsko in socialno središče. Preko opatije v Reinu pa njene vezi po »rodovni zvezi« od samega začetka sežejo v osrčje latinske Evrope in so njen sestavni del. Čim bolj se bližamo novejšemu času, tem več je gradiva in toliko obsežnejša so poglavja (prvo je npr. dolgo 80, zadnje pa kar 348 strani). Morda bi v teh dolgih tekstih bralcu nekoliko olajšali branje podnaslovi, npr. z razdelitvijo po opatih.

III. del. Mlinaričeve knjige je posvečen **dušnopastirski dejavnosti stiških menihov (809–850)**, njihovi **literarno-kulturni dejavnosti (851–872)** in **zgodovini reinske opatije** kot matice stiškega samostana (851–872).

Poglavje o dušnopastirski dejavnosti stiških menihov nam odstira duhovno podobo slovenskega prostora od visokega srednjega veka do jožefinskih reform. Pojasnjuje nam zapleteno pravno in cerkvenopravno razmerje med duhovno in svetno oblastjo in medsebojno odvisnost posameznih dušnopastirskih postojank od redovne in škofijske oblasti. Svoj tekst je avtor čudovito ilustriral s pregledno karto stiškemu samostanu pridruženih (inkorporiranih) župnij leta 1667 (str. 842/843). Zaradi razmeroma dobro obdelane literarno-kulturne dejavnosti stiških cistercijanov je to poglavje med najkrajšimi v knjigi (851–872), vendar nič manj izčrpno. Podrobne opombe ob robu teksta nas namreč seznanijo z bogastvom dodatne literature s tega področja.

V **IV. delu** je Mlinarič po svoji že ustaljeni praksi zbral podatke za vrsto stiških opatov (881–882) in orisal njihove biograme (883–889). Po abecednem redu je zbral vse razpoložljive podatke o stiških menihih, **najprej pred letom 1600** (891–907), skupaj s seznamami novincev (909) in hospitantov (911). V naslednjem seznamu pa so zbrani podatki o konventualih **po letu 1600** (913–944). Seznamu so prav tako dodani podatki o odpuščenih iz reda (947–948), o novincih (949) in o hospitantih (951–952). Seznam zaključuje ponatis Peregrinove ustanovne listine stiškega samostana iz leta 1136 (955–956) in objava listine privilegijev papeža Inocenca III. za samostan Stična z dne 21. marca 1215 (957–959). Slede povzetki v slovenskem (961–971), nemškem (973–984), francoskem (985–997) in angleškem jeziku (999–1010). Avtor je dodal še seznam arhivskih virov, literature in kratic (1011–1012). Z natančnostjo in podrobnostjo kazal krajevnih (1013–1082) in osebnih imen (1083–1120) nas Jože Mlinarič že kar razvaja. Ob koncu knjige je naveden še seznam 272 črnobelih (1121–1131) in 147 barvnih fotografij (1132–1136). Podnapisi k fotografijam so v celoti prevedeni še v nemščino (1137–1155). Na strani 1156 je dodan seznam osmih preglednih kart.

Knjigo je oblikovala Maša Okršlar, fotografijo je prispeval Zvone Pelko, oprema in oblikovanje pa sta nastajali v Studio Visio-Ljubljana.

Težko je seveda ob tako obsežnem in temeljitom delu podrobneje spregovoriti o vsebini Mlinaričeve knjige o Stični. Saj je ne bi mogel povzeti lepše, kot je to storil sam v svojem avtorskem povzetku. Rad pa bi vendarle poudaril to, kar je uvodoma povedano v besedi »Stiški opatiji na pot«: Nobenega dvoma ni, da bo Mlinaričeva knjiga utrdila in naši zavesti navzočnost Stične kot najpomembnejšega srednje-

veškega cerkvenega in verskega središča pri nas in v srednji Evropi, saj je bila Stična kraj, kjer se je slovensko kulturno življenje v zadnjih dveh stoletjih srednjega veka, bodisi po pomenu njenega skriptorija, bodisi po samostanski umetnosti, dvignila na tedanje evropsko raven. Na cerkvenem, verskem in gospodarskem življenju pa je Stična to vlogo v veliki meri ohranila vse do svoje nesrečne ukinitve v času Jožefa II. (XI.).

Vse potrebne zahvale tistim, ki so pomagali pri nastajanju in izdaji te knjige, je zapisal že avtor sam v svoji spremni besedi (XIII.–XIV.). Na tem mestu bi svojemu prijatelju Jožetu Mlinariču za njegovo izjemno delo, ki je izšlo prav za njegovo 60-letnico v mesecu marcu (13. marec 1935), rad iskreno čestital. Strokovno javnost bi rad opozoril, da je delo nedvomno zrelo za najvišje strokovno priznanje. Prijatelju Jožetu Mlinariču bi se rad javno zahvalil za njegov edinstven prispevek slovenskemu zgodovinopisju na področju nacionalne, cerkvene in še posebej monastične zgodovine, saj je knjiga o Stični za knjigami o kartuziji Pleterje (1982), o cisterci Kostanjevica (1987) in o kartuzijah Jurkloster in Žiže (1991) že četrta velika monografija o meniških samostanih na Slovenskem. Vemo, da Jože Mlinarič že snuje naprej. Da kot marljiva čebela pridno in tiho zbira gradivo za svoji naslednji knjigi. S knjigo o kartuziji Bistra bo zaključil drugo veliko poglavje monastične zgodovine pri nas, namreč poglavje o zgodovini kartuzijanov na Slovenskem. Zbira pa že tudi gradivo o samostanu dominikank v Studenicah pri Poljčanah, nedvomno eni najpomembnejših ženskih redovnih ustanov pri nas.

Naše zgodovinopisje ženskim samostanom praktično ne posveča nobene pozornosti. Sem in tja omeni sicer njihova imena, morda še letnico njihove ustanovitve, z njihovo navzočnostjo v slovenskem verskem, cerkvenem, kulturnem, gospodarskem in izobraževalnem življenju naših prednikov pa kot da ne ve kaj početi. Včasih slišimo naravnost omalovažujoče ocene na njihov račun, češ, da so bili ženski samostani le »pribežališča za plemiška dekleta, ki se niso mogla poročiti«. S svojo monografijo o samostanu dominikank v Marenbergu (Radlje ob Dravi) pa je prof. Mlinarič dokazal, da to preprosto ni res. Da so bili ženski samostani – z drugimi nalogami seveda kot moški, vendar zato nič manj pomembno in globoko – vpeti v slovenski prostor in našo duhovno, versko, kulturno, izobraževalno in gospodarsko preteklost. Zato je naravnost nerazumljiva brezbržnost slovenske strokovne, založniške in kulturno-politične javnosti, da za to vrsto literature nima nobenega poslušalca. Četrto leto že hodimo z Mlinaričevim rokopisom o dominikankah v Marenbergu od založnika do založnika in ga ni v Sloveniji, ki bi hotel izdati knjigo o slovenskem ženskem samostanu, z izgovorom pač, da Ministrstvo za kulturo za to delo (že tri leta) ni pripravljeno dati potrebne subvencije. Tudi to je naša strokovna stvarnost danes.

Zato seveda še toliko večja zahvala Franciju Šaliju, da je knjigo o Stični uvrstil v svoj program. Občudujem njegov pogum, da je v tako kvalitetni obliki izdal monumentalno delo o Stični, ki bi bila nedvomno velik zalogaj tudi za kakšno večjo založbo kot je njegova.

France M. Dolinar

Ludwig Steindorff, **Memoria in Altrußland**. Untersuchungen zu den Formen christlicher Totensorge. Stuttgart 1994. 294 strani. (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa : 38)

Ludwig Steindorff je svoje habilitacijsko delo na westfalski Wilhelmovi univerzi v Münstru posvetil temi, ki je slovenskim bralcem malo znana, analizi »memoria« v stari Rusiji. Kaj so pravzaprav »memoria«? »Memoria« v ožjem pomenu besede je, po avtorjevi definiciji, liturgični spomin, ki vključuje žive in mrtve in jih povezuje v neko enotno skupnost (str. 22). »Memoria« pa lahko pomeni tudi posebno obliko ponavzočenja tistega, ki se ga posebej spominjamo, pomeni intenzivno, zavestno prizadevanje misliti na nekoga. To ponavzočenje seveda ne pomeni realne navzočnosti, prisotnosti tistega, ki ga »memoria« ponavzočuje. »Memoria« preprosto njegovo navzočnost nadomesti na neki duhovni ravni (str. 22–23).

V tej, na prvi pogled nenavadni literaturi 16. in 17. stoletja na ozemlju stare Rusije je avtor poleg njene duhovne in cerkvene dimenzije zaslužil tudi dragocen vir za proučevanje ruske socialne in kulturne zgodovine ter laičnih in monastičnih oblik življenja v obravnavanem obdobju. Na svoje veliko presenečenje pa je ob podrobni analizi staroruskih »memoria« odkril, da so ti rokopisi istočasno tudi izredno dragocen vir za historičografsko rekonstrukcijo periodizacije ruske zgodovine. Avtor v obravnavanih »memoria«, nekatere med njimi je analiziral sploh kot prvi, odkriva dogodke iz politične in splošne zgodovine Rusije, od dinastičnih bojov v kijevskem obdobju, preko odklonitve cerkvene unije z Rimom pod Vasilijem II., vojne s Poljsko pod Aleksejem Mihajlovičem, dobrotelnosti in pobožnosti ruskih carjev do sekularizacijskih posegov carja Petra Velikega ob koncu 17. in v začetku 18. stoletja. Ob tej zgodovinski analizi dela ruske zgodovine ves čas izstopa tesna prepletenost svetne in cerkvene oblasti, ki se občasno dopolnjujeta, še večkrat pa si stojita nasproti v konfliktnem odnosu zaradi jasno izraženih tendenc ruskih vladarjev, da si podrede Cerkev na raven politične in državne ustanove, ki bo zvesta v službi carjevih političnih ciljev.

Poleg verske in politične zgodovine so »memoria« seveda dragocen vir tudi za gospodarsko zgodovino. Samostani so bili tudi v stari Rusiji nedvomno pomembna gospodarska središča. Njihovo ustanovitev

so v pretežni meri omogočale dotacije (ustanove) premožnega sloja ruskega prebivalstva. Gospodarska ekspanzija samostanov, pravi avtor, je v obravnavanem obdobju razmeroma dobro proučena. Odrpno pa ostaja vprašanje, kakšno finančno obremenitev so te ustanove pomenile za ustanovitelja. Kolikšen del svojega premoženja je moral ustanovitelj žrtvovati za ustanovitev nekega samostana. Kakšne posledice je imelo to zanj in za njegovo rodbino? Na vsa ta vprašanja avtor v svoji študiji seveda še ni mogel podati zadovoljivega odgovora, je pa nakazal smer, ki je pri nadaljnjih raziskavah ruske zgodovine ne smemo prezreti.

»Memoria« so prav tako pomemben vir za umetnostno zgodovino. Človekovo religiozno doživljanje je skorajda neločljivo povezano z njegovo potrebo po estetskem oblikovanju bogoslužnih prostorov in bogoslužnih predmetov, ki jih človek uporablja pri svojih zunanjih oblikah pobožnosti in še posebej v njegovem odnosu do rajnih. Spomin na rajne je pomembno vplival na umetniško podoživljanje odnosa med to in onostranstvom in na nek način določal njegovo izrazno moč pri predstavitvi te realnosti v umetnosti, tako na področju arhitekture, upodablajoče umetnosti in pismenstva.

Svojo študijo je Steindorff razdelil na osem delov. V uvodnem poglavju spregovori o »Memoria« kot skupni dediščini vzhodne in zahodne Cerkve, nato časovno opredeli obdobje »Stare Rusije«, pojasni namen svoje raziskave in predstavi vire, ki jih je pri svojem delu uporabljal (9–21). V drugem poglavju razloži avtor sam pojem »Memoria«, razloži različne oblike tega pojma, kot se pojavljajo v virih in razloži povezavo med latinsko besedo »memoria« in rusko besedo *pamjat* (22–35). V tretjem poglavju spregovori o uporabi »memoriae« v liturgičnih ciklih, ki jih povezuje z načinom življenja (so del načina vernikovega življenja). Ti bogoslužni cikli oblikujejo vernikovo življenje od njegovega vsakdana, preko tedenskega cikla do treh največjih krščanskih praznikov, božiča, velike noči in binkošti. Na vse tri praznike pripravljajo Cerkve svoje vernike s posebnimi spokornimi obdobji (cikli), v katerih se, seveda času in prazniku primerno, spominja tudi svojih rajnih (36–84).

Četrto poglavje je Steindorff posvetil človekovemu osebnemu srečanju s smrtjo. Spregovori nam o človekovem sprejemanju smrti, o skrbi za umirajoče, o krščanskih navadah pri pripravi mrliča za pokop in o uradni molitvi Cerkve zanj (85–118). Peto poglavje je posvečeno primerjavi bizantinskih »memoria« s teksti pri posameznih slovanskih narodih. V to poglavje je vključil avtor še ekskurz o skrbi za bolnike in revne (119–135). Šesto poglavje govori o pričevanjih »memorij« v kijevski in zgodnji moskovski Rusiji, opozori nas na novo ovrednotenje ljudskega izročila in na pokristjanjenje kulta prednikov v Rusiji (136–156).

Najbolj obsežno pa je sedmo poglavje z naslovom Upravljanje »memorij« v 16. in 17. stoletju. To poglavje je pravzaprav jedro Steindorffove raziskave. V njem podrobneje spregovori o stanju današnjih raziskav na tem področju, nato predstavi posamezne tipe »memoria« in njihov odmev v človekovem vsakdanjem življenju ter njihovo povezanost s testamenti, ustanovnimi listinami za posamezne samostane ali druge cerkvene ustanove. Cerkev se je svojim dobrotnikom oddolžila s seznami bratov, za katere so redovniki molili še za življenja in seveda še posebej po njihovi smrti (157–241).

V zaključnem poglavju poda avtor povzetek svoje raziskave, opozori na perspektive nadaljnega proučevanja *memoria*, ki so del zgodovine stare Rusije, ter na sorodnosti in razlike pri »spominu rajnih« med zahodno in vzhodno Cerkvijo. Delu sta kot prilogi dodana Seznam različnih »memorialistov« (avtorjev) v ruskih samostanih (252–254) in Pregled rokopisov liturgičnih predpisov in pomožnih bogoslužnih knjig, ki so jih uporabljali v bogoslužju v Volokolamsku (155–156). Sledi seznam kratic, uporabljenih virov in literature (257–281) ter osebno, krajevno in stvarno kazalo (282–294).

Steindorffovo delo je nedvomno pomemben prispevek k proučevanju ruske zgodovine in predvsem k odkrivanju njegovih duhovnih razsežnosti, ki so oblikovale način razmišljanja in vsakdanjega ruskega človeka v obravnavanem obdobju.

France M. Dolinar

Matjaž Ambrožič, **Zvonarstvo na Slovenskem**. Ljubljana : Inštitut za zgodovino Cerkve, 1993. 221 strani. (Acta ecclesiastica Sloveniae ; 15)

Raziskovalno področje teologa g. Matjaža Ambrožiča je pri nas novo; v Sloveniji se doslej s tem ni praktično še nihče ukvarjal. To se kaže že v samem naslovu, ker sta izraza »zvonarstvo« in »zvonoslovje« zelo nova, zdi se, da sta ad hoc skovana, ker ju besedni zaklad slovenskega jezika (še) ne pozna. Pri terminu »zvonar« bi pa bilo potrebno distingvirati, da se izognemo dvomnosti: zvonar je tisti, ki zvoni, to je mežnar ali cerkovnik, kakor tudi tisti, ki zvonove uliva (Prim.: Slovar slovenskega knjižnega jezika V, Ljubljana 1991, str. 963, 965). Najbrž bi bilo za poklic vlijanja zvonov najbolj primeren izraz zvonolivar, za zvonarstvo pa nauk o zvonovih.

Delo Zvonarstvo na Slovenskem je razdeljeno v 6 poglavij s priložo: 1. Zvonovi v liturgiji Cerkve (str. 25–28), 2. Zvonoslovje na Slovenskem (str. 28–32), 3. Zvonarji in zvonarske delavnice na Slovenskem (32–141), 4. Odvzem zvonov v vojne namene (147–151), 5. Napisi in ikonografija (158–203), 6. Priloga (204–207).

O zvonovih v liturgiji Cerkve je avtor podal dokaj celovit zgodovinski in liturgični prikaz. Morda je pozabil omeniti, da je bilo posvečevanje zvonov (*benedictio campanae*) pontifikalni obred, da je bilo posvečevanje zvonov (*benedictio campanae*) pontifikalno obred, ki je bil pridržan škofom oziroma tistim prelatom brez škofovskega reda, ki so imeli pravico do »usus pontificalis«, t.j. opravljati pontifikalne obrede (Prim.: *Pontificale Romanum summorum pontificum iussu editum et a Benedicto XIV. pontifice max/imo/ recognitum et castigatum*, I, II, III, *Mechliniae MDCCCLV*).

V obširnem 3. poglavju so našti zvonolivarji, najprej potujoči, potem pa tisti z že stalnim bivališčem in delovanjem. Zaradi bolj enotnega pristopa bi bilo najbrž dobro posloveniti njihova osebna imena iz latinščine: Jakob, Luka, Franc iz Benetk, Andrej, Mihael iz Padove itd. Tudi bi bolj ustrezalo Jurij, Matej iz Ljubljane kakor Jurij, Matej Ljubljanski (str. 63).

Zelo zanimiva sta dva priimka livarjev, Gieser in Zinngieser (str. 64), ki kažeta na genezo nastajanja priimkov in na to, kako je med drugim tudi poklicna dejavnost botrovala priimkom v časovnem obdobju, ko se ti splošno uveljavljajo.

Med livarnami zvonov v slovenskem zamejstvu (str. 143–146) pogrešam livarno Grassmayr v Innsbrucku ali Inomostu, kakor so nekoč po nepotrebnem slovenili to tirolsko mesto. Do začetka 1. svetovne vojne, pa tudi še v najnovejšem času (Maribor, stolnica), je iz te znovarske delavnice, v kateri že deset generacij mojstrov iste familije, od konca 16. stoletja vliva zvonove prispelo na slovensko ozemlje večje število zvonov (prim.: str. 185–186).

Napisi, podobe in ornamenti na zvonovih so brez dvoma odraz časa, prostora, v katerem so nastali. Zato pri napisih na zvonovih še daleč v novi vek prevladuje latinščina, pisana v obliki gotske minuskule ali »gotice«, ki jo proti koncu 17. stoletja začne počasi izpodrivati t.i. humanistika ali italijanska pisava, ki je v bistvu istovetna z našo sodobno pisavo, gajico. Tako latinščina v novem veku počasi izgublja prevlado nad nacionalnimi jeziki v znanosti, kulturi, šolstvu itd., vendar so pozicije latinščine v Cerkvi, zlasti v bogoslužju, kakor tudi v teologiji na sploh, izredno močne vse do najnovejšega časa. Zaradi istih okoliščin je bila nemščina prisotna v slovenskem prostoru skozi ves srednji vek in vse do novejšega časa oziroma konca 1. svetovne vojne. Vsiljevanje nemščine z namenom, da se izpodriva slovenščina, je dobivalo germanizacijske in nacionalistične predznake od sredine 19. stoletja naprej. Ambrožičeva trditev, da so se »proti koncu 15. stoletja pojavili prvi napisi v nemščini in sicer v glavnem na zvonovih nemško usmerjenih zvonarjev« (str. 158) je popoln nesmisel! Zvonolivarji so se morali vedno in povsod »obnašati tržno«, kakor danes pravimo. Zvonove so ulivali po naročilu tistih, ki so bili tudi plačniki, zato so morali ustreči njihovim željam in zahtevam glede napisov, da so se izognili zapletom glede plačila. Kot dokaz bi navedel že prej omenjenega in tudi pozabljenega zvonolivarja Grassmayra iz Innsbrucka, ki je leta 1898 za vseh 5 novih zvonov v Čadramu napravil lepe slovenske napise (str. 185, 186), kakor mu jih je, po vsem sodeč, predložil naročnik, župnik Jurij Bezenšek. Za zvonolivarja Grassmayra bi pač težko trdili, da je bil slovensko usmerjen!

Vsebina napisov na zvonovih bi zaslužila bolj podrobno analizo. Napisi so praviloma sakralne vsebine; dobro bi bilo pri njih ugotoviti, ali gre za liturgično besedilo misala, obrednika ali neke druge bogoslužne knjige, svetopisemski citat, njegovo priredbo ali neko drugo besedilo. Zvon v Dupljah pri Kranju z napisom »Gaudeo cum gaudentibus, et fleo cum flentibus« (str. 195) je priredba bibličnega citata »gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus«, zato bi bila navedba: Prim. Rim 12, 15.

Pri latinskih napisih bi bilo glede na naše razmere zelo koristno in potrebno, če bi jih avtor transkribiral in s tem do določene mere tudi razrešil okrajšave; pri razrešitvi okrajšav pa bi tudi grafično nakazal, kaj je originalno besedilo napisa in kaj je njegova razrešitev. Res je sicer, da starejši avtorji (Ignacij Orožen, Anton Gnirs, Josip Lavtižar ...) tega praviloma niso delali, ker pač tega niso smatrali za potrebno, kar si danes ne bi upal več trditi. Tako bi za nekaj naštetih primerov napisov predlagal na ustreznih straneh transkripcijo:

Str. 159: *M/agister/ Jacobus f/ecit/.*

Str. 164: *Benedictus qui venit in nomine Domini. me f/udi/t a/nn/o D/omini/ 1609. Campana B/eatae/ Mariae Virginis in monte sancto in Herberg consecravit r/everendissimus/ ac ill/ustrissimus/ d/ominus/ Thomas ep/isco/p/us Lab/acensis/ paroh/o/ Sebast/iano/ Pelican.*

Str. 165: *Miserere m/ei/ mis/erere/ populo tuo quem redemisti Christe + sanguine tuo ne in ternum irascaris nobis Aleluia + reverendissimus princ/eps/ ep/iscopu/s Tomas IX ep/iscop/us LABacen/sis/ me f/ieri/ c/uravit/ et consic/ravit/ Elias Sambrakh civis Lab/acensis/ fudit a/nn/o 1623.* Ker gre pri tem zvonu pri cerkvi sv. Petra v Ljubljani za terenski zapis, bi bilo koristno preveriti besede: redomisti, ternum, Aleluia, consicravit in Tomas, namesto redemisti, aeternum. Alleluia consecravit in Thomas. Ali gre za posebnost latinščine tistega časa, ali pa za napako pri prepisovanju? V prvem primeru bi bilo dobro na to grafično ali v opombi opozoriti.

Podobno je pri okrajšavi na str. 167 (zvon ljubljanske stolnice), S.R.E.P., kjer bi namesto »E« moral biti »I«, da dobimo: »sacri Romani imperii princeps«.

Precejšnje število napak ali nejasnosti se je vrnilo v tisti del 6. poglavja, ki se tiče kronogramov. Kakor pove že sama beseda, ki izhaja iz grščine, je v besedilu izpisana letnica (o *chrónos*, čas; *gráphein*, pisati), in sicer tako, da so uporabili velike črke latinske abecede: I ali J = 1, V ali U = 5, X = 10, L = 50, C ali Ć = 100, D = 500, M = 1000.

Kronograme so praviloma sestavljali tako, da v njih ni bilo odvečnih črk »I, V, X, L, C, D, M«, ki so rimska števila. Zato je bilo sestavljanje kronogramov zahtevna in kočljiva naloga, katere niso mogli prepustiti znovolivarjem. Ponekod je mogoče najti kronograme, kjer so odvečne črke, ki so rimska števila; gre torej za neregularni kronogram. V tem primeru so morali dotične črke oziroma števila pisati z manjšimi črkovnimi znamenji in nepoudarjene: n.pr. s črno barvo, če so bile črke kronograma rdeče. Tako na str. 169 tak neregularni kronogram na zvonu v Podkorenu pri Kranjski Gori, ki naj bi bil ulit leta 1763, dà letnico 3526!

Občutljivost sestavljanja kronogramov se vidi tudi iz kronograma na zvonu v Čadramu, ki je bil ulit leta 1898 (str. 172). Sestavljaalec ali sestavljalcji so zavestno in namerno »zagrešili« pravopisno napako, ko so latinsko besedo »Michael« dali napisati »MIhaeL«. V nasprotnem primeru bi jim tisti »C« v besedi bil tako hudo odveč, da bi kronogram dal letnico 1998 namesto 1898!

Kronogram na zvonu v Svecini, ki bi naj bil ulit leta 1813, dà letnico 1814. Če pa bi upoštevali 4 črke »I«, bi to primaknilo 24, kronogram pa prestavilo v leto 1838. Če so odvečne črke-številkke res pisane z malo, gre za neregularni kronogram.

Pri kronogramu zvona v Celju (str. 176), ki naj bi bil vlit leta 1849 in imel isti kronogram, ta dejansko dà 1948 ($1000+500+300+100+35+13 = 1948$). Dotični citat se glasi: »perpraviLI Me raInI VIsokos-postoVanI abat franCIsk ksaVer šneLder pobožni CeLanI Ino praVoVernI farnI VešanI = 1849« (Marian Marolt, Dekanija Celje 1, Maribor 1931, str. 51). Napaka je v sicer pravilnem, toda svojevoljnem prepisovanju priimka Schneider in manjkajoče besede »farni«.

Pri zvonu v Čadramu iz leta 1898 (str. 186) bi bilo treba besedo »zašČItnik« pisati »zašČItnik«, da dobimo pravilni kronogram 1898.

Pri zvonu v Komendi iz leta 1925 (str. 189) bi moralo namesto »VsI tI petrI VLItI v sVeteM...« pisati »VsI tI petrI VLItI v sVeteM...«, sicer nam manjka število 5, da dobimo pravilno kronogram 1925..

V besedilu je nekaj napak, ki jih je v glavnem povzročil tiskarski škrtat: Na str. 147, op. 376 bi namesto »prednike« moralo biti predstojnike«. Na str. 139 bi morala biti lat. beseda »ano« tako napisana (anno, año), da bi bilo jasno, da ne gre za »anus, ano«, ki pomeni nekaj čisto drugega? Na str. 166 bi moralo namesto »covoco« biti »Convoco«. Na str. 167 bi pri zvonu na Smledniku pri prevodu lat. napisa bilo boljše pustiti besedo »magister« neprevedeno, ker dejansko pomeni akademski naslov dotičnega gospoda Gregorja Lukančiča. Na str. 169 bi namesto »Carolode. Schiffer« verjetno moralo biti »Carolo de Schiffer«. Na str. 168 bi namesto »regante« moralo biti »regnante«. Na str. 171 bi tudi pravilna transkribcija besedila pripomogla k boljšemu prevodu napisa na zvonu na Polzeli. Zataknilo se je pri lat. besedi »dominium«, v genitivu »dominii«, ki pomeni zemljiško gospostvo: »Ko je bil Janez Ev. Stroj župnik, Jožefa Persche zemljiški gospod gosposčine Šenek, g. Franc Ksaver Šabac (Žabač?) odvetnik in upravitelj (gosposčine), I. Košec in M. Kolšek Ključarja te farne cerkve, me je ulil Anton Samassa leta 1842. pod štev. 495.« Lastnica gradu in gosposčine Šenek ni bila Ivana, ampak Jožefa Persche. To se dà brez težav ugotoviti iz literature (Prim.: I. Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant III..., str. 493, Carl v Schmutz, Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark II..., Gratz... 1822, str. 45). Iz okrajšave osebnega imena, n.pr. »I« ne smemo kar na pamet razrešiti imena, ker je možnost, kakor na kvizu, kvečjemu 20 odstotna, dotična okrajšava bi lahko pomenila tudi Judita, Julija, Justa... Tako bi tudi za razrešitev osebnih imen cerkv. ključarjev na Polzeli leta 1842, I Košca in M. Kolška bilo potrebno nekoliko listati po matičnih knjigah polzelske fare, ne pa enostavno napraviti prvega npr. za Janeza, drugega pa za Martina. Ta drugi ključar je bil Matej Kolšek (Kollschege), ki je 18. jan. 1858 umrl na Polzeli 29, star 68 let. Slovenski prevod na 179 strani bi se pravilno glasil: »... ulit 1731 v Gradcu pri Tereziji Weyer, vdovi.« Ta Terezija Weyer (Weier) je bila žena graškega livarja Franca Antona Weyerja (str. 146). Sufiks »in« ni sestavni del priimka, ampak posebnost starejšega obdobja, ko so ženskam v skladu z zakonitostmi nemškega jezika (prim.: Lehrer, Lehrerin) pri priimkih dodajali sufiks »in«, pri nas pa analogno »ica«.

Pri seznamu zvonarn v slovenskem zamejstvu na str. 143–146 bi bilo boljše navesti najprej osebno ime pred priimkom oziroma krajem bivanja dotičnega livarja: Franciscus Franchi Utinensis, Bartolo (Jernej?) Zanelia, Franc Vincenc Gollner itd. Priimke moramo iz razumljivih, praktičnih razlogov postavljati na prvo mesto pri imenikih, seznamih, raznih kazalnih, tukaj pa to ni potrebno; sicer pa praviloma sodi osebno ime pred priimek.

Pri navedbi virov na str. 208, nikakor ne sodijo med nje Anton Gnirs, Franc Kovačič, Josip Lavtižar, Ignacij Orožen in vrsta drugih avtorjev razprav ali monografij, četudi so starejšega izvora, težko dosegljivi in pomembni. Tu bi moral reagirati mentor in avtorja na to opozoriti!

Večina pomanjkljivosti je takšne narave, da bi jih bilo mogoče odstraniti s skrbnimi večkratnimi korekturami, pri tem pa pritegniti nekoga drugega, ki bo videl tudi tisto, kar avtor sam ne vidi.

Pričakovati je, da bo g. Matjaž Ambrožič svoje raziskovalno delo nadaljeval in širil tako, da bi v neki prihodnji izdaji dobili popis vseh obstoječih zvonov v Sloveniji, pa tudi seznam vseh zvonov, ki so bili dokumentirani v arhivih in drugih ustanovah ter ne obstojajo več.

To in ono o meščanstvu v provinci. Uredili Tatjana Badovinac in Rolanda Fugger Germadnik. Celje : Pokrajinski muzej, 1995. 80 strani.

Kako so živeli, kaj so jedli, kje so se družili, kako so se obnašali, kakšno umetnost so ustvarjali, kako so izgledali in kam so potovali provincialni meščani prejšnjega stoletja? To je le nekaj vprašanj, ki se nam takoj prebudijo, če le spregovorimo besedico meščanstvo, »saj je o meščanstvu še mnogo neraziskanega, tako v svetu kot pri nas« (str. 8), čeprav na srečo tudi pri nas čedalje bolj razširjeno »meščanoslovje« prinaša vsaj nekaj odgovorov. Na zgoraj zastavljena vprašanja tako poskuša odgovoriti zbornik, ki ga je Pokrajinski muzej Celje izdal ob priložnosti odprtja razstave o celjskih meščanih od katastrofalnega požara leta 1798 do prve svetovne vojne in bo odprta vse do oktobra. Zapomnite si torej, da lahko med poletnimi izleti po Sloveniji združite prijetno s poučnim! Izdani zbornik, ki je med drugim razkošno ilustriran in nam tako prinaša vsaj drobce razstave, pa ne govori le o celjskih meščanih, temveč se nanaša na širše provincialno mestno okolje na Slovenskem in nam pri tem pričara očarljivo pisan kalejdoskop poučnih pripovedi o meščanstvu. Prispevki so namreč napisani v tako lahkotnem stilu, da bodo prav tako kot razstava pritegnili marsikaterega radovedneža in s tem dokazali, da zgodovina ni le duhamorna znanost, temveč tudi zabavna in prijetna pustolovščina odkrivanja vedno kaj novega.

Ker pričujoči zbornik govori prav o meščanstvu v provinci, je prav, da nas najprej *Vasilij Melik* seznani z razmerjem med središči in provinco pri nas (str. 5–9), torej razmerjem, ki je bilo v zgodovini stalno prisotno in bo seveda živelo tudi v prihodnje, ne glede na najrazličnejša prizadevanja, ki lahko kvečjemu omilijo konfliktnost razmerja, ne morejo ga pa odpraviti. Določenega kraja pri tem seveda ne smemo avtomatično okarakterizirati za središče ali provinco, temveč takšna njegova vloga izhaja iz njegovega razmerja do drugih krajev. Tako je bila npr. Ljubljana v prejšnjem stoletju v primerjavi z Dunajem provinca, v primerjavi z Višnjo goro pa center. In še tako majhna središča, ali povedano drugače provinca, so imela svojo provincialno meščanstvo, ki nam ga je vromanu *Ciklamen* opisal Janko Kersnik in v katerem srečamo najrazličnejše uradnike, premožne obrtnike in trgovce, učitelje in podučitelje, okoliške graščake in nepogrešljivega advokata in zdravnika.

Vsi ti raznoliki ljudje pa so tvorili meščanstvo, bodisi po premoženju ali po izobrazbi in jih je povezoval družbeno določen in kulturno izoblikovan habitus v še zdaleč ne monoliten sloj. Meščanska kultura je dajala tem ljudem določeno skupno identiteto in jih s tem hkrati tudi ločevala od drugih, nemeščanskih slojev. Eden bistvenih elementov meščanske kulture pa je prav stanovanjska kultura, ki nam jo predstavi *Andrej Studen* (str. 10–18). S slikovitim opisom Alberta Fuchsa, avstrijskega pisatelja in esejista, tako pred nami zaživi meščanska hiša in njena oprema, ki je poleg svoje funkcionalnosti morala izražati tudi bogastvo in s tem družbeni ugled meščanske družine. Ta reprezentativna stanovanjska oprema je bila razstavljena v posebnih družabnih prostorih, kjer se je razdajala pogledom obiskovalcev. Hkrati pa je meščanstvo s mnogimi ločenimi sobami vseskozi težilo tudi k individualizaciji družinskega življenja, ko so se družinski člani lahko iz družine umaknili v lasten življenjski svet. Niso pa imeli le družinski člani v lastnih sobah vsak svoj varen kotiček, temveč je bila funkcija celotnega doma, da eksistira kot varno zavetje družine pred neusmiljenim konkurenčnim zunanjim svetom, v katerem se je aktiven, smotno samostojen, racionalen in časten moški spuščal v bitko za vsakdanji kruh in se je nato po krvavih bojih vračal v domače zavetje, kjer je pasivna in emocionalna ženska igrala vlogo matere, soproge in gospodinje. Ta ločena družbena vloga spolov je začela prihajati do izraza že pri sami vzgoji, s katero so dečke in deklice pripravili na njihovo bodočo vlogo na odru meščanskega sveta.

Nova meščanska ideologija se je izražala tudi v novih prehranjevalnih navadah, ki nam jih predstavi *Vladimir Šlibar*. V nasprotju z aristokratsko prekomernostjo pri žetju neverjetnih količin hrane, ki je s tem imela predvsem vlogo statusnega simbola, so meščani propagirali skromnost in racionalnost prehranjevanja kot ključa gospodarskega uspeha. Pri tem so bile seveda velike razlike pri sestavi jedilnikov bolj ali manj premožnih meščanskih družin, ki so zato tudi različno hitro sprejemale novosti, ki so sledile modernizaciji prehrane v 19. stoletju. Tako se je razširila uporaba belega pšeničnega kruha namesto kruha drugih vrst. Takrat se je tudi končalo dolgo obdobje evropskega »posta« med 16. in koncem 18. stoletja in skladno s tem se je zelo povečala uporaba mesa. Meščanski jedilnik je precej obogatil tudi krompir. Uživanje prej luksuznih artiklov kot sta bila kava in sladkor je postalo del vsakdanjika. Za obilno omamljanje takratnih pivcev pa je poskrbela razširitev žganjekuhe. Vse te novosti so se seveda najprej uveljavile v mestih, iz katerih pa so se nato relativno hitro razširile po podeželju.

Niso pa se spremenile le prehranske navade, temveč tudi same oblike družabnega življenja, na katerih so si velikokrat tešili zabavo in gasili žejo. Družabno življenje celjskega meščanstva v prejšnjem stoletju, kakor nam ga predstavi *Janez Cvirn* (str. 26–33), je bilo najprej še precej pod vplivom prepletanja zasebnosti in javnosti. Pri različnih religioznih in družinskih slavnih je bila njihova verska plat tesno povezana z družbeno. Po drugi strani pa sta se na najrazličnejših slavnih še v veliki meri celohovskega meščanstva mešala delo in zabava. Med vsemi temi številnimi slavi so se ljudje med seboj še pridno obiskovali in vestno zahajali v središča kakršnekoli družabnosti, v gostilne. Skupaj s procesom modernizacije pa je prišlo tudi ostrejšje ločevanje med javnim in privatnim, med delom in prostim časom, zaradi česar so se pojavile nove oblike družabnosti, ki so bile izključno vezane na prosti čas. Nastala so različna nova društva, od strelskega in kmetijskega, preko glasbenega, gledališkega in Kazine, do kmalu pridruženega pevskega, čitalniškega, sokolskega in še mnogo katerega, katerih glavni namen je bilo prire-

janje družabnih srečanj za novo meščanstvo. Obiskovanje različnih prireditvev je bila za meščane družbena obveznost, zlasti še obiskovanje popularnih glasbenih koncertov in gledaliških predstav. Vsakdan pa so še zabelila izredno pomembna obiskovanja na domu, elegantna promenada in seveda srečanja v priljubljenih gostilnah in kavarnah. Vendar je bilo skupno meščansko okolje tudi pri vseh teh zabavah ločeno na nemški in slovenski svet, kar pa je po drugi strani pripomoglo k res pestremu družabnemu življenju tega provincialnega mesta.

Uspešen meščan prejšnjega stoletja se seveda na družabnih prireditvah ni smel obnašati kot slon v trgovini s porcelanom, temveč je moral do potankosti obvladati pravila prefinjenega načina življenja, ki so jih takratnemu olikanemu Slovencu do potankosti razlagali tudi že v slovenščini napisani bonton, katerih najzanimivejše in najsvočnejše dele nam predstavi *Rolanda Fugger Germadnik* (Pri poljubu se ne sme cmokati in sliniti, »marveč tenkoglasno vase cikniti, da se malo sliši, pa dosti čuti, str. 34–42). Ali vas mogoče zanimajo do najmanjših podrobnosti predpisani vedenjski vzorci za obisk na domu? Ali celo do centimetrov natančno določen in s tem človeka vreden korak? Ali mogoče vedno delikatni telesni stiki pri rokovanju, objemanju, poljubljanju in priljubljenem pregrešnem plesu? Pri vsem tem pa ne smemo pozabiti, da vedenje med takratnimi ljudmi nikoli ni smelo biti in tudi ni bilo univerzalno enako, temveč je bilo odvisno od družbenega položaja kontaktirajočih oseb. Zaradi porcelanaste krhkosti žensk pa je moral moški spoštovati določena pravila obnašanja, ki pa so v ženski videla predvsem njen spol in šele nato človeka, ter bi se zato zaradi njih vsaki današnji pošteni feministki morali dvigniti lasje na glavi.

V naslednjem prispevku nam *Igor Grdina* predstavi, kako se je meščanska kultura izražala v literaturi in glasbi (str. 43–62). Kadarkoli govorimo o meščanstvu in tudi njenem odsevu v kulturi, moramo vedno imeti pred očmi, da je takrat individualizem dosegel svoj najmočnejši izraz in da moramo zato prej kot o meščanstvu govoriti o meščanih. Vendar se je sčasoma ta kvaliteta individualističnosti meščanov morala vse bolj umikati pred kvantitativnim vetrom splošne in enake volilne pravice, ki je ugodno pihal v jadra množičnih strank. Meščani so zato začeli graditi svoj individualistični svet tudi s pomočjo razcvetele umetnosti, vse dokler ni bil stari meščanski svet nenehnega napredka dokončno pokopan v veliki grobnici prve svetovne vojne. V ta svet meščanske kulture smo prav tako spadali tudi Slovenci, čeprav smo imeli po drugi strani tudi dokaj posebnosti. Naši meščani so bili namreč še zelo podeželski, zaradi česar so svoje ideale nujno morali iskati v širnem, belem svetu, zlasti v Srednji Evropi. Vendar si kljub temu ne smemo misliti, da je bila zato naša kultura v tem obdobju vedno provincialna. Zlasti velja to za čas fin de siècle, ko je do takrat kulturno vsemogočni Dunaj »odkril« provincino in ji s tem omogočil enakopraven kulturni razcvet. Kljub temu pa naša kultura še ni postala čisto zlato. Dolgo časa jo je zlasti zaznamovalo dejstvo, da je bil slovenski meščan predvsem »rodoljub z dežele«, ki si je na vse načine prizadeval prosvetliti slovenskega kmeta in je bil zato nenaklonjeno nastrojen proti zgolj estetski umetnosti, ki ne služi povsem nacionalnim interesom. To se je izražalo predvsem v literaturi, za Slovence najznačilnejšem umetniškem izrazu. Slovenski literat tako nujno postane politični človek, saj ga politično življenje ne pusti ob strani. Po drugi strani pa prav takrat dobijo naši politiki ambicije tudi na literarnem področju. Poleg političnih pričkanj pa so stilni spori med našimi umetniki umetnost vsaj povzdignili v svet evropskega ustvarjalnega pluralizma in literatura je takrat dobila možnost, da izplava iz političnih voda. Nemški literati pri nas niso imeli tolikšnega pomena kot slovenski, najboljši so odšli s trebuchom za kruhom. Nasprotno pa je slovenska glasba dolgo časa capljala za nemško. Vendar se je s pomočjo nekaterih velikih imen, slavnih tudi v tujini, sčasoma tudi ona razvila v zares spoštovanja vredno umetniško vejo. Vendar tudi tu ni šlo povsem zlahka in marsikateri glasbenik je spoznal, da je Slovenec Slovencu volk.

Zlata doba meščanstva nam je poleg umetnosti zapustila tudi portrete takratnih meščanov, ki nam pred očmi pričarajo prenekaterega junaka tega zbornika. Nastanek teh portretov seveda ne bi bil mogoč brez portretistov, ki nam jih s svojim prispevkom naslika *Tatjana Badovinac* (str. 63–69). Ekonomsko uspešni novi meščani so v 19. stoletju portretistom odprli nov veliki trg, na katerem pa je moral slikar predvsem upoštevati želje naročnikov. Prva polovica prejšnjega stoletja je tudi tu v znamenju bidermajerja, poznejši čas pa je prinesel zmanjševanje pomembnosti zunanega blišča portretiranja in tako več realizma in izpovedne moči. Avtorica nam tako s pomočjo virov, kolikor je le bilo mogoče, predstavi nekatere takratne celjske portretiste, ki v primerjavi s kranjskimi niso bili tako velika imena in so zato meščani portrete naročali tudi drugod. Zelo zgodaj, že v šestdesetih letih, je začela slikarskim portretom v Celju konkurirati fotografija, čeprav je bil neredko slikar in fotograf ista oseba. Celjski meščan je imel tako več kot dovolj možnosti, da svojim znancem v spomin zapusti tudi lastno podobo.

Sprememba polno 19. stoletje je prineslo tudi drugačen odnos popotnikov do potovanja, ki nam ga v zadnjem prispevku predstavi *Andrej Studen* (str. 70–78). Če so ljudje prej v glavnem potovali zato, ker je bilo potrebno in torej obvezno, so v dobi industrializacije potovali tudi zaradi vedoželjnosti, počitka ali celo zabave. Prav tako se je spremenil tudi način potovanja. Ali, če obrnemo, med drugim so prav ta nova prevozna sredstva omogočila to miselno revolucijo. Kakšne razlike se nam le prikažejo, če primerjamo napredek, ki je peljal od pogostoma prav pustolovskih, povrhom pa še dragih potovanj s prvimi poštними kočijami po slabih cestah in slabo razvitem cestnem omrežju, z razvojem cestnega prometa, še bolj pa s simbolom tistih časov, z železnico. Popolno svobodo potovanj, brez omejevanja z voznimi redi, pa je neugnani popotnik doživel z avtomobilom. Kdor pa se že prej ni oziral na vozne rede, se je lahko na pot odpravil tudi peš, kot npr. Johann Gottfried Seume, ki je na začetku prejšnjega stoletja popotoval od Leipziga do Sirakuz, ter je med to svojo veliko pustolovščino obiskal tudi naše kraje. pri tem pa domov

ni odnesel najboljših spominov na prijazne ljudi s sončne strani Alp. Velika večina poznejših turističnih popotnikov si je izbrala lažji način potovanja, vendar so tudi oni prepotovali skoraj celo Evropo, zlasti radi pa so obiskovali antično Italijo in skrivnostni Orient. Posebno radost je nudilo tudi takratno odkritje toplega morja in mogočnih gora, ki so se ravno takrat velikodušno odprli vedno večji reki turistov. Novi popotniki so tudi precej bolj zadovoljno obiskovali našo pokrajino, posebno priljubljen je bil obisk Celja, tega bisera na Savinji in mondenih zdravilišč v okolici. Manj premožne meščanske družine prav tako niso hotele zaostajati, ter so si zato izmislile prav posebno obliko počitnic, tako imenovano poletno svežino (Sommerfrische), ki so jih brezdelno in prijetno, kakor se za počitnice spodobi, preživele na podeželju. In ob poletju, ki se je pričelo, si tudi jaz želim zaužiti nekaj njegove svežine, zato je končujem.

Andrej Pančur

Bogumil Vošnjak, Dnevnik iz prve svetovne vojne (za objavo pripravil Vladimir Kološa). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1994. 316 strani.

Rodovina Vošnjak (Woschnagg) še danes živi v Sloveniji in Avstriji. Svoj vzpon je začela sredi 18. stoletja v Šoštanju z usnarstvom. Njeni člani so se ukvarjali z gospodarstvom, politiko, zadrugištvom, pisateljevanjem, diplomacijo in še marsičem. Josip Vošnjak (1834–1911) je bil eden voditeljev liberalnih mladoslovencev, deželni poslanec na Štajerskem in potem na Kranjskem, državni poslanec, član kranjskega deželnega odbora, pisatelj in zdravnik, pisec zanimivih *Spominov*, ki so izšli prvič 1905 in 1906, drugič 1982 pri Slovenski matici. Njegov brat Mihael (1837–1920) je bil tehnik, strokovnjak za železnice, predvsem pa »oče slovenskega zadrugištva« v prvi dobi njegovega razvoja, štajerski deželni in državni poslanec. Njegov sin Bogumil (1882–1959) je študiral pravo, delal v pariških arhivih, napisal knjigo *Ustava in uprava ilirskih dežel* (1910), bil pobudnik in sourednik liberalnega znanstvenega časopisa *Veda* in se habilitiral na zagrebški univerzi (1912). Po potovanju v Rusijo in po prvi ruski »revoluciji« je napisal obsežno knjigo *Na razsvitu* (1906). Ivan Prijatelj je v svoji oceni te knjige štel Vošnjaka za tipičnega zastopnika naše mlade nastopajoče generacije, ki se korenito loči od njegove – čeprav je razlika med obema znašala samo sedem let. Ali je bila ta razlika ali občutek povsem drugačnih pogledov vzrok, da je Prijatelj *Na razsvitu* zelo ostro ocenil in pogršel vse mogoče pomembne stvari. Vse skupaj se mu je zdelo, »kakor če bi na steklenico pohlevnega vipavca prilepil etiketo šampanjca« (Ljubljanski zvon 1906, str. 314, glej tudi str. 184). No, danes je Vošnjakovo knjigo iz razdalje devetdesetih let gotovo zanimivo brati.

Februarja 1915 se je Bogumil Vošnjak odpeljal čez avstrijsko-italijansko mejo in začel v antantnih državah med hrvaškimi, srbskimi, slovenskimi emigranti, begunci in izseljenci ter angleškimi, francoskimi, ameriški in drugimi zavezniškimi politiki, znanstveniki in umetniki delo za bodočo Jugoslavijo. Bil je član *Jugoslovskega odbora* in se je kot edini Slovenec udeležil razgovorov na Krfu. Ves čas vojne je pisal Vošnjak dnevnik, ki je (ne sicer v celoti) ohranjen v *Arhivu Republike Slovenije*.

Po vojni se Vošnjaku pravzaprav nobena stvar ni posrečila. Mesta rednega profesorja na ljubljanski pravni fakulteti ni nikdar dejansko zasedel. Na listi samostojne kmetijske stranke je bil izvoljen v konstituantno in bil med tvorc vidovdanske ustave. Napadal je pristaše avtonomije, jih dolžil avstrijskanstva in protidržavnosti. Spomine je objavil v srbohrvaščini (U borbi za ujedinjeno narodno državo, 1928). Živel je večinoma v Beogradu. Po drugi svetovni vojni je emigriral v Združene države, bil podpredsednik *Narodnega odbora za Slovenijo*, se trudil za skupno nastopanje emigracije in za informiranje ameriških krogov.

Magister Vladimir Kološa, ki dela v *Arhivu Republike Slovenije*, je dnevnik Bogumila Vošnjaka iz časa prve svetovne vojne skrbno uredil, pripravil za tisk in izdal. Dnevnik po vrednosti in pomenu prekaša pozneje napisane spomine, že zato, ker je neposreden in iskren, ker ne glede nazaj na opravljeno delo, ki terja plačilo in šteje zasluge, ampak doživlja vse probleme in težave sedanosti. Zato so v njem tudi dvomi in nejasnosti, lastna stališča še niso do konca izoblikovana, sodbe o sogovornikih so izliv trenutnega razpoloženja. Intenzivnost opazovanja in sklepanja je nekje večja, druge manjša. Pričakovali bi precej več o pogajanjih na Krfu in o stališčih posameznikov. Dnevnik je oseben in političen, kakor pravi Kološa. »Kaže nam avtorjev odnos do kulture, umetnosti, zgodovine, politike, narodnostnih problemov, njegovo življensko filozofijo, utrip krajev, v katerih je prebival. Na zanimiv in neposreden način prikazuje življenje jugoslovanskih politikov in narodnih delavcev v emigraciji, njihove medsebojne odnose in odnose z drugimi.« Iz njega se kaže »avtorjeva široka splošna razgledanost, duhovitost in smisel za opis detajlov, iz katerih je sestavljeno življenje«.

Publikacija obsega poleg dnevnika Vošnjakov življenjepis, njegovo bibliografijo (obema daje uporaba Vošnjakovega osebnega fonda v arhivu posebno vrednost, saj vsebujeta podatke, ki jih v *Slovenskem biografskem leksikonu* ni), opis dnevnika in njegove ureditve ter bogato kazalo oseb in krajev. Takó razreševanje okrajšav v dnevniku kot sestavljanje kazala sta bila za urednika težko delo, saj je Vošnjak poleg znanih politikov in kulturnih delavcev omenil v dnevniku ogromno številno neznanih oseb, za katere je bilo težko ali celo nemogoče najti podatke. Magister Kološa se posebej zahvaljuje nekda-

njemu lektorju angleščine na ljubljanski filozofski fakulteti dr. Alasdairu MacKinnonu, ki mu je posredoval iz Anglije več biografskih podatkov o omenjenih osebah.

Lahko smo veseli, da je dnevnik Bogumila Vošnjaka postal dostopen javnosti. Zgodovinarjem je tako postal lahko dostopen nov vir, pa tudi vsi drugi, ki jih zanima čas prve svetovne vojne, slovensko razmišljanje in kulturno življenje tistega časa, bodo imeli na razpolago prijetno in zanimivo branje.

Vasilij Melik

Petra Svolfšak, **Soška fronta**. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1994. 102 strani.

Vasja Klavora, **Koraki skozi meglo. Soška fronta – Kobarid – Tolmin 1915–1917**. Klagenfurt, Ljubljana, Wien : Hermagoras Verlag – Mohorjeva založba, 1994. 335 strani.

Po pravici povedano bi se morali izida sleherne domače knjige na temo vojaške zgodovine I. svetovne vojne iskreno veseliti in zato smo veseli tudi obeh zgoraj navedenih monografij, vendar naše veselje ob skrbnem prelistavanju in branju kmalu splahni. Oba avtorja sta nedvomno vložila v svoji deli izjemen napor in nedvomno veliko znanje, vendar je videti, da zastavljenega cilja nista znala prav izpeljati. Še več, odkrito se lahko vprašamo, kaj sta s takšnim načinom obdelovanja zahtevne vojaške tematike, sicer na domačih slovenskih tleh, sploh hotela doseči. Dobro je vedeti, da pisanje zvrsti *militaria* zahteva celega in pravega človeka, še najbolj pravšnji za takšno mukotrpno opravilo je poklicni vojak; če piše o vojaških dogodkih kdorkoli drug, se mora resno spoprijeti z vojaškimi vedami, predvsem se mora nenehno izpopolnjevati s prebiranjem takšnih ali drugačnih vojaških del in zgodovinski moment tu v prvi vrsti ni tako zelo pomemben. Posebna podzvrst pisanja o *militaria* je vednost o orožju, oborožitvi, ustroju posamičnih vojsk, o uniformah, znakih etc. Končno je za moderno komentiranje starih vojaških dogodkov več kot zaželeno imeti ali pridobiti dar razsojanja takratnih razmer na bojišču, skušati doumeti strateške in taktične nagibe, ki so pripeljali do takšnih in drugačnih uspešnih ali zgrešenih operacij oziroma akcij. Končno je tu še vojaška terminologija, ki v naših novih srednjeevropskih razmerah ni nujno le samogibno ponavljanje privzgotenih balkanizmov, ampak pomeni vračanje k izvirnim tradicionalnim slovenskim vojaškim vrednotam in terminom ter hkrati skuša s pomočjo standardnega domačega jezika kovati nove.

Toliko za uvod, saj bo slehernemu zahtevnejšemu bralcu takoj jasno, da takšni deli, kot sta to monografiji Petre Svolfšak in Vasje Klavore, pomenita le nujno potrebno vmesno stopnjo, da se lahko slovenska vojaška historiografija počene naprej in začne enkrat loviti moderna dela tujih avtorjev. Če obe monografiji primerjamo na primer z resnično poplavo anglosaških del na tematiko I. in II. svetovne vojne, takoj opazimo, da obema avtorjema zlasti manjka tista prefinjena didaktičnost, tako značilna za mlade angleške in ameriške avtorje na polju aeronavtične, tematičnih obdelav kopenske vojske, posamičnih slavnih enot: radovedni uporabnik takšnih knjig v trenutku ugotovi vrednost in uporabnost dela in se zato tudi njegova zahtevnost do vojaške literature povečuje. Za moderni val zahodne publicistike in resnih strokovnih del iz zvrsti *militaria* je seveda značilna še neizmerna širina avtorjev, njihovo prav pikološko obravnavanje podrobnosti in naravnost umetniško doziranje količine podatkov, ki jih bralec še radevoljno sprejme, ne da bi ga tematika začnela utrujati. Končno je pri modernih zahodnih piscih pomemben tudi odnos do nekdanjih sovražnikov: sovraštva oziroma odklanjanja praviloma ni več, zato je toliko bolj vpeto v vrstice občudovanje o takšnih ali drugačnih dosežkih nasprotne strani, tako v tehniki kot v pogumu. In nikakor ne gre pozabiti človeka, ki mu mladi rod vojaških historikov namenja vedno več prostora in skuša prikazati in prikazati utrinke usod bojnikov iz preteklosti oziroma polpretekle dobe našega stoletja, če se pri našem razmišljanju omejimo prav na moderno človeško zgodovino.

Od vsega povedanega je **Petra Svolfšak** nedvomno marsikaj hotela izpeljati in zastavila si je cilj, obdelati *Soško fronto* nekoliko drugače od dosedanjih piscev; pri tem je očitno imela v mislih v prvi vrsti kolikor toliko uporaben vodnik po nekdanjem bojišču na Soči, saj je njena monografija vsaj v nekaterih ozirih prava paša za oči. Zelo domiselno se je pri knjigi izkazalo tudi objavljanje starih posnetkov, in sicer v barvni tehniki, torej takšnih, kot so se bili ohranili v naš čas. Da so tonirane fotografije oziroma bikrome razglednice prava paša za oči bralcev, so pred časom znali presoditi prav pri ugledni reviji *National Geographic*, nakar je takšna moda po ovinkih našla pot celo do nas. Pri vodniški publikaciji *Soške fronte*, kljub sila obrabljnemu naslovu, prijetno padejo v oči posamični topografski podatki, do katerih se je pisateljica brez dvoma dokopala z lastnim topografskim raziskovanjem zemljišča; marsikatera druge, za večino že pozabljene ali manj znane podrobnosti, so plod avtoričinega večletnega mukotrpnega pregledovanja slovenske in tuje literature o soškem bojišču.

Če je torej bila knjiga zamišljena kot priročen in lahko razumljiv vodnik, se superlativi žal kmalu tako ali drugače nehajo. Predvsem je avtorica hotela le preveč stvari hkrati združiti v svojo knjigo, dejansko knjižico skromnejšega obsega in vsekakor zelo posrečenega žepnega formata (razpotegnjenost v višino), zato je logično, da je prvi svetovni spopad obdelan le v najnujnejših potezah in še tu so napake. Tudi pri vojaški terminologiji pisateljica niha od enega izraza do drugega, kakor je bila pač ekscerptirala od tega ali onega avtorja. Kljub veliki želji po izčrpnih podatkih jih je le – teh pri opisu posamičnih spomeniških

lokacij odločno premalo in tudi dikcija opisa stilnih sestavin spomenikov bi bila lahko določnejša. Ker seveda imamo kopico zgodovinskih podatkov na napisnih ploščah (moderna vojaška epigrafika!), zlasti kratik posamičnih vojaških enot, se resnično čudimo, zakaj avtorica takšne kratice navaja, ne da bi se jih bila potrudila dešifrirati (LIR namreč pomeni *Landwehr-Infanterie* – *Regiment* in tako dalje). Če se že navajajo in slikovno prinašajo spomeniki v težavnejših jezikih, na primer v madžarskem, bi se jih resnično kazalo potruditi dati prevesti!

Avtorica pri opisu spomeniškega fundusa načelno popotuje od severa proti jugu in bežno oplazi tudi sedanji italijanski del Krasa, vendar se v globlje vzhodno hrbitišče fronte ne spušča; žal nekatere spomenike prinaša zgolj v sliki in kratkem besedilu pod fotografijo, izredno pomembno pokopališče 96. IR v Črničah ima sicer vrisano na zemljevidu, vendar ga v obravnavi ni. Videti je, da je monografija nastala preveč hlastno. Pogrešamo tudi poizkus gradacije oziroma valorizacije posamičnih spomenikov glede na vzporedno celoto bojišča, saj je več kot očitno, da nekateri izjemni dosežki, na primer *Javorica*, *Log* (Srednji) *pod Mangartom* in *Črniče* tako po pristnosti kot kvaliteti presegajo območni prostor in pomenijo spomenike evropske razsežnosti. Avtorica bi se lahko potrudila prikazati še pomembno bohinjsko frontno hrbitišče, nato globoko notranjost oziroma etapne postaje, na primer Ljubljano, da ne omenjamo vseh pomembnih lokacij lazaretov in pokopališč na Kranjskem in Štajerskem. Pozitivno je, da je avtorica našla prostor eksodusu obsoških Slovencev – civilistov.

Knjižica Petre Svoljšak bi bila vsekakor koristnejša, če bi bila bolj ostro razdeljena na kratek uvodni tekst in izčrpnjšo obdelavo posamičnih spomenikov in bojnih prizorišč, nemara kar po abecednem redu. V pričujoči obliki je zadeva nepregledna in še prepotrebne indeksa ni nikjer. Priloženi zemljevidi so bolj okrasne narave in o njihovi natančnosti ne bi izgubljali besed. Namesto premlevanja vsemogoče takšne ali drugačne literature bi bilo koristnejše, navesti kakšno desetino najuporabnejših del, zlasti tistih, ki resnično pomenijo seznanitev s posamičnimi lokacijami. Od srca upajmo, da bo avtorica lotila prihodnje knjige o soškem bojišču bolj skrbno in da nam bo postregla tudi s kakšno tehniško podrobnostjo.

Če smo pri prvi knjigi pogrešali marsikatero podatke, jih je v solidno obsežni in bogato ilustrirani knjigi *Vasje Klavore* celo kar nekam preveč, vsaj za tako zamišljeno delo, ki se bolj nagiba k feljtonistiki in publicistiki kot k resnemu vojaškemu zgodovinskemu delu. Vsekakor velja takoj na začetku poudariti, da je pisatelj odličen zemljiščni poznavalec gornje- in srednjesoškega bojišča in da je temu svojemu »konjičku« namenil več kot obilo dragocenega časa. Dobro je opozoriti na njegovo prvo knjigo, *Plavi križ*, v katerem obdeluje bovški odsek fronte na Soči, z vrhom dogajanja v 12. soški bitki. Ker je pisatelj gnala neustavljiva želja, izvedeti kar največ o lokacijah, ki jih je bil že prej dodobra prehodil, se je logično odpravil tudi v znanstvene ustanove in konkretno v slavnem *Kriegsarchiv* izbrskal več kot dragocene podatke, tako tekstovne kot slikovne narave. Ob vsem tem je Klavora sproti dopolnjeval topografijo ostalin in opravil ničkoliko pogovorov z udeleženci bojev oziroma z domačini, ki so za dogajanja izvedeli od svojih staršev. Prav ta del je neprecenljive vrednosti tako v prvi kot v drugi monografiji, ki se zdaj ambiciozno nadaljuje v nekakšen drugi del obdelovanja soške fronte (da se tu že tolikokrat uporabljeni naslov navaja kot nekakšna serija, je manj moteče). Kot rečeno, tako pri prvi kot drugi monografiji o soški vojni je avtor resnično dal iz sebe vse tisto, kar je vedel in zbiral skozi desetletja, in po tej plati projektu ni kaj očitati. Še več, glede na kritike prve knjige je Klavora drugo dopolnil oziroma opremil s kar največ natančnimi izvirnimi zemljevidi in skicami, za njihovo sedanje razumevanje so pridane celo moderne specialne karte, in to v barvi. Po želji avtorja so bili nekateri zemljevidi oziroma grafični prikazi posebej narisani. Mnžica izvirnih fotografij je tako v prvi kot drugi knjigi izredna paša za oči in pri starih slikah je nedvomno prav, da so odtisnjene tonirano; to vsekakor ni dobro za moderne posnetke, ki bi bili prav lahko črno beli in še bralca bi manj spravljali v dilemo.

Toliko o pozitivnih dosežkih knjige, ki je nedvomno zakladnica podatkov in ki bo, upajmo, zanimiva tudi za razvajenega zahodnega bralca nemške narodnosti, saj je bil *Plavi križ* – *Das blaue Kreuz* že preveden v nemščino, *Koraki skozi meglo* pa še bodo. Žal moramo ugotoviti, da je avtor v preveliki želji, strniti kar največ podatkov na enem samem mestu, zagrešil v bistvu podobno napako kot pri prvi knjigi: dogajanje je kljub posamičnim ostro ločenim poglavjem nepregledno, razbitost enovite prebojne operacije med 12. soško bitko je zdaj celo razpotegnjena na dva dela in dogajanje še južneje istega usodnega 24. oktobra bo nemara obdelano še v eni ali dveh drugih delih. Sicer velja za takšen način ustvarjanja *licentia poetica*, avtor torej že ve, vendar se mi osebno takšen način dela ne zdi posrečen. Čisto drugače bi bilo, če bi se bil avtor že prej odločil za čisto topografsko naravo knjige in tako bi nekdanje bojišče zlahka razbil na več odsekov. Čudimo se, zakaj ni obdelal tako enkratne prebojne operacije med Bovcem in Tolminom v eni sami posebni knjigi, saj ga je drzno podjetje nedvomno očaralo: tudi naslov zadnje knjige naj bi pomenil korakanje vojaških oddelkov *Srednjih sil* na izhodiščne pozicije, vseskozi v megli in dežju, vendar bi prav lahko pomenil tudi drzen izpad Šlezijcev iz sestave 12. *infanterijske divizije* proti Kobaridu.

Klavora je pregledal veliko vojaških zgodovinskih knjig in se pretokel tudi skozi zanimiva osebna pričevanja udeležencev, zlasti skozi spominsko monografijo kasnejšega generalfeldmaršala *Erwina Rommela*, tako da bi bilo njegovo življenje v vojaški jezik in razmišljanje nedvomno veliko uspešnejše. Čeprav avtor brez dvoma že nekoliko obvlada umetnost vojaške razsoje, je ta kar nekam zavrtla s prevečkratnim citiranjem celih strani izvirnih zapisov očividcev, tako da se posamične nedvomno zanimive misli niso mogle v zadostni meri udejaniti. Klavora je po slogu dosleden izbiri določenega vojaškega

jezika, torej tistega, ki se je bil uveljavil skozi zgodovinsko »kratko« obdobje karadjordjevičevske Jugoslavije, partizanstva in titovske druge Jugoslavije, zato logično pri njem starih slovenskih vojaških izrazov ne najdemo. Tudi sicer se ni spuščal v tehniške podrobnosti tako oborožitve kot frontnega hrbišča, vendar je dal v slikovnih prilogah obilo avtentičnih posnetkov, ki kar kličejo po izčrpnosti strokovni obdelavi. Prav tako je Klavora uvidel, da brez obravnavanja širšega frontnega hrbišča, tudi tistega na Kranjskem, ne more biti in je kar lep del besedila in dokumentacije namenil prav Bohinju, etapni postaji za avstrijsko obrambo Krnskega pogorja. Doslej enkratno je obdelana tudi dolina Baške grape z vitalno *Bohinjsko železnico*, po kateri so se stekali transporti orožja, municije in opreme ter hrane; nismo zasledili, da bi bile omenjene posebne avstrijske *Eisenbahn – Kompanien*, sestavljene v veliki meri iz železničarjev Slovencev, ki so skrbele za nemoten prevoz čim bližje fronti, v 11. soški bitki celo v ostrem artilerijskem ognju.

Takšnih ali drugačnih epizod, za katere vemo, jih je nič koliko in razumljivo ima Klavora pravico, da o njih razmišlja po svoje. Tudi epizoda z zaspalimi kraljevimi ogrskimi domobranci – *Honvédi* na Krnu je pri njem opisana drugače, oziroma naj je sploh ne bi bilo, in vendar mi je o njej natančno tako pripovedoval pokojni oče, ki je v dvajsetih letih služil pri kraljevih *Alpinih* kot podporočnik: italijanska alpinska organizacija je očitno poznala pravo resnico! Kritični smo na primer tudi do takšnih trditev Klavore, da je bilo zavetje Krna ne vem kako pomembna pridobitev za Italijane. Predobro vemo, da so se avstrijske pozicije na odseku Veliki Lemež – Bogatin kar za nekaj kilometrov vbočile na gorskem brezpotju in da ta del bojišča poslednji bil več kapitalnega pomena ne za italijanske ofenzive in ne za avstrijsko obrambo, saj je bila poslednje največja dejavnost prav med morjem in Tolminom, seveda z izjemo 12. bitke.

Žal moramo biti kritični tudi zaradi uporabljenega znanstvenega aparata, oziroma zaradi načina njegove uporabe. Pri tako široko uporabljenih citiranih celih strani izvornih tekstov bi bilo veliko lepše, če bi bil posamičen vir dosledno naveden v opombi pod črto ali na koncu slehernega poglavja. Viri so, resnici na ljubo, resda navedeni na koncu knjige, vendar na nekoliko nenavaden način: vsekakor bi radi videli abecedni vrstni red! Ko vendar nekoliko skrbneje pogledamo seznam natisnjenih uporabljenih del, z začudenjem opazimo, da nekaterih kapitalnih naslovov med njimi ni, na primer že kar slavne študije *Daskalovičeve* o »bitki kod Kaporeta« iz leta 1925 v cirilici, s kasnejšim natisom v latinici. Čudimo se tudi načina citiranja še slavnijšega generalštabnega dela *Oesterreich – Ungarns letzter Krieg – OeUIK* v prevedenih izpisih nekega ljubitelja vojaške zgodovine, saj bi bil moral Klavora nedvomno sam še enkrat pregledati izvirm in se na kraju in v času seznaniti s to izredno edicijo: kaj je sploh še vredno pisati o soški vojni, če že obstaja ta gigant v petnajstih delih!

Pisati o soški vojni je vsekakor vredno, tudi zato, da se ljudstvo izobražuje s preteklo zgodovino, ki zaradi političnih in ideoloških razmer polpreteklega časa ni mogla oziroma smela najti pot v ustrezne knjige, z nekaj redkimi in nevtralnimi pisanimi izjemami. Torej je zlasti v Klavorinem primeru več kot pozitivno, da naši ljudje vendar dobijo v roke primerno branje in se tako lahko izobrazijo tudi o tem segmentu narodove zgodovine. Klavora ima na voljo dve poti: ali čisto znanstveno ali čisto publicistično, z izbranim in izostrenim posluhom selektivnosti in didaktičnosti. S takšnim prenatrpanim pristopom po našem mnenju že drugi ni dosegel pravega namena, pregledno in komentirano predstaviti soško bojevanje. Lahko se odloči tudi za ločen topografski pristop, prav tako bi bila odlična edicija komentiranega foto-grafskega albuma starih fotografij, kjer bi se sedanja prenasajenost materije porazgubila oziroma dobila svoj poseben čar. Vsekakor je dobro zastaviti povsem vojaško pisanje, saj je prav tega pri nas najmanj. O specialnih edicijah o orožju in tehniki ne kaže izgubljati besed, so težke ob začetku in plodne na koncu. Zakaj avtor ne razmišlja o vojaških grobovih, o seznamih žrtev, o udeležencih, ljudeh? Videti je, da še vedno ostaja vpet v miselni vzorec, ki je doslej krojil način pisanja zgodovinskih del o soški vojni.

Last but not least, v novih demokratičnih razmerah kar nekaj preveč moti Klavorino poudarjanje, da je bila staroavstrijska vojska »tuja«; morda tako misli in občuti sam, vendar je bila staroavstrijska država s svojo vojsko za naš narod manj tuja, kot je bilo to v primeru kasnejše slovenske vpetosti v balkanska obzorja. Prav množica slovenskih soldatov na Soči, z javnimi besedili v našem jeziku na posamičnih velikih spomenikih in zlasti vojaških grobovih dovolj jasno nakazuje polinacionalno naravo habsburške države, kar se je še kako lepo zrcalilo prav v njenih oboroženih silah. Skrajni čas je že, da nehamo s pejorativnim prikazovanjem in razmišljanjem o tej stari državi, katere častni konstitutivni del so naši ljudje bili vse od poznega zgodnjega srednjega veka naprej. Če bomo poudarjali, da so spomeniki zlasti avstrijske strani na Soči »naši«, bomo še najbolj poskrbeli, da jih bo naš narod ponosno varoval tudi v prihodnje.

Davorin Vuga

Nadja Pahor Verri, *Oltre il filo. Storia del campo di internamento di Gonars 1941–1943*. Gonars: Biblioteca comunale »D. Di Bert«, 1993. 267 strani.

Med krajevno in splošno zgodovino nekih evropskih deželnih stvarnosti, ki so bile pred petdesetimi leti zaradi italijanskega imperializma hudo prizadete, spada tudi in to v polni meri sodobna zgodovina na tej in drugi strani Soče, torej zgodovina Primorske ali Julijske krajine v času od leta 1918 do leta 1945.

Zaradi Wilsonovih teorij in zaradi interesnih sfer, katerih črte so od daleč vlekli »veliki«, je bila v posmeh vsem pokritjem etnične stvarnosti z nacionalno državo, nagrajena italijanska želja po strateških mejah na razvodjih. Potem ko so najprej liberalne in nato fašistične vlade Kraljevine Italije bonificirale to odskočno desko proti balkansko – podonavskemu prostoru, so leta 1941 po podrobnih načrtih, ki so imeli svojo osnovo v filozofiji večvrednosti takratnih zmagovitih evropskih ideologij, napadli Kraljevino Jugoslavijo in si kljub prepovedi aneksij v času vojne, priključili Ljubljansko pokrajino ter jo razglasili za integralni del novonastalega imperija.

Vse grozote vojne vihre so se, kljub odsotnosti vodilnih slovenskih strank – ali pa celo z njihovo pomočjo, prej ali slej zgrnile nad slovenski narod. Po podatkih italijanskih raziskovalcev tega obdobja so italijanske oblasti za jugoslovanski odpor predvidele 202 taborišči, ki so bila v glavnem razporejena na severu Italije. Slovencem so bila namenjena taborišča, ki jih v glavnem pozna vsaka slovenska družina, saj so izgoni in deportacije zajeli veliko večino slovenskega prebivalstva, kar je zabeležilo tudi naše zgodovino pisje in veliko število memorialistike.

Furlanska vasica Gonars je tako ostala v našem zgodovinskem spominu kot simbol slovenskega odpora in kraj, ki je bil tesno povezan z obstojem našega naroda. Ker čas hitro briše sledi dogajanj, ki so bila tako težka za tukajšnje prebivalstvo, in ker se strumentalno skuša preformulirati vloga žrtve in krvnika v zadnji vojni, nam je knjiga Nadje Pahor Verri lahko kašipot pri ugotavljanju stanj, ki so prizadela velike sloje prebivalstva in ki so ostale težko zabeležene v narodovem spominu do današnjih dni.

V nekem smislu bi lahko delo Pahorjeve vključili v celebrativni tok italijanske historiografije zadnjih let, ki pospešeno izdaja dela s tovrstno tematiko ob jubilejih travmatičnih dogodkov, ki so pretresali Italijo pred petdesetimi in več leti. Delo Pahorjeve sestavlja več poglavij, med katerimi je uvodu prepuščeno, da razloži historični okvir, zaradi katerega je koncentracijsko taborišče v Gonarsu nastalo. Naslednje poglavje obravnava detajlirano strukturo lokacije in funkcioniranja taborišča. Avtorica se je pri ugotavljanju dejstev poslužila bodisi arhivskega gradiva, kot pričevanj še živih protagonistov in sicer z obeh strani. Mnoge priče so namreč še žive, kot npr. uradni zdravnik taborišča dr. Mario Cordaro, ki je na predstavitvi del ostal na isti valovni dolžini kot pred petdesetimi leti in še danes v zapornikih vidi le upornike, ki jih je doletela pravična kazen, in mnogi domačini, ki so kot koloni razumeli dejanske valence fašizma in so še danes prepričani v zgrešenost početja, ki je povzročalo toliko gorja.

Delo Nadje Pahor Verri odkriva italijanskemu bralcu ozadje neke avanture italijanske države, ki so v glavnem dokaj nepoznana pri tamkajšnjem prebivalstvu. Revizije historičnih stališč, ki marsikdaj hote mešajo vzroke in posledice napada na Jugoslavijo in kasnejših dogodkov leta 1945, postajajo nekakšen vsakdan v določenem italijanskem periodičnem tisku, ki so bili stalnica desnega zamegljevanja resničnih vzrokov imperialistične avanture, ki si jo je italijanska država privoščila na strani nacistične Nemčije. Čeprav je Gonars prekrila trava in danes le večje oko zazna zidove barak in tloris taborišča, ostaja spomin na to internacijsko postajo postopnega izničenja slovenskega naroda živ, ne le v zavesti tamkajšnjih ljudi, ki so kot moralno obvezo vzeli izdajo te odlične knjige, ampak tudi historikov in političnih sil, ki se v vsakodnevni konfrontaciji zavedajo, da sta italijanski in z njim evropski fašizem še izrazito prisotna bodisi v ideologiji kot v praksi velikih interesnih centrov moči.

Pahorjeva se v svojem delu ne spušta v vprašanja, ki so videti danes tako pomembna za politično in tudi vse bolj za historično sceno. Ne ukvarja se s problemi kolaboracije in celotne mreže njene podrasti, ki so tem represivnim strukturam nudile življenjski prostor za tako početje. Ne, z veliko mero potrpežljivosti se je avtorica spustila v tisti taboriščni vsakdan, ki ga vsak zapornik dobro pozna, v statistike prihodov in odhodov, v odnose med zaporniki in njihovimi pazniki, v tisto srž zapornikovega apatičnega pristanka na nasilno ustanovo, kot je lahko zapor, norišnica, bolnica ali taborišče, ki mu preprečujejo svobodo v uniformnih vsakodnevnih ritmih od štetja prisotnosti pa do delitve vsakodnevnega obroka. Iz te analize izhaja, da Gonars res ni bil uničevalno taborišče, kot je to bil deloma Rab ali pa nemška taborišča, da pa je povsem služil svojemu namenu, to je ustrahovanju prizadetega prebivalstva, čiščenju prebivalstva, ki je nudilo logistično podporo partizanskemu gibanju, eliminacija intelektualnega sloja ter navsezadnje »prepričevanju« nekaterih, da je bolje sodelovati kot umirati, kajti v Gonarsu, kot ugotavlja Pahorjeva, so res umirali.

Knjiga nudi italijanskemu bralcu dokajšnje možnosti za vpogled v genocidno politiko italijanskega fašizma na fronti Ljubljanske province oz. zasedenih slovenskih krajev. Od iredentističnih teženj pred prvo svetovno vojno do interventistične politike v letih 1915–1918, od raznarodovanja primorskih Slovencev do napada na Jugoslavijo, ter tri leta krvave rihte proti Slovencem so dokaz, da je Italija po poti nasilne asimilacije in iztrebljanja hotela napredovati tudi tja, kjer ji razlogi nacionalne države tega niso narekovali. V nepopolnejših sanjah po imperiju, ki naj bi segal do ruskih step, se je ta capasti imperIALIZEM ustavil že na ljubljanskem barju, z velikimi, prevelikimi žrtvami za tako majhen narod. Gonars ostaja tako pomnik nekaterim cikličnim željam nekaterih zavihkov italijanske države. Boljše poznanje tega obdobja na obeh straneh meje, predvsem pa tam, kjer so te želje v desnici, ki iz krvi kuje svojo bodočnost, vedno endemično prisotne do današnjih dni, je bil v uvodu deklariran cilj tega lepega projekta, ki ga je tržaška avtorica zelo dobro opravila. Dejstvo je, da je »Oltre il filo« še vedno lahko druga žica in za njo spet druga, brez konca in da si je treba vedno prizadevati, da ne bi zrasla nikdar ne prva ne zadnja bodeča žica, simbol sramote v središču Evrope.

Boris M. Gombač

Lojze Ude, **Moje mnenje o položaju. Članki in pisma 1941–1944**. Uredil Boris Mlakar. Ljubljana : Slovenska matica, 1994. 168 strani.

Najbrž ga ni med našo strokovno javnostjo, ki ne bi poznal Lojzeta Udeteta kot avtorja številnih in pomembnih del o Koroških Slovencih, o bojih za severno mejo po razpadu Avstro-Ogrske in o slovenskem nacionalnem vprašanju. Toda z znanstvenim delom se je začel ukvarjati šele v drugi polovici življenja. Bistveno manj pa je poznano njegovo osebno politično, publicistično in strokovno udejstvovanje pred in med 2. svetovno vojno, še manj motivi, ki so ga pri tem vodili. Njegova predvojna stališča je pred leti dodobra osvetlila objava polemične korespondence iz let 1939–1940 z Dušanom Kermaunerjem (*Nova revija* 1986, št. 48–56), njegovo pozicijo v času druge svetovne vojne pa širše pojasnjuje prav pričujoče delo. Tako ostaja neobjavljen le še njegov medvojni dnevnik.

Urednik mag. Boris Mlakar se je pri izboru tekstov oprl na avtorjevo delno že pripravljeno zasnovo objave spisov in drugega gradiva iz let pred in med drugo svetovno vojno. Odločil se je za vsebinsko dokaj enotne rokopise, ki odražajo Udetovo videnje položaja slovenskega naroda med okupacijo. Izbranim sestavkom in pismom je dodal nujne komentarje, o avtorju, njegovem delu in življenju pa je pripravil tudi tehtno študijo.

Da bi Udetove premisleke položaja Slovencev med drugo svetovno vojno lahko doumeli v času in prostoru, je potrebno precizirati njegovo tedanje pozicijo. Bil je pravnik, odvetnik, široke izobrazbe (več let je študiral zgodovino in slavistiko). Njegovo politično nastopanje idejno ni bilo usmerjeno po tradicionalnih taborih, pač pa samosvoje. Poglavitna črta v njegovem delovanju je bilo slovenstvo, zato niti ni čudno, da je bil sprva v krogih avtonomistov, nato Slovenske ljudske stranke v njeni avtonomistični fazi, v tridesetih letih se je zblížal z levicarji (*Slovensko društvo*, delavsko-kmečko gibanje) in krščanskimi socialisti, predvsem zaradi njihovega opozarjanja na nacistično nevarnost. Bil je sicer dokaj kritičen do komunistov, posebno pa do njihove zaverovanosti v sovjetsko politiko. Sila kritičen je bil do sovjetskega povezovanja s Hitlerjevo Nemčijo, kar je v srži njegovega takratnega polemiziranja s Kermaunerjem in drugimi komunisti. Takoj po okupaciji se je bil prisiljen umakniti na italijansko okupacijsko območje, konkretnije v Ljubljano. Snoval je lastno odporniško skupino, a se je nato avgusta 1941 pridružil Osvobodilni fronti. Da so ga smatrali za zanesljivega, kaže dejstvo, da sta pri njem nekaj mesecev prve vojne zime ilegalno stanovala Boris in Zdenka Kidrič. Jeseni 1942 se je od glavnega toka Osvobodilne fronte oddaljil, navezoval stike z nekaterimi sredinci in dr. Albinom Šmajdom; preko njega je skušal doseči premirje med OF in Slovensko zavezo oz. Protikomunistično milico. Do kapitulacije Italije je bil v Ljubljani, njegovo zavzemanje za pomiritev oziroma za premirje z »belo gardo« pa gotovo ni prispevalo k priljubljenosti v krogih vodilnih komunistov, posebej ker je to bilo v času po dolomitski izjavi in v času vedno jasneje razvidnega sesutja fašistične Italije. Po italijanski kapitulaciji se je Ude umaknil na osvobojeno ozemlje, bil je na Kočevskem Rogu, v skupini intelektualcev, ki jim je vodstvo gibanja omogočilo in jih zadoščilo, da so snovali bodoče oblike slovenskega žitja, vendar daleč od vsake izvršilne oblasti. Bil je član Znanstvenega inštituta, njegov tajnik in v.d. predsednik. Septembra 1944 je dobil predsednikovanje Verski komisiji – glede na dejanske razmere sila važna komisija – ki pa ni in ni mogla zaživeti. Bil je tudi član Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev.

Izbor Udetovega pisanja med leti 1941 in 1944 obsega 17 tekstov, med katerimi prevladujejo po številu politična pisma vodstvu OF in Albinu Šmajdu, po tehtnosti pa zlasti referati. Obdobje po kapitulaciji Italije zastopajo le trije referati.

Prvi dokument v zbirki, zgodnji referat iz časov oblikovanja programa OF, sedmih oziroma devetih demeljnih točk, je eno redkih sodobnih pričevanj, kako so sodobniki razumeli program Osvobodilne fronte. Smisel osvobodilnega boja je za Udeteta bila le osvoboditev slovenskega ozemlja, zavzemal se je za vojaško akcijo takrat, ko bo njena moč tudi uspešna; ko bodo oborožene akcije v Sloveniji usklajene s svetovnim položajem. Zadrževanje intenzivnosti osvobodilnega boja je utemeljeval z razliko med velisilami in malim narodom, kot so Slovenci. Globalni obračun s Hitlerjem je po njegovem dolžnost velesil – še posebej glede na njihove lastne napake v odnosu do nacizma – ne pa malega naroda, ki lahko s tem ogrozi svoj obstoj. Edina izjema zanj je bila obramba pred izganjanjem – ker je to narodna smrt, tudi ne more biti zadržka v obrambi. Opozarja na taktiko vodenja boja, ki ne sme dopustiti, da bi se Italijani zedinili z Nemci v doziranju ukrepov proti osvobodilni akciji. Ljubljanska pokrajina mora ostati baza naroda, zato se boja v njej ne sme intenzivirati. Drugi njegov pomislek obsega likvidacije »denunciantov in izdajalcev«. Zavzema se za postopanje proti njim po vojni, čeprav pozna škodo, ki jo povzročajo. Tako stališče je zastopal tudi napram članom Straže v pismu IO OF aprila 1942, čeprav ni dvomil o njihovem sodelovanju z Italijani. Tokrat je navedel še nov argument, namreč da streljanja takih širijo bazo odpora proti OF – ta pa je preslaba, da bi si to lahko privoščila.

Eden osrednjih tekstov je referat o značaju Osvobodilne fronte iz maja 1942. Pripravil ga je, ko je v diskusiji s svojimi znanci iz »sredine« zavrnil možnost, da se bi lahko oblikoval med Osvobodilno fronto in Slovensko zavezo tretji tabor. Tekst je v resnici rezantna analiza Osvobodilne fronte, organizacije, ciljev in njene ideologije. Fronto uvideva kot akcijsko skupnost, kot dokaz, da je v slovenski politiki mogoče preseči svetovnonazorske razlike, čeprav ga skrbi dejstvo, da je taka, metapolitična pozicija dveh skupin, liberalne in katoliške (krščanskosocialistične) izsiljena od tretjega partnerja in ne izraz notranjega prepričanja in moči obeh skupin. Pri utemeljevanju, kaj je bistvo »slovenske narodne revolucije« – bolje

rečeno, v čem se ločijo slovenske razmere od boljševiškega ruskega vzora – poudarja, da bo revolucija nujno tudi socialna. Možnost sovjetizacije je zanj manj verjetna, saj je Slovenija na obrobju ruskega dosega. Zato je treba računati po njegovem na tudi druge scenarije: balkanski, zahodni, južnoslovenski. In z drugimi scenariji pride tudi omejitvev OF na pravi nacionalizem, da torej posveti vse sile le boju za nacionalno osvoboditev. Opozarja na mednarodno vlogo jugoslovanske vlade, ki je, kakršna koli že je, edina priznana jugoslovanska vlada. Realna oblika povojne ureditve bo itak le neka regionalna skupina, ob priznanju slovenskega naroda kot entitete. Zato zanj tudi nima smisla tako postavljanje proti Mihailoviču, kar je le slab posnetek srbskih nasprotij, ne glede na to, da so Mihailovičevi pristaši med Slovenci tisti, ki se še vedno gibljejo v miselnem okviru predvojne državne organizacije.

Zaključuje z vprašanjem ubijanja izdajalcev. Kakor na eni strani razume zahteve stroge narodne discipline, pa odklanja prelahkotno obravnavo tega vprašanja v OF, saj je življenje za večino ljudi le najvišja vrednota. Zanj so narodni izdajalci tisti, ki se odvrnejo od naroda, in tisti, ki pripadajo temu narodu sovražni ideologiji. Poleg teh so še denuncianti. Le te je v nujnih primerih upravičeno ustreliti. Opaža slabitev narodne morale, množijo se »ideološki izdajalci«. Boj proti tem začena dobivati obrise državljanske vojne, hkrati pa je njihovo streljanje povsem neučinkovito. Ob sistemu talcev pa je to še zanesljiv način za uničenje lastnih izbranih ljudi. Premolnico in hkrati največjo napako opaža v uboju dveh akademikov (študentov) v marcu 1942, kar je sovpadlo z nastopom škofa proti OF in približanjem Ehrlicha Italijanom.

Vrhunec kritičnosti in hkrati tudi že začetek drugega, od OF odmaknjenega obdobja, nakazuje Udetovo pismo IO OF 14. oktobra 1942. Pismo je bilo inspirirano tudi z osebno bolečino, saj je med talci, ki so jih Italijani dan prej ustrelili za ubitega Marka Natlačena, bil tudi njegov prijatelj Vinko Košak. Za nacionalno škodljivo stopnjevanje medsebojnega boja krivi tudi vodstvo OF, zato se ob ostri kritiki njenega ravnanja umika, ker nima moči, da bi to spremenil.

Res je sledilo nekaj mesecev njegove pasivnosti (tudi bolezen), nato pa je nastopil s sicer utopično idejo, da bi le bilo mogoče obe bojujoči se strani vsaj pomiriti, če že ne spraviti. To naj bi napravili umirjeni ljudje z obeh strani. Za posredovanje na drugi strani je poskušal pridobiti svojega dobrega znanca dr. Albina Šmajda, s katerim sta se večkrat sestala in si dopisovala v času med aprilom in avgustom 1943. S premirjem ni bilo posebnega napredka ne na eni ne na drugi strani, korespondenca pa nakazuje, kako se je odzival sam in krogi, ki so za ta pogajanja izvedeli. Najbolj izčrpno in tudi danes poučno je njegovo poročilo, datirano z 20. avgustom, ko je očitno obupal nad nadaljevanjem prizadevanj »za edinost naroda«. V ta krog sodi tudi njegov avgustovski predlog javne izjave IO OF, da ob osvoboditvi oziroma prevzemu oblasti ne bo nobenih izvensodnih usmrtitev.

Sledijo spisi, ki jih je pripravil že na osvobojenem ozemlju. Prvi je zanimiv referat, pripravljen za zborovanje pravnikov na Suhorju, ki se dotika vprašanj mednarodnega prava, v kolikor so zadevale slovensko situacijo. V referatu je mogoče videti tudi odgovor na Tomšičevo *Vojno in nevtralnostno pravo*, ki je izšlo leta 1942 v Ljubljani. Izpostavljena so vprašanja narave mednarodnega prava, upravičenosti upiranja okupaciji, vprašanja debelacije (prenehanja države) in okupacije in pravice odpora okupatorjem. Zaključuje z utemeljitvijo prištevanja partizanskih enot k vojaštvu v smislu vojnega prava po haški konvenciji iz leta 1899.

Drugi spis je Ude napisal za nameravani *Slovenski zbornik 1944*, ki pa ni izšel, tako da je članek *Nov slovenski človeški lik* izšel šele po vojni v *Slovenskem zborniku 1945*. V njem se Ude umešča med tiste avtorje, ki so želeli preoblikovanja slovenskega narodnega značaja. V skladu s svojim načelom aktivizma išče opredelitve za bojovito vedenje v preteklosti in osvobodilnem boju. Skozi tri slovenske človeške tipe: konservativno katoliškega, napredno jugoslovanskega in kulturnega (Prešeren, Cankar, Levstik) zavrača prva dva in afirmira tretjega v početju OF. Vendar se sprašuje tudi o posledicah bojovitega ravnanja, torej o odvzemu življenja drugemu. Opozarja, da nasilje ni končni cilj, pač pa ga bo treba nadomestiti s »svobodo, pravico, dobroto«, in zaključuje: »Še smo sredi procesa, toda moja neomajna vera je, da smo z nastopom in borbo Osvobodilne fronte slovenskega naroda stopili na pot, ki vodi strmo navzgor in ki izpreminja slovensko človeško podobo v popolnejši, plemenitejši in močnejši človeški lik.« Kot vedno, je tudi to pot zadnjo besedo izrekla zgodovina sama.

Vodenje Verske komisije pri Predsedstvu SNOS je bila prva Udetova konkretna zadolžitev, z omembo, da je bil hkrati tudi član Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri istem organu. Kljub temu, da je bila komisija ustanovljena februarja, je Ude postal njen predsednik sredi septembra 1944. Njegov kredo glede urejanja odnosov med gibanjem oz. nastajajočo državo in duhovščino (Cerkvijo) vsebuje referat na sestanku belokranjske duhovščine in aktivistov 13. septembra 1944 v Črnomlju. Po pojasnilih o komunizmu kot ateističnem, a ne bojno opredeljenem, in zgodovinski vlogi vere med Slovenci je posegel v srž vprašanj sodobnosti. Zanj sta problematični dve opredelitvi cerkvene hierarhije: absolutno odklanjanje sodelovanja s komunizmom in poudarjanje, da je vsaka oblast od Boga. Iz obeh izhaja še tretja, izgubljenost, načelna nedoslednost duhovščine, ki ne uvidi novih razmerij, pač pa vztrajno sodeluje s Hitlerjem. Vzroke vidi v posebnem političnem razvoju Slovencev, ki je izoblikoval jasen politični klerikalizem. Tako naj bi komisija prevzela urejanje nove vloge katoliške cerkve: podpora vsemu, kar sodi k prakticiranju verskega življenja, zaviranje vsega, kar sodi v politično delujoče katoličanstvo.

Ko se vprašamo, katera so tista vprašanja, ki so Udetu prisilila, da je postal »kritični spremljevalec Osvobodilne fronte«, kot je zapisal urednik, moramo najprej omeniti vprašanje nacionalne enotnosti. Zastopa stališče političnega samoomejevanja vseh strani, torej tudi komunistov in Osvobodilne fronte v korist prav tega cilja. Drugo vprašanje, ki ga vedno znova vznemirja, pa je vprašanje pravice, da v imenu ideje človeku odvzamemo življenje, torej vprašanje, koliko je medsebojno ubijanje dopustno, tudi za cilje, ki so izven vsakega dvoma. Soditi je, da je bilo njegovo nasprotovanje, inspirirano z moralno in pravom, načelno, čeprav se je včasih taktično prilagajal v ostrini zastopanja. Spisi sicer govore povečini o likvidacijah Osvobodilne fronte oz. VOS-a. Edino nerazjasnjeno vprašanje, ki ga sicer urednik poskuša pojasniti v spremni študiji, je Udetov prehod iz izpostavljenosti samolastne pozicije (utopičnega poslanstva premirja) poleti 1943 v ponovno priključitev Osvobodilni fronti na osvobojenem ozemlju jeseni istega leta. Makso Šnuderl je npr. septembra sodil, da je med njihovo skupino Ude najostrejši in ga zato vodstvo ne jemlje na Rog. Res je tja prišel z nekajmesečnim zamikom, čeprav je vmes nastopil na kongresu pravnikov.

Udetova premišljanja so z današnjega stališča stroke, poleg neposrednega pomeni objavljenih tekstov, dragocena spodbuda za poglobitev premišljevanja o notranji politični dinamiki med vojno, razmerju med uporom in kolaboracijo, nasiljem kot nasledkom vojne ali politike. Vse to so vprašanja, ki se znova silovito, a površno zagrevajo ob zdajšnji obletnici konca druge svetovne vojne. In ne glede na z izkušnjami podprt dvom, da bo lahko zgodovinar s kakršnim koli tekstom občutno vplival na smer družbene diskusije, imata lahko urednik in stroka sploh zadoščenje, da sta vsaj v tem svojo nalogo profesionalno opravila.

Damijan Guštin

Bojan Godeša, Kdor ni z nami, je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1995. 467 strani.

Dr. Bojan Godeša je še en predstavnik mlajšega rodu slovenskih zgodovinarjev, ki si je kot mladi raziskovalec na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani v kratkem času pridobil ne samo znanstveni naziv, temveč tudi dobro in vse bolj iskano ime v širši strokovni javnosti. Od marca 1987 pa do danes je namreč prehodil pot od asistenta do doktorja znanosti in znanstvenega sodelavca, poleg tega pa objavil več odmevnih razprav iz svojega raziskovalnega področja, to je zgodovine NOB, med katerimi je treba izpostaviti Prispevek k poznavanju Dolomitske izjave (Nova revija 1991) in Priprave na revolucijo ali NOB? (SAZU 1991). S pričujočo knjigo, ki je za tisk prirejena doktorska disertacija in hkrati njegov knjižni prvenec, je na najboljši način strnil in predstavil rezultate svojih sedemletnih znanstvenih prizadevanj.

Godeša se je v svoji knjigi lotil problematike iz časa druge svetovne vojne, ki je bila doslej kljub svoji pomembnosti in večni aktualnosti zapostavljena in zato obdelana nepopolno in enostransko. To je vprašanje slovenskih izobražencev, ki so bili v času zasedbe slovenskega ozemlja zaradi svoje stanovske pripadnosti in položaja v družbi najbolj izpostavljeni okupatorjevemu nasilju ter pritiskom obeh strtin in bojujočih slovenskih političnih taborov. Izhodišče njegovih raziskovalnih prizadevanj ni bila celotna zgodovina slovenskih izobražencev med letoma 1941 do 1945, temveč historično predstaviti odnos okupatorja, OF in protirevolucionarnega tabora do slovenskega izobraženstva, pokazati, kako so se izobraženci odzivali na medvojne izzive ter oceniti, v kolikšnem številu in zakaj so se odločali za eno ali drugo stran oziroma zakaj so se izmikali opredeljevanju. Za temeljno merilo pripadnosti izobraženstvu je sicer izbral visokošolsko izobrazbo, vendar je to izhodišče upošteval dovolj ohlapno, da je lahko zajel tudi mnoge znane osebnosti brez formalne izobrazbe, ki so se uveljavile s svojim intelektualnim delom, pa tudi strazarje in mladce, čeprav mnogi med njimi še niso zaključili študija.

Avtor je svojo raziskavo zasnoval problemsko, zato v njej prevladuje analitski pristop. To pomeni, da je poleg izhodiščne problematike analitično obdelal nekatere osrednje dileme in odnose iz predvojne in medvojne politične zgodovine, ki so bili doslej neustrezno ali pomanjkljivo interpretirani in so zato zahtevali novo in nedvoumno vrednotenje. Že v prvem poglavju je dokazal, da ima vse odlike vrhunškega zgodovinarja, saj je na prepričljiv in objektivni način strnil nazorske poglede nasprotnih taborov na Slovenskem v desetletju pred drugo svetovno vojno in analiziral njihov odnos do izobražencev. Iz njegove dokumentirane predstavitve je razvidno, da so se v tem času nasprotja v slovenski družbi tako zaostrila, da je prišlo do ločitve duhov v narodnih in socialno-političnih vprašanjih ter s tem do določenega preoblikovanja slovenske družbe. Medtem ko so iz katoliškega tabora izhajale podcenjevalne ocene o vlogi in pomenu izobraženstva, pa so komunisti, ki so se v tridesetih letih znova vrnili na politično prizorišče, začeli načrtno pridobivati slovenske izobražence, zlasti pa mladino, ki je pomenila bodoče izobraženstvo. To je bilo usodno za poznejši razplet, saj so se tudi med kulturnimi delavci iz dokončno razcepljenega liberalnega tabora močno okrepila levičarska pa tudi totalitaristična naziranja.

Ker se je pisec v delitvi poglavij držal kronološkega zaporedja, je v drugem poglavju orisal odnos posameznih okupatorjev do slovenskega izobraženstva. Najostrejši je bil odnos nemških zasedbenih oblasti, ki so izpostavljeno družbeno skupino imeli za najbolj moteč dejavnik pri uresničevanju svojih raz-

norodovalnih naklepov, zato so največji del preselili ali prisilili k odhodu v ti. Ljubljansko pokrajino. Podobno genociden je bil tudi odnos madžarskih zasedbenih oblasti v Prekmurju, saj so zato, da bi čim prej zbrisali sledove dvaindvajsetletne jugoslovanske uprave, večji del slovenskih izobražencev odpustili iz službe ali jih poslali v koncentracijska taborišča, prepovedali vse, kar je izhajalo v slovenščini, ter zelo omejili kulturno ustvarjanje. V nasprotju z obema radikalnima pristopoma je italijanski okupator, zaradi prestižnih ter še drugih razlogov, dolgo časa kazal prijazen odnos do slovenskih izobražencev, kajti v njih je videl dejavnika, s pomočjo katerega je hotel uresničiti načrt zlitja slovenske kulture z italijansko. Sredi leta 1942 pa je tudi zanj slovenska kultura (in seveda njeni nosilci) postala napota asimilacijskim težnjam, zato se jo je odločil čim bolj omejiti ter jo dopustiti le toliko, kolikor bi služila »koristni« kolaboraciji in čim hitrejši asimilaciji slovenskega prebivalstva.

V naslednjem obsežnem poglavju je Godeša podrobneje predstavil odnos OF in protirevolucionarnega tabora do izobražencev v času kapitulacije Italije. Iz njegovih preciznih in jasno formuliranih opisov je razvidno, da se je odnos OF do slovenskega izobraženstva v bistvu razkrival po načinu, kako jih je obravnavala KPS. V skladu z boljševidnično naravo je slednja izobražence prištevila med srednje sloje, to je tiste, ki še omahujejo med obema antagonističnima razredoma, kljub temu pa si jih je zelo prizadevala pridobiti, zlasti jeseni 1942, ko se je zaradi državljanske vojne začel boj za sredino in še neopredeljene. Kljub precejšnji ravnodušnosti in zadržanosti pa so izobraženci množično sodelovali z OF, mnogo manj pa so bili pripravljeni oditi v partizane. Tudi protirevolucionarni tabor oziroma politične skupine, ki jih je družilo zasklonilo stališče do OF in partizanskih enot, si je ob začetku državljanske vojne skušal pridobiti širšo zaslombo med slovenskimi izobraženci. Njihovi naporji tudi ob pomoči Italijanov niso bili uspešni, kajti poudarjanje idejno-verske prvine boja in sodelovanje z okupatorjem ni moglo pritegniti večjega števila izobražencev. Poleg tega pa postopki protirevolucionarnih sil do izobražencev, ki so podpirali OF, še zdaleč niso dosegli ostrine OF do nasprotnih izobražencev, temveč so se bolj ali manj omejevali na besedno nasprotovanje in grožnje po časopisju.

V zaključnem poglavju je avtor, tako kot v vseh predhodnih, najprej skrbno razčlenil osrednje dogodke in razmerja v širšem družbenem prostoru, ki so odločilno vplivali na razplet obravnavane tematike (kapitulacija Italije, položaj slovenskega prostora v strategiji jugoslovanske partijskega vodstva itn.). V nadaljevanju pa je pregledno analiziral dramatičen položaj in opisal usodo slovenskih izobražencev v zadnjih dveh letih druge svetovne vojne in sicer ločeno po posameznih pokrajinah. V ti. Ljubljanski pokrajini se je po kapitulaciji Italije, ki je pomenila prelomnico tudi v spopadu med OF in protirevolucionarnim taborom, razvilo pravo tekmovanje, katera stran bo pridobila več privržencev; izobraženci so bili postavljeni pred dilemo, da se nedvoumno in javno oziroma s pravi imenom opredelijo za eno stran. OF je kljub zadržanemu odnosu KPS zbrala pod svojo zastavo eminentno in številčno skupino slovenskih izobražencev, to je kulturnikov, umetnikov, zdravnikov (ti so se po oceni komunistov najbolj izkazali), pravnikov, prosvetnih delavcev itn. Protirevolucionarni tabor oziroma Rupnikova pokrajinska uprava pa je bila pri pridobivanju izobražencev manj uspešna, četudi se je bolj kot na prepričevanje opirala na represivni in idejni aparat. Godeša ugotavlja, da je bilo število izobražencev na protirevolucionarni strani precej večje, kot se je dosledj prikazovalo; med njimi so prevladovali duhovniki in juristi. Med ostalimi pokrajinami, kjer je tudi potekal odkrit boj za izobražence, ki jih okupator ni izgnal, je izstopala Primorska. Njeni izobraženci, ki so bili vsi navdušeni protifašisti, so se skoraj v celoti priključili OF; primorska duhovščina ter katoliški izobraženci so se drugače kot drugje v Sloveniji odločili za sredinsko usmeritev ter v glavnem odklanjali sodelovanje z okupatorjem v boju proti komunizmu. Z izjemo Prekmurja je bila večina slovenskih izobražencev na Gorenjskem in Štajerskem izgnana; na Koroškem pa so bili že tako in tako skromni po številu. Tisti, ki so ostali doma, so kazali precejšnjo pripravljenost za sodelovanje z OF in jih, razen na Gorenjskem, ni bilo med organizatorji protirevolucije. OF jih ni štela za posebej pomembne in jim ni posvečala posebne pozornosti, kljub temu pa je skrbela, da si niso pridobili prevelikega vpliva v njenih organih.

Dr. Bojan Godeša je svoje delo zasnoval na neobjavljenem arhivskem gradivu, ki ga hranijo Arhiv Slovenije, ministrstvo za notranje zadeve in arhivsko-muzejske službe Univerze v Ljubljani. Uporabil je tudi vse pomembnejše revije in časopise tedanjega časa ter veliko število objavljenih virov in literature, tako domačega kot tujega izvora.

Njegova knjiga zapolnjuje precejšnjo praznino v našem zgodovinskem spominu, saj odkriva problematiko, ki doslej še ni bila do konca pojasnjena in znanstveno ovrednotena. To je grenka resnica o slovenskih izobražencih, ki so se v času druge svetovne vojne znašli med tremi mlinskimi kamni. Prvi je bil okupator, ki je z vsemi sredstvi zasledoval cilj, da jih prežene, prevzgoji ali iztrebi. Druga dva sta bila OF in protirevolucionarni tabor, ki tudi nista izbirala sredstev za to, da si pridobita njihovo podporo ter jih brezobzirno izrabita za pridobivanje »sredine« ter opravičevanje ciljev, za katere sta se borila.

Pričujoča knjiga je hkrati tudi pomemben mejnik v slovenskem zgodovinopisju, saj je problematizirana sinteza dosedanjih in njegovih novih spoznanj. Kot je bilo že povedano, se je avtor v vsakem poglavju kritično in pogumno dotaknil številnih problematičnih in v zadnjem času ponovno načetih dejstev, ocen in stališč. Tako je na primer opredelil svoja pojmovanja taktike in strategije KPS ter njene odnose do KPI in protifašističnega gibanja na Primorskem, predstavil nove razloge komunistov za odločitve za oborožen odpor itn.

Monografijo, ki jo poleg povedanega odlikuje še logično strukturirana in tekoča pripoved, je izdala Cankarjeva založba. Slednja si v zadnjem času prav s pomočjo mlajšega rodu zgodovinarjev na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani pridobiva staro veljavo pri izdajanju domačega družboslovja.

Jože Prinčič

Aleš Gabrič, **Socialistična kulturna revolucija. Slovenska kulturna politika 1953–1962**. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1995. 370 strani.

Dr. Aleš Gabrič, znanstveni sodelavec na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani, je že na začetku svoje znanstvene poti dokazal, da je človek z veliko ustvarjalno močjo. Po samo šestih letih proučevanja razvoja slovenske kulture in kulturne politike po drugi svetovni vojni se namreč lahko pohvali z drugo monografijo, z odmevnimi nastopi na interdisciplinarnih znanstvenih srečanjih, objavami v elitnih kulturniških revijah ter s strokovno veljavo, ki presega meje (vse bolj zapirajoče) zgodovinske vede, saj ga že citirajo literarni zgodovinarji in sociologi kulture; plodna so bila tudi njegova dveletna prizadevanja v Zgodovinskem društvu.

V prvi knjigi, ki je izšla 1991. leta, je Gabrič skrbno razčlenil kulturno politiko in kulturno ustvarjanje na Slovenskem v letih 1945 do 1952. V pričujoči knjigi, ki predstavlja njeno logično nadaljevanje, pa se je lotil analize naslednjega obdobja v razvoju slovenske kulture in njenih ustanov, ki se je začelo z letom 1953, to je z ukinitvijo agitpropovskega aparata, končalo pa z letom 1962, to je s sprejemom osnutka ustave, ki je bil kompromis med različnimi pogledi v jugoslovanskem političnem vrhu. To desetletje je bilo nedvomno prelomnega pomena, kajti Partija se je po letu 1952 sama odpovedala preveliki direktivnosti in grobim nastopom do kulturne opozicije. Politični pragmatiki (Boris Kraigher in Stane Kavčič), ki so v tem času prišli na čelo slovenske politike, so sicer obračunali s ti. »klasično inteligenco«, reformirali šolski sistem in zagotovili prevlado komunistične ideologije v umetnosti, znanosti in kulturi. Toda hkrati so dopustili uveljavitev mlajše generacije, izražanje novih ideološko drugačnih smeri (ekzistencializem, abstraktno slikarstvo, jazz itp.), zlasti pa si prizadevali, da je dobila kultura večjo težo, kajti z zaostrovanjem mednarodnih odnosov v Jugoslaviji je postala področje, kjer se je vrh slovenske politike bojeval za federalizacijo in uveljavitev nacionalnih načel.

Avtor se je odločil, da v ospredje zgodovinske obravnave postavi dva vidika. Prvi predstavlja oris odnosa oblasti do kulture, umetnosti in znanosti, zlasti v tistih točkah, kjer so se kazale največje razlike pri obravnavanju vprašanj. Drugi pa je ocena oziroma predstavitev vloge kritične inteligence, ki je v času enostrankarstva zasedla izpraznjeno mesto politične opozicije. Ker jo je partija potrebovala za porajanje novih zamisli, je »kulturna opozicija« smela povedati več kot navadni smrtniki.

V skladu s svojim izhodiščem je Gabrič v uvodnem poglavju obdelal partijski »kulturni interregnum«, to je čas od 1952 do 1956, v katerem si je vladajoča Zveza komunistov preko ideoloških komisij in sistema družbenega upravljanja znova pridobila nadzor nad kulturnim ustvarjanjem, ki je po ukinitvi agitpropa nekoliko popustil. Analiziral je Ziherlov koncept kulturne politike, ki je v Sloveniji prevladal leta 1956 ter njegov antipod, to je kulturno opozicijo. Iz njegove skrbne in korektno razčlenbe je razvidno, da slednja ni bila organizirana niti ni napadala temeljev političnega sistema, toda ker je bilo njeno nasprotovanje partijskemu monopolu opazno in odmevno na vseh področjih kulturnega ustvarjanja, jo je oblast hotela utišati in izriniti iz javnega življenja.

V naslednjem poglavju se je avtor osredotočil na drugo polovico petdesetih let, ko si stališča političnega vrha in kulturne opozicije niso bila več tako nasprotna, kajti oboji so bili za večjo ideološko sproščenost, a ker so jo različno pojmovali, je prišlo do številnih kulturno-političnih afer. Vladajoča skupina okoli Borisa Kraigherja in Staneta Kavčiča se je zavedala, da bodo gospodarsko reformo težko uresničili brez sodelovanja znanosti, pa tudi kulture in umetnosti, saj naj bi slednje usposobile zadostno število visoko strokovnega kadra, opravile tehnološke in druge raziskave, popestrile in poživile kulturno-zabavno življenje »delovnega ljudstva« itn. Za protiuslugo je Partija začela rahljati ideološki oklep in strpneje obravnavati kritične nastope slovenske inteligence, seveda dokler ni preveč glasno podvomila o njeni pravilni politiki. Kulturniki so spremenjeno ozračje sredi petdesetih let razumeli drugače kot pragmatiki med politiki, zato so šla njihova razmišljanja dostikrat preko meje dopustnosti, ki jo niso smeli prekoračiti; še posebno ostro je Partija odgovorila na kritike komunalnega sistema in močnejšega uveljavljanja družbenega upravljanja v kulturi.

Tretje poglavje je namenjeno obračunu s humanistiko in družboslovjem v letih 1958–1959. Gabrič je skozi analizo odnosov Partije do znanstvenih ustanov v prvem desetletju po vojni dokazal, da njeni ideologi v tem času še niso imeli lastne vizije o njihovem razvoju v socialistični družbi, so pa razmišljali o nujnosti oblikovanja novega sloja »duševnih delavcev« in intelektualcu »novega tipa«, ki bi moral biti iz delavskih vrst in imeti tehnično izobrazbo. Tako usmeritev je podprla nova partijska elita, ki je potem svoj odpor do humanistike in družboslovja ter njenega pojmovanja svobode znanstvenega raziskovanja konec petdesetih let tudi dokazala z »naskokom« na univerzo, afero Slodnjak, ukinitvijo revije 57 ter ustanovitvijo dveh znanstvenih inštitutov.

V zaključnem poglavju je osvetljena odločilna vloga, ki so jo slovenski kulturniki imeli v polemiki med srbskim (posredno jugoslovanskim) in slovenskim vodstvom, ki je potekala v letih 1958–1962. Slovenska politika je namreč šele po 7. kongresu ZKJ začela odločneje nasprotovati dolgoročni politiki poenotenja kulture v Jugoslaviji, ki jo je do srede leta 1958 tolerirala. Ta sprememba pa se ni odrazila v javnih nastopih vodilnih funkcionarjev ali v zapisanih programskih smernicah, temveč v podpori kulturnikov, ko so javno napadali jugoslovansko kulturo. Gabrič je ovrednotil posamezne kritike in predstavil oblike odpora proti centralističnim poskusom zveznih oblasti pri gledališčih, filmu, časopisih, radiu, RTV, zgodovinopisju, šolstvu idr. Seveda je osrednjo pozornost namenil polemiki Pirjevec-Čosić v *Naši sodobnosti*, saj je pomenila vrhunec nasprotovanj med dvema pogledoma na nacionalno vprašanje in dvema konceptoma o nadaljnjem razvoju Jugoslavije. Po njegovih besedah so kulturni ustvarjalci veliko pripomogli, da je slovenska politika uspela ohraniti status quo in da je zagovarjanje nacionalnih pravic v Jugoslaviji dobilo legitimiteto.

Na koncu knjige, ki je za tisk prirejena doktorska disertacija, sta imensko kazalo in seznam uporabljenih virov in literature. Ta dokazuje, da je avtor največ odgovorov na vprašanja, ki jih išče zgodovinar, dobil v arhivskem gradivu oziroma v fondih oblastnih in političnih organov ter Zveze kulturnih organizacij Slovenije. Uporabil je tudi vrsto pričevanj, vse pomembne revije in časopise tedanjega časa, redke spomine in »ne preveč obsežno literaturo«.

Dr. Aleš Gabrič je v svoji knjigi *Socialistična kulturna revolucija* strnjeno, prepričljivo in celovito obdelal središnji problem slovenske kulturne politike v letih »socialistične demokracije«, ki se je izražal v dramatičnem in zamotanem odnosu med vladajočo ideologijo ter kulturno opozicijo in kritično inteligenco. Kot zgodovinar je konkretne probleme in osebe umestil v čas in prostor, zato je moral ovrednotiti tudi nekatera protislovna navskrižja v letih 1953–1963, kot na primer komunalni sistem, nacionalno vprašanje in centralistične namere zveznih oblasti, taktiko »vladanja« mlajše generacije slovenskih komunistov ipd.

Gabričevega dela ne odlikuje samo kontinuiran in celovit zgodovinski prikaz, temveč tudi jasna in tekoča pripoved, polna zanimivih citatov in plastičnega opisa zgodovinskih osebnosti, ki tudi povprečno razgledanega bralca ne more pustiti neravnodušnega. Izid lepo oblikovane monografije, ki jo je izdala Cankarjeva založba v Ljubljani, je tako pomemben dogodek za slovensko zgodovinopisje, pa tudi za založbo, saj prodaja po slabih dveh mesecih kaže, da gre za knjižno uspešnico.

Jože Prinčič

Zbornik soboškega muzeja, 3. Murska Sobota : Pokrajinski muzej, 1994. 163 strani.

V letu 1994 je izšla že tretja številka *Zbornika soboškega muzeja*. Ob prvi številki zbornika je uredništvo zapisalo, naj bi publikacija »sledila dosežkom, na področju humanističnih – družboslovnih ved, povezanim z identiteto pomurskega kulturnega prostora ter vplivi in gibanji, ki tako ali drugače, oblikujejo tudi ta prostor«. V dosedanjih treh številkah (četrti je v pripravi) je uredništvu te želje v veliki meri uspelo realizirati, uspelo pa mu je tudi zbrati širok krog sodelavcev, ki z različnih aspektov (arheološkega, etnološkega, kulturnozgodovinskega, zgodovinskega), pokrivajo problematiko pokrajine ob Muri.

Prvi prispevek v tretji številki *Zbornika* je napisal arheolog Stanko Pahič, obravnava pa gomilna grobišča ob Muri in Ščavnici. Na podlagi lastnih terenskih raziskav podaja avtor pregled gomilnih grobišč, ki po ocenah sodijo v glavnem v antično obdobje. Razlaga temelji na zunanjih oblikah še ohranjenih gomil, čeprav seveda zanesljivih zunanjih znakov za razločevanje gomil po starosti ni. Grobne vsebine so v veliki večini neznane, saj na območju, ki ga obravnava avtor, nobeno gomilno grobišče še ni bilo v celoti raziskano. Gomilna grobišča loči avtor po legi, številu gomil na grobišču in po velikosti. Postavlja tudi zanimivo vprašanje, ki je zaenkrat še brez odgovora, kdo so bili ljudje, ki so bili pokopani na osamljenih krajih, daleč od rimskih mest in cest. Odgovor na to vprašanje in osvetlitev problematike gomilnih grobišč na obravnavanem prostoru bodo lahko dala le morebitna nova raziskovanja.

Naslednji prispevek »Cerkvenoupravni položaj Slovenske krajine od 798 do 1958« je iz zapuščine pokojnega teologa in zgodovinarja Ivana Zelka, nastal pa je leta 1958 v času odločanja o uradni cerkveni jurisdikciji mariborske škofije nad Prekmurjem. Prispevek je razdeljen na več poglavij, v katerih je prikazana cerkvena pripadnost Prekmurja različnim škofijam. V najstarejšem obdobju je bilo Prekmurje seveda podrejeno Salzburgu, kmalu po nastanku zahodnih madžarskih škofij – Győr (998?). Veszprem (1002) – vendar ne takoj, je bilo Prekmurje pritegnjeno v madžarsko cerkveno upravo. Madžarski kralj Ladislav je za priključene dele ozemlja ustanovil novo škofijo v Zagrebu (1094), pod to je sodilo tudi Prekmurje, toda območje murskosoboške dekanije je kmalu pripadlo nazaj győrski škofiji. V prispevku se avtor dotakne še arhidiakonata v Murski Soboti (1331), opatije sv. Benedikta (okr. 1093), beksinskega arhidiakonata in poda cerkvena poimenovanja prekmurskega ozemlja. Po ustanovitvi sombolske škofije (1777) je sodilo Prekmurje pod njeno upravo, vendar je kmalu po razpadu Avstro-Ogrske oz. v letih 1923–41 in 1946–58 dejansko bil lavantinski škof višji duhovni pastir Prekmurcev, tako, da je bila priključitev tega ozemlja mariborski škofiji le legalizacija dejanskega stanja. Razprava je kljub relativni starosti ohranila »svežino« in je zanimiva tudi za naš čas.

Z upravo zgodovino se v svojem prispevku ukvarja Antoša Leskovec. Na podlagi arhivskih virov iz Pokrajinskega muzeja Maribor prikazuje pravni položaj dveh prekmurških krajev – Dolnje Lendave in Renkovcev – konec 19. stoletja in uporabo madžarske zakonodaje za »lokalno samoupravo«. Ogrski zakon o občinah iz leta 1871 je glede pravnega statusa občin poznal tri kategorije: malo občino, ki je povezana z drugimi občinami v notarišijo in skupaj z njimi vzdržuje skupnega notarja; veliko občino, ki je gospodarsko dovolj močna, da opravlja svoje naloge in vzdržuje lastnega notarja; tretja kategorija je mesto z urejenim svetom, ki je neposredno podrejeno županiškemu svetu. Dolnja Lendava je konec novembra 1890 vložila prošnjo za preoblikovanje iz male v veliko občino. Za utemeljitev prošnje so seveda navedli tudi podatke, da izpolnjujejo zakonsko predpisane pogoje, v tem kontekstu je bilo najpomembnejše finančno stanje. Prošnjo je bila ugodno rešena in Dolnja Lendava je kot edini prekmurški kraj bila 1891. povzdignjena v veliko občino. Istočasno si je tudi mala občina Renkovci prizadevala za vrnitev v turniško notarišijo, v katero je spadala, dokler ni bila po uveljavitvi občinskega zakona iz leta 1871, vključena v bogojskano notarišijo. Renkovci s svojim prizadevanjem kljub tehtnim argumentom niso uspeli, so pa bili ponovno priključeni k notarišiji Turnišče leta 1905.

V nadaljevanju *Zbornika* so objavljena predavanja, ki so potekala v Martjancih septembra 1992 ob 600-letnici ene najlepših gotških cerkev pri nas, cerkve sv. Martina.

Zgodovinski pregled Martjancev je prispevala Metka Fujs. Prva omenba kraja sega v leto 1365, ko se omenjajo kot Zentmartun, kraj sam pa je bil v okviru zemljišča Lindua (sedež je bil v Gornji Lendavi, danes Grad na Goričkem), ki ga omenjajo različne listine iz 13. stoletja. Sredi 14. stoletja je isto zemljišče prejela rodbina Széchy, v njihovi posesti je bilo do 1685, ko je družina izumrla. Leta 1687 je kupil grad v Soboti in trg Martjance ter še 40 vasi Peter Szapáry. Civilno upravnno so bili Martjanci pod Železno županijo, od 1850 sedež notariata, v katerega so spadale še nekatere druge male občine. Kasneje v Jugoslaviji so bili Martjanci sedež Združene občine, od leta 1963 pa je bil v Martjancih sedež krajevnega urada. V Martjancih je bil že od okrog leta 1300 sedež župnije, cerkveno-upravnno pa so spadali pod győrsko škofijo, od 1777 pa pod škofijo v Szombathelyu. Pomembnost kraja je avtorica prikazala prav skozi vlogo, ki jo je imel kot cerkveno, upravnno in tudi kulturno središče širše okolice.

Prispevek Janeza Balažica »Janez Akvila in poslikava v Martjancih« je naravnan biografsko. Avtorja, ki se že dalj časa ukvarja s tem mojstrom, zanima predvsem, kdo je sploh bil Janez Akvila. Mojster je deloval v drugi polovici 14. in v začetku 15. stoletja, njegovo življenje pa je ostalo do današnjega časa tabula rasa – nepopolen list, kot pravi avtor. Raziskovalcem ni uspelo – vsaj zaenkrat – najti pisnih virov, ki bi dali kaj več podatkov o mojstrovem življenju. Ostane torej en sam vir, njegovo delo, ki pa lahko včasih pove več o duhovni in kulturni podobi časa, manj pa o mojstru samem. Avtor oriše mojstrova dela, v sklopu teh pa analizira tudi dva njegova avtoportreta (starejši je v Veleméru na Madžarskem iz 1377–78, skoraj dve desetletji kasneje je nastal avtoportret v martjanski cerkvi), ki veljata za najstarejša srednjeevropska slikarska avtoportreta. Po avtorjevem mnenju prav avtoportreta potrjujejo, da Akvila v svojem času ni bil zgolj kakovosten obrtnik, ampak zrel, samozavesten umetnik, ki »v svojem prostoru in času, zaznamuje začetek velikega, individuuma zavezanega razvoja, ko se ustvarjalni prispevek ni več izgubljal v narekovani anonimnosti, marveč za njim stoji prepoznavljivi individualni napor«. Pomembna ugotovitev je tudi, da je pri poslikavi v Martjancih ob Akvili sodeloval še nek neznan slikar, avtor ga imenuje mojster martjanskih apostolov, ki je v slikarsko delavnico zanesel »pridobitve in duha internacionalne gotike«. Razpravo dodatno dokumentirajo še štiri fotografije poslikave v martjanski cerkvi.

Franc Kuzmič obravnava v svojem prispevku martjansko cerkev in župnijo v »najbolj zanimivem« 17. stoletju, ko so Martjanci doživeli reformacijo in turške napade in bili nekaj časa tudi dejansko podvrženi turški nadoblasti v Veliki Kaniži. Turki se celo pojavijo kot razsodnik v sporu med luterani in kalvinci, turški odgovor na ta nenavaden spor v času protestantizma je podkrepljen z grožnjo, »... če so vam torej glave drage in jih potrebujete, zvesto prenašajte drug drugega. Živite lepo v miru med seboj«. Kalvinci so spor izgubili in tako v bistvu prekinili svojo dejavnost med Prekmurci. Leta 1661 so Martjanci vključeni v popis luteranskih župnij, vendar je martjanska cerkev ostala protestantska samo do 1673, ko so jo morali predati katoličanom. Avtor objavlja tudi nekaj dokumentov iz tistega časa (Vizitacijski zapisnik za Martjance iz leta 1627; znamenito »Martjansko pogodbo« iz leta 1643, pisano v prekmurščini; pismi turških oblastnikov iz Velike Kaniže; pismo grofice Sare Draškovič; pismo rakičanskega oskrbnika Blaža Temlina grofu Adamu Batthyanyju), ki dodatno osvetlijo razmere v Martjancih.

Prispevek dr. Jožefa Smeja se ukvarja z nekaterimi »spomina vrednimi možmi«, ki so bili iz krajev martjanske (pra)župnije, ali pa so vsaj v njej delovali. Prvi, ki ga omenja, je župnik Erazem, prav on je dal pozidati in poslikati leta 1392 martjansko cerkev. Kot zadnji v tem pregledu pa je omenjen Josip Dravec (r. 1912), ki je izdal knjigi o glasbeni folklori Prekmurja in Prlekije. Upamo, da bo avtor v napovedani razpravi o martjanski župniji res napisal nekaj več o tistih pomembnejših možeh (mogoče bi se našla tudi kakšna ženska) martjanske (pra)župnije, kajti objavljeni pregled je le preveč sumaren, predstavlja pa dobro osnovo za poglobljeno in razširjeno študijo.

V nadaljevanju *Zbornika* sledita dve poročili. Najprej je tu poročilo Irene Šavel o arheološkem izkopavanju v Bukovnici leta 1992. Izkopavanje sodi v sklop dolgoročne raziskovalne naloge o neo-eneolitskem obdobju v Pomurju, saj je prav to čas v arheoloških obdobjih, ko je bila pokrajina najgostejše

poseljena. V Bukovnici so leta 1992 izkopali pet sond, največ izkopenega materiala predstavljajo izdelki iz gline in kamnito orodje, ki je bilo v glavnem najdeno v jamah.

Drugo poročilo govori o četrtem najstarejšem deblaku v Evropi, ki je bil najden v mrtvem rokavu reke Mure pri Hotizi. Poročilo sta napisala Milan Erič in Ivo Nemec, v sklopu tega pa je krajši prispevek (osnovni podatki o najdbi in najdišču) Ivana Tuška. Deblak iz hrastovega lesa je bil najden junija 1989 v globini 4–5 m, ob eksploataciji gramoznih plasti za potrebe gradbeništva. Imel je poškodovano krmo in kljun, ohranjena dolžina deblaka tako znaša 934 cm, notranja širina 85 cm, zunanja pa 110 cm. Analize radioaktivnega ogljika C14 so pokazale izjemno starost deblaka (7613 ± 187 BP), uvodne raziskave in primerjave pa ga uvrščajo na četrto mesto v Evropi in verjetno tudi v svetu.

Zbornik prinaša še bibliografijo dr. Jožefa Smeja, ki jo je pripravil Franc Kuzmič in ocene razstave, knjig in publikacij.

Martin Šteiner

OBVESTILA

OBVESTILO O SIMPOZIJU »SLOVENIJA V LETU 1945«

Zveza zgodovinskih društev Slovenije obvešča vse svoje člane, da bo organizirala simpozij ob 50-letnici konca druge svetovne vojne z naslovom »Slovenija v letu 1945« od 27. do 28. septembra 1995 v Cankarjevem domu v Ljubljani. Na simpoziju bodo sodelovali štirje tuji in osem domačih referentov s sledečimi referati:

Prof. dr. Tone Ferenc (Ljubljana): »Priprave na konec vojne v Sloveniji«; Prof. dr. Pirjevec (Trst, Padova): »Odnos do Slovenije v Washingtonu, Londonu in Rimu«; Dr. Leonid Gibianski (Moskva): »Sovjetski Savez i Jugoslavija 1945. godine«; Doc. dr. Karl Stuhlpfarrer (Dunaj): »Vrane ne letamo brez kljuna! Die Kaerntner Slowenen am Beginn der zweiten Republik Oesterreich«; Mag. Boris Mlakar (Ljubljana): »Domobranstvo in konec vojne«; Dr. Bojan Godeša (Ljubljana): »Izobraženci in leto 1945: od pričakovanj k stvarnosti«; Doc. dr. Jera Vodušek Starič (Ljubljana): »Prevzem oblasti — od osvoboditve do volitev«; Dr. Tamara Griesser Pečar (Hamel): »Pomen 'osvoboditve' za slovensko katoliško cerkev«; Prof. dr. Dušan Nečak (Ljubljana): »Slovensko nemštvo kot nacionalni in razredni sovražnik«; Mag. Nevenka Troha (Ljubljana): »Osvoboditev ali okupacija, samoodločba ali revolucija — Primorska in Trst«; Dr. Jože Prinčič (Ljubljana): »Uvod v gospodarsko preobrazbo«; Dr. Aleš Gabrič (Ljubljana): »Leto 1945 in slovenska kultura«.

Tuja predavanja bodo simultano prevajana.

Program predavanj z vsemi ostalimi informacijami boste prejeli v mesecu avgustu.

Ljubljana, junij 1995

IO ZZDS

PUBLIKACIJE INŠTITUTA ZA ZGODOVINO CERKVE

SI-1000 Ljubljana, Poljanska 4

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 1, 1979. Instrukcija papeža Klemena VIII. iz leta 1592 (Benedik); Opravičilno pismo škofa Janeza Karla Herbersteina iz leta 1786 (Dolinar); Spomenica salzburškega nadškofa Tarnoczyja o novi razdelitvi škofij na Štajerskem in Koroškem iz leta 1858 (Grafenauer); Izvirna poročila in zapisi jezuitskih misijonov v krajini med Muro in Rabo v letih 1607–1730 (Škafar).

Razprodano

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 2, 1980. M. Jezernik, Friderik Baraga.

Razprodano

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 3, 1981. M. Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov; F. M. Dolinar, Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju v Ljubljanski škofiji; I. Škafar, Gradivo za zgodovino kalvinizma in luteranstva na ozemlju belmurskega in beksinskega arhidakonata.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 4, 1982. J. Gregorič, Pisma Petra Pavla Glavarja Jožetu Tomlju 1761–1784.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 5, 1983. J. Mlinarič, Prizadevanja škofov Martina Brennerja in Jakoba Eberleina za katoliško prenovo na Štajerskem; I. Zelko, Gradivo za prekmursko cerkveno zgodovino; I. Zelko, Frančiškani v Murski Soboti.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 6, 1984. M. Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov (nadaljevanje); M. Jevnikar, Ivan Trinko 1902–1923; V. Novak, Ivanu Škafarju v spomin; I. Škafar, O delovanju luteranov na Petanjcih 1592–1637.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 7, 1985. Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih. Ob 1100-letnici Metodove smrti. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (Grafenauer); Italška legenda (Perko); Pisma rimskih papežev Hadrijana II., Janeza VIII. in Štefana V. (Dolinar); Žitje Konstantina, Žitje Metoda (Benedik); Pohvala sv. Cirila in Metoda (Dolinar); Anonimna ali Metodova pridiga v Clozovem glagolitu (Zor).

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 8, 1986. R. Bratož, Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode.

Razprodano

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 9, 1987. J. Mlinarič, Župnije na Slovenskem Štajerskem v okviru salzburške nadškofije v vizitacijskih zapisnikih arhidakonata med Dravo in Muro 1656–1764.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 10, 1988. M. Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov (nadaljevanje); P. Kovač, Začetki kapucinskega samostana v Škofji Loki; J. Höfler, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem (Radovljica, Kranj).

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 11, 1989. F. M. Dolinar, Slovenska cerkvena pokrajina.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 12, 1990. A. Lavrič, Ljubljanska škofija v vizitacijah Rinalda Scarlichija 1631–1632.

Acta Ecclesiastica, št. 13, 1991. I. Tadina, Ignacij Knoblehar 1819–1858.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 14, 1992. M. Benedik, Iz protokov ljubljanskih škofov (nadaljevanje); B. Kolar, K zgodovini malega semenišča v Kopru; V. Škafar, Prošnje salzburškemu nadškofu F. Schwarzenbergu za priključitev slovenskih dekanij sekovske (graske) škofije k lavantinski škofiji leta 1848; J. Höfler, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem (prazupnija Mengeš); M. Senica, Slovenske pridige kapucina p. Angelika iz Kranja iz let 1766–1771.

Acta Ecclesiastica Sloveniae št. 15, 1993. M. Ambrožič, **Zvonarstvo na Slovenskem**.

Redovništvo na Slovenskem, 1. zvezek: **Benediktinci, kartuzijani, cistercijani**. Zbornik predavanj na simpoziju: Stična, Pleterje, Kostanjevica, 23. do 25. maja 1984, Ljubljana 1984.

Redovništvo na Slovenskem, 2. zvezek: M. Smiljana Kodrič – B. Natalija Palac, **Šolske sestre svetega Frančiška Kristusa kralja**. Zgodovina, poslanstvo, življenje, Ljubljana 1986.

Redovništvo na Slovenskem, 3. zvezek: **Jezuiti na Slovenskem**, Ljubljana 1992.

Zgodovina cerkve na Slovenskem. Pripravil Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti (20 avtorjev), uredil Metod Benedik z uredniškim odborom, Celje, Mohorjeva družba, 1991.

UDK 929 Ferluga J.

VOJE Ignacij, dr., redni univ. prof. v pok., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Askerčeva 2.

Jadran Ferluga – petinsedemdesetletnik

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 1, str. 127–128

Sn. (Sn., En.)

Dr. Jadran Ferluga se je rodil 12. februarja 1920 v Trstu. Po končani vojni je študiral na Sorbonni in v Beogradu, kjer je 1949 diplomiral. Bil je sodelavec znamenitega bizantologa Georgija Ostrogorskega v seminarju za bizantologijo v Beogradu. Med leti 1957 in 1970 je tam predaval na Filozofski fakulteti, potem pa je prevzel katedro za bizantologijo v Münstru, kjer je predaval vse do upokojitve 1989. Hkrati je bil tudi direktor tamkajšnjega seminarja za bizantologijo in je eden vodilnih evropskih bizantologov.

R. Stergar

UDK 940.1 : 711 + 930.22 "10"

FERLUGA Jadran, dr., redni univ. prof. v pok., SI-6320 Portorož, Fisine 3

Bizantinsko podeželje v »Spominih in nasvetih« tesalskega veleposestnika XI. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 2, str. 159–174, 85 cit.

Sn. (Sn., En.)

Rekavmen iz Tesalije je v 11. stoletju napisal »Spomine in nasvete«, ki poleg vojaških nasvetov in opisov dogodkov posredujejo vrsto refleksij iz vsakdanjega življenja na podeželju tistega časa. V delu je omenjenih ali predstavljenih več zgodovinskih dogodkov z Balkana, južne Italije in Bliznjega Vzhoda.

R. Stergar

UDK 929 Klanjšček Z.

GUŠTIN Damijan, mag., višji strok. sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Zdravko Klanjšček – sedemdesetletnik

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 1, str. 129–130

Sn. (Sn., En.)

Zdravko Klanjšček se je rodil 3. marca 1925 na Kogu v Slovenskih goricah. Po internaciji v Gonarsu (Italija) se je 1943 pridružil partizanom. Svojo vojaško kariero je nadaljeval tudi po vojni in do upokojitve 1983 dosegel polkovniški čin. Ob tem se je posvetil zgodovini NOB. Med drugim je sodeloval pri izdaji virov vseh v boj vpletenih strani in uredil temeljno monografijo *Narodnosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945*. Ob tem je napisal tudi vrsto član- kov, referatov in prevedel več del z vojnozgodovinsko tematiko. Še vedno pa predava vojaško zgodovino na Fakulteti za družbene vede.

R. Stergar

UDK 342.55 (436-89):284.1

VILFAN Sergij, dr., akad., redni univ. prof. v pok., SI-1000 Ljubljana, Mirje 23

Struktura stanov, deželne finance in reformacija

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 2, str. 175–181, 14 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

V času reformacije so kranjski deželni stanovi (prelati, gospodje; vitezi in plemstvo; mesta) steli od sto (1543) do 150 (1577) članov, od tega polovico vitezov in nižjega plemstva. Precejšen del teh članov pa do udeležbe na deželnem zboru ni imel interesa. Protestanti so prevladovali v treh svetnih stanovih. Dokler je deloval mehanizem davčnih odobritev, so stanovi lahko v prid reformacije izvajali pritisk na (katoliškega) deželnega kneza. To se je spremenilo 1578, ko so stanovi notranjeavstrijskih dežel (Štajerska, Koroška, Kranjska, Goriska) proti negotovim verskim koncesijam pod pritiskom turške nevarnosti prevzeli trdne finančne obveznosti pri obrambi, pozneje pa celo njihovo neposredno izplačevanje (Koroška in Kranjska 1625 in 1628). Kolikor trdnjše so bile finančne obveznosti, toliko manjša je bila politična moč stanov, to pa je olajšalo zmago deželnoknežjega absolutizma.

Avtorski izveček

GUŠTIN Danijana, M.A., Superior Professional Collaborator, Institute for Modern History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Zdravko Klanjšek – Septuagenarian

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 1, pp. 129–130

Sn., (Sn., En.)

Zdravko Klanjšek was born on March 3rd, 1925, on Kog in Slovenske gorice. After his interment in Gorizia (Italy) he joined the partisans in 1943. He continued his military career also after the war and was promoted to the rank of colonel before he retired in 1983. All the time he devoted himself to the history. Among other things he cooperated in publishing the sources of all sides involved in the battle and prepared the fundamental monography *National Liberation War in Slovenia 1941–1945*. He has written a series of articles, reports and translated some works about military history. He has still been lecturing military history at the Faculty for Social Sciences.

R. Stergar

UDC 342.55 (436-89):284.1

VILFAN Sergij, Ph.D., Academician, Retired Full Professor, SI-1000 Ljubljana, Mirje 23

Estates Structure, Province Finances and Reformation

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 2, pp. 175–181, 14 notes

Sn. (De., Sn., En.)

In the Reformation time, the estates of Carniola (prelates, lords, knights and gentry, towns) counted a hundred (1543) to 150 (1577) members, half to them being knights and tower gentry. A considerable number of those members, however, had no interest to take part in the diet. Protestants dominated in three secular estates. As long as the mechanism of taxation approval was functioning, the estates could, to the benefit of Reformation, exert pressure on the (catholic) provincial prince. This situation changed in 1578, when the estates of Inner Austrian provinces (Syrria, Carinthia, Carniola, Gorizia), in return for the uncertain religious concessions under the pressure of Turkish danger, contracted firm financial obligations concerning the defence and later on, however, even their direct paying out (Carinthia and Carniola 1625 and 1628). The more financial obligations were firm, the weaker political power of the estates was, and this fact facilitated the victory of the provincial prince absolutism.

Author's Abstract

VOLE Ignacij, Ph.D., Retired Full Professor, University in Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerceva 2

Jadran Ferluga – 75 Years

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 1, pp. 127–128

Sn. (Sn., En.)

Dr. Jadran Ferluga was born on February 12th, 1920, in Trieste. After the war he studied at the Sorbonne University and in Belgrade, where he graduated in 1949. He was a collaborator of the prominent expert for Byzantine studies Georgij Ostrogorski in the Seminary for Byzantine Studies in Belgrade. In the years 1957–1970, he held lectures at the Belgrade Faculty of Arts, then he took over the chair of Byzantine Studies in Münster, where he held his lectures until his retirement in 1989. At the same time he was a director of the Seminary for Byzantine Studies in this town. He is one of the leading European experts in Byzantine studies.

R. Stergar

UDC 940.1 : 711 + 930.22 "10"

FERLUGA Jadran, Ph.D., Retired Full Professor, SI-6320 Portorož, Fšine 3

Byzantine countryside in "Memories and Advice" of a Thessalian Big Landowner of the XIII Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 2, pp. 159–174, 85 notes

Sn. (De., Sn., En.)

In the 11th century, Kekavmen from Thessalia wrote "Memories and Advice", giving military advice and describing events and a series of reflections from everyday life in the countryside of that time. The work mentions or presents some historical events from the Balkans, Southern Italy and Near East.

R. Stergar

UDK 929 Smolnikar A.B. STANONIK Janez, dr., redni univ. prof. v pok., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Askerčeva 2 Andrej Bernard Smolnikar Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 2, str. 183–191, 23 cit. Sn. (De., Sn., En.) Ob dvestoletnici rojstva Andreja Bernarda Smolnikarja (1795–?1869), ki se je v sredi XIX. stoletja udeleževal v Ameriki kot utopični socialist in verski reformator, prinaša studija pregled rezultatov dosedanjih raziskav njegovega življenja in dela ter opozarja na iste elemente v njegovi biografiji, ki so kulturno zgodovinsko posebno pomembni. V Sloveniji so to njegovi tesni stiki z Matijem Kalistrom, Valentinom Vodnikom, Matijem Čopom, Francetom Prošernom, Jakobom Županom, Urbanom Jamnikom ter Antonom Martinom Slomškom; v ZDA pa predvsem njegovi stiki s pesnikom Henryjem Wadsworthom Longfellowom, poskus izdaje periodičnega glasila (prvi tovrstni poskus v zgodovini slovenskega žurnalizma v ZDA), njegov utopičen eksperiment s Peace Union Settlement 1. 1843 v severozahodni Pennsylvaniji in Peace Union Center 1. 1859 v Racoon Valley v jugovzhodni Pennsylvaniji ter končno njegovo zadržanje v času ameriške državljanske vojne. Avtorski izvelec	UDK 329.11 (497.12-17) "1850/60" CVIRN Janez, dr., docent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Askerčeva 2 Spodnještajerski ustavoverci v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja Zgodovinski časopis, Ljubljana 49/1995, št. 2, str. 193–230, 271 cit. Sn. (De., Sn., En.) Po desetletju absolutističnega sistema, ki je s silo onemogočal vsakršno izražanje liberalnih in nacionalnih idej, se je tudi meščanstvo na Spodnjem Štajerskem iskreno razveselilo obnove ustavnega življenja. Na volitvah leta 1861 so med izvoljenimi prevladovali ljudje zmernih liberalnih názorov, ki so sicer trdno stali na tleh ustave in ustavnih svoboščin, vendar niso bili radikalni. Čeprav so v predvolilnem boju vsi kandidati brez izjeme poudarjali, da se bodo v deželni nem (in državnem) zboru zavzemali tudi za enakopravnost slovenskega jezika, v predvolilnem obdobju nacionalno ni prišlo v ospredje. R. Stergar
UDK 332.021.8.32.329, (497.12) "1918/1941" ČEPIČ Zdenko, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1 Pogledi na agrarno reformo v slovenski politiki med svetovno vojno Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 2, str. 259–280, 119 cit. Sn. (En., Sn., En.) Na osnovi časopisnih in drugih virov avtor analizira stališča slovenskih političnih strank do agrarne reforme od konca 1. do začetka 2. svetovne vojne. Agrarna reforma, kot so jo zahtevale vse stranke, je bila usmerjena predvsem proti veleposestvom, osnovna zahteva pa je bila, da mora zemlja pripadati tistemu, ki jo obdeluje. Vse stranke so imele o potrebi izvedbe agrarne reforme slične poglede, so pa tudi razlike npr. glede razlaščenja zemlje v lasti cerkve. Na začetku obdobja je agrarna reforma pomenila za vse stranke eno ključnih tem v njihovih socialno političnih programih, kasneje pa je zanimanje in zavzemanje upadlo, razen pri komunistični partiji. Avtorski izvelec	UDK 929 Vauhnik V. + 327.8 SVENT Rozina, mag., vodja retrospektivne bibliografije, Narodna in univerzitetna knjižnica, SI-1000 Ljubljana, Turjaska 1 Vladimir Vauhnik – vojak in obveščevalec Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 2, str. 281–288 Sn. (De., Sn., En.) Avtorica prikaže obveščevalno delo mreže »BBZ«, ki jo je v Ljubljani leta 1941 organiziral polkovnik Vladimir Vauhnik (mekdanji jugoslovanski ataše v Berlinu). Mreža je pokrivala srednjo in JV Evropo in je bila v tesni zvezi z angleško obveščevalno službo. Avtorski izvelec

CVIRN Janez, Ph.D., Assistant Professor, University in Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Askerčeva 2

Constitution Followers in Lower Syria in the Sixties and Seventies of the 19th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 2, pp. 193–230, 271 notes

Sn. (De., Sn., En.)

After a decade of absolutist system which made any expression of liberal and national ideas impossible by force, also the middle class in Lower Syria was sincerely pleased with restoration of constitutional life. On the elections 1861, among the elected candidates those of moderate liberal principles dominated, commonly standing firmly on the ground of constitution and constitutional liberties, but not being radical. Although all the candidates without exception emphasized during their pre-election campaign, they would also interfere on behalf of the equal status of the Slovene language in the diet (and parliament), the national did not come to the fore during the pre-election time.

R. Stergar

UDC 929 Vauhnik V. + 327.8

ŠVENT Rozina, M.A., Head of Retrospective Bibliography, National and University Library, SI-1000 Ljubljana, Turjaska 1

Vladimir Vauhnik – A Soldier and a Spy

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 2, pp. 281–288

Sn. (De., Sn., En.)

The authoress deals with the informative activity of the "BBZ" network, organized in Ljubljana in 1941 by colonel Vladimir Vauhnik (the former Yugoslav military attaché in Berlin). The network covered the Central and SE Europe and was in close connection with the English Intelligence Service.

Author's Abstract

STANONIK Janez, Ph.D., Retired Full Professor, University in Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Askerčeva 2

Andreas Bernardus Smolnikar

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 2, pp. 183–191, 23 notes

Sn. (En., Sn., En.)

At the bicentenary of Andreas Bernardus Smolnikar (1795–?1869), having been active in America as utopian socialist and religious reformer in the middle of the 19th century, the study brings a survey of results of so far existing researches concerning his life and work, pointing out to those elements in his biography being from the cultural-historical point of view of special significance. In Slovenia, those elements are his close contacts with Matija Kalšter, Valentin Vodnik, Matija Čop, France Preseren, Jakob Zupan, Urban Jarnik and Anton Martin Slomšek in America; however, mostly his contacts with the poet Henry Wadsworth Longfellow, his attempt to issue a periodical gazette (the first attempt of his kind in the history of Slovene journalism in the USA), his utopian experiment with Peace Union Settlement in Northwest Pennsylvania in 1843 and Peace Union Center in Ruckwau Valley in Southeast Pennsylvania in 1859, and finally his actions in the time of American Civil War.

Author's Abstract

UDK 332.021.8.32.329, (497.12) "1918/1941"

ČEPIC Zdenko, Ph.D., Scientific Collaborator, Institute for Modern History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Standpoints Referring to Agrarian Reform in the Slovene Politics Between the World Wars

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 2, pp. 259–280, 119 notes

Sn. (En., Sn., En.)

On the basis of newspaper and other sources, the author analyses standpoints of Slovene political parties referring to the agrarian reform from the end of the first world war until the beginning of the second. The agrarian reform, as demanded by all the parties, was aimed mostly against large estates, the fundamental demand being, however, the land should belong to those cultivating it. All the parties had similar views on the need of carrying out the agrarian reform, however, there were also differences e.g. concerning expropriation of the land belonging to the Church. At the beginning of the period, the agrarian reform meant one of the key themes for all parties in their socio-political programmes, later on, however, the interest and strivings decreased by all of them, but the communist party.

Author's Abstract

Prednaročilo!

Prvič med nami Nova slovenska zgodovina

Samo nekaj let nas loči od konca dvajsetega stoletja. Nehote nas to dejstvo pripelje do vprašanja, kaj se je dogajalo z nami, našimi starši, starimi starši ter prababicami in pradedki v iztekajočem se stoletju? Kako so živeli Slovenci, kakšni so bili njihovi vzponi in padci, nesreče in radostni dogodki in kakšno je bilo njihovo politično, znanstveno, kulturno, umetniško, gospodarsko, športno, duhovno, politično in siceršnje življenje? Na vse to — in še na mnogo več vprašanj — boste dobili odgovore v Slovenski kroniki 20. stoletja, v zgodovinskem delu, ki ga Slovenci doslej še nismo imeli.

Slovenska kronika XX.stoletja

Od kod prihajamo,
kje smo in
kam gremo ...

S v e ž v e t e r
28 mladih slovenskih zgodovinarjev
30.000 podatkov
900 gesel
Čez **1.200** fotografij
Slovensko kroniko 20. stoletja v dveh knjigah (veliki format, skupaj **1.000 strani**) lahko naročite v prednaročilu s **15 %** popustom v vseh knjigarnah, pri naših zastopnikih ali neposredno na našem naslovu. Maloprodajna cena prve knjige z davkom v prednaročilu do izida je **12.390 SIT**.

Običajna cena bo ob izidu
14.595 SIT.

Za člane zgodovinskih društev nudimo dodatnih **10% popusta**. Prva knjiga izide **septembra**, druga **novembra**, v času slovenskega knjižnega sejma.

Nova revija d.o.o.,
Dalmatinova 1, p.p. 170,
61000 Ljubljana.

Nagradno žrebanje

5 mobilnih telefonskih aparatov s priključkom in
20 knjižnih nagrad založbe Nova revija

Konec
stoletja,

začetek
tisočletja ...

mobitel

Nagradno žrebanje velja za vse kupce **Slovenske kronike XX. stoletja**. Žrebanje bo **7.1.1996** za vse, ki nam boste do **31.12.1995** poslali svoje kupone za žrebanje. Rezultate žrebanja bomo objavili **8.1.1996** v dnevniku **Delo**.

Naročilnica

ZČ1

V prednaročilu s 15% popustom naročam
Slovensko kroniko XX. stoletja v dveh knjigah.

- ☐ Posamezno knjigo bom plačal-a v treh obrokih
☐ Po povzetju ob izidu

Priimek in ime _____

Ulica _____

Poštna številka _____

Mesto _____

EMŠO _____

Podpis _____ Datum _____

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas. **A**
1995

941/949

120030122,2

COBISS •